

Imants Vilks

ZINĀTNISKĀ ĒTIKA

jeb

Domājošā cilvēka ceļš

Grāmatas elektroniskā versija

Domas uz vākiem

Laikā, kad mēs pārejam no pirmatnējo cilšu radnieciskām saitēm uz savstarpēju altruismu, uz altruismu starp sugām un visu dzīvo, laikā, kad reliģija aizvien vairāk savas teritorijas atdod zinātnei, mums ir vajadzīga jauna Zinātnes Laikmeta ētika, jauna morāle, kas ne tikai balstās uz zinātnes atklājumiem, bet zinātnisko domāšanu un metodes pielieto morāles problēmu un dzīves uzdevumu risināšanā.

Maikls Šermers (*Michael Shermer*), Starptautiskās skeptiķu biedrības (*Sceptics Society*) dibinātājs un vadītājs, žurnāla *Scientific American* regulāru rakstu un sešu grāmatu autors.

Grāmatas saturu veido autora raidījumi privātā radio *Nord*, raksti un daudzu gadu pārdomas. Šajos raidījumos autors runā par to, par ko mūsu sabiedrībā nemēdz diskutēt – par zinātniskās ētikas pamatiem, dažādu politisko spēku un valsts vadītāju mēģinājumiem veidot taisnīgumu un demokrātiju, ignorējot minētos pamatprincipus, un visbeidzot par to, kāpēc mums jāizmanto masu informācijas līdzekļi, lai veidotu cilvēku apziņu un rīcību.

Un tie, kas zina, kas ir ceļš, tie man piedos.

I. Ziedonis (*Motocikls*. Rīga: Liesma, 1965, 7. lpp.)

Es kommt der Tag, da will man in die Fremde,

Dort, wo man lebt, scheint alles viel zu klein.

L. Olias

Šī ir grāmata par pašu svarīgāko cilvēka dzīvē – par mīlestību, par harmonisku domājoša cilvēka dzīvi. Kā to iemācīties un kā iemācīt saviem bērniem!? Skolās nemāca izprast to, ko mums devusi evolūcija: kā izzināt savas vajadzības un kā tās piepildīt, lai mēs varētu nodzīvot kaut cik sakarīgu dzīvi. Galu galā tas sniegtu atbildi uz jautājumu – kā mēģināt būt laimīgam.

Tā ir grāmata par mūsdienīgas jeb zinātniskās ētikas pamatiem. Mūsu valstī nav izveidota un noformulēta valsts pozīcija cilvēka dzīves pamatjautājumos: kas ir aizliegts, kas ir atļauts, kas ir nožēlojams un kas ir svēts¹.

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve* [1] raksta: *Par laikmetam raksturīgajām pārmaiņām rakstījuši ļoti daudzi filosofi, sociologi, politologi, rakstnieki un dzejnieki. Nav viennozīmīgu secinājumu, tāpat kā nav vienas atbildes vai vienota viedokļa. Visus*

¹ Šis jautājums nav risināms ar vienu paziņojumu. No vienas puses, valstij it kā nevajadzētu būt savai pozīcijai *dzīves pamatjautājumos* – vienu valsti, kurā visi jautājumi bija *pareizi* atbildēti, mēs jau piedzīvojām. No otras puses, mēs zinām, ka cilvēka dzīvē pastāv par neapšaubāmiem atzīti likumi un patiesības, piemēram, agresivitāte un ļaunums daudzu paaudžu mērogā samazina to nesēju izdzīvošanas varbūtību. Protams, ir iespējami gadījumi, kad šis izteikums nav spēkā.

Autora pozīcija balstās uz domu, ka faktiski mēs visi lietojam kaut kādas vērtību sakārtojumus – katrs savā sociālā grupā. Valsts skolās, kā mēs zinām, nereti māca uz kristīgo reliģiju balstītu ētiku (sk. A. Milta lekcijas), kaut gan Satversmē rakstīts, ka reliģija ir šķirta no valsts. Autors uzskata, ka valsts skolās jā māca ētika, kas balstās uz zinātnes faktiem.

autorus apvieno domātāju atbildība par to, lai tiktu veicināta iespēja saprast notiekošo, lai tiktu rasti skatupunkti, kas attālina no iegrimšanas tuvredzīgā līdzdalībā un paceļ mazliet augstākā – ieraudzīšanas dimensijā (15. lpp.).

Šīs grāmatas autors aicina lasītāju ielūkoties mūsdienu eksakto zinātņu pārstāvju pārdomās un izsaka domu, ka dažos cilvēces esības jautājumos ir iespējams un, vēl vairāk, ir nepieciešams vienots viedoklis. Šā viedokļa pamatā ir doma, ka mūsu esība un attīstība ir labāka par bojāeju.

Mums ir novecojuši, no dzīves atpalikuši likumi, kurus to rakstītāji paši neievēro, mums ir reliģija, kuru tās sludinātāji nereti paši ignorē, mums māca ētiku, kas nebalstās uz īstenību un kurai tādēļ grūti noticēt. Mēs esam palikuši bez orientieriem cilvēka dzīves pamatjautājumos – kas ir cilvēka vērtību, iekšējās pasaules veidošanas un ārējās pasaules izpratnes un mūsu rīcības pamatā.

Maija Kūle raksta: *Būtu naivi domāt, ka mūsdienu eiroduzīvei – arī Latvijas sabiedrībai – ir saistošas tādas tēmas kā morāle, labā un ļaunā kritēriji. Deviņpadsmitais un agrākie gadsimti, kad kristietība vēl valdīja cilvēku prātos, ir pagājuši (405. lpp.).*

Visgrūtāk uztveramā mūsdienu ļaunuma forma ir jēgas zudums, arī dzīves jēgas. Lai būtu jēga, jābūt tam, ko sauc par transcendenci, pārcilvēcisko, Dievu (394. lpp.).

Grāmatas autors nenoliedz šos novērojumus, bet aicina sabiedrību iet uz priekšu – tas nozīmē attālināšanos no transcendences (kā ētikas avota) un tuvošanos zinātnes aplūkotajai realitātei.

Neviens šodien īsti nezina, kas ir laime un no kādām reālām vērtībām tā sastāv (421. lpp.). Grāmatas autors iedrošinās teikt, ka eksaktajai zinātnei tas ir zināms: *laime ir sakārtotības, lidojuma, svētuma sajūtas un gandarījuma saņemšana par cilvēka lielāko vajadzību piepildīšanu.* Tā ir iespēja dzīvot harmonijā ar augstāko vērtību apzināšanos. Par to, kā sevi saprast un vajadzību piepildīšanu veidot, raksta autors.

Šī grāmata ir ceļvedis sevis iepazīšanas un izpratnes pasaulē tiem cilvēkiem, kuri intensīvi nelasa grāmatas un publikācijas angļu valodā. Grāmatas autors mēģina lasītājus iepazīstināt ar pasaules eksakto zinātņu pārstāvju pārdomām par cilvēces lielajiem jautājumiem, balstot atbildes uz šo zinātnieku dzīves laikā iegūtām zināšanām – katram savā nozarē. Mūsdienu aizņemtajam cilvēkam jāstrādā savā nozarē, viņam nav iespējams iegūt tik pamatīgas zināšanas, kādas savas dzīves laikā uzkrāj un izveido atsevišķu nozaru speciālisti – fiziķi, matemātiķi, datorzinātnieki, biologi un kosmologi, un lietot šīs zināšanas pārdomām par mūsu vietu uz Zemes. Var sacīt, ka šīs ir *noklausītas sarunas* – pasaules zinātnieku sarunas par cilvēces lielajiem jautājumiem. Tādu cilvēku sarunas, kuri nebalstās uz mistiku, bet uz objektīvām zināšanām un zinātniskās diskusijas stingrajām prasībām.

Visbeidzot, šī grāmata ir Latvijas zinātnieku aicinājums uz diskusiju, aicinājums izveidot mūsdienīgas atbildes uz cilvēces lielajiem jautājumiem. Jo,

neskatoties uz to, ka dažiem šīs atbildes šķiet skaidras², mūsu valstij ētikas un tiesību filosofijā savas pozīcijas vispār nav:

Sabiedrība Latvijā ir diferencējusies... viena daļa principā tic ētiskajam skatījumam, tam, ka ir spēkā tādi vārdi kā 'labais', 'ļaunais', 'morāle', bet citi tam vairs principā netic un par to neinteresējas (405. lpp.).

Maija Kūle jautā: *Vai patiesa cilvēku kopība vispār ir iespējama?*(413. lpp.). Šīs grāmatas autors ir dziļi pārliecināts, ka tas ir vienīgais ceļš, kas nodrošinās mūsu izdzīvošanu liela laika mērogā, un vienīgais jautājums ir – cik ātri, cik daudzas reizes kļūdoties, mēs pie tā nonāksim. Un tas ir atkarīgs tikai no mums, no mūsu šodienas domāšanas un rīcības.

Literatūra

1. Maija Kūle. *Eirodzīve*. LU FSI, 2006.

Satura rādītājs	lpp.
Priekšvārds	2
Pamatjautājumi	
1. Cilvēka esības pamati mūsdienu zinātnes skatījumā	7
2. Informācijas veidošanās un jaunrade	21
3. Zinātne un mūsdienu dzīve	27
4. Kas mēs esam?	35
5. Par dzīves jēgu	41
6. Par mūsu esību	55
7. Par mūsu vērtībām	62
8. Zinātniskā ētika	68
9. Mūsdienu zinātne par mūžīgu dzīvību	80
Indivīda problēmas	
10. Cilvēka prāts, apziņa, dvēsele	88
11. Par cilvēka ļaunumu	96
12. Nepietiekama informētība	100
13. Par ienaidniekiem	107
14. Par precizitāti valodā un domāšanā	112
15. Kāpēc cilvēki izdara pašnāvību	115
16. Kāpēc nepareizi priekšstati ir tik noturīgi	120
17. Informācijas filtrēšanas pamati	126
18. Par limbisko smadzeņu programmēšanu	132
19. Par mīlestību	136

² LU Astronomijas institūta direktors prof. A. Balklavs autoram reiz sacīja: *Ja lietojam eksakto zinātni, tad, protams, Dievu pierādīt nevar. Bet tas man netraucē svētdienā aiziet uz baznīcu un Dievu pielūgt.* Tā ir viena cilvēka pozīcija, bet mūsu valstī šādas pozīcijas nav. Ir tikai viedokļi.

Sabiedrības problēmas

20. Progresā cena	144
21. Par gejiem un lesbietēm	154
22. Krāpnieku kultūra	159
23. Par likumdošanu	162
24. Par masu informācijas līdzekļiem	171
25. Par vēlēšanām	176
26. Par Ņūorleānas viesuļvētru un 1. septembri	178
27. Vai mums ir cerība?	184
Pēcvārds	192

Priekšvārds

Grāmata ir domājama cilvēka mūža ceļš, tā ir diskusija, kas apstrīd un noliedz daudzas pagājušo gadsimtu izpratnes un vērtības un to vietā piedāvā jaunas, tādas, kas balstās uz mūsdienu zinātnes pamatprincipiem³ un jaunākajām atziņām fizikā, kosmoloģijā, bioloģijā, evolūcijas un informācijas teorijā. Šīs atziņas pieejamas pasaules zinātnieku publikācijās. Šajās publikācijās tās paustas kā noteikta eksperimenta apraksts un secinājumi par vienu konkrētu jautājumu, piemēram, ilggadīgs pērtiķu sociālo attiecību pētījums [1] liecina, ka sociālās grupas līdera asinīs ir lielāks serotonīna⁴ daudzums nekā pārējiem grupas dalībniekiem.

Cilvēkam, kurš savu mūžu nav veltījis zinātnei, praktiski nav iespējams iepazīties ar zinātniskajām publikācijām tādā daudzumā, kas nepieciešams kaut cik

³ Tie ir replikācijas un parsimonijas (hipotēžu taupīšanas) principi. Mūsdienu zinātne par ticamiem un pagaidām pareiziem atzīst tikai tādus izteikumus, kurus iespējams neierobežoti daudzas reizes pārbaudīt (replīcēt). Parsimonijas principu pirmo reizi izteica viduslaiku mūks Okams. Tā pamatā ir doma, ka kāda notikuma skaidrošanai nedrīkstam radīt vai izveidot hipotēzi, kas satur kādu tikpat nezināmu, nesaprotamu notikumu, kā to, kuru cenšamies izskaidrot. Piemēram, mēs pārkaļķojam hipotēžu taupīšanas principu, ja mūsu novērotās komplicētības skaidrošanai izmantojam jēdzienu par nākamo tikpat nezināmas izcelsmes būtni (Dievu vai kādu citu Visuma radītāju), kurš pats ir jāizskaidro. Šo principu sauc arī par Okama nazi (*Occam's razor*), tas izteic domu, ka no precīzas domāšanas jāizgriež viss liekais, ko nevar novērot vai pierādīt.

Zinātniskas pieejas pamatā ir redukcijas princips: jebkuru analizējamo jautājumu reducē uz vienkāršiem, vispārzināmiem un par pareiziem atzītiem pamatprincipiem. Tad, kad panākta vienošanās par pamatjautājumiem, var sākt aplūkot problēmas atšķirības, īpatnības un nianses.

Bez tam vēl pēdējos gados zinātnieki noformulējuši skatupunkta jeb pieejas invariances principu (*POVI – point of view invariance*), kurš prasa noformulēt mūsu izpratnes (teorijas) par novēroto realitāti tā, lai novērojumu skaidrošanai noformulētie likumi nebūtu atkarīgi no novērotāja pozīcijas jeb skatupunkta. Piemēram, kaut gan Ņūtona fizikā mēs novērojam, ka ķermeņa kustības ātrums ir atkarīgs no skatupunkta, Einšteina vispārējās relativitātes teorijā izveidotas tādas izpratnes, kas ir nemainīgas, neatkarīgas no skatupunkta.

To pašu mēs varam sacīt par sabiedrības attīstības likumiem – evolucionisti šodien tos izteic informācijas teorijas un bioloģijas terminoloģijā, bet tie sakrīt ar tūkstošiem gadu vecām cilvēces atziņām, piemēram, doma par pretrunu starp jūtām un prātu.

⁴ Serotonīns ir neurotransmiters (angļu valodā tas nozīmē – neironu signālu pārvadītājs). Neurotransmiteri ir vielas, kas organisma iekšējo un ārējās pasaules signālu iespaidā pēc limbisko smadzeņu komandas izdalās asinīs un sagādā fizisku labsajūtu, augstu pašvērtējumu un nodrošina indivīda panākumus un veiksmi sabiedrībā.

īstenībai atbilstoša pasaules uzskata izveidošanai. Jo publikācijas, kurās aprakstīti atsevišķi novērojumi un eksperimenti, ir tūkstošiem. Pasaules izpratnes izveidošanai derīgākas ir šo publikāciju autoru – zinātnieku – sarakstītās grāmatas, kas, balstoties uz viņu mūža darbu vienā nozarē, izveido *globālu* izpratni par cilvēka vietu un dzīves jēgu. Šajās grāmatās zinātnieki izklāsta savu mūsdienu pasaules redzējumu, kas atšķiras no pagājušo gadsimtu filozofu sacerējumiem ar to, ka šis redzējums balstās vienīgi uz to, ko viņi ir lietojuši visu mūžu – izteikumus, kurus viņi vai viņu kolēģi var pierādīt.

Šī ir grāmata par mūsdienu dzīves skarbo realitāti. Mūsdienu dzīves fakti liecina par cilvēces tuvošanos globāliem pašiznīcināšanās scenārijiem, kas izpaužas tādējādi, ka nelielas indivīdu grupas rūpējas tikai par sevi un savas sociālās grupas izdzīvošanu tuvākajā nākotnē, nolemjot trūkumam, badam un slimībām miljoniem cilvēku, izmanto viņu izmisīgos izdzīvošanas centienus savas bagātības un varas vairošanai, vienlaikus apliecinot nespēju domāt ne tikai par savu, bet par visas cilvēces tālāko nākotni un izdzīvošanu.

Grāmatas autors dažus gadu desmitus strādājis Latvijas ZA un tajā valdošās domāšanas kultūras iespaidā ir neglābjami un neatgriezeniski pieņēmis zinātniskās pieejas un domāšanas pamatprincipus. Viņa dzinējspēks ir bijis neikdienišķa vajadzība pēc pasaules ēkas uzbūves ieraudzīšanas un izpratnes, lai to izmantotu savas iekšējās pasaules vērtību veidošanā, izpratnē un rīcības pamatošanā. Padomju laikā šie jautājumi bija maz aplūkoti visā pasaulē, un ar tiem, kas Rietumos bija publicēti, mums nebija iespējams iepazīties. Padomju propagandas izteikumiem bija tik maza sakritība ar realitāti, ka tiem pamatoti gandrīz neviens neticēja. Tādēļ veselai paaudzei padomju laiks bija vispārcilvēcisko vērtību vakuuma laiks. Šī grāmata atspoguļo autora noieto ceļu, un kā stafetes skrējējs viņš tagad mēģina nodot nākamās paaudzes pārstāvjiem īsāka un vieglāka ceļa aprakstu.

Autors, īstajā vārdā Imants Vilks, ar pseidonīmu Ralfs Robežnieks par šīm tēmām veidojis raidījumus *Radio Nord*, daļa raidījumos izteikto domu ņemta no LU žurnālā *Zvaigžņotā Debess* nodaļā *Atziņu ceļi* publicētiem rakstiem. Par šiem rakstiem bijušais žurnāla redaktors Artūrs Balklavs autoram reiz sacīja, ka viņa rakstus izlasa 10% lasītāju, bet no tiem, kuri izlasījuši, tos saprot vēl tikai 10%. Tādēļ autors, gatavojot raidījumus *Radio Nord*, mēģināja veidot vienkāršus izteikumus. Bet pieredze rādīja, ka arī tas viņam ne vienmēr izdevās: nereti kārdinājums izteikties profesionālo zinātnieku žargonā ir ņēmis virsroku pār vajadzību visu pateikt tik vienkārši, cik vien tas ir iespējams. Tas daļēji tādēļ, ka labākajās profesionālo zinātnieku grāmatās, no kurām autors smēlies galvenās atziņas, kaut arī uzrakstītas precīzā un bagātā zinātniskā valodā, nereti arī autoram pašam, lai saprastu uzrakstīto, dažas vietas bija vairākas reizes jāpārlasa un jāpārdomā. Lēnām izveidojās izpratne: lai pateiktu vēl vienkāršāk, jāizdomā un jāstāsta vienkārši piemēri un jāatrod salīdzinājumi. Tomēr kaut kāda sarežģītība tekstos ir palikusi – autors varbūt bažījies, ka nepietiks laika pašam galvenajam – īsi pateikt to, uz kā mūsdienu cilvēkam balstīt savu iekšējo vērtību un pasaules redzējuma ēku, atstājot skaidrojuma un piemērus nākamajiem, kuri rakstīs pēc viņa. Jo šobrīd vissvarīgāk šķiet koncentrēti pateikt pašu galveno, lai lasītājam būtu redzama visa ēka. Šāds skatījums Rietumu sabiedrībā ir

zināms relatīvi nedaudziem eksakto zinātņu pārstāvjiem, bet mūsu sabiedrībā un izglītības sistēmā ir zināms vēl mazāk. To rāda latviešu valodā publicētās grāmatas.

Mūsdienu cilvēkam, atšķirībā no iepriekšējo gadsimtu domātājiem, ir pieejamas zināšanas par to, kā veidot laimīgu dzīvi. Šī ir ar daudzām vulgārām (troksnis mūzikas vietā, bagātnieku un slavenību dzīves apraksti žurnālos un grāmatās) un māņticības (hiromantija, horoskopi, zīlēšana) ziņām bagātīgi pildīta nozare, kas apgrūtina lielajā informācijas trokšņa kaudzē atrast derīgas zināšanas. Galvenā doma, kuru neuzbāzīgi lasītājam centies iedot autors, ir vienkārša: *cilvēks ir laimīgs tad, kad viņš dzīvo narkotisko vielu reibumā*⁵. Atšķirībā no peļņas tīkotāju piedāvājumiem zinātne piedāvā ieraudzīt, kā dažādi endorfīni izdalās cilvēka organismā dabisku procesu gaitā. Šie procesi ir dziļa, aizraujoša pieķeršanās jeb mīlestība pret otru cilvēku, kas rada ne tikai narkotisku atkarību, bet dod arī tās priekšrocības, kuras sniedz narkotiskās vielas: lidojuma un skaistuma sajūtu, dziļas jēgas, dziļa satura un svētuma izjūtu. Šie procesi ir darbs citu cilvēku un visas cilvēces progresā labā, kas piepilda tā izpildītāju ar narkotiskām vielām un to sniegto atalgojumu – dziļu harmonijas sajūtu ar sevi, ar visiem cilvēkiem un visu pasauli.

Tas nozīmē kaut ko vienkāršu, kas patiesībā tik vienkāršs nemaz nav: iemācīties dzīvot un rīkoties tā, lai šīs dabas veltes – stimulējošās vielas – no sava organisma arī saņemtu. Lai narkotiskās vielas mums nebūtu jāievada sevī, apdraudot un sabojājot savu nākotni un dzīvi. Lai to varētu, ir jāzina un jāsaprot, kā veidojies mūsu ķermenis, mūsu smadzenes un kā tie darbojas.

Tas vispār nav nekas jauns. Tad, kad cilvēki kāpj kalnos, brauc ar jahtu apkārt zemeslodei, iet cauri tuksnešiem un dodas uz Ziemeļpolu, viņi patiesībā dara to pašu – cenšas sagādāt sev pēc iespējas lielāku un ilgstošāku endorfīnu devu. Ja mēs mazliet pastaigājam pa mežu vai nopeldam dažus simtus metru, vai paslēpojam, mēs arī nedaudz saņemam – muskuļi un iekšējie orgāni gūst vajadzīgu treniņu⁶, bet nervu sistēma – vieglus iespaidus un nelielu atslābumu. Ja to darām maksimālās slodzes režīmā tā, lai nervu sistēma *notic*, ka ir apdraudēta indivīda izdzīvošana, mēs saņemam lielu stresa hormonu devu un svētlaimīgu atslābumu un gandarījumu pēc tam. Jūs teiksit, ka visi jau nevar braukt apkārt pasaulei vai doties uz Ziemeļpolu. Jā, tiesa. Bet mīlestību var izjust? Vai lielus sapņus piepildīt? Vai cilvēkiem kaut ko atstāt?

⁵ Endorfīni ir hipofīzes un endokrīno dziedzeru izdalītas opiātiem līdzīgas ķīmiskas vielas, kas spēj mazināt sāpes un radīt labsajūtu. Piemēram, serotonīns aktivizē smadzeņu darbību, dopamīns iespaido smadzeņu labsajūtas mehānismu un kustību kontroli. Endorfīnu darbību iespaido ārēji ievadītas narkotiskās vielas. Tā, piemēram, kokaīns bloķē dopamīna uzsūkšanos, bet prozaks bromzē serotonīna uzsūkšanos. Vārda *endorfīni* pirmā daļa *endo-* nozīmē iekšējs, otrā daļa *-orphin* – līdzīgs morfiijam. Tātad endorfīni ir morfiijam līdzīgas vielas, kas radušās ķermeņa iekšienē.

⁶ Evolūcija mūs veidojusi tā, ka fiziska slodze kļuvusi par nepieciešamību. Sportistu aprindās pazīstama *skrējēja eiforija* – tā parādās lielas slodzes, ilgstoša un intensīva treniņa vai darba laikā, kad elpošana jau ir apgrūtināta. Tas notiek tad, kad muskuļi iztērējuši visu uzkrāto glikogēnu un strādā tikai ar elpošanas ceļā iegūto skābekli. Šādas slodzes sniedz ilgstoša skriešana, peldēšana, krosa skrējieni, airēšana, ritenbraukšana, svarcelšana, aerobika, basketbols, futbols.

Atbilde ir vienkārša. Var, bet jāmācās iepazīt sevi, savu ķermeni, savas smadzenes, to darbību, kā tās ierobežot un vadīt, veidot un mainīt. Daži saka, ka tas nav iespējams un tāpēc mums jādzīvo tā, kā iznāk. Kā ir, tā ir labi. Mūsdienu zinātne saka, ka tā nav un tā nevajag būt, ka mēs varam sevi saprast, veidot un mainīt. Par to tad arī šī grāmata.

Grāmatas autors atvainojas lasītājam par dažu domu atkārtošanos atsevišķās nodaļās – tajās tika izmantoti atsevišķu raidījumu teksti, kuros šīs domas bija vietā.

Grāmatā lietotas divējādas norādes: izmantotā literatūra norādīta kvadrātiņos [] un tās saraksti doti katras nodaļas beigās, bet piezīmes atrodas katras lappuses apakšā.

Literatūra

1. Robert Write. *The Moral Animal*. New York: Vintage books, 1994, p. 243.

1. Cilvēka esības pamati mūsdienu zinātnes skatījumā

*Nav Dieva debesīs, nav Dieva dabā,
Ik mirkli daba pati mirst un dzimst,
Ir tikai cilvēks, cilvēci kas glabā,
Ja nav vairs cilvēces, tad arī cilvēks ļimst.*

Šos rūgtos, nesaudzīgas patiesības pilnos vārdus pagājušā gadsimta sākumā uzrakstīja Jānis Grots. Kopš tiem laikiem stāvoklis ir radikāli mainījies. Jaunākās zinātnes atziņas mums devušas jaunus pasaules uzskata pamatus, kurus šodien daudzi nav ieraudzījuši, bet Jānis Grots apjauta jau toreiz [1]:

*Ir vēl tik nākotne, kas pieder jaunām ģintīm.
Ak, laimīgie, kas vēl tik rītdien dzims!
Tie pacels cilvēku uz atziņām kā klintīm,
Kad mūsu laikmets aizmirstībā grims.*

Šajā nodaļā mēģināsim izveidot zinātnes atziņu kopsavilkumu, ko mūsdienu domājošais cilvēks var likt pasaules uzskata pamatā⁷. Mūsu sabiedrības cilvēku vairākumam šīs pamatpatiesības nav zināmas, daudzi tās uzzina tikai tad, kad dzīve nodzīvota: *Tie ir tik nopietni jautājumi, uz kuriem labāk vispār neatbildēt, lai neizliktos par pēdējo muļķi. Nopietni jautājumi – tā ir visa dzīve. Lielos jautājumus var atrisināt, tikai dzīvojot* [2].

Protams, ka mūsdienās tā vairs nav. Pagājušā gadsimta priekšstatī par Zemi, Visumu un mūsu vietu tajā vairs neatbilst īstenībai, tai realitātei, kuru atklājuši un pie mūsu kājām zinātnisko publikāciju veidā nolikuši mūsdienu zinātnieki: biologi, kosmologi, informācijas teorijas un datoru speciālisti, fiziķi un, visbeidzot, ārsti psihoterapeiti, kuriem jāatvieglo sevi nezinošo un nesaprotšo cilvēku ciešanas [14].

Viens no mūsdienu pasaules lielākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons raksta [3]:

Cauri paaudzju tūkstošiem cilvēki dzīvoja un vairojās bez jēlkādas vajadzības zināt, kā strādā viņu smadzenes. Mīti un maldi, cilts identitāte un rituāli nodrošināja izdzīvošanu vairāk nekā objektīva patiesība. Šī iemesla dēļ arī šodien cilvēki vairāk zina par saviem automobiļiem nekā par savām smadzenēm.

Zinātniskā apziņas izpratne vairāk balstās uz empīriku nekā uz filosofiju vai reliģiju. Šī izpratne prasa ceļojumu smadzeņu tumšajā valstībā, atstājot ārpusē jēlkādus iepriekšējus pieņēmumus. Kuģis, kurš mūs atveda līdz šodienai, būs jāatstāj uz sēkļa un jāsadedzina.

⁷ Eksaktās zinātnes pamatā ir vienkārša prasība – runāt un rakstīt tikai to, ko var pierādīt. Ja pārbaudītājs vienmēr iegūst tos pašus rezultātus, kurus aprakstījis cits pētnieks vai atklājējs, tad zinātnieki saka, ka tas varētu būt pareizi (atbilstoši pašreizējām zinātnes iespējām un izpratnei). Bez tam vēl eksaktās zinātnes veido darba hipotēzes (minējumus). Tās var uzskatīt par savdabīgu fonu, no kura tiek izkristalizētas atziņas, kas vēlāk tiek kanonizētas.

Pēdējos gadu desmitos mūsdienu zinātne ir devusi iespēju pietuvoties vai, daudzos gadījumos varam teikt, ir iedevusi atbildes uz cilvēces lielajiem jautājumiem – kas mēs esam, no kurienes nākam un kāda tam visam ir jēga (*Center for Naturalism, Sceptic Magazine, WTA*). Kā vienmēr piebilstot, ka šīs nav galīgās un vienīgās pareizās atbildes, bet tās ir vienīgās, kas stingri balstās uz zinātnes novēroto realitāti. Citu nopietnu atbilžu cilvēces rīcībā nav. Šīs atbildes nereti vēl nemāca mūsu augstskolās un pamatskolās, bet es tās došu tiem, kuriem ir vajadzība veidot savu dvēseles dzīvi jeb iekšējo pasauli, balstot to uz realitāti jeb īstenību – tādu, kādu to pašlaik redz mūsdienu zinātne. Šīs atziņas nereti ir klajā pretrunā ar pagājušo gadsimtu domātāju un filosofu izteikumiem. Piemēram, pagājušā gadsimta krievu zinātnieks Nikolajs Berdjajevs par filosofiju rakstīja vārdus, kas visai precīzi raksturo stāvokli tā laika (un nereti arī šodienas) filosofijā [4]:

Filosofiskā apziņa ir mūžīgi saduļķota un aizplīvurota ar šķietamu tieksmi uz zinātniskumu... Filosofijai nekādā gadījumā nevajag būt zinātnei. Nevar būt zinātniska māksla, morāle un reliģija (34. lpp.).

Filosofiskā apziņa nav un nedrīkst būt *saduļķota un aizplīvurota ar šķietamu tieksmi uz zinātniskumu*. Filosofija nedrīkst noliegt vai ignorēt vispārzināmus mūsu dzīves un zinātnisko novērojumu faktus, tai **jābalstās** uz tiem. Īsi sakot, filosofijai jābalstās uz īstenību, un, ja to nedara, tad tā ir vienkārši tukša runāšana jeb spriedelēšana.

Atšķirībā no Berdjajeva izteikšu domu, ka mūsdienu mākslai, morālei un reliģijai **jābūt** zinātniskām tādā nozīmē, ka tām jābalstās uz zinātnes atklāto realitāti un īstenību. Protams, šis nav vienkāršs jautājums. No vienas puses, mākslas domas lidojumam jābūt pilnīgi brīvam. No otras puses, ja mēs gribam izvairīties no nepiemērotu, nezinošu un sakropļotu cilvēku veidošanas, māksla nedrīkst radīt un izplatīt izdzīvošanai kaitīgu informāciju (piem., dažādas mācības un izklaides, kas saņēmējiem sagādā baudu, bet kavē viņu attīstību un progresu) saskaņā ar pašreizējās zinātnes priekšstatiem par to, kas ir progresam un izdzīvošanai kaitīgs⁸. Izteikums *Nevar būt zinātniska māksla, morāle un reliģija* ir nepareizs tādā nozīmē, ka, ja

⁸ Šeit var iebilst, ka mākslai jābūt brīvai, ka tā drīkst radīt jebko, tai skaitā arī izdzīvošanai kaitīgus, piemēram, ļaunumu un naidu provocējošus darbus, šo domu pamatojot ar to, ka šāda māksla kalpos par evolūcijas dzinuli, kas atsiņās vājākos indivīdus. Šādu pieeju absolutizējot, mēs nonākam pie mazliet ciniskas pašiznīcināšanās filosofijas.

Plašākā skatījumā ir tā – zinātnieki diskutējās nosauc cilvēku skaitu, kuru izdzīvošanu planēta Zeme spēj nodrošināt ilgstoši. Šie skaitļi svārstās no 500 miljoniem līdz 10 miljardiem. Kā zināms, globālu savas attīstības vadību cilvēki pašlaik cenšas, bet vēl nespēj izveidot, tāpēc viņu vairošanos ierobežo dažādi dabas un cilvēku rīcības radīti faktori: slimības, bads, ūdens, pajumtes trūkums un kari tagadnē un globāla klimata maiņa, izejvielu un enerģijas trūkums, masveida augu un dzīvnieku bojāeja un vides piesārņojums nākotnē.

Izdzīvošanai kaitīgas informācijas ģenerācijas apstākļos cilvēku izdzīvošanu nodrošina divi procesi. Pirmais ir informācijas saņēmēju pasargāšana no kaitīgās informācijas, ierobežojot kaitīgu mākslas darbu izplatīšanu. Otrais ir saņēmēju sagatavošana, lai viņi spētu izvairīties no izdzīvošanu apdraudošās rīcības. Citiem vārdiem, tā ir izdzīvojušo mācīšanās no bojāgājušo pieredzes.

Ja nesaudzīgi, tad varam pieļaut abus procesus, t. i., pieņemt, ka māksla rada jebko. Vienīgi jāpiebilst, ka visa cilvēces kultūra ir lakas kārtiņa, ar kuru cilvēktiesību deklarācijas cenšas pārklāt mūsu primātu instinktus. Ja gribam deklarēt absolūtu mākslas brīvību, tad vietā jautājums: vai mums vajadzētu atgriezties primātu sabiedrībā?

cilvēki grib izdzīvot, tad viņiem jālieto tāda māksla, kultūra, zinātne un reliģija, kas izdzīvošanu saglabā un veicina. Tātad tas viss – māksla, kultūra, morāle un reliģija – jālieto nevis kā absolūti brīvu, bet gan uz realitāti balstītu uzskatu sistēma. Tas nozīmē, ka mums, piemēram, ir jāiemācās atšķirt dažus reliģijas izteikumus, kas nesakrīt ar zinātnes atziņām, no lielajām vispārcilvēciskajām vērtībām. Mūsdienu cilvēks ar savu rīcību nereti pasaka, ka viņš ir atmetis ne tikai pirmos, tas ir, izteikumus, bet arī – otrās, tas ir, vērtības. Vienkārši sakot, tas, ka cilvēki nenotic, ka Dievs radījis pasauli sešās dienās, ir saprotams un pieļaujams, bet tas, ka cilvēki kopā ar šiem dažiem izteikumiem aizmirst arī apziņas tīrību, svētumu un lielos cilvēces likumus, ir kļūda, kas neļauj dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Likumu noliegšanu apstiprina ne tikai visai pasaulei zināmā Bagdādes izlaupīšana pēc kara, bet arī mūsu pašu ilgstoši apgūtie tikumi jeb padomju dzīves spēles noteikumi, saskaņā ar kuriem daudzi ņēma, ko varēja dabūt. Un ņem, kā zināms, vēl tagad. Tāpēc, ka cilvēki nav noticejuši valsts vai reliģijas sludinātajiem morāles principiem. Un droši vien ne tādēļ, ka paši sludinātāji bieži vien tos neievēro, bet gan tādēļ, ka tie neatbilst īstenībai.

Par dažiem lieliem un svarīgiem cilvēces jautājumiem angļu filosofs Bertrands Rasels pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados rakstīja, ka zinātne uz tiem nespēj atbildēt [4]:

1. Vai pasaule sadalīta matērijas un gara pasaulēs?
2. Vai pasaule ir vienota un vai tai ir kāds mērķis?
3. Vai eksistē Dabas likumi vai arī mēs tiem ticam tikai tāpēc, ka mūs raksturo kāda iedzimta kārtības mīlestība?
4. Vai cilvēks tiešām ir oglekļa savienojumu komplekss, kas atrodas uz mazas un nenozīmīgas planētas?
5. Vai eksistē cēlais un zemiskais dzīvesveids vai arī visi dzīvesveidi ir vienādi vērtīgi?

Daži filosofi izsaka domu, ka uz šiem jautājumiem atbildēt nav iespējams. Mēģināsim noformulēt mūsdienu zinātnes atbildes tiem, atstājot lasītājam izlemēt, vai viņš ir saņēmis atbildi.

1. jautājums. **Vai pasaule sadalīta matērijas un gara pasaulēs?** Mūsdienu zinātnē tādas atsevišķas, no vielas, no matērijas neatkarīgi eksistējošas garīgās pasaules vispār nav. Tāpat kā nav teksta, ja nav grāmatas, un nav domas, ja nav cilvēka. Par gara pasauli var runāt tikai tādā nozīmē, ka to veido fizikālajā pasaulē – matērijā un tās fizikālajos laukos – ielikta informācija. Piemēram, cilvēka apziņu zinātnieki uzskata par sarežģītas un pilnībā neizzinātas, neizprastas programmas darbības rezultātu. Informācijas apstrāde – uztveršana, pārraide un glabāšana – bez fizikālas vides nav novērota. Vēl vairāk, fizikas likumi saka, ka informācijas ierakstīšanai nepieciešama enerģija. Tā savukārt ir matērijas eksistences forma. Īsi sakot, tādas no matērijas neatkarīgi eksistējošas garīgās pasaules zinātnē nav. Nevar runāt par matērijas īpašībām bez pašas matērijas.

Zinātnes atbilde uz otro jautājumu, **vai pasaule ir vienota un vai tai ir kāds mērķis**, nav tik vienkārša. Jautājumā par pasaules vienotību zinātnieki saka tā – mūsu novērošanai pieejamā Visuma apgabalā mēs neesam konstatējuši kaut kādus citus, no novērotajiem atšķirīgus fizikas likumus vai vielas īpašības. Iespējams, ka ir tādi Visuma apgabali, kuros valda citi fizikas likumi un matērijas konstantes ir citādas, bet

tās ir tikai hipotēzes, kam pagaidām nav apstiprinājuma novērojumos. Jautājums par pasaules mērķi ir vēl plašāks un tukšiem spriedelējumiem bagāts lauks. Ja paliekam pie pieticīgajiem zinātnes principiem un runājam tikai par to, ko varam novērot un pierādīt, tad savas esības jēgu mēs varam redzēt savā attīstībā un progresā. Kas ir progress? Mēs esam kā vientuļi ceļa gājēji, kā karavāna tuksnesī: ikdienā mēs redzam sevi un savus laikabiedrus, ja palūkojamies atpakaļ, tad redzam dažas iepriekšējās paaudzes, kuru izcelsme ir tik tālu pagātnē, ka tās zinātniskajam skaidrojumam nereti grūti noticēt. Ja palūkojamies uz priekšu, tad redzam vai vismaz spējam iztēloties savu pēcnācēju dzīvi (vismaz tādā nozīmē, ka cenšamies viņiem kaut ko atstāt), taču viss tālākais izplūst nezināmās nākotnes miglā. Ja ielūkojamies dziļāk, tad redzam mazliet vairāk: mēs ieraugām, ka Visuma vielā jeb matērijā, mūs pašus ieskaitot, ielikts milzīgs informācijas daudzums¹ (plašākas piezīmes sk. grāmatas beigās), kas vērsts uz to, novedis pie tā, kā Imants Skrastiņš dzied, *Lai mēs arī būtu*. Jautājums par šīs informācijas izcelsmi atrodas ārpus zinātnes redzeslauka. Šajā gadījumā zinātnieki saka, ka viņi nedrīkst pārkāpt pašu deklarēto hipotēžu taupīšanas jeb parsimonijas principu, tas ir, nedrīkst izdomāt dažādus patvaļīgus šīs informācijas izcelsmes skaidrojumus, kurus nekādi novērojumi nevar nedz apstiprināt, nedz noliegt. Šajā vietā sākas dažādu reliģiju paziņojumi, ka tajās viss ir vienkārši un skaidri zināms. Ja paliekam pie pazemīgākas un pieticīgākas pieejas, tad varam teikt, ka matērijas īpašības un dabas likumus, kas gadījuma notikumu izpildījumā noveduši pie mūsu rašanās, veidojusi kaut kāda mūsu novērojumiem nepieejama (bet spriedelējumiem pieejama) *iepriekšējā attīstība*. To mēs varam nosaukt par Dievu, Radītāju, bet šī hipotēze pārkāpj parsimonijas principu, jo tā pati ir jāizskaidro: tai jāatbild uz jautājumu, no kurienes radusies šī iepriekšējā attīstība. Un tā līdz bezgalībai. Tāpēc šos nepārbaudāmos spriedelējumus zinātne nelieto.

Vēl viena otrā jautājuma daļa palika neaplūkota – **tas ir jautājums par mūsu esības jēgu**. To mums ļauj ieraudzīt mūsu šīsdienas pieredze, mūsu atklātie un izprastie dabas un mūsu pašu attīstības likumi, mūsu vēstures un izcelsmes novērojumi un nākotnes redzējums. Īsi, neiedziļinoties matemātikas un fizikas detaļās, kas ir nepieciešamas pilnīgai izpratnei, mēģināšu uzzīmēt mūsu esības jēgu. Visas dzīvās būtnes ir informācijas jaunrades mašīnas. Mēs, *Homo sapiens*, esam vissarežģītākās un vispilnīgākās visā mūsu novērotajā Universā. Mūsdienu informācijas teorija māca, ka mūsu informācijas jaunrades iespējas ir neierobežotas, varam teikt, mūžīgas. No šejienes varam izdarīt pārsteidzošu un svarīgu secinājumu – cilvēka apziņai ir iespējama mūžīga dzīve, tāda, kas neatkārtojas un neapnīk, bet vienmēr papildīta ar jaunām domām un jūtām. Bet pagaidām, kamēr neesam to sasnieguši, vienīgais, ko mēs atstājam tiem, kas nāk pēc mums, ir informācija. Kāda? Izdzīvošanai derīgā, vērtīgā, vajadzīgā. Jo kaitīgās informācijas nesēji agrāk vai vēlāk iet bojā.

Daudziem varbūt nepatiks šāda pieeja. Bet, ja gribam būt patiesi pret sevi, tad mums jāatrod sevī tik daudz vīrišķības un drosmes, lai pieņemtu īstenību tādu, kāda tā ir. Pagaidām mēs, indivīdi, mirsim. Mums ir pamats domāt, ka šā gadsimta laikā cilvēce atrisinās cilvēces ģenētiskā mantojuma vislielāko vajadzību – vajadzību pēc nemirstības. Bet no šā risinājuma mūs šķir ne tikai dažas tehniskas problēmas – pietiekamas atmiņas un ātrdarbības datoru izveidošana, sevis apzināšanās un emociju

programmu izveidošana, bet, iespējams, ka vēl mums vai, precīzāk, mūsu pēcnācējiem būs jāveic savas apziņas pārveidošanas jeb dažu aizspriedumu likvidēšanas uzdevums. Šo aizspriedumu likvidēšana būs saistīta ar pilnīgi jaunas morāles izveidošanu, ar jauniem priekšstatiem par to, kā jāveido mūsu vairošanās un nepiemēroto iznīcināšana⁹. Jo, ja mēs šo nepiemēroto indivīdu iznīcināšanu atņemsim dabiskajai izlasei, tad mums tā būs jāuzņemas pašiem. Pašreizējā cilvēces apziņa šo uzdevumu risināšanai nav sagatavota. Pārdomām minēšu vienu novērojumu – izskatās, ka mūsu nemirstības iegūšana smalki sabalansēta ar mūsu spēju tai pielāgoties, ar mūsu spēju izveidot jaunu ētiku un morāli. Ir tā, it kā daba pati rūpētos par to, lai mēs neiegūtu nemirstību nesagatavoti, liekot mums vēl dažus gadu desmitus pagaidīt un kaut ko vairāk saprast un iemācīties.

Uz brīdi ielūkojušies tuvākajās cilvēces nākotnes problēmās, mēs varam pakāpties soli atpakaļ un ieraudzīt savu atbildību par visas cilvēces nākotni un katra indivīda eksistences jēgu, kas pasakāma dažos vārdos – nodot tālāk. Jo patiesībā jau tie būs mēs paši, kuri tad un tur, tālākajā nākotnē, dzīvos – ar mūsu vērtīgākajām un labākajām domām un jūtām, varam teikt – ar mūsu dvēselēm. Un mēs neapzināsimies, ka tie neesam mēs, kuri turpina dzīvot, jo cilvēka **apziņas programma ir tik pārsteidzoša, ka tā novēro savu esību, jūt un apzinās sevi kā vienreizēju, unikālu būtni**¹⁰. Arī tagad mēs katrs jūtam sevi kā vienreizēju, unikālu būtni, kaut gan patiesībā ir nenoliedzami, ka galvenā mūsu iekšējās pasaules, mūsu dvēseles daļa jau ir dzīvojusi neskaitāmi daudzas reizes – izklidēta citās būtnēs un apkārtējās vides kultūras informācijā. Dažos vārdos sakot – mēs esam, mūsu dvēseles ir informācija plus sevis apzināšanās programma.

Tagad pakavēsimies pie trešā jautājuma: **Vai eksistē Dabas likumi vai arī mēs tiem ticam tikai tāpēc, ka mūs raksturo kāda iedzimta kārtības mīlestība?** Mūsdienu zinātnieki to saka tā: dabas likumi ir cilvēku novērojumi, aprakstīti, izteikti cilvēku valodā. Tas nozīmē, ka dabas likumi neeksistē paši par sevi kā kaut kāds kodekss vai likumu krājums, ko kāds uzrakstījis un noglabājis kaut kādā bezlaika vai nevieliskā eksistencē (daži zinātnieki un filosofi to sauc par Platona pasauli), bet tie eksistē tikai tādā nozīmē, ka mēs dabas procesu novērojumus izsakām sev saprotamā

⁹ Ar šiem jautājumiem nodarbojas eigēnika – cilvēces attīstības pašveidošana. Pozitīvā eigēnika atbalsta derīgo īpašību nesēju vairošanos, negatīvā – atbalsta nederīgo īpašību nesēju vairošanās ierobežošanu. Kāda īpašība ir derīga, kas lems par īpašību derīgumu un to nesēju vairošanās stimulēšanu vai ierobežošanu – tie ir ļoti grūti risināmi jautājumi. Tādēļ dzīvē mēs novērojam vienkāršākus risinājumus – lēmumu pieņemšana šajos jautājumos visbiežāk tiek atstāta dabiskajai izlasei. Bez tam vēl cilvēki izraisa (karus) vai pieļauj (badu, nabadzību, slimības, stihiskas nelaiemes) visai skarbus dzīves spēles noteikumus, kas nereti masveidā piegādā materiālu tai pašai dabiskajai izlasei, tikai šoreiz tas notiek *legāli* – saskaņā ar sabiedrībā izveidotiem *spēles noteikumiem* un *dabas likumiem*.

¹⁰ Šeit man var iebilst, ka ar šo definīciju cilvēka apziņa tiek atdalīta no materiālā ķermeņa. Protams, tā tas ir tikai paviršā skatījumā. Zinātnē no matērijas atdalītas programmas nav zināmas, nav novērotas.

Cilvēka izjūtu par *es* veido pastāvīgajā atmiņā glabāta programma, kas satur stāstu par sevi. Tad, kad mēs savu esību iedomājamies, šī programma tiek ielādēta operatīvajā atmiņā, *nospēlēta* un papildināta ar neseno pieredzi. Šīs un visas līdzšinējās pieredzes unikalitātes dēļ mēs jūtam sevi kā unikālu indivīdu un nejūtam sevi savos bērnos un citos cilvēkos, kaut arī nododam viņiem informāciju, tas ir, senākā terminoloģijā sakot, daļu no mūsu dvēseles.

valodā. Šī ir plaša tēma, daži mūsdienu zinātnieki, piemēram, Oksfordas Universitātes matemātikas profesors Rodžers Penrouzs savos darbos ir izteicis domu, ka matemātikas formas un likumi eksistē neatkarīgi no mūsu apziņas Platona pasaulē un ka mēs tiem piekļūstam, tos *nolasām* tad, kad mēs, zinātnieki, tos atklājam. Turpretī citi, piemēram, Havajas Universitātes fizikas profesors Viktors Stengers savos darbos raksta, ka dabas likumi un visi mūsu skaidrojumi ir cilvēku izdomājumi, kurus mēs lietojam, lai varētu runāt par novēroto. Bet daži tos lieto tik bieži, ka nereti savā apziņā piedēvē tiem no mums neatkarīgu eksistenci. Lai lasītājs šajā jautājumā varētu izveidot savu viedokli, došu vienkāršu piemēru. Aplūkosim parasto sešskaldņu spēļu kauliņu – ja tas ir simetrisks, tad visu ciparu parādīšanās varbūtība ir viena sestdaļa. Tas nozīmē, ka pēc daudziem metieniem visi cipari parādās vienādi bieži. Ja kauliņš kaut kādā veidā ir nesimetrisks, tad daži cipari tiek uzņemti biežāk, citi – retāk. Šo sakarību sauc par atsevišķo stāvokļu iestāšanās varbūtību sadalījumu. Kā jūs domājat, vai šādi dažādu dabas procesu varbūtību sadalījumi eksistē kaut kādā mistiskā Platona pasaulē vai tie ir cilvēku izdomājumi, kas apraksta to, ko mēs novērojam? Cilvēkam no malas šie jautājumi var šķist nesvarīgi un līdzīgi *matu skaldīšanai*, bet izrādās, ka tie ir fundamentāli jautājumi, jo dažādas, atšķirīgas atbildes uz tiem ved pie pilnīgi atšķirīgām atbildēm par mūsu izcelsmi un esības pamatiem. Jo tieši šie varbūtību sadalījumi ir tās matemātiskās formas, kas ļauj aprēķināt Visuma vielā ieguldīto informāciju un runāt par tās un arī par mūsu izcelsmi. Nu arī trešo pagājušā gadsimta filosofu jautājumu esam atbildējuši, daļēji atstājot to klausītāja spriedumam un izglītībai.

Profesora Raņķa grāmatā minētais ceturtais Bertranda Rasela jautājums ir: **Vai cilvēks tiešām ir oglekļa savienojumu komplekss, kas atrodas uz mazas un nenozīmīgas planētas?** Protams, ka cilvēks ir oglekļa savienojumu komplekss, bet par planētas mazumu un nenozīmīgumu parunāsim.

Mūsu esības un informācijas jaunrades filosofisko secinājumu diapazons ir ļoti plašs – sākot ar mūsu maznozīmīguma konstatāciju (kā sākumā citētajā Jāņa Grota dzejolī) līdz domai, ka zinātnes novērotā evolūcija ir *neizbēgama*. Piemēram, par maznozīmīgumu viens no pasaules zinātniekiem, kura diskusiju grupā piedalās arī grāmatas autors, Viktors Stengers žurnālā *Free Inquiry* raksta: *Tie, kas spriež par cilvēka dabu un stāvokli laikā un telpā, nedrīkst vienkārši ignorēt to, ko rāda mūsdienu fizikas un kosmoloģijas instrumenti. Viņiem jāatmet tūkstošiem gadu vecās tradīcijas un jāpieņem, ka mēs neesam speciāli, mēs pavisam neesam svarīgi lielajā notikumu shēmā.*

Es teikšu, ka, protams, mēs *esam* speciāli tādā nozīmē, ka mūsu parādīšanās un eksistences varbūtība ir ļoti niecīga. Vienkārša informācijas teorijas formula ļauj aprēķināt vai vismaz novērtēt mūsu izcelsmes un eksistences apstākļos ieguldīto informācijas daudzumu un izdarīt svarīgu secinājumu: **Universa milzīgie izmēri un mūsu unikalitāte neliecina par mūsu mazsvarīgumu un maznozīmīgumu, bet par mazvarbūtīgumu. Tātad – par matērijā ieliktās un mūsu jaunradītās informācijas daudzumu.**

Bet tas nav vienīgais mūsu svarīguma jeb nozīmīguma avots. Vēl svarīgāks ir fakts, ka mēs, cilvēki un citas dzīvās būtnes, esam vienīgie mums pašreiz zināmie

informācijas jaunradītāji¹¹ visā Universā. Nedaudz atkāpsimies un parunāsim par informāciju. Mēs Visumā novērojam globālu vienvirziena procesu – tā ir vispārēja nesakārtotības jeb entropijas palielināšanās. Bez tam vēl mēs novērojam šā procesa *izņēmumu* – lokālu entropijas samazināšanos, kas izpaužas kā informācijas jaunrade [5].

Rakstā [5] devām jaunu informācijas skaidrojumu: **informācija ir fizikālas vides parametrs, matērijas īpašību un dabas likumu kopa, kas gadījuma notikumu izpildījumā nosaka to, kas tajā notiek.** Fizikālās vides vienā stāvoklī ieguldīto, ierakstīto informāciju skaitliski raksturo ar šā stāvokļa iestāšanās varbūtības P_i logaritmu: $I_i = \log_2 1/P_i$. No skaidrojuma izriet, ka informācija ir fundamentāls Visuma vielas¹² parametrs, no cilvēka apziņas viedokļa – vissvarīgākais. Informācija nosaka cilvēka apziņas attīstību un progresu¹³.

¹¹ Informācijas jaunradi jeb ģenerāciju var ilustrēt, izmantojot Bolcmaņa formulu fizikālas sistēmas entropijas aprēķināšanai. Aplūkosim fizikālu sistēmu, kurā iespējami dažādi stāvokļi ar katra stāvokļa iestāšanās varbūtību P_i . Šādas sistēmas entropija

$$H = k_B \sum_i P_i \ln 1/P_i,$$

kur k_B – Bolcmaņa konstante (to turpmāk nerakstīsim, jo tas maina tikai entropijas mērvienību). Informācijas jaunradi veido divi procesi – gadījuma notikumi, kas ģenerē sistēmā jaunus iespējamus stāvokļus, un dabiskā izlase, kura saglabā derīgos, tālākai eksistencei piemērotos. Kā minētie divi procesi ģenerē informāciju? Parādīsim, ka pēc abu procesu iedarbes sistēmas entropija samazinās, tas nozīmē, ka tās informācijas saturs palielinās. Mutāciju gadījuma notikumi gēnos vai ārējie mainīgie apstākļi cilvēka apziņā rada jaunus iespējamus stāvokļus, saka, ka tie paplašina iespējamo stāvokļu telpu $\sum_i P_i$, tātad palielina sistēmas entropiju $\sum_i P_i \ln 1/P_i$. Interesanti un svarīgi, ka pirms dabiskās izlases jaunradīto iespējamo stāvokļu parādīšanās varbūtības ir līdzīgas (pirms izmēģināšanas, pirms analīzes mēs nekādi nevaram zināt, vai kāda jauna ideja ir vērtīga un derīga vai tā strādās, vai to varēs izmantot praksē), un sistēmas entropija (nenoteiktība) ir lielāka un tuvāka vienmērīga sadalījuma entropijai $H = \ln N$. Pēc dabiskās izlases indivīdu populācijā vai cilvēka apziņā daži mazvarbūtīgie stāvokļi izrādījušies derīgi lietošanai, evolucionisti saka, piemēroti izdzīvošanai, tādēļ tie tiek saglabāti un sistēmas entropija pēc izlases ir mazāka. Jaunradītā informācija skaitliski vienāda ar entropiju starpību pirms un pēc izlases:

$$I = \sum_i P_i \ln 1/P_i - \sum_j P_j \ln 1/P_j,$$

kur indekss i apzīmē sistēmas stāvokļus pēc iespējamo stāvokļu skaita palielināšanas, bet j – pēc izlases iedarbes.

No šīs formulas entropijas samazinājums nav uzskatāmi redzams, lai to redzētu, i -stāvokļiem jāpiešķir kaut kāds vienmērīgs varbūtību sadalījums, bet j -stāvokļiem – nevienmērīgs, kas raksturojas ar atsevišķu stāvokļu mazām varbūtībām P_j , kā tas ir sarežģītās sistēmās. Piemēram, ja pieņemam, ka pirms izlases bija pilnīgi vienmērīgs sadalījums $P_i = 1/N$, tad tam atbilstošā entropija ir maksimāla: $H = \ln N$.

¹² Stingri ņemot, informācija ir arī fizikālajos laukos. Piemēram, lūkojoties uz tālām galaktikām, mēs patiesībā uztveram gaismu, kas izstarota pirms vairākiem miljardiem gadu. Šī gaisma satur informāciju par novērojamo galaktiku attīstību, bet šīs informācijas iegūšanai mums tā jāieraksta matērijā, piemēram, uz fotoplates. Tāpat ir ar televīzijas attēlu – to nes elektromagnētiskais starojums, bet šīs informācijas nolasišanai mēs to ierakstām uz kineskopa ekrāna. Fizikālie lauki nenoliedzami satur informāciju, bet tās nolasišanai nepieciešamas reģistrēšanas ierīces, tātad – viela, matērija.

¹³ Par progresu saucim apziņas izdzīvošanai derīgas informācijas jaunradi un izplatīšanu aizvien pieaugošas komplicētības apstākļos. Amerikāņu publicists Kevins Kellijs (*Kevin Kelly*) grāmatā *New Rules for the New Economy* raksta, ka sabiedrībā ir progress, ja attiecība risinājumu skaits/problēmu skaits ir lielāka par 1.

Kā no bērnu spēļu klucīšiem var salikt dažādas figūras un celtnes, tā arī mums ir it kā uzdots atklāt un izmēģināt iespējamās Visuma atomu un molekulu kombinācijas un to darbību. Izdomāt un izgatavot lietas, uzcelt mājas, rakstīt grāmatas un radīt mākslas darbus. Radīt, izveidot, izkopt emocijas un skaistumu un saņemt gandarījumu un piepildījumu. Uzcelt dievnamus un saņemt svētumu. Un dabiskā izlase – viens no lielajiem Dabas likumiem – novērtēs un izsijās, saglabās piemēroto un derīgo, bet iznīcinās nepiemēroto.

Informācijas jaunradi varam ieraudzīt kā cilvēces evolūcijas galveno uzdevumu. Kas mūs šeit ir nolīcis? Kas mums ir devis šādu uzdevumu? Zinātne no spriedelēšanas, kas nebalstās uz neierobežoti atkārtojamiem novērojumiem, izvairās. Par to var runāt pie kafijas tases. Piemēram, daži filosofi saka, ka mēs esam lielā datora darbojošās personas, kas izpēta, izmēģina dažādas attīstības iespējas. Bet eksaktā zinātne cilvēka apziņas un esības veikto jaunradi redz kā objektīvu Dabas likumu, kas *gadījuma notikumu izpildījumā* nosaka, kā viss notiek. Šādā skatījumā mēs novēroto realitāti redzam kā Visuma vielā, fizikālajos laukos un Dabas likumos ieliktais un dzīvo būtņu jaunradītās informācijas izpausmi.

Daudzi zinātnieki uzskata, ka mūsu novērojumiem pieejamā Visuma apgabalā laika virzienu nosaka vispārēja entropijas palielināšanās un lokāla informācijas jaunrade. Tas notiek pilnīgā saskaņā ar Dabas likumiem un matērijas īpašībām, mēs varam sacīt, ka Visuma apgabalā, kurā mums gadījies rasties un dzīvot, šie procesi parādās Visuma vielā un fizikālajos laukos ieliktais informācijas rezultātā. Kas ir šīs informācijas autors? Atbilde uz šo jautājumu atrodas ārpus zinātnei pieejamo novērojumu telpas un laika. Mēs tikai varam sacīt: *iepriekšējā attīstība*.

Un visbeidzot pēdējais, piektais, Bertranda Rasela jautājums: **Vai eksistē cēlais un zemiskais dzīvesveids vai arī visi dzīvesveidi ir vienādi vērtīgi?**

Veltīsim dažus vārdus divām evolūcijas veidotajām cilvēka iekšējām pasaulēm. Pirmā ir emociju pasaule, kuras vajadzību piepildīšana sagādā mums ne ar ko citu nesalīdzināmu baudījumu, fizisku labsajūtu, sakārtotības un harmonijas sajūtu un veiksmi visā dzīvē. Var teikt, ka visdziļāko gandarījumu un piepildījumu katram cilvēkam sagādā ģenētiski mantoto un bērnībā un agrā jaunībā izkopto limbisko vajadzību apmierināšana. Otrā pasaule ir loģiski domājošo smadzeņu pasaule, kas mums ļauj novērot, saprast apkārtējo un arī iekšējo realitāti un mēģināt dzīvot saskaņā ar to. Jo nedzīvot saskaņā ar to nozīmē regulāri ciest neveiksmes un arī iet bojā. Šo divu pasaulu vajadzības ir galvenie spēki, kas nosaka, ko katrs dara; tie virza visu viņa attīstību, kāda nu tā katram ir. Šo divu pasaulu vajadzību piepildīšana vai nepiepildīšana nosaka to, vai cilvēks ir laimīgs vai nelaimīgs. *Nevis materiālā labklājība, bet lielo vajadzību piepildīšana vai nepiepildīšana ir tas, kas novērtē katra cilvēka dzīvi*. Šo divu pasaulu nereti pretrunīgo dzinējspēku apzināšanās un izpratne ir tas, kas veido *lielo dzīves mākslu* – cilvēka spēju nodzīvot sakarīgu un piepildītu dzīvi. Pagaidām to mūsu skolās nemāca, to mūsu sabiedrība katram ļauj apgūt pašmācības ceļā (kā sākumā minētajā Viestura Kairiša izteikumā).

Tas par indivīda laimi vai nelaimi, veiksmi vai neveiksmi. Bet vai ir kāds objektīvs kritērijs, kas novērtē cilvēka dzīvi? Vai cilvēku sabiedrībā ir kādi likumi, kas nosaka, kā katram jādzīvo, kas pasaka, kas ir atļauts un kas ir aizliegts? Mūsu sabiedrībā daži raksta, ka tādu kritēriju nav. Piemēram, latviešu filosofs Andris

Rubenis raksta [5]: *Cilvēks nav spējīgs atbildēt uz jautājumu, kas viņam ir jā dara. Pretējā gadījumā viņam būtu jāpaskatās uz sevi, uz savu rīcību no mūžības viedokļa, bet tieši tas cilvēkam nav lemts.*

Tie ir novecojuši priekšstati. Mūsdienu evolūcijas teorijas un bioloģijas **galvenais priekšmets** ir skatīšanās uz sevi, uz savu rīcību no mūžības viedokļa. Un galvenie secinājumi ir vienkārši: atļauts ir viss, kas veicina cilvēces progresu¹⁴, un aizliegts, neētisks ir viss, kas to kavē. Kādā diskusijā viens no LU zinātniekiem man uzdeva jautājumu: *Kas mums atļauj*, ar to zemtekstā sakot, ja Dieva nav, tad mums vairs nepaliek nekas, kas kaut ko atļauj vai aizliedz. Tā tas noteikti nav. Mums atļauj viena no vislielākajām cilvēka vajadzībām – tā ir vajadzība pēc brīvības, vajadzība pēc brīvas izvēles un attīstības. Vajadzība un tiesības uz ceļu – uz augšu un piepildījumu. Kas mums to aizliedz? Mums *aizliedz* evolūcijas un sabiedrības veidota apjausma par mūsu nožēlojamību, niecību un zemiskumu, kas nosoda mūs un liek mums ieraudzīt, ka mēs neesam dzīves cienīgi. Šādā nozīmē es teiktu, ka eksistē cēlais un zemiskais dzīvesveids.

Zinātne un tās rezultāti – jaunās tehnoloģijas un 10–1000 reižu pieaugušais darba ražīgums – ir apsteiguši *Homo sapiens* gadu tūkstošiem veidotās vajadzības un piemērotību. Gluži kā krāsainus stikliņus mežonim tā senās izcelsmes veidoto priekšstatu un vajadzību cilvēkam modernās ražotnes piedāvā un dod tik daudz jauna, ka tas viss kopā ir pārsteidzis mūs nesagatavotus. Neteiksim, ka mēs pietiekami ātri neapgūstam, neiemācāmies *lietot* jaunus produktus – datorus, kredītkartes, mobilos tālruņus, satelītu ģeopozicionierus, modernos automobiļus un internetu. Nesagatavoti mēs esam tādā ziņā, ka jaunie produkti un apstākļi nav padarījuši mūs *laimīgākus*. Mēs esam spiesti pieņemt jaunus apstākļus, procesus un ierīces, bet ne vienmēr esam iemācījušies tos neizmantot sev par sliktu. Piemēram, jaunās masveida informācijas izplatīšanas metodes mums ir devušas iespēju piekļūt zināšanām un izglītībai, bet vienlaikus tās atnesušas jucekli zināšanās un rīcībā, vēl sliktāk – it kā nekaitīgas, bet nepatiesas zināšanas (dažādas māņticības mācības), un noteikti kaitīgas *izklaides* (narkotikas, vardarbības slavinājumi, pornogrāfija), kas nereti neatgriezeniski sabojā mūsu dzīvi. Kā sakārtot šo vērtību rindu? Šķiet, ka objektīvi pamatota sakārtojuma izveidošana nemaz nav iespējama, jo sakārtojuma veidošanā *piedalās* mūsu ģenētiski mantotās un bērnībā izkoptās emocijas, kas rodas no vajadzību apmierināšanas vai arī to ignorēšanas.

Tomēr fakti rāda, ka mēs, dažādās kultūrās dzīvojošie, esam *ļoti tuvu* tam, ko daudzi sauc par laimi: mums trūkst pamatzināšanas un sakārtotība, lai tās varētu veidot drošu ceļu. Bet šīs zināšanas tehnoloģiski attīstītajās zemēs jau ir. Izskatās, ka pavisam nedomājot jāpagaida – dažas paaudzes –, lai šīs pamatzināšanas sakārtotu tādā piramīdā, kas reāli ved pie tā, pēc kā mēs tik ļoti ilgojamies. Maldu ceļu, kā jau gadījuma meklējumu procesā, bijis un vēl ir saglabājies ļoti daudz. Tāpēc būs

¹⁴ *The Oxford Reference Dictionary* raksta, ka progress ir *virzība uz labāku stāvokli*. Vēl tik atliek pateikt, kas ir labāks – *nevis materiālā labklājība, bet lielo vajadzību piepildīšana vai nepiepildīšana ir tas, kas novērtē katra cilvēka dzīvi*. Šī atbilde būs vienāda gan musulmanim, gan Austrālijas aborigēnam un hinduistu priesterim.

vajadzīgs laiks, lai ieraudzītu tos, kas balstās uz īstenību, un atteiktos no izdomātajiem.

Dzīvesveida normas veido morāle un ētika. Vēlreiz ielūkosimies G. Raņķa grāmatā: *20. gadsimta ritumā iezīmējās kultūras krīze, kuru bieži vien saista ar eksakto zinātņu straujo attīstību un to nespēju sniegt atbildes uz cilvēkiem svarīgiem morāles jautājumiem. Tikai tagad mēs pamazām nonākam pie atziņas, ka zinātne nedod norādes, kā risināt morāles problēmas* [4]. Ļoti interesanti, bet pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados tieši tā arī bija.

Stāvoklis ir mainījies. Mūsdienu zinātne piedāvā jaunu izpratni par morāles un ētikas pamatiem: morāles un ētikas avots ir objektīvā realitāte – mūsu pieredze. Ētikas un morāles likumi ir cilvēces evolūcijas liela mēroga likumi, kurus mēs izsecinām no savas pieredzes, no ciešanām un bojāejas. Daudzi mūsu sabiedrības indivīdi ir atteikušies (vai arī – nekad nav pieņēmuši) no savas sabiedrības reliģijas (vai arī – dažu cilvēku paziņojumus par saņemtam atklāsmēm) piedāvātajiem morāles likumiem un ētikas – to pierāda viņu rīcība. To pierāda ne tikai 25% melnā biznesa īpatsvars mūsu valstī, bet arī masveidā izplatītā, 50 gadus mācītā morāle ņemt tur, kur var. (Mēs neesam vienīgie – palūkosimies uz Irāku, ASV, Krieviju.)

Informācijas teorija mums devusi jaunu izpratni par cilvēka pārkāpumiem un vainu. *Katra cilvēka apziņu, vērtību sakārtojumu un rīcību nosaka divas milzīgas informācijas plūsmas:*

- 1) ģenētiski mantotās spējas, vajadzības un gandarījums par to papildīšanu;
- 2) ģimenes, skolas, visas sabiedrības un tās kultūras ieguldījums indivīda apziņas veidošanā.

Vienīgi un tikai šie avoti gadījuma notikumu izpildījumā nosaka katra indivīda rīcību. Minētās atziņas ļauj no jauna definēt indivīda vainu un pārkāpumu:

- 1) indivīds izdarījis pārkāpumu, ja viņa rīcība sabiedrībai, tās attīstībai un progresam nodarījusi *kaitējumu*;
- 2) indivīds ir *vainīgs* tikai tad, ja pārkāpuma izdarīšanas brīdī viņš *apzinās*, ka pārkāpj likumu, noteikumus.

Par mantoto un bērnībā, jaunībā izveidoto vērtību sakārtojumu mēs neesam un nevaram būt vainīgi. Var sacīt, ka mēs kaut kādā ziņā esam nolemti, notiesāti visu mūžu nest sev līdzī iedotās vērtības, vajadzības un papildījumu, jo radikāli mainīt tās nav iespējams, tāpat kā nav iespējams mainīt koka zaru, kad uz tā izplaucis zieds. **Informācijas teorija cilvēka apziņu uzskata par sarežģītu informācijas apstrādes ierīci, kuras rīcība gadījuma notikumu izpildījumā ir atkarīga no tās programmas – atmiņas satura un darbības algoritmiem.**

Šīs informācijas teorijas atziņas¹⁵ liks mums visai radikāli mainīt dažus novecojušus priekšstatus par cilvēku pārkāpumiem, sodīšanu un labošanu. Arī par to, kas sabiedrībā ir atļauts un kas ir aizliegts. Par to, kas ir labi, pareizi, ētiski un kas nav. Vēl dažus vārdus par to, kā evolūcija veido cilvēku sadarbību jeb, plašākā nozīmē, ētiku.

¹⁵ Šī informācijas teorijas atziņa nav kaut kas radikāli jauns. Kristīgās reliģijas grēku piedošanas filosofija, kas izteikta vārdos *Kungs, piedodi tiem, jo tie nezina, ko tie dara*, balstās uz līdzīgu izpratni.

Eiropas Biznesa administrācijas institūta (Fonteblo, Francija) zinātnieks R. Eires grāmatā *Informācija, entropija un progress* [6] raksta:

Viena no bioloģiskās evolūcijas galvenajām īpašībām ir kooperatīvās izturēšanās jeb simbiozes izveidošanās. Primitīvā līmenī kooperācija nav nekas vairāk kā savstarpēji izdevīgas izturēšanās veiksmīgs savienojums. Šo savienojumu nostiprina uzlabota konkurences spēja un izdzīvošanas īpašības. Nesenākos, vairāk izkoptos līmeņos kooperācija saistīta ar altruismu un spēju redzēt tālāku nākotni.

Tiešām, pašregulējoša sistēma var tikt uzskatīta kā sadarbības veids, kas uzlabo kopējo stabilitāti jeb sistēmas izdzīvošanas spēju. Piemēram, tropiskie meži labi aug liela mitruma un bieža lietus apstākļos, ko savukārt rada ūdens iztvaikošana no šāda meža. Tādējādi tropiskais mežs rada lielu daļu no tā mitruma, kas nepieciešams paša izdzīvošanai.

Daudzi evolucionisti uzskata, ka ētikas pamatlikumi – savstarpēja palīdzība un sadarbība – nav nekas vairāk kā evolūcijas veidota spēja novērtēt pagātnes pieredzi un saskatīt tālāku nākotni. Mūsdienu morāles un ētikas uzdevums ir šo spēju izkopšana un uz realitāti balstītu izpratņu veidošana. Piemēram, ētikas uzdevums ir veidot sabiedrības apziņu līdzīgu jaunajiem apstākļiem, parādīt sabiedrības indivīdiem viņu rīcības sekas, vērtību, derīgumu un jēgu lielākā laika mērogā. Parādīt, ka neierobežota sabiedrībā sarāzoto materiālo labumu sadale par labu sev un savas sociālās grupas locekļiem, būtiski pasliktinot pārējo sabiedrības locekļu progresa iespējas un palielinot viņu bojāejas varbūtību, ir ne tikai tuvredzīgas politikas izpausme, bet, galvenais, nedod šo paņēmieni lietotājiem papildījumu un gandarījumu, pēc kura viņi tā tiecas. Jo cilvēka augstāko papildījumu un gandarījumu veidojusi *līdzšinējā pieredze, līdzšinējā evolūcija*, kas mums parādījusi, ka simbioze ir progresīvāka, vērtīgāka par parazitismu. Tā ir līdzšinējās evolūcijas veidota īpašība, kas mūsos ielikta ģenētiski, un neviens nevar no tās atbrīvoties¹⁶. Mums tā jāierauga, jāsaprot un, ja gribam būt laimīgi, tai jāpakārto sava dzīve.

Iespējams, ir pienācis laiks minētās jaunās zinātnes atziņas sākt lietot, piemēram, sabiedrībai ieraudzīt savu ieguldījumu katra indivīda atziņas veidošanā kā globālu un apzināti pildāmu uzdevumu¹⁷, ieraudzīt arī savu atbildību par iegūto rezultātu. Tas pats sakāms par pārējiem valstij piederošiem masu informācijas līdzekļiem, kas veido sabiedrības apziņu.

Šo jauno zinātnes atziņu neizmantošanu mēs novērojam arī lielākā mērogā. Attīstīto tehnoloģiju valstis izplata savus produktus t. s. trešās pasaules valstīs, sadarbības pamatā liekot savas kultūras veidotos priekšstatus un vērtības. Nereti izrādās, ka viņu sadarbības partneri rīkojas saskaņā ar *savas kultūras* veidotiem priekšstatiem un vērtībām. Tad augstāk izglītotais kultūras nesējs uzskata, ka pārkāpējs ir jāsoda pēc nesēja uzskatiem, un to arī cenšas darīt (piemēram, amerikāņi Irākā). Šeit tikai būtu jāpiebilst, ka zinātnes pieeja balstās uz tādiem likumiem, kas kopīgi abām kultūrām.

¹⁶ Protams, mums jāpieļauj, ka pastāv kaut kāds šo ģenētisko īpašību Gausa sadalījums, kas satur arī patoloģiskos gadījumus. Likumdošana jāveido, ievērojot šo realitāti.

¹⁷ Tas nozīmē mācīt skolās jaunus zinātnes faktus un izpratnes kā mūsu dzīves vajadzību, emociju, izpratnes un rīcības pamatus.

Nobeigumā dažus vārdus par mūsu dzīvi. Plašākā skatījumā indivīda dzīves un visas cilvēces vēsture ir mūsu attīstības likumu apzināšanās *pēc tam, kad esam izdarījuši*. Vispirms mēs rīkojamies saskaņā ar līdzšinējās kultūras veidotajiem priekšstatiem par to, kā ir pareizi, bet *pēc tam* (diemžēl ne vienmēr!) uzzinām, kā vajadzēja darīt. Un maksājam par to ar savām sāpēm un bojāeju. Mūsu sabiedrības problēma ir un vienmēr būs tā, ka šos likumus apzināties tikai daļēji, jo mēs nezinām un nevaram zināt visus likumus, saskaņā ar kuriem notiek un notiks mūsu attīstība. Bet mums zināmās daļas izmantošanai jābūt pilnīgai. Pretējā gadījumā gandarījuma un harmonijas vietā ir juceklis, tukšuma un bezmērķīguma sajūta. Piekrāpt, piemānīt var apkārtējos cilvēkus, bet ne Dabas likumus. Smadzeņu darbības galvenie parametri (galīgs iespējamo stāvokļu skaits, informācijas ierakstīšana un nolasīšana, trīs galvenās loģiskās darbības) ir līdzīgi atbilstošajiem datoru parametriem. Šādā skatījumā cilvēka smadzenes ir informācijas apstrādes ierīce, kurā ievietoto informāciju apziņa pati nepārtraukti *novēro un lieto*. Tā pati neizbēgami zina, kad tās saimnieks nav īsts. Teiciens *Dievs visu redz* nav bez pamata. Un vislielāko gandarījumu un piepildījumu indivīds saņem, ja viņam izdodas dzīvot ar šo iekšējo īstuma un patiesīguma izjūtu un ja viņam ir iespēja izveidot, ielikt savu ieguldījumu kopējā cilvēces gājienā.

Filosofiskie secinājumi

Vai filosofija ir zinātne, vai tā var vai nevar būt zinātniska? Sāksim ar definīciju. Filosofija ir zināšanu nozare, kas, balstoties uz eksaktās zinātnes atziņām, pierādītiem un pārbaudītiem faktiem, *ekstrapolē* šo zināšanu lauku un izveido globālākas izpratnes par fizikālās pasaules¹⁸ un mūsu esību un tās jēgu. Tā kā nereti šīs izpratnes ir *hipotētiskas*, filosofija ne vienmēr ir eksakto zinātņu nozare. Bet tas nenozīmē, ka filosofijā mēs drīkstam ignorēt vispārzināmas patiesības. Filosofijas saturs mainās: kad jaunās zinātnes nozares sabiedrībā ienes jaunus priekšstatus, tad mainās pati filosofijas bāze – zinātnes atklātas un pārbaudītas patiesības. Protams, ka Lielā Sprādziena teorija kosmoloģijā, pēdējie atklājumi ģenētikā, evolūcijas un informācijas teorijā dod filosofiem jaunus un visai radikāli atšķirīgus spriedumu un domāšanas pamatus, kurus neviens saprātīgs cilvēks nevar neievērot.

Noslēgumā varam sacīt, ka:

1) jaunie ārējie ātri mainīgie apstākļi būs jāpieņem, mūsu jaunā paudze to vienkārši dara un, kaut gan runas par senām un zaudētām vērtībām var būt arī pareizas un atgriešanās mēģinājumi var sagādāt nostalgiskas un jaukas atmiņas, cita ceļa nav. Atsevišķu indivīdu mēģinājumi *atgriezties pie dabas*, dodoties uz vientuļnieku dzīvi

¹⁸ Šajā definīcijā neminam garīgo pasauli, jo to veido fizikālajā pasaulē – matērijā un tās fizikālajos laukos – ielikta informācija. Piemēram, cilvēka apziņu zinātnieki uzskata par sarežģītas un pat pilnībā neizzinātas, neizprastas programmas darbības rezultātu. Informācijas apstrāde – uztveršana, pārraide un glabāšana – bez fizikālas vides nav novērojama. Vēl vairāk, fizikas likumi pauž, ka informācijas ierakstīšanai nepieciešama enerģija. Tā savukārt ir matērijas eksistences forma. Īsi sakot, tādas no matērijas neatkarīgi eksistējošas garīgās pasaules zinātnē nav. Nevar runāt par matērijas īpašībām bez matērijas.

Sibīrijā, uzskatāmi kā izņēmums, kas tikai apstiprina likumu. Viss jaunais ir kā varena straume, kura mūs nesīs neatkarīgi no mūsu paziņojumiem un rīcības;

2) jaunie priekšmeti, procesi un izpratnes ir kā milzīga lavīna, kas jau ir nogāzusies pie mūsu kājām. Sabiedrība kaut kādā ziņā ir neaizsargāta – mūsu rīcībā ir milzīga informācijas kaudze, piemēram, vairāk nekā tūkstotis pasaules satelīttelevīzijas kanālu, katrs pasniedz savu programmu kā pašsaprotamu vērtību (tas pats sakāms par visu pārējo informāciju), bet problēma ir tā, ka mums vienkārši nepietiek un nepietiks laika, lai no lielā trokšņa un jucekļa izvērtētu un paņemtu tiešām vērtīgo un derīgo un nenotērētu savu laiku, lai uzzinātu, ka tas, ko bijām paņēmuši, nebija derīgs¹⁹. Katram indivīdam derīgais ir individuāls, unikāls, un tā iegūšanai jāiegulda darbs;

3) kad skolas katram viņa izvēlētajā nozarē būs devušas derīgas profesionālās zināšanas, kas nepieciešamas sabiedrības visai sarežģīto tehnoloģisko procesu turpināšanai, tad izrādīsies, ka ar to vēl nepietiek: lai cilvēks būtu harmonisks un laimīgs (tas nozīmē būt saskaņā ar evolūcijas ievēdotajām vajadzībām un piepildīt tās), vēl nepieciešams dažādās nozarēs saņemtās zināšanas *apvienot tā*, lai mēs varētu izveidot kopējas, globālas izpratnes par mums pašiem.

Kā atrisināt seno un katrai paaudzei no jauna risināmo problēmu: kā izvēlēties derīgo un pareizo? Dažas vadlīnijas ir pieejamas. Eksakto zinātņu nozarē attiecība zināšanas/māņi ir augstāka nekā tirgū. Ja kāds kādreiz kaut ko arī sacer (piemēram, Šipova torsionu lauka teorija vai jaunu, unikālu, visu cilvēci aplaimojošu vakuuma enerģijas avotu izveidošana), tad pasaules zinātniskie žurnāli tik apšaubāmas teorijas vienkārši nublicē;

4) tāpat kā mūsu sabiedrības indivīdu vairākums lielāko sava mūža daļu velta tehnoloģisko procesu nodrošināšanai, līdzīgi arī mūsdienu zinātne minimāli nodarbojas ar mūsu esības jeb evolūcijas lielāko likumu jeb *kopsakarību* apzināšanu, kā to jau atzīmējuši daudzi ārsti, psihiatri un filosofi un amerikāņu biologs Edvards Vilsons nodaļas sākumā dotajā esejā [3]. Šis visai vajadzīgais darbalauks ir atvērts. Bet, protams, problēma paliek: lai kaut ko sakarīgu un īstenībai, patiesībai atbilstošu pateiktu, lai daudzās cilvēku zināšanu nozares apvienotu harmoniskā izpratnē, šis atsevišķās nozares ir *jāzina*.

Līdzšinējā pieredze, kuras precīzākā, bet ne vienmēr vieglāk paņemamā daļa meklējama zinātnes krājumos, varbūt ir vienīgais līdzeklis, kas ļauj ieraudzīt un izvēlēties nākamo virsotni, uz kuru mums iet. Ātrās meklēšanas problēma ir tā, ka neziņas miglas dēļ mēs redzam tikai tuvākās virsotnes un tādēļ nevaram ieraudzīt globālu maksimumu – kādu tālāku virsotni, uz kuru būtu jātiecas nokļūt. Zinātne ir vienīgais līdzeklis, kas ļauj mums ieraudzīt un saprast līdzšinējo pieredzi un redzēt tālāk. Var jau būt, ka pašu lielāko kalnu mēs šodien neredzam un nevaram redzēt, bet kopēju likumsakarību varam lietot – liela kalna tuvumā vērojams slīpums virzienā uz augšu.

¹⁹ Lai mēs varētu sacīt kopā ar citiem dzīves māksliniekiem: *Dzīve ir īsa, bet man nebija žēl laika, ko nupat pavadīju kopā ar jums.* (Dienas pielikums *Tūrisms*, 24.04.03.)

Mūsu esības un informācijas jaunrades filosofisko secinājumu diapazons ir ļoti plašs – sākot ar mūsu maznozīmīguma konstatāciju (kā sākumā citētajā Jāņa Grota dzejoļī), līdz domai, ka zinātnes novērotā evolūcija ir *neizbēgama*.

Jautājumā par evolūcijas neizbēgamību daudzi zinātnieki [8-11] piedāvā evolūcijas virzības skaidrojumu, saistot enerģijas plūsmu, ko nosaka otrais termodinamikas likums, un matērijas transformāciju, kas veido evolūciju: attīstība, jaunrade evolūcijā vienmēr saistīta ar enerģijas izkliedi. Bet daži biologi nepieņem arī šo izpratni: *Priekš mums vēl joprojām jautājums par virzošo spēku paliek neatbildēts: Kas ir tas, kas virza uz priekšu entropijas palielinājumu un dzīvo būtņu attīstību? Fizikas jēdzienu ieviešanu bioloģijā mēs redzam kā leksikas izmaiņu, bet ne vairāk. Jaunrade, šis jēdziens labi pazīstams bioloģijā, tiek aizvietota ar 'entropiju', bet mums netiek doti jauni novērojumi vai eksperimenti* [12].

Redzam, ka nereti daži speciālisti nespēj pieņemt Dabas likumus tādus, kādi tie ir, bet grib saņemt vēl kādu specifisku redzamās, viņu novērotās evolūcijas skaidrojumu²⁰. Mēs paliksim pie pieticīgās atziņas, ka Dabas likumi jau tāpēc ir *likumi*, ka to darbība notiek neatkarīgi no mūsu skaidrošanas vēlmēm un izpratnes grūtībām. Un cilvēka apziņas un esības veikto jaunradi mēs arī ieraudzīsim kā objektīvu Dabas likumu, kas *gadījuma notikumu izpildījumā* nosaka, kā viss notiek. Tad novērojamo realitāti mēs ieraudzīsim kā Visuma vielā, fizikālajos laukos un Dabas likumos ieliktais informācijas izpausmi.

Ētiskie secinājumi

Mūsdienu bioloģija, evolūcijas teorija un informācijas teorija ir nākušas klajā ar jaunām izpratnēm par to, kas ir ētikas un morāles likumi, kas ir atļauts un aizliegts, kas padara mūs par vergiem vai paceļ debesīs. **Ētikas un morāles likumi ir Dabas likumi, kas iegūti, izprasti un noformulēti, cilvēces evolūciju aplūkojot lielā mērogā**²¹. Izrādās, ka visdziļāko gandarījumu un papildījumu indivīdam sagādā ģenētiski mantoto limbisko vajadzību apmierināšana [13,14]. Nekāda privātmāja vai līmužīns nevar sagādāt tādu papildījumu, kādu var radīt evolūcijas lielā mantojuma apgūšana un izmantošana sevi zinoša, saprotoša cilvēka izpildījumā. Jebkuras tik plaši reklamētās un piedāvātās seksuālās izklaides un *mākslas* dod aptuveni 5-10% no tās baudas, kuru sniedz zīdītāju evolūcijas ielikta un kultūras izkoptā dziļā pieķeršanās un narkotiskai atkarībai līdzīgā mīlestība saskarsmē ar otru, ar citiem²². Nemaz nerunājot

²⁰ Piemēram, Darvina laikabiedrs Lamarks dzīvo būtņu komplicētības palielināšanās tendenci nosauca par *dzīves spēku* (*the power of life*) [10].

²¹ Protams, arī šie likumi ir mainīgi. Katram laikmetam savi. Piemēram, tad, kad cilvēce savas izdzīvošanas jautājumus sāks risināt globāli un saskaņoti, tad tiks izveidoti pilnīgi jauni ētikas un morāles likumi, kuru galvenais uzdevums būs Zemes resursu lietošana kosmiskās stacijas režīmā – simtprocentīga atkritumu pārstrāde un resursu atjaunošana.

²² Daudzu mūsdienu cilvēku attiecības veidojas pēc sadzīvē valdošā priekšmetu un aparātu lietošanas principa: ja kaut kas sabojājies vai labi nestrādā, tad to met ārā un pērk jaunu. Tātad, ja partneris nav labs, tad *iegādājas* nākamo. Šāda savstarpējo attiecību veidošana to dalībniekiem dramatiski atņem ceļu uz priekšu, attīstību. Jo partneri vairs nemeklē vainu sevī un nemēģina sevi saprast un veidot, bet vainu saskata *iegādātajā precē*.

par saskaņā ar limbisko smadzeņu komandām izdalīto endorfīnu radīto fizisko labsajūtu, veselību, dzīvesprieku, panākumiem un veiksmi lielā laika mērogā.

Izrādās, ka visdziļāko intelektuālo un emocionālo piepildījumu indivīdam sagādā kaut vai daļēji apzināta²³ evolūcijas morāles likumu ievērošana, saskaņā ar kuriem atļauts ir viss, kas veicina cilvēces progresu, un aizliegts, neētisks ir viss, kas to kavē. Vislielāko gandarījumu un piepildījumu indivīds saņem, ja viņam ir iespēja izveidot, ielikt savu ieguldījumu kopējā cilvēces gājienā. Novirzes no šīs rīcības ieraugāmas kā traģiskas neizglītības sekas, par kuras pieļaušanu vai veidošanu sava atbildība jāskata tiem, kuri zina vairāk, bet neko nedara, kā arī tiem, kas ar savu rīcību (piemēram, biznesu) piegādā saņēmēja progresam un izdzīvošanai kaitīgu informāciju. Un arī tiem, kuri nezina, bet ir apņēmušies šos procesus vadīt.

Literatūra

1. J. Grots. *Atziņa*. Kopoti raksti. Rīga: Liesma, 1968.
2. V. Kairišs. *Kultūra, Diena*, 6.09.03.
3. Edward O. Wilson. *Consilience*. New York, 1999.
4. G. Raņķis. *Eksaktā zinātne kultūras vēsturē*. Rīga: Liesma, 1999.
5. I. Vilks. *Daži Universa eshatoloģijas jeb tālās nākotnes jautājumi*. Zvaigžņotā Debess, 2003. g. rudens/ziema.
6. Robert U. Ayres. *Information, Entropy and Progress.*, AIP Press, 1994.
7. Victor J. Stenger. *Humanity in time and space*. Free Inquiry, Spring 2001, v. 21 i2, p. 42.
8. E. Taborsky. *Evolution of consciousness*, BioSystems 51: 153-168, 1999.
9. I. Prigogine. *From being to becoming*. San Francisco, W.H. Freeman, 1980.
10. D.R. Brooks, and E.O. Willey. *Evolution as Entropy*. 1988, 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
11. J. Maze. *Some Thoughts on the Replacement of 'Divine Intervention' in Irreversible Biological Change*. Department of Botany, University of British Columbia, Vancouver, B.C.
12. R.V. Burkhard. *The spirit of the system*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977.
13. A. Balklavs. *Esamības būtība*. Zvaigžņotā Debess, 2000./2001. g. ziema.
14. Tomass Lūiss, Fari Amini, Ričards Lenons. *Mīlestības teorijas pamati*. Tulk. no angļu val., Rīga: Madris, 2003.

²³ Daļēja var būt likumu apzināšanās (mēs nezīnām un nevarām zināt visus likumus, saskaņā ar kuriem notiek mūsu attīstība), bet mums zināmās daļas izmantošanai jābūt pilnīgai. Pretējā gadījumā gandarījuma un harmonijas vietā ir juceklis, tukšuma un bezmērķīguma sajūta.

Mums skaidri jānoformulē savas vērtības, un es domāju, ka tās ir: zinātne, saprāts, skaidra un brīva domāšana, skepticisms, laba māksla, laba mūzika, laba literatūra un patiesības meklēšana. Pasaules zinātniekiem vajadzētu būt vadošajiem šajā laukā, bet es baidos, ka tas tā nebūs tikmēr, kamēr viņi nepazaudēs savu pašreizējo atalgojumu.
Viktors Stengers

2. Informācijas veidošanās un jaunrade Universā

Ievads

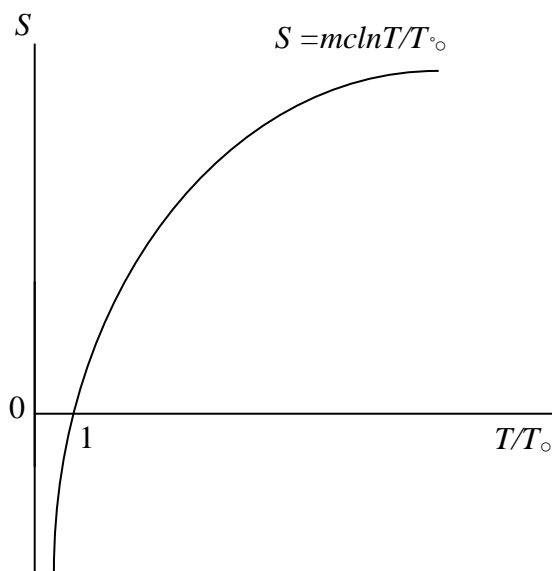
Globāla entropijas palielināšanās Universā ir vispārzināms fakts, bet tikpat globāla sakārtotības veidošanās pēc Lielā Sprādziena un, iespējams, ne lokāla (t. i., ne tikai uz Zemes) informācijas jaunrade mūsdienu literatūrā tiek pieminēta reti. Kaut arī informācijas jaunradi jau esam aplūkojuši [1], tagad šos nozīmīgos procesus – globāla sakārtotības veidošanās un informācijas jaunrade – aplūkosim kā kopēju procesu, kura pirmā daļa izveido otrās pastāvēšanas noteikumus.

Lai runātu par informāciju, jāsāk ar definīciju. Šajā laukā daudz neskaidrību, nereti zinātnieki diskusijā uzdod jautājumu, *kas ir informācija?* Ja gribam lietot vārdisko aprakstu, kas ir iespējami tuvs augstskolas fizikas kursos dotajām formulām, tad par informāciju jāsauc entropijas izmaiņa. Skatoties uz formulām, vēl varam izveidot nedaudz atšķirīgu informācijas definīciju: *Informācija ir fizikālas vides parametrs, kas viennozīmīgi nosaka tās iespējamo stāvokļu telpu²⁴, bet gadījuma notikumu izpildījumā – kas tajā notiek.* Piemēram, ja cilvēka iekšējo vērtību varbūtību sadalījums ir ļoti nevienmērīgs, centrēts ap vienu vērtību, kas visos gadījumos bērnu attīstību novieto pāri citām vērtībām, tad viņa rīcība būs atbilstoša šim sadalījumam. Ja salīdzinām to ar vienmērīgam tuvāku varbūtību sadalījumu, kas bērna attīstībai blakus noliek privātmājas iegādi, dzīvesbiedra maiņu vai nākamo karjeras pakāpienu, tad varam runāt par pirmajā sadalījumā ievietoto informācijas daudzumu (salīdzinājumā ar otro): tas skaitliski vienāds ar abu sadalījumu entropiju starpību (vienmērīgākā sadalījuma entropija mīnus nevienmērīgākā).

Visus informācijas rašanās procesus varam iedalīt divās grupās.

1. Globāla neatgriezeniska sakārtotības veidošanās Universa atdzišanas dēļ. Jebkuras gāzveida, šķidrās vai cietas vielas ar masu m un siltuma kapacitāti c atdzišana saistīta ar tās entropijas jeb nesakārtotības samazināšanos saskaņā ar formulu $dS = dQ/T$, kur dQ – vielas atdotais siltuma daudzums, T – vielas absolūtā temperatūra. Ja viela siltumu atdod, to apzīmē $dQ < 0$ un līdz ar to arī $dS < 0$, t. i., vielas entropija samazinās un sakārtotība – palielinās. Izmantojot no vidusskolas fizikas kursa zināmo saņemtā vai atdotā siltuma daudzuma formulu $dQ = mcdT$, iegūstam entropijas atkarību no temperatūras $S = mc \ln T/T_0$. Ja siltuma kapacitāte c ir konstanta, tad $S = mc \ln T/T_0$. [2]. Šī logaritmiskā sakarība attēlota zīmējumā.

²⁴ To skaitliski raksturo dažādu notikumu varbūtību sadalījumi.

Tā ir globāla sakarība, kas raksturo Universa redzamās vielas entropijas samazināšanos jeb ierobežotu (tādā nozīmē, ka tā veido ap 1,5% no kopējās Universa masas) sakārtotības veidošanos pēc Lielā Sprādziena²⁵.

Temperatūrai pazeminoties, samazinās arī vielas siltuma kapacitāte, tas entropijas samazināšanos padara vēl straujāku, bet uzskatāmības labad šeit attēlota vienkāršota sakarība. Turklāt visām vielām temperatūras samazināšanās saistīta ar to agregātstāvokļu maiņu (fāzes pārejas), kas veido lēcienveida entropijas samazinājumus. Piemēram, ūdens tvaikiem kondensējoties vai ūdenim sasilstot, notiek molekulu sakārtošanās un atbilstoša entropijas samazināšanās. Mēs zinām globālas fāzes pārejas, kas notika Visumā pēc Lielā Sprādziena. Piemēram, atomu sintēze no elementārdaļiņām. Hēlija atomu sintēze Saules (un citu zvaigžņu) dzīlēs rada to entropijas samazinājumu $dS = dQ/T$, kur dQ ir zvaigznes izstarotais siltums, bet T – zvaigznes temperatūra. Protams, kopējā Universa entropijas palielināšanās paliek spēkā. Piemēram, ja Saules temperatūra ir 6000 K, tā atdod siltumu dQ apkārtējai videi, kuras temperatūra ir 2,7 K, kopējais sistēmas Saule-Universs entropijas pieaugums ir $dQ(1/2,7 - 1/6000)$. Līdzīgu entropijas palielinājumu dod visi procesi, kuros viena vide siltumu atdod citai.

Aprakstītā redzamās matērijas entropijas samazināšanās jeb sakārtotības veidošanās ir globāls vienvirziena process, ko var tikai lokāli reversēt, piemēram, cietu vielu izkausējot, molekulas sadalot atomos un atomus sadalot elementārdaļiņās. Varam sacīt, ka šī globālā sakārtotības veidošanās notiek, angļu ķīmiķa P. Etkinsa (*Peter Atkins*) vārdiem runājot, pilnīgā saskaņā ar matērijas īpašībām un dabas likumiem, *lielajai atsperai attīnīties (by unwinding of the great spring)* [3].

Daudzi zinātnieki uzskata, ka pēc Lielā Sprādziena Universa entropija bija maksimāla. Pēc otrā termodinamikas likuma – slēgtas sistēmas pilnā entropija nevar samazināties, bet var tikai palielināties. Kā var palielināties tas, kas jau ir maksimāls? V. Stengers to skaidro ar Universa izplešanos ([4], 150. lpp.): Universam izplešoties,

²⁵ Šajā grafikā absolūtās temperatūras vietā izmantota attiecība T/T_0 . Temperatūrai pazeminoties, vielas molekulu enerģiju varbūtību sadalījuma dispersija samazinās (līkne kļūst aizvien šaurāka [2]) un līdz ar to samazinās arī entropija. Pie $T = T_0$ visu molekulu enerģijām ir viena vērtība, kuras iestāšanās varbūtība vienāda ar 1, un entropija saskaņā ar formulu vienāda ar nulli. Absolūtās temperatūras nulli sasniegt nav iespējams, tai var tikai tuvuoties.

maksimāli iespējamā entropija palielinās proporcionāli tā rādiusa kvadrātam. Bet kā iespējama globāla redzamās matērijas entropijas samazināšanās? Universs tiek uzskatīts par slēgtu sistēmu (tam nav apkārtējās vides, kam atdot siltumu). No iepriekšējā redzam, ka sakārtotības veidošanās notiek, pateicoties globālam temperatūras samazinājumam. Atvērtā sistēmā to var panākt, siltuma enerģiju atdodot apkārtējai videi, bet slēgtā sistēmā – ja tā izplešas. Tātad, lai Universā varētu notikt globāla (matērijas redzamās daļas) sakārtotības veidošanās, tam jāizplešas!

Izteiktās domas ir šķietamā pretrunā ar pazīstamo Visuma *siltuma nāves* scenāriju, saskaņā ar kuru Visums turpina neierobežoti izplesties un atdzist, līdz visi iespējamie fizikālie un ķīmiskie procesi ir notikuši, temperatūras nehomogenitātes ir izlīdzinājušās un Visuma viela sastingst. Par šo stāvokli saka, ka tā entropija ir maksimāla. Tā tas arī ir, bet – ar piebildi, ka matērijas atomu un molekulu veidošanā ieguldītā informācija šajā stāvoklī tomēr tiek saglabāta.

Mēs dzīvojam 270-300 K temperatūras diapazonā un varam sacīt, ka lieli procesi mūs novietojusi temperatūras skalas apakšējā daļā, kur temperatūras pazemināšanās un daudzās fāzes pārejas ir izveidojušas komplicētību (un arī mūs). Novērotajiem procesiem mēs piesaistām laika virzienu: redzam mazu lokālu komplicētības palielināšanos (sevi un savus ražojumus) un globālāku nesakārtotības jeb entropijas palielināšanos, turklāt esam pieraduši domāt, ka laiks rit kopā ar mūsu attīstību.

2. Informācijas jaunrade ar gadījuma notikumu un dabiskās izlases palīdzību. Šī sakārtotības veidošanās notiek dažādos kosmoloģiskos procesos (galaktiku, zvaigžņu un planētu veidošanās), dažādās fizikālās un ķīmiskās reakcijās un arī dzīvajās būtnēs. Kvantu²⁶ nenoteiktība, termiskās fluktuācijas un citi gadījuma notikumi rada fizikālās vides gadījuma stāvokļus, savukārt dabiskā izlase (plašā nozīmē) *novāc*, nesaglabā tālākai eksistencei nepiemērotus stāvokļus un procesus. Šie divi procesi maina aplūkojamās fizikālās vides iespējamo stāvokļu varbūtību sadalījumu. Jo nelīdzsvarotāks, nevienmērīgāks ir varbūtību sadalījums pēc izlases, jo lielāka ir jaunradītā informācija.

Augi un dzīvnieki izmanto iepriekš aprakstīto atomu un molekulu veidošanā ieguldīto informāciju. Tālākā informācijas jaunrade notiek uz šīs bāzes, mainot dažādu fizikālu vidu varbūtību sadalījumus, piemēram, tās elementu morfoloģiskās formas (vai cilvēka apziņā – vērtību sakārtojumus), izmantojot apkārtējā vidē un pašā mainīgajā matērijā agrāk ieguldīto informāciju. Apkārtējās vides ieguldījumu informācijas jaunrades procesā var aprēķināt, novērojot un pierēģistrējot tās iedarbību un dabisko izlasi izpildošo īpašību (reālos) varbūtību sadalījumus. Piemēram, informācijas daudzums, ko mūsu apziņa saņem no apkārtējās vides un izmanto savā

²⁶ Mikropasaules notikumu skaidrošanai zinātnieki lieto atšķirīgas izpratnes. Pirmās pamatā ir priekšstats, ka kvantu nenoteiktība ir fundamentāla Visuma vielas īpašība. To sauc par Kopenhāģenas interpretāciju. Saskaņā ar otro izpratni visi mikropasaules notikumi ir cēloņsakarīgi, bet novērotos kvantu procesus mēs aprakstām kā gadījuma notikumus tādēļ, ka lielā skaita dēļ nav iespējams zināt visus sistēmas sākuma noteikumus un aprēķināt visu daļiņu kustības. Tādēļ mēs galarezultātu aprakstām kā gadījuma notikumu, kura parādīšanās varbūtību iegūst no eksperimentiem. Grāmatas autors lieto Kopenhāģenas interpretāciju.

jaunradē, skaitliski vienāds ar starpību, kuru veido *vienmērīga iedarbes varbūtību sadalījuma entropija mīnus reālā varbūtību sadalījuma entropija*.

Cilvēka apziņa ir visaktīvākais mums zināmais informācijas jaunradītājs. Nepārtraukti mainīgā apkārtējā vide *pieprasa* jaunu izturēšanos. Lai izdzīvotu, katrs ir spiests veidot jaunas atziņas, izpratnes un darbību. Gadījuma fluktuācijas smadzenēs rada lielu iespējamo stāvokļu (izpratņu un rīcības) telpu, prāts (kopā ar jūtām) izanalizē un novērtē dažādas rīcības iespējas un pieņem lēmumus (kas balstās uz dažādu varbūtību sadalījumu informācijai piesaistītām vērtībām).

Šī informācijas jaunrade būtiski atšķiras no pirmajā punktā aprakstītās:

- informācijas jaunrade nenotiek, *lielajai spirālei attinoties*, bet to ierosina no apkārtējās vides (vai organisma iekšējās vides) saņemtie signāli;
- informācijas jaunrades rezultātu nav iespējams paredzēt;
- jaunradīto informāciju pēc tās iznīcināšanas vai bojāejas nav iespējams atjaunot. Ja informācija gājusi bojā, sistēmai jāsāk jauni gadījuma meklējumi, kuri pēc tam jāpakļauj apkārtējās vides apstākļu izlasei. Parasti jaunā meklēšanas procesā iegūtā informācija atšķiras no iepriekšējās;
- jaunradītās informācijas saglabāšana notiek ar dažādu automātiskās regulēšanas sistēmu palīdzību.

Mēs esam kā liela datora mazas programmas, kuru galvenais uzdevums ir nezināmas komplicētības veidošana un informācijas jaunrade. Šo procesu priekšnoteikumi ir ielikti, *iebūvēti* matērijas īpašībās un dabas likumos. Dabiskā izlase ir šo procesu neatņemama sastāvdaļa. Attiecībā uz sevi mēs esam pietuvojušies šā likuma pakāpeniskai atmešanai: *Pirmo reizi cilvēces vēsturē (..) mēs esam sākuši veidot zināšanas, institūcijas un politiku, lai savu attīstību pārņemtu paši savā kontrolē* ([5], 150. lpp.).

Aplūkotais ļauj izveidot precīzāku dzīvības definīciju²⁷: **dzīva būtne ir tālu no termodinamiskā līdzsvara esoša pašorganizējoša struktūra, kas ģenerē izdzīvošanai derīgu informāciju, izmantojot agrāk uzkrāto un no apkārtējās vides saņemto informāciju.**

Informācijas jaunrade cilvēka apziņā mūsu kultūrā ir vāji apzināta. No jaunrades iegūtās zināšanas nereti skaidro kā tādas, kas piemīt *pašam cilvēkam kā unikālai, kultūrā esošai būtnei*. Maija Kūle *Eirodzīvē* raksta: *Svarīgi ir nevis vilkt ārā to, ko izglītības sistēma pati ir ielikusi, nevis pārbaudīt, likt atbildēt, bet ģenerēt to, kas piemīt pašam cilvēkam kā unikālai, kultūrā esošai, valodu runājošai, domājošai, varbūt pat kosmiski altruistiskai būtnei* (308. lpp.).

Platona laikā zināšanu ieguvu skaidroja ar mistikas palīdzību: *(..) zināšanas ir tikai atcerēšanās. Dvēsele jau visu zina, visu ir redzējusi ideju pasaulē. Vajag tikai to atmodināt* (turpat).

Mūsdienu zinātne jaunu zināšanu ieguvu redz kā dabisku procesu, kurā, izmantojot esošās zināšanas, notiek informācijas jaunrade. Piemēram, tad, kad mēs skolēnam iemācīsim fizikas un ģeometrijas pamatus, ne viens vien uzrakstīs noietā

²⁷ Roberts Eiress dod šādu dzīvības definīciju: *dzīva būtne ir tālu no termodinamiskā līdzsvara esoša pašorganizējoša struktūra, kas tālākai izdzīvošanai uztver un uzkrāj informāciju no apkārtējās vides* ([6], 109. lpp.).

ceļa formulu. Līdzīgi savus atklājumus mums ir devuši visas pasaules zinātnieki. Cilvēka spēju veikt informācijas jaunradi pazīst katrs, kurš kaut ko jaunu, līdz šim nezināmu ir izdomājis un atklājis, to pazīst visa cilvēces vēsture.

Filosofiskie secinājumi

No uzrakstītā varam iegūt secinājumu par cilvēka vietu un nozīmīgumu: mēs esam vienīgie zināmie informācijas jaunradītāji Universā. Mums nav pieejami novērojumi par matērijas īpašībās un dabas likumos ieliktais informācijas izcelsmi, bet šādas informācijas pastāvēšana ir nenoliedzama. Galvenais secinājums ir vienkāršs (un atšķirīgs no daudziem zinātnieku un filosofu izteikumiem par cilvēka eksistenci)²⁸: Universa milzīgie izmēri neliecina par mūsu maznozīmīgumu, bet liecina par dzīvības izcelšanās mazvarbūtīgumu un tādējādi arī par šajos procesos izmantoto un jaunradīto informāciju.

Šeit izteiktais veido mūsdienīgas zinātniskās ētikas un morāles (un brīvās gribas diskusijas) pamatus: cilvēka apziņa ir informācijas apstrādes mašīna (galīgais automāts), kura izturēšanās (gadījuma noteikumu izpildījumā) noteikta ar tajā ielikto un dzīves laikā jaunradīto informāciju²⁹. Vai mums ir brīva griba? Vai arī mēs esam nolemti iet un rīkoties saskaņā ar mūsos ielikto informāciju? Ikdienā mēs ap sevi redzam cilvēkus, kuri ir pat it kā traģiski nolemti iet, darīt un rīkoties, lai sevi apliecinātu, izteiktu, pierādītu un parādītu. Lai kaut ko lielu un neikdienišķu paveiktu mīlestībā, biznesā, sportā, zinātnē, vienkārši *sev* paņemot un citiem atņemot. Šie jautājumi šķiet viennozīmīgi neatbildami un vispār neatrisināmi. Tomēr, ja lietojam iepriekš iegūtās atziņas, tad dažas domas varam izteikt: mēs esam kā ceļa gājēji, kuri paši nezina, kāda būs nākamā ainava un kāds būs ceļš, pa kuru iesim. Tāpat, kā, pa jebkuru ceļu ejot, mūsu šodienu nosaka iepriekšējā izvēle (mūsu iepriekšējā attīstība un apkārtējā vidē ieguldītā informācija), bet rītdienu – mūsu pašreizējā izvēle. Turklāt pats interesantākais un svarīgākais, ka mēs tikai aptuveni zinām, kāda būs nākotnes ainava, kuru mums rādīs šobrīd izvēlētais ceļš³⁰. Daudzi zinātnieki tikai tagad sāk izmantot minētās informācijas teorijas atziņas. Piemēram, Prinstonas Universitātes zinātnieki Džošuā Grīni (*Joshua Greene*) un Džonatans Koens (*Jonathan Cohen*) raksta [7]:

Progress neiroloģijas zinātnē mainīs mūsu priekšstatus par cilvēka rīcību un kriminālo atbildību: tās būs uzskatāmas mācību stundas, kuras daži jau sen zina

²⁸ Piemēram, Kornelas Universitātes (ASV) profesors astrofiziķis Karls Sagāns (*Carl Sagan*, 1934-1996): *Kas mēs esam? Mēs dzīvojam uz kādas vientuļas zvaigznes nenozīmīgas planētas, kas pazaudēta Universa galaktikas aizmirstā nostūrī, kurā ir daudz vairāk galaktiku nekā šeit ļaužu* ([4], 141. lpp.).

²⁹ Šī informācijas teorijas atziņa ved pie ļoti stipriem secinājumiem: visas dzīvās būtnes lielā mērogā ir *nolemtas* rīkoties saskaņā ar tajās ielikto informāciju. Šis fakts ļauj mums ieraudzīt cilvēka dzīvi visai neparastā skatījumā: kāpēc daži no mums ir neikdienišķi talantīgi, bet citi – it kā dzimuši neveiksminieki. Un vēl: kā populāciju kultūras straumes (tradīcijas, reliģijas, mākslas) un mūsdienu masu informācijas līdzekļi veido (daži radikālāku uzskatu nesēji saka – manipulē...) mūs un... mūsu rīcību.

³⁰ Mēs to nezinām visos sīkumos, bet lielle likumi ir zināmi: tie ir gadu tūkstošos apjauštie un dažādās kultūrās (un reliģijās) formulētie cilvēces evolūcijas likumi, kas veido mūsdienīgas ētikas pamatus. Piemēram, izdzīvošanai kaitīgas informācijas ģenerētāji un nesēji lielāka laika mērogā ies bojā.

(piemēram, [8]). *Brīva griba būtībā ir mūsu apziņas arhitektūras veidota ilūzija. Atmaksas jēdzieni krimināllikumā šo ilūziju tikai pastiprina. Ja mums paveiksies, tad tos aizstās konsekvētākas izpratnes, kas radikāli mainīs mūsu pieeju krimināllikumam un taisnīgumam. Mūsu pašreizējie likumi strikti un nesaudzīgi apietas ar indivīdiem, kuru rīcība patiesībā ir tādu spēku rezultāts, ko šie indivīdi nav veidojuši un nevar iespaidot. Pienāks laiks, kad likumi izturēsies pret pārkāpējiem saskaņā ar šo izpratni, t. i., cilvēcīgi.*

Protams, ka brīvās gribas jautājumos zinātnieku starpā nav viena viedokļa. Autors šeit izteic viedokli, kas sakrīt ar daudzu eksakto zinātņu pārstāvju izteikumiem: mums nav brīvas gribas tādā nozīmē, ka mūsu rīcību nosaka ģenētiski mantotā un mūsos ieguldītā informācija, bet mums ir brīva griba tādā nozīmē, ka ar savu izvēli piedalāmies jaunrades procesā, kura rezultātu paši nezinām.

Vai informācijas jaunrade ir tikai sagādīšanās Universa attīstībā vai arī tā ir kaut kā iepriekš noteikta? Atbilde ir vienkārša: tāpat kā jebkuras komplicētības rašanās tā notiek saskaņā ar matērijas īpašībām un dabas likumiem, bet gadījuma notikumu izpildījumā. Gēnos (ļoti lēni) un dažādu sabiedrību kultūrās (tik ātri, ka mēs to ievērojam vienas paaudzes laikā) tiek ģenerēta izdzīvošanai derīga un kaitīga informācija, un dabiskā izlase nosaka, kas un kuri izdzīvo.

Izklāstītie informācijas teorijas pamatjēdzieni ļauj izteikt dažas domas par mākslīgās inteliģences izveidošanu. Ir maza cerība, ka tuvākajā laikā izdosies izveidot mākslīgo inteliģenci, kas pārspēs *Homo sapiens* tā vērtīgākajās jomās (atsevišķus uzdevumus, piemēram, apjomīgu skaitļošanu, sarežģītu situāciju analīzi, prognozēšanu un lēmumu pieņemšanu jau tagad datoru nereti dara labāk). Pat ja mums izdosies datoros izveidot emociju, apziņas un informācijas jaunrades programmas³¹, galvenais šķērslis paliek – tas ir laiks, kas nepieciešams izdzīvošanai derīgas informācijas izveidošanai un uzkrāšanai pie nepārtraukti mainīgiem ārējiem apstākļiem. Ja mums pieejama minimāla informācija par optimālu izturēšanos jaunos ārējos apstākļos, tad labākā meklēšanas metode ir gadījuma meklējumi. Šo metodi cilvēki (un citas dzīvās būtnes) lieto jau miljoniem gadu³².

No otras puses, ja mēs varēsīm *nolasīt* cilvēka gēnos ierakstīto informāciju, šo milzīgo pieredzi *atsīfrēt un pārnest* uz mākslīgās inteliģences mašīnām (tas pašlaik ne tuvu nav iespējams) un izveidot tās ar atmiņu, ātrdarbību un komplicētību, kas pārsniedz attiecīgos cilvēka smadzeņu parametrus (tas tuvāko gadu laikā būs iespējams), tad šādas mašīnas pārspēs to radītājus.

Daudzi zinātnieki Universa antropo sakritību izcelsmi skaidro ar domu, ka mūsu Universs ir viens no daudziem (nenovērojamiem) miniuniversiem bezgalīgā

³¹ Tās ir īpašības, kas nenoliedzami veicina to nesēju izdzīvošanu. Vēl vairāk: tās ir īpašības, kas *Homo sapiens* paceļ pāri jebkurai mums zināmai dzīvības un komplicētības formai.

³² Nereti dažādās diskusijās tiek uzdots jautājums: vai cilvēka-datora simbiozē cilvēks neglābjami neatpaliks? Uz šo jautājumu viennozīmīgas atbildes nav. Grāmatas autors, nepretendējot uz vienīgo pareizo viedokli, izsaka domu, ka, lai pārvarētu *galveno šķērslī*, t. i., lai datoros uzkrātu tik daudz derīgās informācijas, cik to ir uzkrājuši mūsu priekšteči, mums nākotnes datoriem būs jāliek mācīties *paātrināta laika režīmā*, ievadot tajos jaunus ārējos apstākļus daudz ātrāk, nekā to dara reālā dzīve. Tādā veidā mēs paātrināsim viņu evolūciju un izdzīvošanai derīgas informācijas jaunradi. Šeit gan parādās nākamais ierobežojums – mums vēl būs jārada jaunu ārējo apstākļu ātrdarbīgi ģeneratori jeb avoti – citi tādi paši inteliģenti un emocijām apveltīti datori...

superuniversā ([9], 235. lpp.): *Katram miniuniversam ir savas fizikālās konstantes un dabas likumi. Dažos var būt dzīvība, kas atšķiras no mūsējās, citos varbūt dzīvības nav nemaz vai arī ir kaut kas tik komplicēts, ko mēs pat nevaram iedomāties. Skaidrs, ka mēs esam tādā universā, kurā ir dzīvība.*

Šāda hipotēze ļauj skaidrot mūsu Universā novērotās informācijas izcelsmi: daudzie miniuniversi veido kaut kādu varbūtību sadalījumu, kura viena iespējamā varbūtība esam mēs.

Literatūra

1. Imants Vilks. *Daži Universa tālās nākotnes jeb eshatoloģijas jautājumi.* Zvaigžņotā Debess, 2003./04. g. ziema, 57. lpp.
2. Douglas C. Giancoli. *General Physics.* Prentice Hall, Inc., 1984.
3. P. Atkins. *Creation Revisited.* Penguin Books, 1994.
4. Victor J. Stenger. *Has Science Found God?* Prometheus Books, 2003.
5. Robert U. Ayres. *Turning point.* Earthscan, 1998.
6. Robert U. Ayres. *Information, Entropy and Progress.* AIP, 1994.
7. Joshua Greene and Jonathan Cohen. *For the Law, Neuroscience Changes Nothing and Everything.* Interneta sarakste.
8. Imants Vilks. *Mūsdienu zinātne par dzīves jēgu.* Zvaigžņotā Debess, 2002. g. vasara, 45. lpp.
9. Victor J. Stenger. *The Unconscious Quantum.* Prometheus Books, 1995.

3. Zinātne un mūsdienu dzīve

Cilvēka domāšanu un rīcību gadījuma notikumu izpildījumā nosaka tas, kas viņa smadzenēs ielikts, mantots ģenētiski un apkārtējās vides izkopts, neizkopts vai sabojāts.

Tā ir veca patiesība, tikai izteikta mūsdienīgos jēdzienos. Cilvēki ir atšķirīgi, vieni tic Dievam, otri tic Allāham, bet trešie netic nekam. Tāpēc, ka minētie cilvēki veidoti, programmēti atšķirīgi – katrs savā kultūrā. Visa viņu apziņa un domāšana pildīta ar vienas kultūras priekšstatiem, tāpēc viņi var domāt tikai savas kultūras jēdzienos.

Bet vai īstā patiesība par mūsu dzīvi, par tās galvenajiem jautājumiem nevienam nav zināma? Pamatjautājumos mūsdienu zinātnei atbildes ir zināmas, bet to apzināšanās un izpratne sabiedrībā nav izplatīta, jo katra cilvēka apziņu piepilda sociālā grupa, kurā viņam gadījies piedzimt un uzaugt. Tādēļ katrs pats izvēlas savu ceļu uz patiesību. Viens izvēlas kristīgo reliģiju, tās vērtības, likumus, svētumu, gandarījumu un piepildījumu. Bet cits to pašu sakās atradis Austrumu reliģijā. Daudzi sevis un cilvēku dzīves izpratnei lieto pseidozinātniskus sacerējumus, kas runā par mistiskām enerģijām un laukiem. Bet šķiet, ka visvairāk ir to, kuri neizvēlas, ir spiesti neizvēlēties. Tādēļ, ka mēs esam nedaudz atpalikuši no dzīves, un pagaidām mūsu izglītība nedod cilvēkiem uz īstenību balstītas mūsu esības pamatu izpratnes.

Bet vai ir tāda objektīva, patiesa mācība par cilvēka esību uz šīs planētas vai, plašāk, mūsu novērotajā Visumā? Absolūtas mācības nav, bet ir viena objektīva patiesība – tā ir pati realitāte jeb īstenība, kuras izpratnei cilvēce nepārtraukti tuvojas. Iespējami tuvu patiesībai, var teikt, vistuvāk patiesībai ir mūsdienu zinātne. To mēs redzam pēc tā, ka pēc tās likumiem un formulām izgatavotie auto brauc, lidmašīnas lido un mobilie tālruņi nodrošina tīri ciešamus sakarus, dažreiz arī ar zinātnes palīdzību būvētie kosmosa kuģi mums atsūta Marsa bildes.

Mūsdienu zinātne, atšķirībā no daudzām reliģijām, nepaziņo, ka tai ir zināma vienīgā un galīgā patiesība. Tieši otrādi, zinātnieki saka, ka mēs nezinām visu un pilnīgi precīzi, ka mūsu rīcībā ir tikai pagaidu zināšanas, kas ar laiku tiks nomainītas un precizētas. Bet par to, ko mēs un citi var neierobežoti daudzas reizes pārbaudīt un iegūt vienus un tos pašus rezultātus, zinātnieki saka, ka saskaņā ar pašreizējām zināšanām tas ir tā, kā praksē nomērīts un pārbaudīts. Vai citiem vārdiem – tas ir pareizi. Ja ļoti stingri, tad būtu jāsaka, ka tas *varētu* būt pareizi.

Piemēram, pirms dažiem gadsimtiem cilvēki domāja, ka Zeme ir Visuma centrs. Tagad mums ir tūkstošiem novērojumos apstiprināta Visuma rašanās teorija (Lielā Sprādziena teorija), par ko zinātnieki teic, ka saskaņā ar mūsu pašreizējām zināšanām mēs uzskatām, ka tā ir vai varētu būt pareiza, bet pieļaujam domu, ka tā kaut kad tiks nomainīta ar labāku, pilnīgāku un precīzāku teoriju.

Vai arī, piemēram, pirms dažiem gadu tūkstošiem cilvēki domāja, ka pasauli pārvalda dažādi dievi. Šodien mēs dabā notiekošo pa lielākai daļai redzam kā zināmu un saprotamu dabas likumu izpausmi. Varam būt droši, ka pēc dažiem gadsimtiem zināsim un sapratīsim vēl vairāk.

Bet kam tad lai tagad notic, ko mums, cilvēkiem, šajos *juku laikos* uzklausi?

Ja kāds grib dzīvot iespējami tuvu īstenībai, dzīvot ar iekšēju patiesīgumu, mēģināt saprast sevi un citus, tad visdrošāk ir turēties pie tiem avotiem, kuru galvenais uzdevums ir īstenības pētīšana. Bet kā tad ir ar morāli, ētiku, cilvēku pamatvērtībām? Šajos jautājumos bieži vien daudzi saka, ka viņiem ir zināmas pamatpatiesības.

Skaļu paziņojumu vietā zinātne runā tikai par to, ko tā var pierādīt. Šobrīd mums pieejamas neskaitāmas zinātniskas publikācijas par to, no kurienes nākuši, radušies mūsu priekšstati par cilvēces pamatvērtībām. Zinātnieki saka – šo priekšstatu avots ir pati dzīve, mūsu ciešanas, sāpes un bojāeja. Un mūsu laime, piepildījums un gandarījums, ja zinām likumus un ievērojam tos. Šo īstenību, tās likumus jebkurš, kuram ir nopietna vēlēšanās un līdzekļi, var pārbaudīt. Tālākais jau ir katra paša izvēle. Vai nu būvēt savu iekšējo pasauli, cik vien iespējams, balstot to uz patiesīgumu, uz to, ko var pārbaudīt un pierādīt, vai arī uz vairāk vai mazāk acīmredzami nepareiziem izteikumiem.

Ja jau tas tik vienkārši, tad kāpēc daudzi cilvēki pieņem visdažādākās reliģijas, tic Allāham, Budam, Dievam?

Zinātnes skaidrojums šajā jautājumā ir tāds, ka tūkstošiem gadu evolūcija cilvēku smadzenēs ievērojusi vajadzību pēc kaut kā svēta un varena, kas lielāks un spēcīgāks par mums pašiem un mūsu eksistenci. Mūsu ģenētiskajā mantojumā ir daudzas šādas vajadzības, tās virza mūsu dzīvi un nosaka mūsu rīcību. Vēl vairāk, ir vispārzināms, ka šo vajadzību piepildīšana mūs apbalvo ar vienreizēju pacilātību, svētuma, laimes un harmonijas sajūtu. Tiem, kuri reliģiju pieņem tā, ka tiek piepildītas minētās vajadzības, reliģija dod arī minētās balvas.

Tātad pieņemam reliģijas vērtības? Jā, droši, pieņemsim vērtības. Viens no mūsdienu lielākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons raksta [1]:

Es jūs pārsteigšu, sacīdams: tā būs traģiska diena, kad mēs atmetīsim mūsu godātās, svētās tradīcijas. Tā būs traģiska vēsturiska kļūda, ja mēs izslēgsim no mūsu zvērestiem vārdus Dieva vārdā un Lai Dievs man palīdz. Aiciniet priesterus un mācītājus svētīt civilās ceremonijas, un visam pāri mācīsimies noliekt galvas augstāko vērtību priekšā. Pieņemsim, kad psalmi un augstākā piesaukšana rada trīsas mūsos, ka mūs ir skārusi poēzija un cilvēku cilts dvēsele.

Cilvēka apziņa ir kā daiļslidotājs, kura dzīves deja notiek nevis uz gluda ledus, bet gan uz katla vāka, zem kura mutuļo emocijas. Ja dejojotājs nokrītīs, tad cilvēka rīcību noteiks nevis izvēle, bet pirmatnējo vajadzību varenie grūdieni. Pār viņu valdīs emocijas. Par viņu sacīs, ka viņš ir bez gribas vai neizglītots. Bet, ja viņš emocijas neizkops un neļaus tām sevi nest, tad viņa deja būs pelēcīga, bez lidojuma. Un skatītāju sajūsmu un savu piepildījumu viņš gūs tikai tad, ja izmantos pirmatnējo emociju spēku, kas viņam ļaus lidot, un saprāta meistarību, kura viņam ļaus nenokrist.

Ja gribam dzīvot īstenībā, mums vīrišķīgi jāpieņem īstenība jeb realitāte tāda, kāda tā ir. Pār mums nāk kari, viesuļvētras, zemestrīces, slimības un pašu nezināšanas un neprasmes izraisītas nelaiemes – padomāsim par mūsdienu cilvēci un tās problēmām! Šo problēmu risināšanai mēs droši drīkstam izmantot zinātnes atziņas un atklātos likumus. Vēl vairāk, ja gribam izdzīvot tālākā nākotnē, tad mums tie *ir*

jāizmanto. Pēdējos 20-30 gados dažādās zinātnes nozarēs parādījušās pilnīgi jaunas atziņas, kas nereti ne tikai apgāž līdzšinējās teorijas, bet samērā vienkārši un saprotami izskaidro, kas ar mums notiek un kāpēc.

Dažus dabas likumus, kas apraksta cilvēka dzīvi, aplūkojām iepriekšējās reizēs. Tie bija par mūsu attīstību, par reizinājumu cilvēks = instinkti × audzināšana, par mūsu pārkāpumiem un vainu, par to, kā sevi veidot. Bez tam vēl runājām par valsts un tās iedzīvotāju attiecībām un sadarbības iespējām, par to, ko mēs varam darīt un kas mums jādara nākotnē.

Mūsu sabiedrībā, tāpat kā zīlnieces izteikumos, astroloģiskajās prognozēs un vienkāršā māņticībā un aizspriedumos varam atrast vispārzināmas patiesības, sajauktas ar acīmredzamām aplamībām. Vienīgā pieeja, kas mūsdienu cilvēkam visā šajā juceklī ļauj ieraudzīt atsevišķo patiesību aprakstīto reālo īstenību, ir tā, kas īstenību pēta un uz īstenību balstās – tā ir mūsdienu zinātne. Paturot prātā iepriekšējās reizēs aplūkotos dabas likumus, ielūkosimies dažās Andra Priedīša esejās, kas izteic grāmatas citās nodaļās minētās domas, tikai atšķirīgos vārdos.

Par patiesīgu un iekšējo sakārtotību. *No patiesības baidās tikai neglābjamā negodīgumā sapinušies cilvēki. Parasti cilvēki melo noklusējot. Mazie zog, un tos nicina; lielākie blēdās, un tos nosoda; lielie krāpj, un tos ceļ godā. Ar meliem pabarot var vēderu. Bet vai tava esība ir tikai vēders? Patiesība, tāpat kā mūzika, nepazīst zemju robežas un iekaro cilvēku sirdis; nepatiesību izplatīt var tikai varmācība, meli un ieroču spēks. Visvajadzīgākā patiesība ir patiesība par sevi. Patiesības ceļa gājēji vienmēr prasa domas brīvību. Par tās lietderību vai nelietderību spriedelē patiesības noliedzēji. Vara ir cilvēku iestādījums, turpretī patiesība, atrazdamās pāri cilvēkiem un to sabiedrībai, sakņojas visdziļākajās dabas dzīlēs. Patiesība – tas ir arī miers, un cik ļoti mūsu dzīvē vajadzīgs miers.*

Par cilvēku progresu. *Es neticu cilvēku pilnībai. Tāpat kā apustuļi lūdza par savas ticības stiprumu, tāpat mums ne tikai jāpildveido sevi, bet arī jābūt nomodā par savu godīgumu. Gods dēlos, tikums meitās, un nemirstīga tauta kļūst. Tik zeme sakopta, cik sakopts tautā tikums. Cilvēka tikumiskā dzīve nav abstrakcija, bet sabiedrības izdzīvošanas nepieciešamība. Katra progresa pamats ir tikums. Katras atpalcības cēlonis – tikumības trūkums. Sargājiet tikumību, un jūs pacelsities ne tikai līdz cilvēku atzinībai, bet arī līdz materiālās labklājības virsotnēm.*

Lielpilsētu smogs – *jūs aplam iedomājaties dūmos un putekļos sagandētas plaušas. Lielpilsētu smogs vissmagāk skāris cilvēku dvēseles. Savā lielmanībā jūs esat aizmirsuši vismaz vienu – lielā patiesības ceļa gājēji sevi nepazemina ar lielmanību. Kā samīti cāļi iet, kā sagumzītas drānas gabali plivinās cilvēki; un tas viss tāpēc, ka pietrūcis augstāku ideālu. Kam gaismas spēka sevī nav, tas žēlosies, ka apkārt nakts tam stāv. Pret tumsu gaisma mūžam karo. Kam glēvi, cilvēk, malā stāvi? Ar tumsu necīnies, vien aizdedz savu sveci.*

Tu atskaties uz kļūmīgajiem soļiem, bet tas vēl nenozīmē, ka pats esi neglābjami kļūmīgs. Tu audz.

Viegli nopirkt jaunu drēbju kārtu, norūdīt muskuļus – tas ir ilgu pūliņu rezultāts. Bet gara veidošana ir visa mūža uzdevums.

Par mūsu atbildību. *Mēs esam atbildīgi par mums apkārt esošo telpas daļu: par māju, dārzu, zemi, zemeslodi ar augiem, dzīvniekiem un tautām tajā. Arī par savu dvēseli šajā telpā.*

Par mūsu nezināšanu, par mūsu dzīves paviršību. *Mūsu sabiedrības dzīve ir tā piesārņota, ka cilvēka intelektuālā dzīve sākas tikai mājās. Visvairāk problēmu tiek risināts tur, kur problēmu vispār nav. Kāpēc šis drausmīgais mūzikas troksnis? Lai sevi nesadzirdētu. Ar gudrām runām atsedzam tikai inteligences trūkumu.*

Par ļaunumu kā neizglītības izpausmi. *Ja cilvēks aiz brīvas gribas pārkāpj morāli, viņš viens ir amorāls, ja cilvēks ir spiests pārkāpt morāli, amorāla jau ir sabiedrība. Kas īsti ir ļaunums? Tuvredzība. Jo zini, tavs ļaunums agri vai vēlū vērsīsies pret tevi pašu.*

Par nenosodīšanu un citu cilvēku izpratni. *Godīgums pret otru cilvēku vispirms prasa labestību. Viens no vieglākajiem sevis izcelšanas veidiem ir citu noniecināšana. Mēs neesam brāļi un māsas tiešā nozīmē, taču cilvēcisku attiecību skaistums nozīmē savstarpēju cieņu, izpratni un, jā, arī mīlestību.*

Ielūkosimies dažās mūsu sabiedrības problēmās. Pēc komunisma krišanas politiķi un ekonomisti saka, ka demokrātija ir labākā mums zināmā valsts pārvaldes forma. Mēs zinām, ka tā nav labākā, bet labāku neviens nav izgudrojis. Demokrātija ir sabiedrības pārvaldes forma, kurā lēmumus pieņem balsojot. Vai šādi pieņemti lēmumi ir pareizi, vai tie vienmēr ir derīgi sabiedrības attīstībai?

Mūsu problēmas un mūsu neapmierinātība ar dzīvi liek domāt, ka ir iespējami arī labāki lēmumi, kurus sabiedrībā vajadzētu pieņemt, bet mēs tos nevaram iegūt, jo mums ir demokrātija.

Ko par to saka mūsdienu zinātne? Par zinātņi mēs saucam fizikālās pasaules un tās procesu pētīšanu, izmantojot novērojumus un eksperimentus. Zinātniskās pieejas pamatā ir objektivitāte un tās pētījumu vispārēja pieņemšana, atzīšana. Objektivitāte nozīmē novērot procesus tādus, kādi tie ir, nepakļaujot, neizkropļojot tos saskaņā ar kādu iepriekšpieņemtu pasaules uzskatu. Pētījumu rezultātu vispārējas atzīšanas pamatā ir iespēja jebkuru eksperimentu neierobežoti daudzas reizes atkārtot.

Bez tam vēl zinātniskā pieeja lieto indukcijas metodi; tie ir domu gājieni, kas no konkrētiem novērojumiem un eksperimentiem ved pie vispārīgākām hipotēzēm un teorijām, un dedukcijas metodi; tie ir domu gājieni, kas, izejot no kādas teorijas, ļauj skaidrot vai paredzēt konkrēta eksperimenta iznākumus. Izmantojot abas metodes, zinātne nonāk pie vispārējiem likumiem.

Zinātnē vissvarīgākie vārdi ir *pārbaudīt, apstiprināt, apgāzt* (t. i., pierādīt, ka kaut kas nav pareizs). Galvenā atšķirība starp zinātnisku un nezinātnisku pieeju ir tā, ka pirmo vienmēr var apšaubīt un apgāzt, bet otro – tieši otrādi, nevar apgāzt pat ar eksperimenta palīdzību.

Piemēram, Alise un Mārtiņš abi saka, ka viņu auto uz priekšu dzen mazie zaļie cilvēciņi. Alise saka, ka, ja pacels motora pārsegu, tad varēs redzēt, kā mazie zaļie cilvēciņi strādā, bīdot uz augšu un leju motora virzuļus. Mārtiņš turpretī saka, ka viņš zina, ka zem viņa auto motora pārsega mazie zaļie cilvēciņi ir, bet viņi ir ļoti kautrīgi, un, kad kāds paceļ motora vāku, cilvēciņi noslēpjas. Tas nozīmē, ka Mārtiņš saka, ka mazos zaļos cilvēciņus zem viņa motora vāka neviens nevar novērot. Alises teoriju

var pārbaudīt, un, kaut arī pēc pārbaudes tā būs jāatzīst kā nederīga, tā ir zinātniska. Bet Mārtaņa teoriju nav iespējams pārbaudīt, tā nav zinātniska³³.

Tad, kad kosmosā jāuzšauj kosmosa kuģis, lēmumu pieņemšanai mēs neizmantojam balsošanu, bet gan – aprēķinus un mērījumus. Varam teikt, ka tad, kad zinātnē uz uzdotajiem jautājumiem ir drošas atbildes, mēs tās lietojam. Mēģināsim ar mūsdienu zinātnes skatu palūkoties uz mūsu it kā sarežģītajām sabiedrības problēmām.

Vai mēs varam domās atkāpties atpakaļ un palūkoties uz tehnoloģiski attīstīto sabiedrību dzīvi, uz to ekonomiku un politiku ar plašu skatījumu, kas redz nevis vienu vai otru t. s. politisko spēku, piemēram, kreisos vai labējos, konservatīvos vai leiboristus, republikāņus vai demokrātus, bet gan cilvēku sabiedrību un tās ceļu?

Amerikāņu biologs E.O. Vilsons raksta, ka to, kas notiek sabiedrībā, nosaka nevis kādas sociālas mācības vai teorijas, bet gan – atsevišķu indivīdu rīcība, kas sasummēta. Kas veido, kas nosaka atsevišķa indivīda rīcību? Mēs par to jau esam runājuši, tie ir *gēni* × *audzināšana*. Šajā reizinājumā *gēni* nozīmē mūsu ģenētiski mantotās tieksmes, un *audzināšana* arī ir ļoti ietilpīgs jēdziens, tā apjoms ir visas mūsu kultūras saturs. Bet vai mēs varam ieraudzīt šajā reizinājumā kādas visiem kopējas īpašības vai tendences? Jā, pakavēsimies pie tām.

Viens no galvenajiem mūsu sabiedrību lielajiem spēles noteikumu veidotājiem ir indivīdu ģenētiski mantotā vajadzība izpildīt, atkārtot tādu rīcību, kas līdzšinējās evolūcijas laikā nodrošināja izdzīvošanu. Šī vajadzība ir ļoti vienkārša – tā ir nodrošināt sevi un savas sociālās grupas locekļus ar pārtiku un pajumti. Citiem vārdiem – tās ir jebkuras preces jebkurā daudzumā. Kāpēc jebkurā daudzumā? Tāpēc, ka vajadzības apmierināšana rada pozitīvas emocijas. Arī tad, kad preces jau sen ir pārpārēm. Vispārīgāk varam teikt, ka **no evolūcijas saņemtie instinkti mudina sabiedrības indivīdus tajā pieejamos un saražotos materiālos labumus neierobežoti sadalīt par labu sev un savas sociālās grupas locekļiem**. Tā ir ļoti stipra vajadzība, kas veidojusies daudzu iepriekšējo tūkstošu paaudžu laikā, tās piepildīšana notiek automātiski, liela daļa sabiedrības indivīdu lieto šos rīcības un emociju šablonus neapzinoties.

Otrs lielais spēles noteikumu veidotājs ir fakts, ka nevienlīdzībaⁱⁱ ir neatņemama cilvēku esības sastāvdaļa. Tas nozīmē, ka mēs piedzimstam ar dažādiem, atšķirīgiem talantiem, atšķirīgām spējām un vajadzībām. Un tur nekā nevar darīt, mēs nevaram gribēt vai veidot vienlīdzību šajos jautājumos. Mēs nevaram piespiest mācīties bērnu, kuram to nevajag, bet kuram vajag, piemēram, spēlēt futbolu vai remontēt automašīnas. Mēs nevaram pieprasīt, lai visi kļūst par zinātniekiem, baletdejojājiem, aktieriem, rakstniekiem vai sportistiem. Jo kādam no viņiem, piemēram, vislielāko gandarījumu sagādā bērnu auklēšana. Īsi sakot, dabas dotā cilvēku nevienlīdzība mums ir jāatzīst un jāpieņem.

Bet tas nav vienīgais nevienlīdzības iemesls. Mēs nevaram prasīt, lai visi piedzimtu vienādos sociālos apstākļos, uz vienāda sociālā un kultūras pakāpiena.

³³ Kādam varbūt šķiet, ka stāsts par mazajiem cilvēciņiem ir joks. Patiesībā tas ir ļoti nopietns salīdzinājums, kas parāda, piemēram, ka reliģijas, kuras apgalvo, ka Dievu neviens nav redzējis un par tā esību nevar pārliecināties eksperimenta ceļā, ir nezinātniskas.

Kā šādos apstākļos var runāt par cilvēku vienlīdzību? Atbilde ir zināma: mums jāatzīst dabas un sociālo apstākļu dotā nevienlīdzība, bet jānodrošina visiem vienādas iespējas. Tiem, kuriem ir liela, izcila vajadzība, jādod iespēja **šo talantu** izkopt un vajadzību piepildīt. Par sociālo un materiālo nevienlīdzību filosofi saka tā: **nevienlīdzība ir taisnīga tīkmēr, kamēr tā kalpo visas sabiedrības progresam.**

Tagad, kad esam ieraudzījuši ne tikai nevienlīdzību kā cilvēku esības sastāvdaļu, bet arī – tās pastāvēšanas tiesības, tagad varam doties pie otrā jautājuma: kā nodrošināt cilvēku vienlīdzību? Kā nodrošināt, lai Āfrikas džungļos dzimis aborigēns varētu kļūt par pasaules zinātnieku vai sabiedrisku darbinieku? Šeit vienīgā iespēja ir – nodrošināt ceļu tiem, kuriem ir izcila vajadzība, spējas un talanti, kas nepieciešami, lai šo vajadzību piepildītu. Āfrikas džungļi, protams, ir mazvarbūtīgs, grūti izpildāms gadījums, bet, palūkojoties un domājot par mūsu skolām, mēs gan varam daudz darīt. Mēs varam, ievērojot esošo sociālo un kultūras nevienlīdzību, dot iespēju mācīties tiem, kuriem to vajag un kuri to var. Tas nozīmē, ka izglītības sistēmā jālegalizē jau pašlaik pastāvošā skolu nevienlīdzība. To drīkst izkopt tālāk, dalot mācību klases atšķirīgos zināšanu pasniegšanas un prasību līmeņos. Un ar likumu palīdzību nabadzīgāko vecāku bērniem jānodrošina iespēja iekļūt augstākā klasē, uzvarēt konkursos un saņemt valsts stipendijas un valsts atbalstītu vai bezmaksas izglītību. Daļēji tas praksē tā arī notiek.

Tas pats sakāms par sociālo sistēmu. Valstij ir jānodrošina tas, ko sauc par cilvēka tiesībām: iespēju saņemt sociālo pabalstu bezdarba vai slimības gadījumā, iespēju saņemt bezmaksas vai pazeminātas maksas medicīnisko palīdzību avāriju un stihisku nelaimju gadījumos. Un, protams, pamatotos gadījumos **arī** bezmaksas vai pazeminātas maksas izglītību.

Vienlaikus jāņem vērā otra galējība: mēs zinām, ka sociālās palīdzības sistēmas rada ļaužu grupas, kas pārtiek no sociāliem pabalstiem un vairāku paaudžu laikā nestrādā. Izveidojas subkultūra, kuras nesēji ir nolemti neatbrīvoties no savas vides dzīvesveida: ir nolemti lietot alkoholu, narkotikas, izdarīt lielākus vai mazākus likumu pārkāpumus, vienkārši sakot – eksistēt. Un šo ļaužu grupu pastāvēšana mums, no vienas puses, jāatzīst kā dabas likumu izpausme, no otras puses, jāskata sava atbildība to veidošanā un sava iespēja un pienākums palīdzēt no turienes izrauties tiem, kuriem to patiešām vajag.

Noslēgumā varam sacīt, ka cilvēku sabiedrībā ir bijusi un turpinās pastāvēt nevienlīdzība tik lielā mērā, cik pašiem šīs sabiedrības indivīdiem tā ir vajadzīga un atbilst viņu vēlmēm un spējām. Bet sabiedrībai ir jānodrošina iespēja no šīs nevienlīdzības izrauties tiem, kuriem ir vajadzība. Trijos vārdos – vajadzīga taisnīga nevienlīdzība.

Tagad atpakaļ pie politikas. Kā panākt, kā neitralizēt cilvēka lielā instinkta – ņemt tad, kad var paņemt, – darbību? Kāda sociālā sistēma to spēj nodrošināt? Kāda sociālā sistēma spēj nodrošināt to, lai miljonārs nepiesavinātos no zemes dzīlēm iegūto bagātību nesto ienākumu un no miljonāra negribētu kļūt par miljardieri? Kā panākt to, lai lielo firmu īpašnieki tās neizlaupītu un pēc tam nepaziņotu par bankrotu? Biologi saka, ka **mūsu gēnos ielikās, ievēdotās vajadzības kultūras iespaidā nemainās, tas nozīmē, ka mēs dažu paaudžu laikā, kā to deklarēja komunisma ideologi, nevarēsim izveidot jauna tipa cilvēku.** Tas nozīmē, ka

sabiedrības vienīgā iespēja ir, zinot un apzinoties šo cilvēku īpašību, veidot atbilstošus likumus jeb spēles noteikumus. Kādi ir šie noteikumi?

Tie ir likumi, kas ierobežo, aizliedz un soda. Šo likumu radīšanā un veidošanā jāievēro daži vienkārši pamatprincipi, dažas pamatpatiesības.

1. Likumiem jābūt tādiem, lai tos pārkāpt nebūtu izdevīgi. Lai paredzētais sods neprovocētu, neaicinātu likumu pārkāpt, sakot, ka sods būs tik niecīgs, ka likumu pārkāpt ir izdevīgi. Piemēram, ir izdevīgi aizņemties miljonu, ja jau iepriekš ir zināms, ka nebūs jāatdod nemaz vai būs jāatdod neliela daļa.
2. Likumiem jānodrošina nevienlīdzības samazināšana: lielāki ieņēmumi jāapliek ar proporcionāliem vai progresīviem nodokļiem. Likumi nedrīkst pieļaut, ka valsts iestādēs strādājošie paši sev nosaka atalgojumu.
3. Sodam par pārkāpumu jāatbilst sabiedrībai nodarītajam kaitējumam: ja pārkāpumu izdarījis likuma sargs vai uzraugs, tad sabiedrībai nodarītais kaitējums ir lielāks nekā tad, ja to pašu pārkāpumu ir izdarījis klaidonis. Šajā gadījumā sabiedrības intereses ir augstākas par indivīda cilvēka tiesību deklarēto vienlīdzību.

Mūsu sabiedrībā novērojamas dažas šķietami bērnišķīgi nepamatotas novirzes no vienkāršiem pamatprincipiem. Šīs novirzes ir kriminālo aprindu vai, maigāk sakot, vienkāršas nezināšanas (un primātu instinktu) ieguldījums sabiedrības likumdošanas veidošanā. Normālā valstī šādas novirzes nav, bet mūsu valstī tās pieminēt ir vietā. Tādēļ sarakstu turpinām.

4. Sabiedrībā notikušos likumu pārkāpumus nedrīkst slēpt no sabiedrības. Tie, kas savus pārkāpumus neatzīst vai slēpj, ir nolemti to atkārtot. Arī visa sabiedrība.
5. Likumiem jābūt tik skaidri uzrakstītiem, lai tos varētu tulkot un piemērot viennozīmīgi. Vienu un to pašu jēdzienu apzīmēšanai jālieto vieni un tie paši vārdi. Vai arī – tiem jābūt loģiski sakarīgiem. Piemēram, ja likums pauž, ka pienākas sods par mantas slēpšanu nolūkā saņemt apdrošināšanas līgumā paredzēto naudu, tad jebkurš advokāts var to apstrīdēt, sakot, ka mantas slēpšana nenodara kaitējumu sabiedrībai un tādēļ nevar būt sodāma.
6. Ja sabiedrībā ir zināms, ka noticis likuma pārkāpums, tad prokuratūrai jāierosina izmeklēšana, negaidot kādas personas iesniegumu. Pretējā gadījumā sabiedrība nonāk absurdā kriminālas sabiedrības veidošanas situācijā, kurā visi zina, ka masveidā tiek pārkāpts likums, bet pārkāpumu ierobežošana un apkarošana nenotiek. It kā tā nebūtu sabiedrības interesēs un valsts galvenais uzdevums.

Noslēgumā varam sacīt, ka sabiedrības politisko spēku dalīšana kreisākos vai labējākos ir nedaudz novecojusi. Šaurākā skatījumā mūsu uzdevums tiešām ir ar balsošanas palīdzību pārdalīt sabiedrībā iegūtos materiālos labumus par labu vienai vai otrai sociālai grupai, bet plašākā skatījumā mūsu uzdevums ir risināt sabiedrības problēmas, balstoties uz neapstrīdamām pamatpatiesībām par to, kas ir cilvēku vajadzību, emociju un rīcības pamatā. Tas nozīmē, ka kreisākiem politiskajiem spēkiem savu programmu pamatā jāliek šīs mūsdienu zinātnes noformulētās pamatatziņas: mēs esam primātu pēcteči un sev līdzīgi nesam primātu instinktus. Šo instinktu darbības ierobežošana nodrošina kooperāciju un ātrāku visas sabiedrības attīstību un izaugsmi. Mums jāredz un jāpatur prātā virsuzdevums – **sabiedrībā pastāvošo spēles noteikumu veidošana atbilstoši reālajām cilvēku īpašībām**. Bet ar to vēl nepietiek. Pēdējo gadu desmitu laikā cilvēce ir nonākusi pie daudzām

globālām problēmām, kuru risināšanu nevar atdalīt no 'ikdienas politiskās cīņas', jo, lielā mērogā skatoties, runa ir, nevis par sabiedrībai pieejamo materiālo labumu un resursu sadalīšanu, bet – par sabiedrības (un cilvēces) izdzīvošanu:

Liela daļa cilvēces vēstures pildīta ar cīņu par cilvēka tiesībām. Tā ir mūžīga cīņa, kurā pilnīga uzvara nav iespējama. Bet šīs cīņas atmešana nozīmē cilvēces sabiedrības sabrukumu, teicis A. Einšteins.

Nobeigumā mēģināšu uzzīmēt mūsu dzīves ēku. Nereti tā ir smalka un sarežģīta būve, tik liela, ka to ar skatu nevar aptvert. Vecāki, skolotāji, mākslinieki un filosofi mūsu acu priekšā smalki izzīmē, izskaidro atsevišķās ēkas daļas, un bieži vien viņi apgalvo, ka ir aprakstījuši visu ēku. Bet patiesībā mūsu sabiedrībā nemāca gandrīz neko par šīs ēkas pamatiem: kas mēs esam, kāpēc mēs šeit esam, kāpēc mēs nākam un ejam un kāda tam visam ir jēga. Daži saka, ka visas atbildes ir Dieva ziņā, citi saka, ka tās neviens nezina un tās nav iespējams uzzināt. Un viņi tik ļoti aizrāvušies ar sava redzējuma pasniegšanu, ka stipros, bet neuzbāzīgos un neskaļos zinātnes skaidrojumus vairākums nezina un nelieto, tos zina tikai daži tūkstoši pasaules zinātnieku. Tādēļ sabiedrība par tiem klusē kā par kaut ko pašsaprotami neizdibināmu.

Bet apsūdzība visam notiekošajam ir tā, ka zinātnes skaidrojumi mūsdienās **dod** atbildes uz mūsu esības lielajiem jautājumiem, bet tās ir tik vienkāršas, ka pašreizējie mistiķi un peļņas kārotāji, kuri veido sabiedrības domas, nevēlas savas mistisko skaidrojumu pozīcijas atdot zinātnes vienkāršajiem faktiem.

Katra cilvēka iekšējā pasaule, tās plašums un sarežģītība, bet pats galvenais – atbilstība realitātei, ir gadījuma notikumu veidojums, kas radies apziņas programmēšanas laikā. Katra cilvēka apziņa nesaudzīgi un nepielūdzami satur tikai to, kas tajā ielikts. Nereti tās ir nesistemātiskas, saraustītas, savstarpēji nesaistītas ziņas, kam maz kopēja ar apkārtējo reālo pasauli.

Mēs varam sacīt, ka katrs indivīds traģiski nolemts dzīvot uz tā zināšanu, domāšanas un jūtu izkoptības vai neizkoptības pakāpiena, kas viņā bērnībā nereti visai juceklīgi un neatbilstoši īstenībai ielikts³⁴.

Ja mēs sabiedrībā apzinātos un noformulētu šo problēmu, tad vismaz nākamajai paaudzei mēs varētu dot ne tikai savas vietas apzināšanos, bet arī tālāka progresa vilinājumu. Pašreiz cilvēku vairākums, reliģiskās vai ateisma domas maldināti, nodzīvo mūžu, savu vietu un esību pieņemot kā kaut kādu mistisku vai neizskaidrojamu spēku darbības lauku.

Savas vietas apzināšanās iespējama, ja cilvēks redz zemākos pakāpienus, pa kuriem nācis viņš pats un viņa laikabiedri, un augstākos pakāpienus, uz kuriem atrodas tikai nedaudzi mūsu planētas gaišākie un izglītotākie cilvēki.

³⁴ Mūsu sabiedrībā vērojamais cinisms balstās uz domu, ka daudzi cilvēki nemaz negrib kārtīgi, pilnvērtīgi dzīvot, tādēļ *viņus apgaismot*, viņiem palīdzēt nav vērts. Šai izpratnei atbilstošu rīcību mēs novērojam ik dienu. Vienīgais ierocis, kas var mainīt masu apziņu un rīcību, ir masu informācijas līdzekļi (MIL). Valsts prezidenti un ministru prezidenti neizmanto šos valstij piederošos MIL tādēļ, ka viņi savā attīstībā nav tikuši tālāk par masveidā izplatīto domu, ka *nav vērts, jo tik un tā – viņi negrib un nav spējīgi mācīties*.

Pirmais sabiedrības solis progresa virzienā ir šo kāpņu nepielūdzamības un uzkāpšanas noteikumu – balvu un soda – apzināšanās un mācīšana. Šo kāpņu nepielūdzamību veido vienaldzīgie dabas likumi, kuri mūs soda par nezināšanu un apbalvo par sapratni un to ievērošanu.

Literatūra

1. E.O. Wilson. *Sociobiology: The New Synthesis*. New York: A. Knopf.

4. Kas mēs esam?

Esam runājuši par to, kā mūsu no evolūcijas mantotās dažādās smadzeņu daļas darbojas, kā mums to konstatēt un saprast sevi. Kā palūkoties uz sevi kā uz bioloģisku būtni, kura sevī nes smadzenes, kas mums liek darīt, piepildīt vajadzības un par šo vajadzību piepildīšanu apbalvo mūs ar veselību, veiksmi, sakārtotības un harmonijas sajūtu un, visbeidzot, ar to, ko cilvēki sauc par laimīgu dzīvi. Atbilde – tie bija ģenētiski mantotie talanti un spējas, mūsu ģimenes, skola un apkārtējā vide, kas šos talantus vairāk vai mazāk izkopj vai, sliktākajā gadījumā, sakropļo.

Mēs aplūkojam arī emocijas jeb jūtas, kā tās mūs dzen, liek saprātīgi un nesaprātīgi rīkoties, un loģiski domājošo saprātu, kas jūtas noliek vietā vai arī citreiz ļauj tām vaļū.

Ir vēl viens aspekts jeb skatījums, kas ļauj mums sevī daudz ko ieraudzīt un saprast. Tas ir informācijas teorijas skatījums uz mūsu smadzenēm un to darbību. Tas ļauj atbildēt ne tikai uz seno filosofijas jautājumu *Kas mēs esam*, bet arī ved mūs pie visai pārsteidzošiem secinājumiem par mūsu pašu un mūsu sabiedrības dzīvi. Sāksim pēc kārtas, vispirms ar mūsu smadzenēm.

Cilvēku un dzīvnieku smadzeņu galvenā sastāvdaļa jeb pamatelements ir neirons. Šī bioloģiskā šūna ir informācijas apstrādes elements, kurš izpilda vienkāršas loģiskās darbības UN, VAI un NE. Ja kāda skaitļošanas mašīna prot izpildīt šīs trīs pamatdarbības, tad ar to kombinācijām var izveidot mašīnu, kas izpilda visas Bula algebras loģiskās darbības. Šādu sistēmu sauc par *pilnīgu*. Smadzeņu neironi šīs trīs pamatdarbības, un tāpat arī visas sarežģītākās, spēj izpildīt. Bet, salīdzinot ar skaitļošanas mašīnām, smadzeņu uzbūve ir vēl sarežģītāka. Katram neironam ir ļoti daudzas ieejas un izejas, kas savā starpā savienotas milzīgā tīklā. Tas šim tīklam piešķir īpašības, kādas mums grūti iedomāties. Turklāt neironi savā starpā nav savienoti kā datorā – ar vadiem, kas vienmēr pārvada ieejā padoto signālu, bet signālu pārvade starp neironiem notiek ar kaut kādu varbūtību, kas ir atkarīga no ienākošo signālu atkārtojumu skaita un arī no speciālu, smadzenēs izdalītu vielu – neurotransmiteru – klātbūtnes. Piemēram, reizrēķina vai svešvalodas mācīšanās notiek, vajadzīgo formulu vairākas reizes atkārtojot: tad smadzenēs ievieidojas signālu pārvades ceļš, kurš pēc vairākkārtīgiem atkārtojumiem saglabājas, tas nozīmē, ka nākamajā reizē, kad iemācītā sakarība būs vajadzīga, tai varēs ātri piekļūt. Šīs divas atšķirības – milzīgs savstarpējo savienojumu skaits un nedeterminēta, varbūtīga signālu pārvade – cilvēka smadzenēm piešķir daudz lielāku sarežģītību un tādas īpašības, kādas datoros vēl neprotam imitēt. Piemēram, kas ir apziņa?³⁵ Daži mākslīgās inteliģences un informācijas teorijas speciālisti (piemēram, *R. Ayres, Information, Entropy and Progress*) par apziņu sauc programmu, kas apzinās savu eksistenci un pati sevi novēro. Tādu programmu pagaidām vēl neviens nav uzrakstījis, amerikāņu matemātiķis Penrouzs (*Roger Penrose*) grāmatā *The Emperor's New Mind* raksta, ka pašreiz mēs vienkārši nezinām, kā tā darbojas un kā tā jāraksta. Bet tas nenozīmē, ka šādu programmu nav iespējams uzrakstīt. Amerikāņu mākslīgās

³⁵ Jaunākās zinātnes atziņas par to, kas ir apziņa, sk. 11. nodaļā.

inteliģences speciālists Marvins Minskis raksta [1], ka mākslīgās apziņas izveidošana ir ļoti darbietilpīga, jo cilvēka apziņa lieto daudzas mazas, automātiski darbojošās apakšprogrammas (piemēram, valodas vārdu jēgas lietošana izpratnes un rīcības veidošanā), kuru darbību mēs neapzināmies un nevaram novērot.

Galvenā doma ir šāda – kaut arī sevis apzināšanās programma vēl nav uzrakstīta, tās veidošana balstās uz atziņu, ka cilvēka apziņu neveido kaut kādi mistiski procesi, bet tikai tādas darbības, kas pieejamas mūsdienu datoriem – datu ierakstīšana, glabāšana, nolasišana un trīs loģiskās algebras pamatdarbības – UN, VAI, NE.

Ja Galileja laikā kāds būtu teicis, ka cilvēks uzbūvēs mašīnu, ar kuru varēs lidot, viņu uzskatītu par jukušu. Taču bija vajadzīgi tikai daži gadsimti, lai mēs tiešām lidotu. Tas pats var būt attiecībā uz apziņas programmas izveidošanu: daudzi zinātnieki uzskata, ka šajā gadsimtā tā tiks uzrakstīta.

Tas, protams, ir ļoti spēcīgs izteikums, kas nozīmē, ja cilvēku izgatavotajiem robotiem parādīsies apziņa, tad mēs ar tiem sāksim kontaktēties kā ar domājošām būtnēm. Vēl vairāk, ja kāds speciālists ievadīs apziņas programmu internetā, viņš pārvērtīsies par personu ar milzīgu zināšanu krājumu un kontaktiem ar planētas iedzīvotāju vairākumu. Tas nozīmē, ka šī persona varēs iespaidot visas cilvēces apziņu un izturēšanos. Bet spriedelēšana par to, kas mums varbūt būs un kas ar mums notiks, ir mazvērtīga nodarbe, kura traucē pievērst uzmanību svarīgākiem jautājumiem – kas mums jādara pašlaik. Tādēļ atgriezīsimies pie savu smadzeņu izprašanas mēģinājuma.

Jebkuras informācijas apstrādes mašīnas izejas signāli ir atkarīgi no tā, ko padod tās ieejās. Nevienas mašīnas izejā nav novērots signāls, kas izveidojies pats no sevis³⁶ vai kaut kādas mistiskas iedarbes dēļ. Mūsu informācijas apstrādes mašīnas izejas signāli jeb, citiem vārdiem, mūsu smadzenes komandē mūsu muskuļus un pārējo orgānu darbību, tātad nosaka mūsu rīcību. Tas nozīmē, ka cilvēka rīcība ir atkarīga tikai no tā, kas smadzenēs ielikts, kā jau agrāk runājām, ģenētiskā mantojuma un apkārtējās vides iedarbes ceļā. Šeit jāpiebilst, ka starp cilvēka rīcību un ieejas iedarbēm nav viennozīmīgas sakarības. Cilvēka rīcība ir gadījuma notikumi, kas veidojas, izmantojot smadzenēs radītos un atmiņā glabātos dažādu vērtību, uztveres un rīcību varbūtību sadalījumus. Protams, no malas skatoties, cilvēka rīcība bieži vien izskatās determinēta, un tas ir pilnīgi dabiski: tajos gadījumos, kad kādas rīcības varbūtība ir tuvu vienam, tā arī *ir* praktiski determinēta. Bet viss sacītais nemaina pamatatziņu – **cilvēka rīcība, kaut arī gadījuma notikumu izpildījumā, atkarīga tikai no tā, kas smadzenēs ievaidots, ielikts.** Šī atziņa ļauj mums saprast to, ko bieži novērojam mūsdienu pasaulē, proti, citas kultūras cilvēku rīcību – reliģiozos pašnāvniekus, tā sauktos teroristus. Ja atsakāmies no mistiskiem un tendencioziem skaidrojumiem, tad redzam tikai cilvēka smadzenes, kuras piepildītas ar noteiktu saturu, kas nosaka indivīda rīcību. Jebkurā sabiedrībā saprogrammējiet reliģiozu vai politisku fanātiķi, piepildiet viņa emocionālo pasauli ar vienas mācības dogmām un nedodiet viņam nekādus citus priekšstatus par cilvēka vietu un dzīvi uz Zemes, un

³⁶ Par troksni gan var teikt, ka tas veidojas pats no sevis tādā nozīmē, ka to rada fizikālās vides termiskās fluktuācijas. Tam ir īpaši svarīga loma informācijas jaunradē, bet par to – citreiz.

viņš rīkosies pilnīgā saskaņā ar saņemto programmu. Atcerēsimies tikai dažus fanātiskos komunisma vai fašisma ideju atbalstītājus!

Visas fanātiskās un dogmatiskās mācības satur vienu kopēju apgalvojumu, proti, ka šī ir vienīgā pareizā mācība, ka citas mācības ir neīstas un mazvērtīgas. Tas vērojams gandrīz visās reliģijās, to pauž komunisma un fašisma sludinātāji un dažādas sekta. Tam ir ļoti vienkāršs un saprotams uzdevums – noturēt mācekli garīgā jeb informācijas izolācijā. Šo mācību sludinātāji vairāk vai mazāk tieši saka, ka pārējās, citādās pasaules izpratnes nav pareizas un tās nav vērts un nevajag pētīt un studēt. Jo, nedod Dievs, sāks vēl iegūtais māceklis studēt un domāt nepiedienīgas domas un novērsīsies no *pareizās* mācības. Šo mācekļu izolāciju mēs varam ieraudzīt kā kristīgajā reliģijā³⁷, tā arī mūsu padomju laika sistēmā, kas mūs turēja izolētus no civilizētās pasaules zināšanām.

Nepietiekamas vai kropļīgas izglītības iespaidu varam ieraudzīt visās sabiedrībās, kurās cilvēki izdara noziegumus. Varbūt ir mazliet pārsteidzoši, ka šo cilvēku apziņas un rīcības veidošanā mēs neprotam ieraudzīt savas sabiedrības ieguldījumu. Un – arī savu atbildību.

Šī vienkāršā informācijas teorijas atziņa mums piedāvā radikāli jaunu pieeju mūsu morālei, mūsu priekšstatiem par cilvēku vainu un atbildību. Varam teikt – jaunus, uz mūsdienu zinātnes atziņām balstītus cilvēku pārkāpumu, soda un labošanas pamatus. Sabiedrība no indivīda var prasīt atbildību par viņa rīcību tikai tad, kad tā ir nodrošinājusi viņa sagatavošanu dzīvei sabiedrībā. Daļēji jau tas civilizētajās sabiedrībās arī tiek darīts: tajās pieņemts, ka katrs, kurš sasniedzis 16 vai 18 gadu vecumu, ir pilnīgi atbildīgs par savu rīcību. Tas, protams, ir visai aptuvens kritērijs, jo ne visi cilvēki, kuri sasnieguši noteiktu vecumu, apzinās savu rīcību un tās sekas. Ja gribam dzīvot uz mūsdienu zinātnes atziņām balstītā sabiedrībā, tad jāmaina izglītības sistēma: jaunajiem jāmaņa cilvēka dzīves pamati un jāpārbauda viņu zināšanas ar datorsimulatoru vai testu, vai pat vienkāršu aptaujas anketu palīdzību. Sabiedrība drīkst uzskatīt, ka kāds ir atbildīgs par savu rīcību tikai tad, kad viņa zināšanas un iekšējās pasaules vērtības ir pārbaudītas (un viņam izsniegts attiecīgs dokuments). Protams, mēs varam turpināt līdzšinējo izglītības sistēmu un pildīt slimnīcas, kapus, nepilngadīgo pāraudzināšanas iestādes un cietumus... Īsi sakot, varam teikt, ka galvenais kritērijs, kas nosaka cilvēka atbildību, ir nevis nodzīvoto gadu skaits, bet – viņa zināšanas, viņa piemērotība dzīvei sabiedrībā. Tāpat kā galvenais, kas nosaka apkures sistēmas darbības efektivitāti, ir nevis patērētā kurināmā daudzums, bet gan – telpu temperatūra.

Bet tas nav vienīgais secinājums, ko mums sniedz informācijas teorijas izmantošana mūsu sabiedrības izpratnē. Piemēram, kas ir sods? Dzintara Melbārža grāmatā *Tiesību pamati* rakstīts, ka *kriminālsods ir piespiedu līdzeklis, kuru valsts vārdā uzliek ciest personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Soda funkcija ir sodīt vainīgo personu* (135. lpp.).

³⁷ Man ir draugs – Universitātes profesors. Kad es viņam teicu, lai viņš palasa grāmatas vai zinātniskās publikācijas par evolūcijas teoriju, viņš atbildēja, ka tas viņam nav vajadzīgs, ka Bībele ir vienīgā grāmata, kuru ir vērts lasīt, ka tajā viss ir uzrakstīts.

Citētā pieeja balstās uz tiesību filosofijā lietoto retribūcijas principu: katrs pārkāpums ir kaitējums sabiedrībai un vainīgajam par to ir *jāatmaksā* ar līdzvērtīga kaitējuma nodarīšanu viņam pašam. Šis princips mūsdienu pasaulē ir pazīstams un tiek plaši lietots sadzīvē. Piemēram, arābu un Izraēlas iedzīvotāju konfliktos vienmēr tiek runāts par atmaksu, ja izdarīts kāds uzbrukums vai slepkavība. Šis pats princips ir Austrumu reliģijas valstu terorisma pamatā.

Plašākā skatījumā katru t. s. pārkāpēju redzam kā cilvēku, kurš rīkojas pilnīgā saskaņā ar viņa apziņu, viņa smadzenēs ielikto, ievaidoto informāciju. Tas nozīmē, ka mums, t. i., tiem, kas sevi uzskata par pareizākiem un izglītotākiem, vispirms vajag pārkāpēju saprast. Saprast, izmantojot mūsdienu zinātnes pieeju. Tas nozīmē ieraudzīt, ka pārkāpējs ir savas sabiedrības produkts. Kaut cik izglītotai sabiedrībai ir jāredz savs ieguldījums šā *produkta* veidošanā. Protams, šeit pieskaitāms arī dabas ieguldījums, bet visos gadījumos to veido, attīsta, izkopj, neizkopj vai sakropļo pati sabiedrība.

Otrs izglītota cilvēka secinājums ir tāds, ka nekādu atmaksu vai ciešanas pārkāpējs nav pelnījis: ja viņš savas nepilnīgas vai sakropļotas izglītības dēļ ir nodarījis sabiedrībai kaitējumu, tad tas viņam ir jāatlīdzina sabiedrībai. Bez tam sabiedrība ir spiesta izpildīt vēl divus pasākumus: 1) nepieciešamības gadījumā izolēt pārkāpēju no sabiedrības; 2) mēģināt izpildīt to, ko sabiedrība nav varējusi izpildīt līdz šim, t. i., mainīt pārkāpēja apziņu tā, lai mainītos viņa rīcība.

Pēdējo – pārkāpēja apziņas un vērtību sakārtojuma maiņu jeb pāraudzināšanu – arī cenšas veikt t. s. labošanas iestādes. Šo iestāžu darbs, tāpat kā jebkurš darbs, jāvērtē pēc rezultāta, t. i., pēc recidīvu un pēc *izlaboto* cilvēku skaita. Mēs zinām, ka apmēram trešā daļa sodīto pārkāpumus atkārtoti. Kāpēc? Vai labošanas iestāžu darbs ir nepietiekami efektīvs? Plašākā skatījumā redzams, ka problēma ir pašā sabiedrībā, ka visa sabiedrība kaut kādā nozīmē ir pāraudzināšanas iestāde. Ja sabiedrība demonstrē likuma masveida pārkāpumus un to nesodīšanu, tad varam teikt, ka sabiedrības morāles sludinātāju un labošanas iestāžu darbinieku darbi nesakrīt ar viņu vārdiem, tāpēc pāraudzināmie pēdējiem pamatoti nenotic. Īsi sakot, problēma ir sabiedrības morālē un ētikā. Pirmām kārtām sabiedrības morāle un ētika jābalsta uz zinātnes atziņām, skolās jā māca cilvēka esības pamati: evolūcijas teorija un informācijas teorija. Valstij piederošo radio un televīzijas raidītāju galvenais uzdevums ir cilvēku apziņas maiņa un jaunas, mūsdienīgas iekšējās pasaules veidošana. Šā uzdevuma izpilde mērāma nevis ar raidlaika stundu vai izklaides raidījumu skaitu, bet ar iedzīvotāju aptaujās un testos iegūtām atbildēm, kas raksturo cilvēku iekšējo vērtību sakārtojumu un tā maiņu. Testu izmantošana ir pazīstams paņēmiens, to zinātnieki lieto visdažādāko socioloģisko procesu dokumentēšanai un vērtēšanai.

Pašreizējās likumu veidošanas pamatā netiek lietotas informācijas teorijas atziņas par to, kas nosaka cilvēka domāšanu un rīcību. Piemēram, soda mērķis nav likt vainīgajam ciest³⁸, bet tikai atlīdzināt sabiedrībai nodarīto kaitējumu un pasargāt sabiedrību un nelaimīgo indivīdu no tā atkārtošanas. Bet ir droši sagaidāms, ka arī mūsu sabiedrībā vecie priekšstati vēl saglabāsies.

³⁸ Tāpat kā ārsta uzdevums nav likt slimniekam ciest, bet – viņam palīdzēt.

Bet tagad atgriezīsimies pie tēmas, pie jautājuma, *kas mēs esam?* Ja iztiekam bez mistikas un māņticības, tad mēs esam bioloģiskas būtnes *Homo sapiens*, kuru rīcību nosaka tajās ievietotie dati jeb informācija. Zinātne neredz un nav atklājusi, neviens cilvēks nav izmērījis vai pierādījis kaut kādus mistiskus laukus, kas, piemēram, ir atkarīgi no zvaigžņu stāvokļa mūsu piedzimšanas brīdī. Šādā skatījumā astroloģiskās prognozes ir ne tikai realitātei neatbilstoša trokšņošana, bet arī kaitīgas, jo tām veltītā uzmanība traucē cilvēkam ieraudzīt daudz reālākas lietas – savu ģenētisko mantojumu – un sākt domāt, lai ieraudzītu un saprastu, kā tas viss mūsos *strādā*. Bet arī šie priekšstati vēl kādu brīdi saglabās savas pozīcijas. Cik ilgi? Tik ilgi, kamēr veco priekšstatu nesēji neieraudzīs, ka progresīvākas izglītības lietotāji ir pagājuši viņiem garām.

Nu labi, iztiksim bez māņticības, zīlēšanas, buršanas, lidojošiem šķīvīšiem, ārpuszemes civilizācijas apmeklējumiem, reinkarnācijas un citiem cilvēces bērnības sapņiem par pēcnāves dzīvi. Kas tad paliek racionāli, tikai ar prātu domājošajiem zinātniekiem, kuriem daži piedēvē bezjūtīgu analīzi un nespēju saprast domas lidojuma skaistumu?

Vienkārši. Domājošiem cilvēkiem atliek drosmīgi un vīrišķīgi censties visur redzēt tikai patiesību un īstenību tādu, kādu to atklāj mūsdienu zinātne. Ja kāds tai nevar noticēt, viņam atliek norādīt, kurā vietā tā ir nepareiza, kā ir pareizi, un saņemt Nobela prēmiju. Bet pārējiem jāstrādā.

Kādus vēl secinājumus par to, kas mēs esam, mums piedāvā informācijas teorijas redzējums? Tās ir atbildes uz cilvēces lielajiem jautājumiem: *kāda ir šīs mūsu neizskaidrojamās eksistences jēga, kāds ir uzdevums un vai mums ir kāds pienākums? Vai mēs dzīvosim kaut kādā veidā arī pēc bioloģiskā ķermeņa nāves, vai tas ir iespējams? Vai tas būs iespējams tuvākajā laikā?*

Atbildes ir nesaudzīgas, bet ar iespējami augstu ticamības pakāpi. Informācijas teorija vai, vienkāršāk, visa mūsu dzīve pārlicinoši rāda, ka tā informācija, kuru mēs nododam saviem bērniem, turpina dzīvot, t. i., tiek lietota pēc mūsu nāves. Lielākā daļa, būtiskākā, svarīgākā un vērtīgākā no tā, ko mēs saucam par cilvēka dvēseli, tiek nodota mūsu pēcnācējiem. Tā ir gēnos ierakstītā informācija, kas satur ne tikai ķermeņa uzbūves elementus un īpatnības, bet arī talantus un spējas, ne tikai ilgas un vajadzības, bet arī piepildījumu par šo vajadzību apmierināšanu. Un ne tikai. Tā ir informācija, kuru mēs, mūsu skolas un visa sabiedrība mūsu bērniem iedod viņu spēju, talantu un vajadzību izkopšanas veidā. Cik procentu no tā visa ir mūsu daļa? Ir populārs teiciens, ka vienu trešo daļu no cilvēka iekšējās pasaules veido gēni, otru – apkārtējā vide, bet trešo – katrs pats. Precīzi skaitļi šajā gadījumā nav būtiski, būtisks ir secinājums: ja galvenais, kas veido mūsu iekšējo pasauli (ja kādam labāk patīk – dvēseli), ir informācija, tad informācijas pārneses nozīmē mēs, cilvēki, jau tagad dzīvojam mūžīgi. Kur ir problēma?

Problēma slēpjas fantastiski vienkāršajā faktā, ka visstiprākais mūsu instinkts ir katra indivīda izdzīvošanas instinkts. Ko tas prasa? Tas prasa, ka pāri visam man vajag palikt dzīvam, man vajag izturēt un izdzīvot. Pārējam nav nozīmes. Vai vienmēr tā ir? Atcerēsimies Rūdolfā Blaumaņa noveli *Nāves ēnā*, kurā vecais zvejnieks izvelk lozi, kas viņam ļauj braukt glābēju laivā, bet viņa dēlam jāpaliek uz ledus gabala. Kas notiek? Vecais vīrs savu vietu atdod dēlam. Izrādās, ka arī izdzīvošanas instinkts redz

vairāk nekā tikai sevi, tas redz augstāku uzdevumu un tālāku nākotni, kurā izdzīvos zvejnieka dēls. Bet šaurākā, ikdienas izjūtu, līmenī, izdzīvošanas instinkts ir visstiprākais. Un tas protestē pret katra domājošā, sevi apzinošā indivīda, kā daži saka, dvēseles nāvi. Kas tas ir, kas protestē? Tā ir tā pati apziņa, kuras definīciju devu sākumā. Un, lūk, šī programma katrā no mums jūt sevi kā vienreizēju, unikālu būtni, kā Es, neatkarīgi no tā, ka tā saņēmusi savu saturu no vecākiem un apkārtējās vides. Vienalga, tā jūt – tas esmu ES. Tāpēc mūsu bērni jūt sevi nevis kā mūsu turpinājumu, bet kā autonomu *sevi*. Tāpat kā mēs sevi jūtam attiecībā pret saviem vecākiem. Un tā pa esības ķēdi tālāk – kā pagātnē, kuru nesam sevī, bet kā sevi jūtam, tā nākotnē, kurā indivīdi sevi jūtīs kā unikālu būtni, kaut arī dzīvos ar mūsu gēniem un pārējo no mums saņemto mantojumu.

Bet kā ar indivīda nemirstību, kura katram no mums šķiet tik ļoti vajadzīga, neraugoties ne uz kādiem informācijas teorijas stāstiem par mūsu bērniem atstāto informāciju? Informācijas teorija apgalvo, ka tāda mūžīgi mainīgu un neierobežotā, mūžīgā attīstībā esošu indivīdu nemirstība ir iespējama. Taču nodaļu beigsim ar atbildi uz iepriekš uzoto jautājumu: *kāda tam visam, t. i., mūsu esībai, tādai, kādu mēs to redzam, ir jēga? Un kāda ir mūsu atbildība?*

Mūsu pašreizējās esības jēga³⁹ šaurākā skatījumā ir nodzīvot saturīgu un piepildītu dzīvi, balstoties uz īstenību, uz to, kas mēs patiesībā esam. Tas nozīmē izveidot, izkopt sevī vajadzību pēc dziļām emocijām un skaistuma un gūt gandarījumu un piepildījumu par šo vajadzību apmierināšanu. Pasakās to sauc par laimi, bet ikdienas valodā to varētu saukt par sakarīgu, uz īstenību balstītu dzīvi. Tūdaļ gan jāpiebilst, ka tam vajadzīgas vismaz divas lietas. Pirmā – tāda izglītība, kādu mūsu sabiedrība skolās visbiežāk vēl nedod. Un otrā – spēja atbrīvoties no izplatītiem aizspriedumiem, spēja mainīties.

Plašākā skatījumā tas nozīmē redzēt to, ko esam saņēmuši no citiem, un nodot tālāk, apzināties savu ieguldījumu, apzināties savu misiju, tās nozīmīgumu un svarīgumu un savu atbildību. Un just sevi kā cilvēces lielā gājiena dalībnieku un veidotāju, bet tiem, kuriem vajadzības pēc lieluma un svētuma ir izkoptas, tās piepildīt un gandarījumu un piepildījumu saņemt.

Literatūra

1. Marwin Minsky. *Future of AI Technology*. Toshiba Review, Vol. 47, No. 7, July 1992.

³⁹ Reliģiju sludināto cilvēka esības jēgu mēs zinām: tā ir mūžīgas dzīvības iegūšana zinātnei nezināmā vietā un laikā. Sastopami arī pieticīgāki izteikumi. Grāmatas *Atmiņas par rītdienu 1000 gadu garumā* autors Džons Hougs raksta: *Kā tad ir īsti ar esību? Šis jautājums paliks neatbildēts. Tā vietā teikšu, ka jautājumi un atbildes, izejot cauri meditācijas pieredzei, kaut kur pagaist.* Kaut gan meditācija un elpošanas vingrinājumi nenoliedzami iespaido smadzeņu darbību, šie vingrinājumi, atšķirībā no eksaktās zinātnes, nedod objektīvu informāciju.

Ja nesaprot Universu, bet lieto mītus, tad nav iespējams izkļaudēt nedrošību par vissvarīgākajām lietām.

Tādēļ nav iespējams būt laimīgam bez dziļām zināšanām.

Epikūrs

5. Par dzīves jēgu

Atbildes uz cilvēces lielajiem jautājumiem katrs laikmets rada un izveido no jauna, vecās, iepriekšējo paaudžu atziņas nereti pamatoti atmetot kā nepatiesas, nederīgas vai novecojušas. Kad amerikāņu kosmosa kuģis *Apollo* 1969. gada jūlijā atgriezās no Mēness, daudzi lūdza Dievu, lai kuģis veiksmīgi nosēstos, bet cilvēku vairākums dzīves notikumu vadīšanai tomēr lieto zinātnes atziņas. Zinātnieku skaits, kas par mūsu esības jautājumiem raksta no eksaktās zinātnes pozīcijām, ir visai neliels. Pazīstamākie ir fiziķis Stīvens Houkings, Oksfordas matemātiķis un kosmologs Rodžers Penrouzs, fiziķi Džons Barovs un Frenks Tiplers, kā arī Latvijā mazāk pieminētais Fonteblo Universitātes informācijas teorijas speciālists Roberts U. Eiress, Havajas Universitātes fiziķis un astronoms V. Stengers un Amerikas biologs E.O. Vilsons. Šo zinātnieku sarakstītās grāmatas nereti ir kā vēstījums no citas pasaules, ar kuras zināšanām autori cenšas iepazīstināt arī mūs, kam reti pieejamas šīs zinātnes pasaules domas mūsu pilnīgi atšķirīgā dzīvesveida dēļ.

Neskatoties uz dažu apgalvojumu, ka atbildes par cilvēka dzīves jēgu saņemamas nevis no mūsu ikdienas dzīves, bet tās atrodas kādā citā transcendences un absolūtu vērtību pasaulē, cilvēki un viņu dzīve mainās, un kopā ar to mainās viņu priekšstati. Mainās cilvēku priekšstati par to, kas ir Zeme, uz kuras mēs dzīvojam, un kas esam mēs paši. Šo maiņu neviens nevar novērst vai atcelt – mēs zinām, kā mainījušies pirmatnējo cilšu priekšstati par gariem, kuri jāpielabina, lai medības būtu veiksmīgas, cauri viduslaikiem, kur cilvēka zemes dzīve ir tikai īss ciešanu laiks mūžīgās esības lokā, līdz mūsdienām, kur cilvēka dzīve ir viss – sākot ar pārpratumu, kuru neviens neizskaidros, līdz apzinātas sevi saprotošas būtnes eksistencei, kas veido savu dzīvi un zina tās jēgu.

Kas ir šīs milzīgās dažādības, šā milzīgā uzskatu diapazona iemesls? Mūsdienu cilvēku dzīve tik stipri pildīta ar troksni, ka jaunākās zinātnes atziņas, kas sniedz pasaules ēkas redzējumu, var apgūt un savā domāšanā lietot visai nedaudzi. Mūsdienu priekšstati par loģisko automātu programmēšanu pauž, ka objektīvs pasaules redzējums šā vārda plašākā nozīmē cilvēkam nemaz nav iespējams. Tas pats sakāms par cilvēku savstarpējo saprašanos: *valodas ir tikai spēles, kuras tiek izspēlētas dažādās kultūrās, un tādēļ kopēju, universālu izpratni iegūt nav iespējams* (Ludvigs Vitgenšteins). Tas nozīmē, ka katra cilvēka apziņa ir pildīta ar vietējās kultūras saturu un ir nolemta redzēt pasauli, kā caur krāsainu stikliņu skatoties. Tas patiesībā ir tautoloģisks izteikums – katrs cilvēks ir nolemts domāt un savas domas izteikt tajā valodā, kura viņam bērnībā iemācīta. Tas ir, kā uz kādu telpisku priekšmetu no vienas puses, no viena skatu punkta skatoties – mēs redzam tikai vienu projekciju. Mēs protam runāt un domāt tikai vienā valodā.

Vai ir iespējams izveidot skatu, kas redz visu priekšmetu četrdimensiju⁴⁰ vai, par cilvēka iekšējo pasauli runājot, daudzdimensiju telpā, bet nevis – vienu projekciju? Jā, tas ir iespējams un cilvēka apziņā arī notiek: kad mēs no dažādām pusēm aplūkojam kādu

⁴⁰ Trīs telpas un viena laika dimensija.

priekšmetu, tad redzam vairākas tā projekcijas, no kurām apziņa izveido telpisku attēlu. Pasaules izpratnes laukā tas nozīmē, ka jāzina un jālieto vairākas valodas. Kas ir šīs valodas, ar ko jāpiepilda apziņa, lai tā mūsu dzīvi rādītu daudzdimensiju telpā, tas ir, lai mēs varētu saprast dzīvi un iegūtu priekšstatu par to, kāda ir mūsu dzīves jēga?

Tās ir dažādas mūsdienu zināšanu nozares – fizika, ķīmija, bioloģija, matemātika, kosmoloģija, informācijas teorija, evolūcijas teorija, vēsture, dažādas reliģijas un mūsdienu un seno laiku filosofija – katra dod savu skatījumu. Tos kopā apvienojot, mums izdodas ieraudzīt cilvēka esības telplaika attēlu⁴¹. Varam teikt – vairāk vai mazāk tuvojoties realitātei. Palūkosimies uz šā attēla dažām projekcijām.

Mūsdienu, nereti nihilistiskais, mazliet pesimistiskais un vīpsnājošais redzējums

Dzīves jēga priekš manis ir – labi izklaidēties. Viss atkarīgs no tā, no kuras puses skatās. Viss ir relatīvs. Citāts ņemts no grāmatas *Dvēseles panorāmas: Morālās jēgas zudums amerikāņu dzīvē* [1]. Grāmatas autors intervējis dažāda vecuma un izglītības cilvēkus, pilsētniekus un lauciniekus, ticīgos un neticīgos, un nācis pie slēdziena, ka mūsdienu amerikāņu morāles panorāma ir bāla un neizteiksmīga, klāta ar noplicināta, trūcīga relativisma kārtiņu, kas ir tikpat tukša, cik nepārliciecināta. Autors izteic domu, ka galvenā problēma nav skepticisms, bet intereses trūkums: *Problēma ir nevis tā, ka mēs neticam Dievam, bet gan tā, ka mums ir vienalga. Amerikāņi tic Dievam, bet mūsu ticība ir teorētiska, bet dzīve – ārkārtīgi racionalizēta.* Tālāk autors jautā: *Vai cilvēku eksistencei ir kāda jēga, kāds uzdevums, kurš mums būtu jāpiepilda?*

Maija Kūle raksta [4]: *Morālās izjūtas trūkums rada dzīves jēgas trūkumu. Vienu brīdi var to censties atrast mantā, bagātībā, priekā par veiksmīgu darījumu vai elementārā krāpšanā, taču likmes patiesībā ir daudz augstākas: nāve ir dzīves robežlīnija, un uz tās fona nekam laicīgam un pragmatiski izdevīgam nav jēgas. Vai tad Eiropas kultūra to nezina? Zina – un ļoti labi, taču mūsdienu tirgus un postmodernās kultūras situācijā klasiskās vērtības ir nobīdītas malā* (407. lpp.).

5.1. Eksaktās zinātnes nihilistiskais redzējums

Senās mācības ir drupās. Bet cilvēks vismaz zina, ka Visuma bezjūtīgajā bezgalībā, no kuras viņš radies akla gadījuma rezultātā, viņš ir viens. Uzdevums un jēga nekur nav izlasāmi. Debessjums virs mūsu galvām un tumsa – tas ir vienīgais, kas mums pieejams (Žaks Mono⁴²).

Havajas Universitātes fiziķis un filosofijas doktors Viktors Stengers grāmatā *Vai zinātne ir atradusi Dievu?* [8] raksta: *Atšķirība starp zinātnisko un reliģisko domu nekur nav tik dziļa kā jautājumā par cilvēka vietu un dzīves jēgu. Dievišķo plānu par cilvēka uzdevumu, kas ir gandrīz visu tradicionālo reliģiju galvenā tēma, nekur neapstiprina zinātniskie novērojumi – no kosmoloģijas līdz bioloģijai. Kopš Kopernika laikiem teorētiskā un novērojumu kosmoloģija ir pārvietojusi cilvēci aizvien tālāk un tālāk no Visuma centra uz vietu, kurā šodien Zemei ir mazāka nozīme nekā smilšu graudam Sahāras tuksnesī.*

⁴¹ Visas šīs nozares vienam cilvēkam nav iespējams apgūt. Ko darīt? Profesionāli jāapgūst dažas nozares, piemēram, mūsdienu cilvēkam jāpārvalda vairākas svešvalodas. Pēc tam parādās valodas izjūta. Līdzīgi jārikojas pārējās nozarēs, kuras mēs nevaram profesionāli apgūt. Piemēram, ne jau visiem jāapgūst kosmoloģija, bet šīs teorijas pamatjēdzienus un globālās izpratnes var iepazīt, neizstudējot pašu priekšmetu. Tas nozīmē, piemēram, saprast, kā Universā notiek sakārtotības veidošanās uz kopējā entropijas palielināšanās fona.

⁴² Franču zinātnieks Nobela laureāts medicīnas fizioloģijā *Jacques Monod* (1910–1976). Galvenā filosofiskā pozīcija – doma par zinātnes un sabiedrības kopēju progresu.

5.2. Eksaktās zinātnes pārmetumi nezinātniskai pieejai

V. Stengers [8] raksta: *Zinātne un kritiska domāšana mūsu izglītības sistēmā tiek turēta godā aizvien mazāk, un rezultātā izveidoto publikas lēticību citi izmanto. Mūsdienu metafizikas literatūra ir sarakstīta 're, kā!' brīnumu atklāšanas manierē. Kvantu mehānikas jautājumu pieminēšana lasītājos izraisa bijību, un viņi notic, ka daži kvantu mehānikas secinājumi par cilvēka apziņu ir visas realitātes un viņu personīgās nemirstības atslēgas...*

Ja kāds šodien noliedz zinātnes pierādīto īstenību, tad tam piemērotāk ir rakstīt uz akmens plāksnēm un nevis uz papīra, un signalizēt ar ugunsкура dūmiem un nevis internetā.

Daudzi zinātnieki, filosofi, teologi, akadēmiķi un vienkāršā publika nezina jaunās izpratnes par Visuma izcelsmi un vienkāršajiem dabas likumiem, kuri, kā to rāda nesenākie pētījumi fizikā un kosmoloģijā, ir šīs izcelsmes pamatā. Šos jautājumus vajadzētu biežāk aplūkot akadēmiķu aprindās, kur zinātniskā izpratne ir lielāka un saprātam ir lielāka cerība būt vairākumā...

Amerikāņu biologs Hārvarda Universitātes profesors Edvards O. Vilsons desmit atkārtotos izdevumos izdotā grāmatā *Zināšanu apvienošana* [5] raksta: *Mūsdienu modernajā sabiedrībā lietoto morāles spriedumu popūrijs, vienkārši sakot, ir juceklis. Tās ir himēras, kas veidotas no nesaderīgām sastāvdaļām... Ētikā un politikas zinātnē trūkst pārbaudītu zināšanu par cilvēka dabu, kas nepieciešamas, lai formulētu likumus, kuri apraksta sakarības starp cēloņiem un sekām, un veidotu uz tiem bāzētus saprātīgus spriedumus. Bāzējoties uz šādiem likumiem, būtu iespējams saprātīgi pārveidot senos morāles izteikumus tā, lai tie atbilstu ātri mainīgajam mūsdienu dzīves tempam, kurā mēs, gribot negribot un pa lielākai daļai neapzinoties, esam 'ielēkuši' (254. lpp.).*

5.3. Postklasiskais skatījums

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve* [4] raksta: *Postklasiskais dzīvesstils vēršas pret trim galvenajām Rietumeiropas pārliecībām, kuras ir sekmējusi un attīstījusi klasiskā filosofija. Pirmā no tām – antropocentrisms, t. i., cilvēka īpašā, izcilā stāvokļa atzīšana, cilvēka nostādīšana pasaules centrā. Otrā – logocentrisms, t. i., loģikas un prāta izvirzīšana priekšplānā, maksimāla uzticība prātam. Trešā – skaistums kā absolūta ideja... Dzīves formā 'uz virsmas' tiek atzīts, ka cilvēkam pasaulē nav īpaša stāvokļa, mākslas uzdevums nav radīt skaisto un prātam nevar uzticēties (85. lpp.).*

Ir noticis tā, ka postklasiskais laiks kā bravurīgs skolēns pavirši atkārtoti dažu zinātnieku izteikumus, ka *Zemei ir mazāka nozīme nekā smilšu graudam Sahāras tuksnesī un Uzdevums un jēga nekur nav izlasāmi*, bet nav pamanījis galveno mūsdienu eksakto zinātņu pārstāvju domu, kuru mums sniedz informācijas teorija: *dzīvības izcelšanās mazvarbūtīgums liecina nevis par mūsu maznozīmīgumu, bet par mūsu izcelsmē ieliktās informācijas daudzumu* [10, 14].

Par otro postklasiskā dzīvesstila jautājumu varam teikt, ka *loģikas un prāta izvirzīšana priekšplānā, maksimāla uzticība prātam* un pierādījumam ir mūsdienu eksaktās zinātnes pamatā. Mūsdienu zinātnei nereti tiek piedēvēts bezjūtīgums, lielu jūtu, svētuma un augstāko vērtību noliegšana vai ignorēšana. Tie ir pavirši priekšstati. Mūsdienu zinātne ir atmetusi pirmatnējo cilvēku un dažādu reliģiju priekšstatus, priekšroku dodot tam, ko var atkārtoti nomērīt, pārbaudīt un pierādīt. Mūsdienu zinātne nav noliegusi cilvēka lielo vajadzību apzināšanu un cilvēka rīcības izprašanu – tas ir viens no tās galvenajiem uzdevumiem.

Arī trešais postklasiskā dzīvesstila raksturojums redzams kā paviršs zinātnes mūsdienīgo izpratņu un nihilistisku deklarāciju apvienojums: tas noliedz *skaistumu kā absolūtu ideju*, bet saka, ka *mākslas uzdevums nav radīt skaisto un prātam nevar uzticēties*.

Mūsdienu zinātnes skatījumā skaistums nav absolūta ideja. Mūsdienu zinātnes izpratnes šajā jautājumā noraida jebkādu mistiku un lieto informācijas teorijas postulātus, kas apgalvo, ka cilvēka apziņā ir tikai tas, kas tur ģenētiski vai apkārtējās vides ielikts. Zinātne skaistumu redz kā ārējās pasaules notikumu un tēlu bieži vien neapzinātu salīdzināšanu ar pastāvīgajā atmiņā glabātiem priekšstatiem un izjūtām par skaistumu un harmoniju. Šādā skatījumā priekšstats par ārējās pasaules procesu vai priekšmetu skaistumu veidojas limbiskajās smadzenēs, to radītās izjūtas salīdzinot ar līdzīgām ģenētiski mantotām un dzīves laikā izkoptām izjūtām. Piemēram, priekšstats par pretējā dzimuma indivīda skaistumu balstās uz senču izdarīto izvēli – skaists ir tas (vai tā), kas veicinājis manu senču vairošanos un tātad manu piedzimšanu.

Protams, mūsdienīga zinātnieka skatījumā *mākslas uzdevums ir radīt skaisto un prātam var uzticēties*. Par uzticēšanos prātam tikai viena piebilde: prātam var uzticēties, ja to nemitīgi apšaubā.

Mūsdienu tehnoloģiski attīstīto sabiedrību laiks raksturīgs ne tikai ar ētikas pamatprincipu, bet arī ar eksakto zinātņu vienkāršāko atziņu nezināšanu. Gunita Nagle laikraksta *Diena* pielikumā [3] raksta: *Nevienam nav ne mazākā iemesla pat pieļaut domu, ka bērni, kurus interesē ieroči vai šaudīšanās virtuālajā realitātē, riskētu kādreiz pacelt šaujamo arī pret dzīvu cilvēku*.

Tā šodien ir vispārzināma patiesība: *cilvēka apziņā ir tikai tas, kas tajā ielikts*. Cilvēka rīcība gadījuma notikumu izpildījumā to atspoguļo.

5.4. Reliģijas skatījums

90% amerikāņu tic Dievam kā personai, vēl 5% tic miglainākas superbūtnes – universālā gara – eksistencei. Kad ticīgajiem jautāja, kāpēc viņi tic, 28% atbilžu pamatā bija tādi argumenti kā pasaules iekārtojums, dabas skaistums un pilnība un Visuma komplicētība. 21% aptaujāto sacīja, ka viņi tic Dievam tādēļ, ka viņi *pieredz Dievu ikdienas dzīvē*, jūt, ka *Dievs ir katrā no mums*. 10% aptaujāto atbildēja, ka ticība *dod jēgu un mērķi dzīvei*, ka ar ticību viņi jūtas komfortablāk, ir atviegloti un apmierināti.

Izglītotākie uzskata, ka viņu rīcībā esošie dati nepierāda Dieva esamību. Amerikas Nacionālās zinātņu akadēmijas nesensais pētījums rāda, ka tikai 7% zinātnieku tic Dievam kā personai (1913. gadā tādu bija 28%, bet 1933. gadā – 15%). 72% zinātnieku (fiziķu – 79%) netic personālam Dievam, bet šaubās vai netic nekam – 21%.

Einšteins personālam Dievam neticēja: *Tie, protams, ir meli, ko jūs lasāt par manu reliģisko pārlicību, meli, kas sistemātiski tiek atkārtoti. Es neticu Dievam kā personai, es to nekad neesmu noliedzis, bet vienmēr skaidri teicis. Ja manī kaut kas ir reliģisks, tad tas ir bezgalīgs izbrīns par pasaules uzbūvi, tādu, kādu to novēro mūsu zinātne* [7].

Reliģijas piedāvā mūsu iepriekšējās attīstības laikā ievērotās vajadzības pēc svētuma un augstākas jēgas piepildīt par katru cenu, bet zinātne atļāvusi sev tikai tās izpratnes, kuras mēs varam pārbaudīt un pierādīt. Kāda tad ir jēga, ko mums šodien piedāvā zinātne? Vai ir kaut kāds svētums, kaut kas augstāks, pāri visam, tāds, kas lielāks par katru no mums? Daudzi domā, ka zinātne mums devusi neierobežotu brīvību. Bet izrādās, ka nav. Ja brīvība ir neierobežota, tad tā noteikti satur arī bojāeju. Zinātne piedāvā Dabas likumus, to izpratni un ievērošanu. Vai arī neievērošanu, nezināšanu un ar to saistītu bojāeju. Ja mēs

pieņemam zinātnes piedāvāto domājošā, zinošā, saprotošā cilvēka pozīciju, tad ieraugām milzīgu jaunrades, sevis veidošanas un attīstības lauku, kurā mēs neesam akli, nezinoši klejotāji, bet apzinošies sevis veidotāji un savas attīstības un visas cilvēces nākotnes jaunradītāji.

6. Kultūras cilvēka skatījums

Galvenais un pagaidām vienīgais veids, kā mēs mūžīgi dzīvojam, ir tas, ko mēs atstājam citiem:

Es palikšu zālē, es palikšu rasā,

Es palikšu vējā, vējā varbūt.

Bet vienmēr uz zemes,

Bet vienmēr starp ļaudīm,

Bet vienmēr ar tevi

Man vajadzēs būt.

Es palikšu putnā, es palikšu dziesmā,

Es palikšu graudā, graudā varbūt.

Es palikšu namā, es palikšu domā,

Es palikšu bērnos, bērnos varbūt. (I. Lasmanis)

Mūsdienīgā valodā to sauc par informāciju. Šeit varam ieraudzīt arī savu atbildību un esības jēgu. Neapšaubāmi, ka mēs esam atbildīgi par to, kā jutīsies tie, kuri nāks pēc mums. Ja indivīda apziņas programma (sevis apzināšanās) nav atkarīga no pārējās informācijas satura (mēs jau iepriekš apspriedām, ka dzīves laikā mūsu apziņas saturs radikāli mainās, bet mēs visu laiku sevi jūtam kā *sevi*, kā *to pašu*), tad mēs nemaz nevarēsim zināt, vai tie, kuri dzīvos pēc mums, būs kādi citi vai mēs paši. Iespējams, ka mēs jau tagad dzīvojam ar to, ko esam sev atstājuši iepriekšējās reizēs. Citiem vārdiem, Austrumu reliģiju doma par reinkarnāciju satur īstenības elementus. Ļoti interesants jautājums: kāpēc mēs savus bērnus vai vecākus (jo viņi taču daļēji ir *mēs*) jūtam kā citus un nevis kā sevi? Ļoti vienkārši. Katras indivīda apziņas pamatīpašība ir tās unikalitātes apziņa, kas piemīt visiem indivīdiem. Ja mēs būtu citā bioloģiskā indivīdā, vai mēs sevi spētu just kā citu? Noteikti ne. Tikai kā sevi. Tātad tad, kad dzīvosim citos, mēs sevi jutīsim kā sevi. Tieši tāpat kā tagad.

Tomēr pret šādu citās būtnēs izkļiedētu neierobežotu esību mūsos kaut kas protestē. Tā ir katra indivīda pašreizējā apziņa, kas spēj vērot un apzinās savu eksistenci. Nereti tā identificē sevi ar bioloģisko būtni, kurā tā dzīvo un darbojas ar tās mantoto, uzkrāto un izveidoto informāciju. Un protestē pret jebkuru neesības veidu⁴³. Mākslīgā intelekta speciālisti raksta, ka apziņa ir tāda programma, kas *rodas*, ja smadzeņu šūnu ir pietiekami daudz un tās komplicētā veidā savā starpā savienotas. Tādēļ par apziņu saka – tā rodas tāpat kā daudzas citas sarežģītu sistēmu īpašības (*emergent property*), kas nepiemīt to atsevišķām sastāvdaļām, piemēram, televizora spēja veidot no studijas raidītu attēlu un skaņu. Tā ir zināma sarežģītu sistēmu īpašība. Jebkura sarežģītas sistēmas īpašība rodas kā tās uzbūves un dabas likumu darbības rezultāts, piemēram, stabules skaņa, ja to pareizi pūš. Tas nozīmē, ka stabules (un televizora) spēja skanēt rodas kā likumsakarīgs to uzbūves un dabas likumu

⁴³ Pats stiprākais *Homo sapiens* instinkts ir izdzīvošanas instinkts. Apziņai nav citas iespējas, kā lietot tikai tās rīcībā (šajā gadījumā – instinktos ielikto) esošo informāciju. Tāpēc viņa protestē. No apkārtējās vides iegūtā, neokorteksā loģisku argumentu veidā glabātā informācija ir ar mazāku emocionālo vērtību.

darbības rezultāts. Bet tas nenozīmē, ka šāda *stabule* nevar izveidoties gadījuma dēļ, piemēram, kad vējā skan nolūzusi niedre.

Ētikas un morāles pamatprincips ir vienkāršs – tas ir cilvēces progress jeb – plašākā mērogā – izdzīvošana. Šīs morāles avots ir cilvēku dzīves īstenība, tik nesaudzīga un nežēlīga, kādi ir Dabas likumi un dabiskā izlase, pati dzīve un reālās cilvēku īpašības un rīcība.

Ja mēs pārkāpjam mazus aizliegumus, kurus veidojusi valsts, tad visai drīz saņemam atbilstošu sodu. Vismaz cilvēku sabiedrība cenšas to panākt. Ja mēs ignorējam vienkāršus Dabas likumus, piemēram, neoptimāli ejam vai rīkojamies, sodu saņemam tāpat – pārkāpuma izdarīšanas brīdī (krītam, sasītamies) vai kādu brīdi pēc tam (saslimstam). Bet, ja mēs pārkāpjam Lielos Dabas jeb *Homo sapiens* evolūcijas likumus, nereti ieraugām un saprotam to tikai tad, kad redzam savu mūžu, neveiksmīgi un nepareizi nodzīvotu. Tāpēc ir vajadzīga Ētika – mācība par Lielajiem Likumiem. Lai mēs tos iepazītu, zinātu un saprastu dzīves sākumā un nevis pēc tam.

Mēs nepietiekami sagatavojam savus bērnus, nedodam viņiem to, kas mums pašiem nav ticis iedots un ir pietrūcis. Zināšanas par to, kā mums būs, ja mēs darīsim tā vai citādi. Spēja redzēt koku, ko stādām šodien, kāds tas būs, kad izaugs. Spēja redzēt dzīvi, kāda tā būs, kad būsīm izdarījuši izvēli. Un spēja redzēt savus bērnus, kādi viņi būs, kad mēs būsīm viņus iespaidojuši, izveidojuši vai sabojājuši. Tā ir spēja sajust atbildību par to, ko darām pašlaik, un bailes par to, ko pārkāpjam: *Kā jums nav bail? Vai tad jūs nezīnāt? Vai tiešām domājat, ka netiksīt sodīti? Kā nav bail kaut vai bērnu dēļ, viņi taču arī maksās?* [6].

Mēs neesam un droši vien nekad nebūsīm pilnīgi. Ja mēs postulējam, ka mums būs iespējams, pieejams progress, tad tas nozīmē, ka mums vienmēr būs jāmeklē jaunas izturēšanās jaunos apstākļos, kas ir progresā neatņemama sastāvdaļa. Tātad būs arī *jāatmet* no nepareizās, nākotnei, izdzīvošanai, progresam nederīgās izpratnes. Bet mēs varam cerēt, ka tas vienmēr nebūs tik sāpīgi, kā uz nāvi ejot. Mēs varam cerēt, ka mēs spēsim iemācīties, apgūt arī tādus savu kļūdu atzīšanas un noliegšanas veidus, kas nodarīs mazāk sāpju mums pašiem un citiem. Varbūt ceļš ir tur.

Cilvēki pieņem tikai to, kam viņi ir sagatavoti. Ja tas tā nav, jūs varat teikt un stāstīt acīmredzamas patiesības, viņi vienaldzīgi novērsīsies un neliksies to manām. Šādā nozīmē izglītība ir gatavošanās lielāku patiesību uztveršanai, izpratnei un pieņemšanai. Iegūt izglītību nozīmē izveidot spēju mācīties, spēju ieraudzīt un saprast to, ko līdz šim neesam zinājuši.

Šādā nozīmē visas cilvēces problēmas rodas nepietiekamu zināšanu, nepilnīgas izglītības dēļ. Evolūcija un progress vienmēr mums iedos rokās cirvi, ko mēs varēsīm lietot, lai vairāk padarītu, un kas mums būs jāiemācās nelietot, lai nenodarītu sāpes sev un citiem, lai sevi un citus neiznīcinātu.

Daži, kuriem palaimējies sevi mazliet vairāk izglītēt, ir uzrakstījuši arī par dzīves jēgu: *Mākslinieki, kuri dzīvo un uzturas robežjoslā, ir vienu soli no Lielā Noslēpuma, bet reizēm kādam laimējas un viņš... Jā, tas ir dzīvībai bīstami* ([6], 169. lpp.). Turpināsim: un viņš uzzina, kas ir laime, kas ir svētlaime, viņš to piedzīvo. Vēl vairāk, viņš ierauga, uzzina un saprot, kādēļ mēs šeit esam un kāda tam visam ir jēga...

Maijas Kūles grāmata *Eirodzīve* ir pilnīgāks un precīzs kultūras cilvēka skatījums uz to, kas notiek mūsu sabiedrībā. Grāmatā Maija Kūle jautā: *Varbūt tieši postklasiskā forma ir nevis kultūras nākamais solis – tostarp arī Latvijā –, bet novirze, sānceļš. Taču, ja tā nav nepieciešamība, tad jājautā: kādi apstākļi vairo postklasiskās dzīves formas dominēšanu?*

Cik daudz tajā ir manipulācijas, ikdienišķa naivuma, bezkaunības un neprāta? Kam tas ir vajadzīgs?

Brīžiem šķiet, ka uz uzdotajiem jautājumiem eksaktajai pieejai ir atbildes. Ja kādā (informācijas apstrādes) nozarē nelieto līdzšinējo pieredzi, tad jaunie notikumi ir gadījuma process. *Postklasiskās dzīves formas dominēšanas* iemesls ir tehnoloģiski attīstīto sabiedrību 10–100 reizu palielinātā darba ražīguma (tagad saka – produktivitātes) iedotā bezpiepūles preču un izklaides pārpilnība. Cilvēka bioloģiskā daba veidota tā, ka izdzīvošanas vērtības tiek radītas nevis tad, kad ir pārpilnība, bet tad, kad izdzīvošana apdraudēta. Jaunas vērtības radīs dzīvi palikušie.

7. Eksaktās zinātnes skatījums

E.O. Vilsons raksta par vērtīgo un vajadzīgo reliģijas mantojumu, kura noliegšana būs liela kļūda: *Es jūs pārsteigšu, sacīdams: tā būs traģiska diena, kad mēs aizmirsīsim mūsu godātās, svētās tradīcijas. Tā būs traģiska vēsturiska kļūda, ja mēs svītrosim no mūsu zvērestiem vārdus ‘Dieva vārdā’ un ‘Lai Dievs man palīdz’.* Aiciniet priesterus un mācītājus svētīt civilās ceremonijas, un visam pāri mācīsimies noliekt galvas augstāko vērtību priekšā. *Pieņemsim, kad psalmi un augstākā piesaukšana rada trīsas mūsos, ka mūs ir skārusi poēzija un cilvēku cilts dvēsele, kas pārdzīvos sektantiskās ticību atšķirības un varbūt arī pašu ticību* [5].

Vai tas nozīmē, ka mums jāpieņem reliģija kā pašsaprotami nezinātniska mācība, kas dod mierinājumu, harmoniju, papildījumu un vispārcilvēciskās vērtības, palīdz dzīvot un paceļ mūs augstumos, kas lielāki par mums pašiem, bet kuras pamati nesakrīt ar mūsdienās novēroto realitāti?

Augstāko vērtību meklētāji un reliģiju atzinēji atpazīs sevī svētuma izjūtu, mīlestību, dziļu mieru un papildījumu, šo balvu izcelsmi saskatot cilvēces vēsturē, kas veidojusi mūsu gēnus, vai arī – piedēvējot tām dievišķu izcelsmi. Viņu dzīves jēga būs šo augstāko vajadzību piepildīšanā.

Eksaktās zinātnes skatījumā dzīves jēga nav izlasāma kā avīzes virsraksts vai mītiņa lozungs uz transparenta. Tā netieši ierakstīta mūsu esībā: no vienas puses, mūsu vientulība, mūsu unikalitāte Universā, tas, ka mums nav dots skaidri saredzams mērķis un uzdevums, un, no otras puses, mūsu mazvarbūtīgā izcelsme un smalki sabalansētās matērijas īpašības Dabas fundamentālo konstanšu veidā un Dabas likumu nenoliedzams pakārtojums tam, lai mēs arī būtu.

Jēlas Juridiskās skolas absolvents, komplicētības teorijas speciālists un daudzu zinātnisku eseju autors Džeimss Gārdners grāmatā *Biokosms* [9] sniedz jaunas domas par to, kā sācies mūsu *dzīvību atbalstošais* Universs un kāda ir tā vispārējā jēga. Tajā izklāstīta jauna evolūcijas teorija, kuras galvenās tēzes:

- mūsdienu cilvēce ir ētiski atbildīga par nākamo paaudžu dzīvi;
- mūsu sadarbībai ar citām dzīvām būtnēm un apkārtējo vidi pamatā jāliek vispārējs un sugu neatkarīgs altruisms;
- mēs un citas dzīvās būtnes Visumā esam vēl neatklātas dzīvības un inteliģences kopas pārstāvji, kas kolektīvi iesaistīti brīnumainā kosmiska svarīguma misijā. Mūsu uzdevums ir nedzīvo atomu universa pārveidošana par visaptverošu transcendentu apziņu. Galvenā doma: Zemes evolūcija ir tikai maza nodaļa lielajā radošo spēku cīņā pret entropijas noteikto

vispārējo sabrukumu. Ar savu ieguldījumu dzīvības progresā mēs veidojam ne tikai savu attīstību, bet arī savu pēcnācēju un visu nākamo būtņu dzīves un apziņas. Tādējādi mēs veidojam visa Universa likteni.

Daudzi mūsdienu eksakto zinātņu pārstāvji nonākuši pie tā, ka **cilvēka stāvoklis ir izcils un pēc risināmo uzdevumu nozīmes un atbildības cilvēks ir Universa centrā.**

Mūsdienu izvēles nosaka ceļu, pa kuru mēs iesim nākotnē. Varam teikt, ka arī lielā mērogā mūsu attīstība ir atkarīga no mūsu izvēles. Bet, tikai sākot ar to brīdi, kad mēs to apzināmies un savu izvēli tam pakārtojam. Tad mums izdosies ieraudzīt mērķi un nākotni nevis kā kaut ko sasniedzamu un galīgu, bet kā neierobežotu procesu, kuram nevaram iedomāties noteiktu beigu vai sastingušu galastāvokli, kas pēc tam, kad sasniegts, *turpināsies mūžīgi.*

Viens no svarīgākajiem, varbūt pat galvenais, evolūcijas raksturlielums ir jaunradītā informācija. Katra cilvēka ikdienas pieredze, jaunu atziņu un izpratņu veidošana un zinātniskais darbs ir informācijas jaunrade. Citu cilvēku jaunradītās informācijas apgūšanu sauc par izglītību⁴⁴. Par progresu sauksim attīstībai un izdzīvošanai derīgas informācijas jaunradi pie mainīgiem ārējiem apstākļiem.

Tiek uzskatīts, ka izglītība šā vārda plašākā nozīmē ir progresa veicinātāja un indivīda laimīgas dzīves nepieciešams priekšnoteikums. Mēs varam ieraudzīt izglītības nozīmīgumu, svarīgumu un nepieciešamību mūsdienu sabiedrībā. Bet vai bieži nav tā, ka mēs sastopam minimālu formālo izglītību saņēmušus cilvēkus, kuri dzīvo harmoniski un laimīgi, un bieži sastopam ļoti izglītotus, bet nelaimīgus cilvēkus? Vai izteikums par izglītības nepieciešamību un doma, ka izglītība ir laimīgas dzīves priekšnoteikums, ir pareizs?

Atbilde ir vienkārša. Par laimi mēs saucam iespēju piepildīt cilvēka augstākās ģenētiski mantotās un kultūras izkoptās vajadzības. Tā ir vajadzība pēc lielas un dziļas mīlestības, pēc svētuma un sakārtotības sajūtas, ko sniedz sakārtotas vērtības un dzīve, kas ar tām saskan. Šo vajadzību piepildīšanu neuzlabo lielāka māja vai dārgāks auto, bet narkotiskās atkarības no tuvajiem cilvēkiem ikdienas piepildījums.

Ja ir mainījušies ārējie apstākļi, piemēram, parādījušies jauni, moderni darba rīki, aparatūra, ieroči, izklaides iespējas, medikamenti, narkotiskās vielas, jauni priekšstati par to, kas cilvēkam ir atļauts un kas ir aizliegts, tad ir *nepieciešamas jaunas* prasmes un izpratnes šo priekšmetu un procesu lietošanā, tādas, kādas līdz šim jauno apstākļu saņēmējiem nav bijušas. Ja kāda populācija kopā ar jaunajiem apstākļiem nesaņem informāciju par to objektu un procesu lietošanu, tās indivīdi tiek garīgi un fiziski sakropļoti, lielākā vai mazākā skaitā viņi iet bojā.

Svarīgākais sabiedrības progresa rādītājs ir progresa definīcijas pirmā daļa – izdzīvošanai derīgas informācijas jaunrade vai tās saņemšana no tā paša avota, no

⁴⁴ Mācīšanās jeb sabiedrībā pieejamās informācijas saņemšana no apkārtējās vides indivīdam nav jaunrade. Bet tad, kad viņš rada mākslas darbu, uzraksta mūziku vai literatūras šedevru vai arī izstrādā, izveido jaunas izpratnes par apkārtējās pasaules iekārtojumu un darbību, arī par savu rīcību un kļūdām, tā ir jaunrade. Nereti gan izrādās, ka indivīds ir atklājis, izdomājis kaut ko tādu, kas citiem jau zināms. Tad tā būs jaunrade tikai konkrētajam indivīdam, varētu teikt, lokāla jaunrade. Turpretī tādas atziņas un izpratnes, kas uz Zemes tiek izteiktas pirmo reizi, varētu saukt par globālu jaunradi.

kura nāk jaunie apstākļi. Var sacīt, ka sabiedrības un tās indivīdu personīgā laime iespējama tikai tad, ja jauno apstākļu saņēmējiem ir iespēja *tikt sagatavotiem* šo apstākļu saņemšanai, t. i., ja viņiem pieejama iespēja apgūt šim procesam nepieciešamo informāciju jeb, vienkārši sakot, ja viņiem pieejama izglītība.

Varam sacīt, ka mūsdienu ātri mainīgās dzīves apstākļos indivīda laimīgas dzīves priekšnoteikums (viens no daudzajiem) ir jauniem apstākļiem piemērotas, derīgas, nepieciešamas informācijas saņemšana. Vai arī, lai cik tas paradoksāli skan, – jaunu apstākļu nesaņemšana. Šis ir pazīstams paņēmieni, to lieto vecāki, cenšoties pasargāt savus bērnus no bezgaumības, cietsirdības un varmācības demonstrējumiem līdz brīdim, kad viņos būs ielikti labā un derīgā pamati un uz šīs bāzes izveidota spēja atšķirt pirmo no otrā un izdarīt sev, savam progresam derīgu izvēli. Šo pašu tendenci mēs varam vērot valstīs, kurās aizliegta satelīttelevīzijas programmu uztveršana (Afganistāna, Ķīna). Līdzīgus ierobežojumus mēs piedzīvojām padomju laikā – no sliktākajām ASV kinofilmām bijām pasargāti, jo tās neiepirka.

Eksakto zinātņu skatījumā ētikas un morāles pamats un avots ir pati dzīve, mūsu esība⁴⁵. Tas nozīmē, ka zinātnei nav zināmi kaut kādi transcendentāli avoti vai mistiski principi, kas veido cilvēku morāles un ētikas pamatus. Ētikas un morāles likumi mūsdienu zinātnes skatījumā ir Dabas likumi, kas nosaka, veido cilvēces progresu un izdzīvošanu lielā laika mērogā. Nereti tie ir atšķirīgi no daudziem pašreizējo sabiedrību kultūru veidotajiem priekšstatiem par to, kas ir aizliegts un kas – atļauts. Zinātne nerunā par to, kas ir aizliegts vai atļauts, bet gan par to, kas indivīdam un sabiedrībai ir derīgs vai arī kaitīgs.

Visa cilvēce ir nolemta kļūdīties, sāpēt un mainīties. Galavārds pieder stiprākajam argumentam – nāvei, bet mazākie, vājākie argumenti – sāpes – mums jāpieņem katru dienu. Sāpes ir evolūcijas veidots atgādinājums, tas ir drauds, lai mēs vienmēr atcerētos, kas ar mums notiks, ja mēs nelabosimies, nemainīsimies, neizveidosim sev jaunas atziņas un izpratnes. Vēl stiprāk, no galavārda tik un tā neviens neizvairīsies, bet mums ir parādīts, ka uz kādu brīdi tiksīm saudzēti un šajā laikā būs atļauts kaut ko mēģināt sasniegt, padarīt un piepildīt.

Daudzi datorzinātnieki, fiziķi, kosmologi, evolucionisti un informācijas teorijas speciālisti uzskata, ka dzīvības galvenā īpašība un sastāvdaļa ir daudzas un komplicētas *programmas*, kas brīvi gadījuma notikumu un izvēļu izpildījumā ne tikai nosaka, kā visi procesi notiek, bet arī sniedz piepildījumu un gandarījumu. Šo programmu saturs veidojies simtiem tūkstošu paaudžu laikā, tas ir tāds, kādu mēs to protam nolasīt, atpazīt un lietot. Protams, varam arī par tādām neredzamām un apšaubāmām lietām nedomāt un lietot tās *tādas, kādas tās ir*. Bet izrādās, ka tas nenozīmē neko citu, kā *lietot tās akli*, jo neizmantojot tās nav iespējams: ikviens, ja viņš grib palikt dzīvs, ir spiests ēst, gulēt, darboties un vairoties. Šīs programmas *nav pilnīgas*. Doma un priekšstati par ideālu cilvēku un ideālu, absolūti pilnīgu un laimīgu dzīvi ir cilvēces bērnības izdomājums: tas ir ceļaspieķis un bērnības pasaka, kas mums

⁴⁵ Var rasties jautājums – vai eksaktās zinātnes vispār var runāt par ētiku, vai tas var būt eksakto zinātņu priekšmets? Dažu pēdējo gadu desmitu zinātnisko pētījumu rezultāti bioloģijā, evolūcijas teorijā, medicīnā un datorzinātnēs uzkrājuši daudzus faktus un radījuši jaunas izpratnes, uz kurām balstās zinātnieku izteikumi par jautājumiem, kas līdz šim bija filosofu, teologu un politiķu lauks.

palīdzēja nonākt līdz šodienai. Tagad, kad esam ieraudzījuši sevi ar pieauguša, zinoša un saprotoša cilvēka skatienu, mums droši vien būs jāatrod vīrišķība pieņemt sevi un realitāti tādu, kāda tā ir. Nepilnīgus, kas sev līdzī nes izcelsmes ieguldījumu un vēsturi, bet kam priekšā ir brīva nākotne un izvēle, ierobežota ar Dabas un Radītāja⁴⁶ likumiem un līdzšinējās izcelsmes veidotām vajadzībām, gandarījumu un piepildījumu.

Ar morāli un ētiku cieši saistīti jautājumi par cilvēka pārkāpumiem un vainu. Aplūkosim šos jēdzienus informācijas un evolūcijas teoriju skatījumā.

Cilvēku sugas *Homo sapiens* evolūciju pavada un izpilda divas milzīgas informācijas plūsmas:

1) ar gēnu alfabēta četriem burtiem rakstītā no paaudzes uz paaudzi nododamā informācija, kas satur ne tikai bioloģiskā ķermeņa uzbūvei, darbībai un atjaunošanai nepieciešamās programmas, bet arī to daļu, kas nosaka šā ķermeņa novecošanu un neizbēgamu, evolūcijas procesam pagaidām nepieciešamu nāvi. Taču mūs interesē cita šīs informācijas daļa – tā, kas daļēji nosaka indivīda domāšanu, izjūtas, lēmumu pieņemšanu un tāpat arī rīcību. Šī daļa ir no paaudzes uz paaudzi nododamās spējas un vajadzības, gandarījuma, piepildījuma sajūta par šo vajadzību apmierināšanu un diskomforts par to nepildīšanu. Šī daļa bieži vien, ja domājošais indivīds necenšas sevī šīs vajadzības ieraudzīt un *nolasīt*, tiek lietota neapzināti (instinktīva rīcība). Tā satur rūpes par savu un sociālās grupas locekļu labklājību un izdzīvošanu, kā arī dziļu gandarījumu par šo vajadzību piepildīšanu. Tā satur vajadzību pēc milzīgas mīlestības un spēju to piepildīt, tā satur arī svētuma sajūtu par šo un citu augstāko vajadzību piepildīšanu;

2) indivīda ģimenē, skolā un sabiedrībā no apkārtējiem cilvēkiem saņemtā un ārējā vidē ievietotā informācija, kas ne tikai izkopj, attīsta vai nobremzē gēnos ieliktais spējas un vajadzības, bet izveido arī jaunas zināšanas, izpratnes. Šī informācija iemāca indivīdu runāt, domāt, saprast, izvēlēties un pieņemt lēmumus atbilstoši tam, ko mēs sagaidām no katra sabiedrības locekļa.

Cilvēku veidoto dažādos fizikālos nesējos un procesos ielikto informāciju sauc par cilvēces kultūras mantojumu. Dabas veidotās apkārtējā vidē ieliktais informācijas atšifrēšanu un pārtulkošanu cilvēku runātajā un rakstītajā valodā sauc par Dabas pētniecību jeb zinātnisko darbu. Minētās informācijas plūsmas lieto atšķirīgas valodas:

- runātā un rakstītā, tā ir diskretā valoda, veidota no diskretiem elementiem – vārdiem;

⁴⁶ Pasaules zinātnieki raksta *Dievs* nevis tāpēc, ka viņi taisa reveransu sabiedrības uzskatu priekšā, bet gan tādēļ, ka viņu zinātniskā darbība ir devusi pamatu uzskatīt – ir iespējams, ka daudzus zinātnes atklātos, pētītos, novērotos mazvarbūšīgos Universa procesus, Dabas likumus un matērijas īpašības, kas novedušas pie (vai vismaz pieļāvušas) dzīvības (un arī mūsu) rašanos, veidojusi mums nezināma, novērošanai nepieejama un Universa izcelsmes teorijā neiekļaujama *iepriekšējā attīstība*. Tāpēc šie jautājumi atrodas ārpus eksakto zinātņu pētījumu un pašreizējo iespēju lauka. Šādus jautājumus neapspriež zinātniskos darbos, un vienas vai otras izpratnes pieņemšana ir katra cilvēka brīvas izvēles jautājums. Rakstot *Radītājs*, autors ir gribējis pateikt, ka likumi ir vieni un tie paši, tie nav atkarīgi no tā, ko mēs domājam par to rašanos vai radīšanu.

- sarežģītākā, neviennozīmīgā, kontinuālā valoda: mūzika, māksla, literatūra, arhitektūra, cilvēku izturēšanās un apkārtējā vide.

Abas minētās informācijas plūsmas veido katra indivīda *vērtību sakārtojumu*, uz kura pamata viņš vairāk vai mazāk apzināti izvēlas rīcības variantus un pieņem lēmumus.

Cilvēku sabiedrībā notiekošo, dažādu notikumu un arī cilvēku īpašību sadalījumu apraksta ļoti interesants likums – normālais jeb Gausa sadalījums. Tā ir zvanveida līkne, kas apraksta gandrīz visu cilvēka īpašību un dzīves apstākļu varbūtību sadalījumu. Visvairāk ir cilvēku ar vidusmēra talantiem un spējām, kā pozitīvām, tā negatīvām. Bet nelielā skaitā mēs varam atrast indivīdus ar galējiem (pozitīviem un negatīviem) talantiem un īpašībām. Neraugoties uz to, ka atšķirīgi sākuma noteikumi (dažāds ģenētiskais materiāls, atšķirīgi sociālie apstākļi un kultūras vide) starp indivīdiem nenoliedzami pastāv, cilvēku sabiedrība deklarē un cenšas nodrošināt visiem vienādas *potenciālās* attīstības iespējas – vienādas tiesības uz progresu. No progresā viedokļa lielā laika mērogā tas ir pareizi – optimālai evolūcijai nepieciešama *dažādība*, lai evolūcija varētu attīstīt visu tās rīcībā esošo indivīdu īpašības un *dabiskajai izlasei* ļaut noteikt, izfiltrēt un saglabāt vērtīgākās.

Aplūkotie dabas likumi ļauj jaunā terminoloģijā un jēdzienos formulēt indivīda vainas un pārkāpumu pamatus. Piemēram, vai cilvēks ir vainīgs un atbildīgs par to, ka viņš piedzimis kādā noteiktā ģimenē, ar kaut kādiem talantiem vai trūkumiem, mācījies labā vai sliktā skolā, saņēmis derīgu vai kaitīgu apkārtējo cilvēku iedarbi un rīkojies saskaņā ar to, kas viņā izcelsmes ielikts un sabiedrības izveidots? Droši vien, nē. Bet kas tad ir vainīgs?

Cilvēku sabiedrībā indivīda *pārkāpums* ir izdarīts tad, kad indivīda rīcība ir kaitējusi cilvēces vai, šaurāk, populācijas progresam. Indivīda *vaina* parādās tikai tad, kad indivīds, *apzinoties* sabiedrības progresā veicināšanai izveidotus un sabiedrībā definētus spēles noteikumus – morāles, ētikas un juridiskos likumus, pārkāpj šajos likumos formulētos pamatotos aizliegumus. Ievērojot katra indivīda vērtību sakārtojuma *gadījuma* raksturu, ko apraksta minētais Gausa sadalījums, šis formulējums neļauj vienmēr viennozīmīgi noteikt, kad indivīds par konkrēto nodarījumu ir vainīgs un kad vainīga sabiedrība. Tāpēc cilvēku sabiedrībā lieto determinētus noteikumus – likumus, kas ļauj viennozīmīgi noteikt, kad pārkāpējs ir vainīgs. Piemēram, atbildība par pārkāpumiem iestājas, kad pārkāpējs sasniedzis noteiktu vecumu. Par pašsaprotamu tiek uzskatīts, ka sabiedrība izpildījusi savu pirmo pienākumu – nodrošinājusi katram indivīdam izglītību, kas ir nepieciešama un pietiekama sabiedrības progresam derīga vērtību sakārtojuma izveidošanai. Ja sabiedrība to nav paveikusi, tai jāuzņemas daļa atbildības par indivīda izdarīto pārkāpumu.

Mēs neesam un nevaram būt vainīgi un atbildīgi par savu izcelsmi, par spējām un vajadzībām, kuras esam mantojuši no gēniem, un arī par to, kā māja, ģimene, skola un sabiedrība tās ir attīstījusi vai sakropļojusi. Līdz brīdim, kamēr nezinām, neapzināmies, ka pārkāpjam. Bet, sākot ar to brīdi, kad apzināmies, ka pārkāpjam lielos cilvēku evolūcijas, ētikas, Dabas un Radītāja likumus, mēs esam vainīgi. Esam atbildīgi par to, ko nododam tālāk citiem, kā viņus veidojam vai sabojājam.

Šīs dažas zinātnes atziņas ļauj izprast un iegūt atbildes uz jautājumiem, kuri tiek uzdoti mūsu sabiedrībā, kaut gan daudziem šķiet, ka uz tiem atbilžu nav. Piemēram, grāmatas sākumā lasāmajā Gunitas Nagles citātā par cilvēku nogalināšanu.

Tagad varam atgriezties pie jautājuma par dzīves jēgu. Juris Rubenis svētdienas rītā 2001. gada 4. novembrī sacīja, ka aiz katras atbildes un redzējuma virspuses ir vēl dziļāka izpratne, kas mums, tāpat kā visu zināšanu apvārsnis, atklājas tad, kad esam kādu gabalu gājuši šo zināšanu, domāšanas un sāpju virzienā. Tāpēc padomāsim, vai nekļūdāmies, iedomājoties un paziņojot, ka *viss ir relatīvs, viss ir atkarīgs no tā, no kuras puses skatās*. Pagājušā gadsimta progress eksakto zinātņu un tehnoloģiju nozarēs daudziem radīja priekšstatu, ka morāles un ētikas vērtības un jautājumi par dzīves jēgu novecojuši kopā ar reliģijas koncepcijām, kas izrādījās burtiski nesakrītām ar dažiem zinātnes atklātiem faktiem. Bet tie ir paviršas pieejas veidoti priekšstati. Centīsimies nekļūdīties, lai kopā ar ūdeni neizlietu arī bērnu. Stiprāka un pārliecinošāka ir zinātniskā pieeja, kas piesardzīgi liek izdarīt secinājumus un neatļauj izteikt nepamatotus apgalvojumus, kas parāda, ka izdzīvošana un progress⁴⁷ ir stiprāki par vienaldzību un nezināšanu. Vai šis progress būs neierobežots, lielā mērā ir atkarīgs no mums.

Universa izcelsme atrodas ārpus mūsu novērošanai pieejamās telpas un laika. Varam tik piebilst, ja mēs Universa antropajām sakrītībām piedēvējam dievišķu izcelsmi, tad esam pārkāpuši parsimonijas⁴⁸ principu: vienu nezināma procesa skaidrojumu esam aizstājuši ar citu, tikpat nezināmu un nepierādāmu. Citiem vārdiem, esam ieviesuši papildu skaidrojumu, kas pats ir jāizskaidro. Paliekot pie pieticīgajiem uz zinātnes novērojumiem balstītiem skaidrojumiem, varam ieraudzīt un lietot ne mazāk stiprus, uz īstenību balstītus cilvēka esības jēgas pamatus. Tās ir nenoliedzamas, zinātniski pārbaudītas atziņas par to, kā mēs jau tagad mūžīgi dzīvojam: esam nākuši, bijuši izkļiedēti citās cilvēciskās būtnēs. To tagad katrs nesam sevī – neviens nevar noliegt, ka viņš sevī nenes iepriekšējo paaudžu mantojumu⁴⁹:

⁴⁷ Man ir jautāts: *Kam tad šis progress ir vajadzīgs, ja indivīdi nenovēršami iet bojā?* Atbilde ir šāda: progress ir vajadzīgs tādēļ, ka šajā Universā tas varbūt ir vienīgais ceļš, kas ved sevi apzinošās, domājošās un jūtošās būtnes *Homo sapiens* uz to pilnību, kāda apsolīta Bībelē. Šis ir ceļš caur nepareizā, kļūdainā, izdzīvošanai nepiemērotā noliegšanu, nepieņemot, iznīcinot tā nesēju, bet saglabājot tos, kas sevī nes nākotnei, tāpat izdzīvošanai derīgās izpratnes un rīcību. Zinātne nevar papildināt cilvēka dzīves jēgas definīciju ar to, ko tā nevar apsolīt – mūžīgu dzīvību un dzīvi kaut kādā ideālā, pilnīgā esībā (paradīzē). Zinātne nevar apsolīt pašreizējam indivīdam mūžīgu dzīvību, bet tā redz izdzīvošanai, progresam derīgās indivīda apziņas daļas saglabāšanu (tieši tās daļas saglabāšanu, kuru mēs katrs sevī nesam un uzskatām par vērtīgāko un skaistāko – tā ir milzīga mīlestība, mākslas darbu, Dabas un cilvēcisko attiecību skaistums) un praktiski neierobežotu esību. Zinātne runā tikai par to, ko šodien redzam – ceļu. Turklāt šim ceļam jābūt neierobežotam, t. i., tas nedrīkst beigties ar ideālu, sastingušu pilnību. Kā to redzējām nodaļā par mūžīgu dzīvību, cilvēka apziņai, tās attīstībai vienmēr nepieciešamas jaunas atziņas un izpratnes, jo pretējā gadījumā parādīsies rekurence jeb mūžīgā atgriešanās.

Varētu sacīt tā: mēs pašreiz ceļam ēku, bet vai ķieģeļiem vajadzētu būt noskumušiem, ka no viņiem izmantos tikai daļu? Labāko, vērtīgāko.

⁴⁸ Zinātniskās pieejas pamatā lieto skaidrojumu ekonomijas (*parsimony*) principu (to sauc arī par Okama nazi) – pirms jaunu skaidrojumu pieņemšanas jāizmanto visas iespējamās zināmās izpratnes.

⁴⁹ Ir zināmi daudzi paņēmieni, kas ļauj piekļūt zemapziņā glabātajai informācijai. Tā ir hipnoze, jogas rituāli, narkotisko vielu lietošana, reliģiskie rituāli. Zināmi atsevišķi gadījumi, kad indivīds apgalvo, ka

milzīgas vajadzības pēc svētuma un mīlestības un gandarījumu, apmierinājumu un harmoniju par šo vajadzību piepildīšanu. Tautoloģiska patiesība, ka to pašu mēs nododam tālāk.

Vienkārši informācijas teorijas un bioloģijas secinājumi apgalvo, ka daļēji mūsu attīstība ir determinēta, noteikta ar sugas ģenētisko mantojumu, kas darbojas mūsu apziņā un nosaka mūsu rīcību. No otras puses, mūsu attīstība ir pašu rokās: cilvēka rīcība ir atkarīga no viņa apziņas satura, ko paši veidojam savas dzīves laikā. Bez tam mēs savu attīstību veidojam ar to, ko atstājam tiem, kuri nāk pēc mums.

Savas dzīves laikā neesam nemainīgi. Kaut arī ir pieņemts uzskatīt, ka katrs no mums dzīves laikā ir viens un tas pats cilvēks, viena un tā pati persona, mēs maināmies radikāli un pamatīgi. Cik no mums spēj atcerēties bērnības notikumus un sajūtas? Galvenais – vai ar tām dzīvojam arī šobrīd? Mēs, pieaugušie, domājam, jūtam un rīkojamies pilnīgi atšķirīgi. Informācijas teorijā tiek apgalvots, ka jebkuras apstrādes sistēmas (arī cilvēka) rīcība ir atkarīga no tajā ievietotās informācijas. To labi pazīstam no darba ar datoriem... (Cilvēks ir daudz sarežģītāka sistēma, bet *pamatlikumi* ir kopīgi.)

Vai ikvienam jācenšas mainīties līdzī laimam, jāatmet vecie priekšstati un jāveido jauni? Šķiet, ka tikai daļēji. Jaunie zinātnes sasniegumi droši vien jāpieņem tik, cik tie palīdz mums īstenības gaismā ieraudzīt un saprast sevi. Bet šīs pašas jaunākās zinātnes atziņas pauž, ka mūsu gandarījumu, apmierinājumu un piepildījumu (un arī rīcību) nosaka ģenētiskais un kultūras mantojums, pirmie bērnības un jaunības iespaidi un izveidotie atraktori⁵⁰. Tas nozīmē, ja gribam dzīvot realitātē un saskaņā ar sevi, ar savām visdziļākajām jūtām un vajadzībām, tad šīs divas pasaules nepretrunīgi jāsavieto. To var izdarīt, pieņemot abas pasaules tādas, kādas tās ir: strādāt, dzīvot, radīt reālajā pasaulē saskaņā ar savu iekšējo. Un mainīt savu iekšējo pasauli saskaņā ar savu vajadzību.

Cilvēces pieredze rāda, ka kultūras vērtību ātra vai piespiedu nomaiņa (zem civilizētas sabiedrības uzcelšanas lozunga) *nestrādā*. Ja palūkosimies uz Irāku (un daudzām citām zemēm, kurās Rietumu pasaules iedzīvotāji ir atnesuši *kultūru* un *civilizētu dzīvesveidu*), bieži vien ieraudzīsim traģisku tikai savu vērtību redzēšanu no vienas puses un tikpat traģisku savu vērtību (arī savas nezināšanas, savas tiesības nezināt un nepieņemt svešo) aizstāvēšanu no otras puses. Biologi māca [13], ka esam veidoti tā, lai visdziļāko emocionālo piepildījumu un gandarījumu mums sagādātu nevis kāda sveša atnācēja jaunumi, bet savu vajadzību piepildīšana. Tāpēc progresam tāpat kā dzemdībām vajadzīgs laiks. Un evolūcijai laika pietiek.

Literatūra

1. Douglas V. Porpora. *Landscapes of the Soul: The Loss of Moral Meaning in American Life*. OUP, 2001.

atceras savu iepriekšējo dzīvi, kas mūsdienu zinātnes skatījumā izprotama kā senču situācijpiederdes daļēja saglabāšana [12].

⁵⁰ Par atraktoriem sauc smadzenēs ievēdotus emociju un uztveres šablonus, kas katru jauno notikumu vai novērojumu cenšas klasificēt, pielīdzinot, *pievelkot* to kādai agrākai pieredzei. Angliski *attract* nozīmē pievilkt. Piemēram, mēs atpazīstam alfabēta burtus, kaut arī tie rakstīti dažādos rokrakstos vai šriftos.

2. Dalailama. Laikraksta *Diena* pielikums *Sestdiena*, 9.06.2001.
3. Gunita Nagle. *Sestdiena*, 25.08.2001.
4. Maija Kūle. *Eirodzīve*. Rīga, LU FSI, 2006.
5. Edward Osborn Wilson. *Consilience*. New York, A. Knopf, 1998.
6. Mudīte Šneidere. *Dzīves sadedzinātie*. 47. lpp.
7. Helen Dukas and Banesh Hoffman, eds. *Albert Einstein – The Human Side*. Princeton University Press, 1979, p. 42.
8. V. Stenger. *Has Science found God?* Prometheus Books, 2003.
9. James N. Gardner. *Biocosm: The New Scientific Theory of Evolution*. Inner Ocean Publishing, 2003.
10. I. Vilks. *Atziņu ceļi*. Zv. D., 2003. g. rudens, ziema, 2004. g. pavasaris.
11. Roger Penrose. *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*. OUP, 1989, p. 343.
12. Stanislav Groff. *Kosmos und Psyche, An den Grenzen menschlichen Bewußtseins*. Krüger Verlag, 1997.
13. E.O. Wilson. *On Human Nature*. Harvard University Press, 1978.
14. Frank J. Tipler. *Physics of Immortality*. Anchor Books, New York, 1995.

8. Par mūsu esību

Mūsdienu zinātnes pēdējo 20-30 gadu atziņas radījušas tik daudzus jaunus jēdzienus un izpratnes informācijas teorijā, datorzinībās, evolūcijas teorijā, bioloģijā, fizikā un kosmoloģijā, ka tie ļauj no jauna ne tikai formulēt atbildes uz mūsu esības lielajiem jautājumiem, bet pašus jautājumus liek ieraudzīt pavisam citādā gaismā. Piemēram, jautājumus par mūžīgu dzīvību, par mūsu esības jēgu, par svētumu, piepildījumu un gandarījumu cilvēka dzīvē. Amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons grāmatās [1, 2] un Kalifornijas ārsti Tomass Lūiss, Fari Amini un Ričards Lennons grāmatā *Vispārējā mīlestības teorija* [3] parāda, kā evolūcija veidojusi mūsu smadzenes no atšķirīgām sastāvdaļām, kas liek mums neziņā un neizpratnē izmisīgi plosīties, lai izveidotu *laimīgu dzīvi*, pašiem sevi nepazīstot un nesaprotot. Šajā esejā mēģināsim ieskicēt atbildes uz dažiem svarīgākajiem cilvēces jautājumiem – *ja mēs esam mirstīgi, tad kāda gan ir mūsu un Visuma esības jēga? Vai vispār tāda ir?*

Pēdējos gados mūsu kultūrā izplatīta doma, ka visiem uzskatiem, visām atšķirīgām izpratnēm, dzīvesveidiem, mākslas veidiem, reliģiskajiem un morāles uzskatiem ir vienādas tiesības tikt izteiktiem un lietotiem. Jo viss esot relatīvs. Tā tas arī ir. Gandrīz. Dažādība cilvēku kultūrā tāpat kā dzīvajā un nedzīvajā dabā ir derīga un vajadzīga – tā bagātina domāšanu un dzīvi. Tikai ar vienu noteikumu – ja šī dažādība nebremzē mūsu attīstību, neapdraud izdzīvošanu, neved uz bojāeju. Piemēram, palūkosimies uz dažādiem izklaides vai mākslas veidiem, kas dažreiz dod mirkļa labsajūtu, bet limbiskajās smadzenēs ieveido izdzīvošanai kaitīgus atraktorus, kas cilvēku nolemj kļūdainai, kaitīgai rīcībai un tādējādi ar kaut kādu varbūtību nolemj arī bojāejai. Jau esam runājuši par varmācību, azartspēlēm un citām izklaidēm un to izraisītajā sekām. Varam teikt, ka mūsu *pieredze* liecina – visi uzskati nav vienlīdz vērtīgi, vēl vairāk – daži ir kaitīgi, tie apdraud labklājību, labsajūtu, veselību, izdzīvošanu. Piemēram, reliģiskās sekas, kas sludina pasaules galu, izolē to dalībniekus no cilvēces un viņu pašu problēmu risināšanas un, kā rāda pieredze, sagatavo bojāejai. Vai arī, piemēram, uzskati vai mācības, kas sludina svēto karu un izplata masveida fanātisku naidu. Vai arī, vēl vienkāršāk, t. s. mākslas darbi, kuros slavīnāta vardarbība un mazizglītota *stiprā cilvēka* nihilisms, bet noziedznieku *taisnīgums* parādīts kā atdarināšanas vērtā varonība.

2006. g. 12. decembrī Armands Znotiņš portālā *Delfi* raksta: *Rembo dzeja*⁵¹ *ir sasniegusi tik daudzu skaļi izkliegtu un citu skaļi nonievāto postulātu: “Māksla pati par sevi.” Rembo radītajai literatūrai nekāda atbildība sabiedrības, morāles un reālās dzīves priekšā nav vajadzīga. Prasības pēc šādas atbildības spēj izsaukt vairs tikai riebumu un nicinājumu.*

Morāle? Rembo ir izteicies, ka morāle ir smadzeņu mazspēja, taču rodas iespaids, ka ētikas un morāles jautājumi dzejnieka poētiskajās struktūrās ir bijuši vienkārši lieki, līdz ar to viņa darbi ir nevis amorāli, bet piemērojami tādām jēdzieniem kā imoralitāte. Nu, un sabiedrība? Ko gan tā Rembo spēj sniegt? Viņš lieliski saprata, ka tik bieži lietotie termini “darbs, pienākums, atbildība”, jā, pat

⁵¹ Arturs Rembo, franču dzejnieks, 1854-1891.

“laime” ir vai nu tikai sinonīmi vārdam “liekulība”, vai arī izmantoti klaji spekulatīvos nolūkos, vai arī paslēpti melu un puspatiesību jūklī. Lasot Rembo dzeju, kļūdīsies arī lasītāji, kuri domā, ka literatūras uzdevums ir atainot viņu emocionālās problēmas un pēc tam sniegt plāksteri sirdij. Nekā tamlīdzīga.

Armands Znotiņš kļūdās. Ja lasām Rembo dzīvesstāstu, tad ieraugām talantu, kuram modernā sabiedrība, līdzīgi kā daudziem malā nostumtajiem, liedza izglītību un iespēju uzplaukt. Tāpēc viņam atlika tikai viena iespēja – izteikt sevi rūgtā protestā un nomirt, atstājot dažas esejas un izmisušu dzeju, kuras autors paziņo, ka nekam šajā sabiedrībā nav vērtības. Daži, paviršāk raugoties, notic formai un neierauga pašu galveno – saucienu pēc palīdzības.

Daži lasītāji Rembo esejās izlasa morāles relatīvismu un sludina to citiem kā atklājumu. Tā sludinātājiem šķiet, ka viņi stāv pāri dažādiem virzieniem un redz kopainu. Taču kopaina, kurā ir tikai fakts vai viedokļu kopums, bet nav izpratnes, ir bezsaturīga. Pamatprincipu, cilvēku izdzīvošanas pamatlikumu neapzināšanās ved pie masveida jucekļa cilvēku apziņā. Ja jau visi scenāriji ir vienlīdz vērtīgi, tad masveida bojāeja ir tikai viena no iespējām.

Bet kurš noteiks, kas ir derīgs un kas – kaitīgs? Vienkāršākajos gadījumos tās ir mūsu sāpes, ciešanas un bojāeja. Sarežģītākos gadījumos, piemēram, bērnu audzināšanas, viendzimuma cilvēku laulību, abortu, eitanāzijas vai cilvēku sodīšanas jautājumos – kurš pateiks, kā ir pareizi, kas ir derīgs un kas ir kaitīgs? Sarežģītākajos gadījumos tā arī ir: balstoties uz mūsu pagātnes pieredzi un šodienas faktiem, uz statistiku un skaitļiem, kas raksturo mūsu ciešanas un bojāeju, tas jāsaka zinātnei. Un ne tikai zinātnei. Cilvēkiem, visai sabiedrībai. Filosofijai jābalstās uz īstenību, tik precīzu, cik vien tā ir pieejama un iespējama. Vai arī vienkāršāk – mūsu dzīvei, mūsu mākslai, reliģijai un visai domāšanai jābalstās uz īstenību.

Rodas jautājums – vai tas, ko mēs redzam, ir īstenība? Piemēram, aplūkosim no apaļa koka iztēstu ķīli, kura augšējais gals ir apaļš, bet apakšējais gals veido šauru smaili. Ja uz šādu ķīli skatāmies no augšas, redzam apli, ja no sāna, tad redzam taisnstūri, bet, pagriežot par deviņdesmit grādiem, būs redzams trīsstūris. Kurš attēls ir pareizs? Visi ir pareizi, taču katrs no tiem īstenību attēlo, apraksta nepilnīgi, tikai daļēji. Šis piemērs rāda, ka bieži vien mēs redzam tikai daļu no īstenības, pareizu, bet – nepilnīgu.

Tagad aplūkosim *slīktāku* piemēru. Kvantu teorijā viens skatījums rāda, ka gaismas fotons ir vilnis, kas vienlaikus iziet cauri divām spraugām, bet otrs pauž, ka gaismas fotons ir daļiņa, kura uz reģistrējošā ekrāna atstāj vienu punktu. Šajā gadījumā viena eksperimenta skaidrošanai lietojam divas atšķirīgas izpratnes. Kura no tām ir pareiza? Diezgan droši, ka daļēji – abas. Bet, kamēr mums nav labāka skaidrojuma par šīm divām izpratnēm, proti, ka gaismai vienlaikus piemīt gan daļiņas, gan viļņa daba, mums šīs izpratnes arī jālieto. Turklāt ne tikai izpratnes. Arī atšķirīgas formulas: viļņu procesu apraksta Šrēdīngera viļņu vienādojums, bet daļiņas kustību – elektromagnētiskā lauka teorijas formulas.

Pirmais piemērs liecina, kaut arī redzam tikai daļu no īstenības, mēs zinām, kāda ir īstenība, kāds ir ķīlis. Otrs piemērs ir sarežģītāks. Kaut arī abi priekšstati par gaismu ir pareizi, pagaidām vēl nav teorijas, kas izskaidrotu, kāpēc vienā eksperimentā novērojam pretrunīgus, it kā nesavietojamus procesus. Jo punktveida

daļiņa nevar vienlaikus iziet caur divām spraugām. Diezgan droši, ka nākotnē tiks izstrādāta teorija, kas līdzšinējos novērojumus, ka gaismai ir viļņa un daļiņas daba, skaidros nepretrunīgi. Iespējams, ka tā būs stīgu teorija.

Aplūkosim vēl *sliktāku* piemēru. Ir tāds populārs zīmējums, uz kuru lūkojoties, brīžiem redzam jaunu sievieti, bet pēc kāda laika smadzenēs kaut kas pārslēdzas, un mēs redzam vecu sievieti. Kura sieviete – jaunā vai vecā – ir attēlota zīmējumā? Zinātnieki skaidro, ka tā ir smadzeņu darbības īpatnība: uztverto informāciju smadzenes *klasificē*, reducējot uztverto attēlu uz kaut kādu agrāk iestrādātu, pazīstamu šablonu.

Bet ko darīt ar sava pasaulesuzskata veidošanu, ja pasauli redzam tikai daļēji, vienpusīgi un bieži vien nezinām, vai tas, ko redzam, nav tikai mūsu smadzeņu veidots attēls?

Ja gribam ieraudzīt iespējami patiesu savas esības *bildi*, vispirms no tās jāizmet sacerējumi un izdomājumi, kas nebalstās uz to, ko šodien var pierādīt. Tas nozīmē, ka, piemēram, filosofijā mēs, pirmkārt, nedrīkstam ignorēt vispārzināmas patiesības un, otrkārt, nedrīkstam runāt par kaut kādām mistiskām enerģijām un laukiem, kurus neviens nekad nav izmērījis. Ja gribam iegūt izpratni, kas ir iespējami tuvu īstenībai, tad cita ceļa mums nav.

Ko darīt tad, ja no visa milzīgā novēroto faktu krājuma mēs tomēr redzam divas atšķirīgas mūsu esības *bildes*? Nu, piemēram, pasaule, Visums bez Dieva vai radītāja, tāds, kādu to redz eksaktā zinātne, vai arī visas pasaules un mūsu esības pamatā ir viena vai otra reliģija? Šajā gadījumā mums, līdzīgi kā kvantu mehānikā, būs jāgaida jauna, pilnīgāka teorija, kas izskaidros novērotos faktus. Piemēram, ja *aizmirsīsim* dažu reliģiju izteikumus par to, kā Dievs radījis cilvēku, un nepieņemsim arī mūsdienu kosmoloģiskos modeļus, kas redz Visuma rašanos kā vakuuma kvantu fluktuāciju, bet aizstāsim to ar domu, ka Visuma izveide ir kaut kādas mūsu novērojumiem nepieejamas iepriekšējās attīstības rezultāts, tad būsime abus pretrunīgos, savstarpēji viens otru noliedzošos pasaules uzskatus apvienojuši. Senos un naivos priekšstatus par pasaules radīšanu būsime aizvietojuši ar kādas augstākas, iepriekšējās attīstības radītu Visumu, kurā viss notiek tā, kā mēs to novērojam.

Šāda pieeja mums ļauj saglabāt zinātnes novērotos faktus un to skaidrojumus. Piemēram, dzīvība uz Zemes radusies saskaņā ar Darvina teoriju, bet dzīvības rašanās iespēja ir ielikta vielas īpašībās un dabas likumos. Un līdz ar to būsime iesaļojuši filosofijas laukā, apvienojot reliģiju un mūsdienu zinātnes novērotos faktus. Šī teorija nav jauna, ļoti līdzīga domas ir izteicis angļu kosmologs Lī Smolins [4].

Ko eksaktā zinātne pauž par mūsu esības jēgu? Vai novērotā realitāte rāda divas atšķirīgas izpratnes, kas dažādi, atšķirīgi izteic mūsu esības jēgu? Atbilde daudziem nepatīk, bet tā ir vienkārša: ja runājam **tikai** par to, ko var neierobežoti daudzas reizes pārbaudīt un pierādīt, tad redzam vienu mūsdienu zinātnes rādītu ainu. Tikai tad, ja atkāpjami no zinātniskās pieejas un savu pasaulesredzējumu papildinām ar *subjektīvi* piedzīvoto, mēs ieraugām daudzas citas dažādu reliģiju zīmētās gleznas, kas visai patvaļīgi skaidro, kāpēc mēs šeit esam. Rodas jautājums, kāpēc tik daudzi cilvēki lieto šos dažādo reliģiju pasaules skaidrojumus? Fantastiski vienkārši: tāpēc, ka evolūcijas laikā mūsu limbiskajās smadzenēs tika ierakstītas vajadzības pēc kaut kā liela un svēta un milzīgs gandarījums par šo vajadzību piepildīšanu. Vienkārši sakot,

tāpēc, ka tas mums ir patīkami, jo izveido mūsos stabilu un drošu iekšējo pasauli. Pat vēl vairāk – tas mums ir derīgi. Un – tas mums ir vajadzīgs. Nu tad lietosim reliģijas un būsim laimīgi? Jā. Amerikāņu biologs E.O. Vilsons tā arī raksta: *Tā būs liela kļūda, ja mēs no mūsu zvērestiem atmetīsim vārdus: es zvēru Dieva vārdā. Un ja mēs atmetīsim mūsu svētās tradīcijas.* Kāpēc? Tāpēc, ka mēs tā esam veidoti – ar vajadzībām pēc lieluma un svētuma. Un piepildījumu par šo vajadzību apmierināšanu. Var sacīt, ka šīs vajadzības, tāpat kā mīlestība, ir liela dabas jeb evolūcijas balva, ko mums nevajag nedz noniecināt, nedz atnest, bet vajag saprast un lietot.

Kā rīkoties? Kad jāaizsūta raķete uz Marsu vai jāuzbūvē kodolspēkstacija, lietosim relativitātes teoriju un kvantu mehāniku? Kad gribēsīm piepildīt savas vajadzības pēc jēgas un svētuma, tad lietosim reliģiju, jogas vai kādu citu mācību? Kādu brīdi šāds risinājums der, bet lielā, daudzu paaudžu mērogā tas nestrādās. Jo mēs nevarēsīm atrisināt savas sabiedrības problēmas un konfliktus, ja savu izpratņu un rīcības pamatā neliksim īstenību. Īstenību par to, ka mēs esam zīdītāji, primātu pēcteči ar daudzām tiem piemītošām īpašībām, kas nosaka mūsu domāšanu un rīcību. Un, visbeidzot, arī īstenību par to, kāda ir mūsu esības jēga, kāds ir mērķis, kāda ir atbildība un kāds ir un būs mūsu gandarījums un piepildījums.

Kā apvienot šīs abas pieejas – vajadzību pēc lieluma un svētuma un zinātnes novēroto realitāti? Vai tas vispār iespējams? Mūsdienų pasaules lielākie zinātnieki uz šo jautājumu ir devuši atbildi: šīs pieejas var un vajag apvienot. Kā?

Ja mēģinām saglabāt reliģiju skaidrojumus par mūsu dabu, tad mēs nevaram sevi ne tikai saprast, bet arī veidot. Jo, lai veidotu, lai kaut ko mainītu, ir jāredz, kā tas izskatās, un jāsaprot, kā tas darbojas. Citiem vārdiem, nav iespējams veidot skulptūru tumsā vai – uz to neskatoties. Vēl grūtāk ir izlabot smalku, sarežģītu mehānismu, uzliekot brilles, kas rāda fantastiskus attēlus, bet nerāda to, kas mehānismā notiek. Piemēram, Freida mācība par seksuālajām fantāzijām vai kristīgās reliģijas mācība par iedzimto grēku. Jau šodien mūsu dzīvē ienāk jaunas, uz novērojumiem balstītas izpratnes par cilvēku saskarsmi, par to, kāpēc mēs tā vai citādi jūtam un rīkojamies. Šīs tendences turpināsies, mūsu dzīvē aizvien vairāk ienāks uz zinātnes novērojumiem balstītas izpratnes par mūsu emocijām, mūsu dabu un mūsu rīcību. Un aizvien retāk pēc grēku piedošanas iesim pie mācītāja, bet ieraudzīsim savas kļūdas un pārkāpumus kā nezināšanas, kā savas neizglītības rezultātu, ko var labot, padarot līdzšinējo rīcību savā apziņā par turpināšanai, atkārtošānai nepieņemamu. Jeb, lietojot mūsdienīgākus vārdus, nojaucot limbiskajās smadzenēs kļūdainās rīcības atraktorus, kas pazemina mūsu dzīves kvalitāti, sagādā ciešanas un tuvina mūs bojāejai. Šo nevēlamo limbisko atraktoru nojaukšana būs sāpīga pieredze, tā mums arī sagādās ciešanas, bet citu ceļu līdzšinējā evolūcija mums nav devusi – sava nepareizā rīcība katram sevī ir atkārtoti jānospēlē un jāizsāp. Tikai tā mēs varam no tās atbrīvoties, lai to neatkārtotu. Šos paņēmienus cilvēki, daļēji nesaprotot, jau lieto, piemēram, iet uz baznīcu izsūdzēt grēkus. Rīgā pieejama dianētikas mācība [5], kuras seansu laikā (12-15 stundu) par 80 latiem t. s. oditors kopā ar apmeklētāju domās izstaigā viņa līdzšinējo kļūdaino, sāpīgo pieredzi un piesaista tai emocionāli mazsvarīgus faktus un ārējos apstākļus. Tādējādi oditors samazina slimnieka ilglaicīgajā emociju atmiņā saglabāto scenāriju emocionālo nozīmīgumu, un šo scenāriju *nospēlēšana* apziņā vairs nav tik sāpīga [6].

Lai sevi saprastu un veidotu, mums nāksies pieņemt un lietot visu, ko pierādījusi mūsdienu zinātne, pieņemt un lietot īstenību tādu, kāda tā ir. Un saskatīt svētumu un atbildību par to, ko mēs saviem pēcnācējiem atstāsim un ko mēs viņiem sabojāsim. Vēl vairāk. Saskatīt arī to, kā mēs dzīvosim savos pēcnācējos. Un pieņemt, ka šā gadsimta laikā, ja mēs nepamanīsimies sevi un savus pēcnācējus daļēji iznīcināt, viņi pietuosies neierobežotai eksistencei jeb mūžīgai dzīvībai, nesot sevī to, ko mēs būsim viņiem iedevuši.

Par tuvāko nākotni? Cilvēces progress vienmēr dos kaut ko jaunu: internetu, pornogrāfiju, spēles virtuālajā realitātē, morālo relativismu un visatļautības filosofiju. Tēlaini sakot, progress mums vienmēr ieliks rokās cirvi, ko mēs varēsim lietot savai labklājībai un attīstībai, bet ko mums būs jāiemācās nelietot sevis un savu līdzcilvēku iznīcināšanai. Un cilvēces pieredze rāda, ka daudzie mēs to neesam spējuši, pratuši un kārtējo jauno cirvi, ko progress mums iedevs, bieži vien lietojuši sev līdzīgo iznīcināšanai. Citiem vārdiem, mēs nemācāmies **pirms** tam, bet – **pēc** tam. Pēc tam, kad esam sakropļoti, sakropļojuši citus, esam sāpējuši un gājuši bojā.

Dažu pēdējo gadu desmitu laikā progress zinātnē un tehnoloģijās mums ir devis daudzas jaunas rīcības un iespējas, ko mēs nevaram nelietot, piemēram, mobilos tālrunus, datorus un internetu. Mūsu sabiedrībā šajās jaunajās nišās gandrīz vienmēr rodas, parādās rīcība, kas nereti mums pašiem, mūsu nākotnei un izdzīvošanai ir kaitīga. Ko darīt? Tagad, jauno un straujo pārmaiņu laikā, mums vairāk nekā jebkad ir vajadzīga pamatprincipu apzināšanās. Jo tik plašā darbības jomā, jaunajās mūsdienu nozarēs, tāpat kā krimināllikumā, nav iespējams uzrakstīt katrai vēl nezināmai darbībai konkrētus likumus, kas aizliedz darīt to, kas likuma rakstīšanas laikā vēl nav zināms. Jaunajām cilvēku darbības jomām mēs varam uzrakstīt, noformulēt tikai pamatprincipus, piemēram, mēs varam aizliegt izplatīt, propagandēt cilvēku limbiskajai sistēmai patīkamu, bet viņu izdzīvošanu apdraudošu rīcību, piemēram, šaudīšanos virtuālajā realitātē. Bet šie aizliegumi strādās daļēji un nepilnīgi. Pats galvenais ir progresa piedāvātā *jaunā cirvja* lietošanas instrukcija, kas mūs brīdina. Ja negribam, ka mūsu bērni iet bojā un dzīvi palikušie mācās **pēc tam**, tad visa jaunā izmantošanas ētika jā māca skolās **pirms tam**.

Šie pamatprincipi ir zināmi un uzrakstīti. Viens no tiem ir izdzīvošanai kaitīgas informācijas ģenerēšana un izplatīšana. Mūsdienās šādus pamatprincipus politikā nelieto, piemēram, neviens politiķis nerunā par Irākas kara radīto fanātisko naidu un tā izplatīšanos, kas rada draudus visai cilvēcei. Masveida ienaida ģenerēšanu Rietumvalstu vadītāji ir izraisījuši ne tikai Irākā – tas pats ir noticis Vjetnamā. Valstu vadītāji runā par terorisma apkarošanu, bet izvairās runāt par tā cēloņiem. Jo cēloņi visbiežāk ir šo valstu vadītāju rīcības radīti. Arī mūsu valstī neviens nerunā par masveida egoisma, savstarpēja cinisma un negodīguma izplatīšanos iedzīvotāju un valsts savstarpējās attiecībās. Jo vieglāk ir klusēt, izlikties, ka nekas nepareizs nenotiek, rūpēties par savu un savas sociālās grupas locekļu labklājību un domāt, ka, ja mēs saviem bērniem iedosim pietiekami daudz materiālo labumu, tad viņu nākotni būsim nodrošinājuši. Bet diemžēl tik vienkārši nav. Atcerēsimies, līdzīga masveida vienaldzība un ciniska attieksme pret kopējo nākotni, vispārējs nihilisms un šaurs

egoisms noveda pie padomju sistēmas sabrukuma⁵². Diemžēl šoreiz mērogs ir lielāks. Atturēsimies no pasaules gala sludināšanas, bet ieraudzīsim nerūpēšanos par savas valsts, par savu līdzpilsoņu un savu bērnu nākotni. Un atbildību par to, ko mēs viņiem iedosim, kā arī šāda dzīvesveidaniecību.

Runājot par dažās aprindās pieminēto un gaidīto pasaules galu, jāteic, ka tik vienkārši nebūs. Cilvēces vēsture ir pieredzējusi globālas katastrofas, kas nav radījušas pasaules galu, bet aizkavējušas cilvēces attīstību par dažiem gadu tūkstošiem un cilvēces apziņā atstājušas nojausmas un bailes. Mūsu līdzšinējā evolūcija liecina – ir ļoti ticami, ka arī šoreiz cilvēce nemācīsies, **iztēlē** skatoties *uz priekšu*, nedz **realitātē** – skatoties atpakaļ. Lai cik skarbi tas arī skan, bet dabiskajai izlasei ir tikai viens darbarīks, tā ir nāve, kuru tā izmanto pret tiem, kas nav rīkojušies pareizi.

Lielā mērogā, kāda gan tur liela atšķirība, vai cilvēce iemācīsies, iegaumēs un sāks ievērot dažus pamatlikumus kādas paaudzes agrāk vai vēlāk? Tad, kad vairākums Zemes resursu būs iztērēti, vide piesārņota un klimats draudīgi mainījies, tad dzīvi palikušajiem būs iespēja uzskatāmi mācīt saviem bērniem, kur noved nedomāšana par nākotni.

Varam sacīt, ka neko traģiski jaunu jau neesam uzzinājuši. Tas viss, gandrīz viss ir jau zināms, tikai mēs to sev, savai valstij, saviem cilvēkiem, savai sirdsapziņai nesakām. Tā droši vien ir sava veida mazdūšība un glēvulība. Bet varbūt ir vēl vienkāršāk. Tā ir nolemtība, kurai mēs visi daļēji esam pakļauti. Evolūcijas radīta nolemtība lietot līdzšinējās kultūras veidotus domāšanas un rīcības šablonus un nepietiekama izglītība, kas neļauj no tiem atbrīvoties. Lai masveidā mainītu cilvēku rīcību, vajadzīga masveidā izplatīta izdzīvošanai derīga informācija. Ja to neradīsim un neizplatīsim mēs paši, to darīs Dabas likumi.

Skatoties uz pašreizējiem procesiem, redzam, ka daudzi cilvēces darbības virzieni un procesi (AIDS, ieroču izgatavošana nākamajiem kariem, Zemes bagātību iztukšošanas sacensība, apkārtējās vides piesārņošana, Zemes klimata maiņa, masveida nihilisms un cinisms valsts un iedzīvotāju savstarpējās attiecībās, masveida krāpšana un, visbeidzot, masveida fanātiska ienaida ģenerēšana) sagatavo apjomīgu materiālu dabiskajai izlasei. Izskatās, ka šī dabiskās izlases darbība būs tas informācijas avots, ko varēs izmantot izdzīvojušie.

Katram no mums ir tikai divas izvēles. Viena ir iet ātrāk bojā un atstāt dzīvi palikušajiem atziņas par to, kā nevajadzēja darīt. Otra ir nerīkoties tā, lai ātrāk ietu bojā, un atstāt pēcnācējiem zināšanas par vērtībām, skaistumu un jēgu. Tie, kuri zina lielos likumus un tos ievēro, dara visu, kas no viņiem atkarīgs, un dzīvo ar tīru

⁵² Pie kādas sabiedrības vai režīma sabrukuma vai civilizācijas bojāejas var novest daudzi faktori. Parasti tā ir daudzu faktoru kopdarbība, bet, kad vēsturnieki vai arheologi spriež par kādas civilizācijas bojāeju, viņi nereti runā par vienu faktoru. Piemēram, mūsdienu zinātnieki apgalvo, ka Lieldienu salu iedzīvotāji gājuši bojā masveida koku izciršanas dēļ, kas savukārt ierosināja dzīvnieku bojāeju un iedzīvotāju badu un izmiršanu. Pašreizējo cilvēku skaita masveida samazinājumu radīs viens vai vairāki no daudziem mums zināmiem globāliem faktoriem: neatgriezeniska klimata maiņa, Zemes dzīvo organismu un augu bojāeja, resursu un enerģijas trūkums, globāli kari, kas būs vērsti uz atsevišķu grupu izdzīvošanas saglabāšanu krīzes apstākļos, izdzīvošanas vērtību degradācija cilvēku apziņā un rīcībā.

sirdsapziņu un mieru un sakārtotību, ko tā dod. Šīs īpašības nezudīs, tās tiks nodotas tālāk tiem, kuri nāks pēc mums.

Literatūra

1. E.O.Wilson. *Consilience*. New York: A. Knopf, 1998.
2. E.O. Wilson. *On Human Nature*.
3. Thomas Lewis, Fari Amini, Richard Lennon. *A GERAL Theory of Love*. New York: Random House, 2000.
4. Lee Smolin. *The Life of the Cosmos*.
5. Ronald Hubbard. *Dianetics: The Evolution of a Science*. 1968.
6. Joseph LeDoux. *The Emotional Brain*. Pfoenix, 1998.

Vispārizglītojošie humanitārie priekšmeti netiek uzverti kā atbilstoši modernās dzīves ievirzei. Nav laika, nav apmaksātu likmju, nav intereses, nav pedagogu sūtības. ...nav arī sekotāju, nav ticības tām vērtībām, par kurām māca.

Maija Kūle. *Eirodzīve*. 310. lpp.

9. Par mūsu vērtībām

Iepriekšējās reizēs runājām par vispārcilvēciskajām vērtībām, par trim galvenajiem likumiem, kas nosaka cilvēku sabiedrības attīstību vai, vienkārši sakot, ko mēs darām un kāpēc mēs tā darām. Un kā to visu nenosodīt, bet saprast.

Šie pamatlikumi bija:

1. Cilvēks = ģenētiskais mantojums × audzināšana.
2. Neviens nav un nevar būt vainīgs par to, ko viņš mantojis gēnos un ko no viņa gēnu materiāla izveidojusi, izkopusi vai sabojājusi sabiedrība. Kamēr viņš nezina, ka pārkāpj.
3. Izglītota cilvēka skatījuma pamatā ir doma, ka mēs visi kaut kādā ziņā esam traģiski nolemti rīkoties saskaņā ar to, kas mūsos ielikts un izveidots, izkopts vai izkropļots.

Tagad izpildīsim kaut ko līdzīgu *praktiskajiem darbiem* un palūkosimies, kā minētie likumi darbojas mūsu dzīvē. Aplūkosim dažus piemērus un raudzīsimies, kā šos piemērus saprast un, pats galvenais, ieraudzīt, ko mēs varam darīt.

Pirms kāda laika Latvijas radio ziņoja, ka policija aizturējusi pazemes aku vāku zagļus, kas aizturēšanas brīdī savā automašīnā jau bija iekrāvuši kādus 40 vākus. Citā reizē radio ziņoja, ka aizturēts bijušais Saeimas deputāts Grīgs saistībā ar pieslēgšanos naftas vadam, nelikumīgu ieroču glabāšanu un kukuļdošanu. Latvijas radio stāstīja, ka pazuduši Irākas atjaunošanai ziedotie 200 miljoni latu. Varam turpināt ar tiem gadījumiem, kad valsts iestādēs cilvēki likumīgi paši sev piešķir nepamatoti augstas algas un prēmijas, un, ja nākamie vietu ieņēmēji viņus no darba atlaiž, tad likumīgi iesūdz atlaidēju tiesā un tikpat likumīgi tiek atjaunoti darbā.

Kopējais stāvoklis ir visai smags. Ieinteresēto sociālo grupu iespaidā, nezināšanas un vienaldzības dēļ valstī ir izveidoti vai arī no pagātnes saglabāti, novecojuši, neskaidri, pretrunīgi un nepilnīgi likumi, kas ļauj valsti likumīgi izlaupīt. Palīdzīgu roku šim procesam pieliek klusuciešot par normālu uzskatītā izmeklēšanas un tiesu lēndarbība, kas tiek attaisnota ar šķietamu pārslodzi un laika trūkumu. Šī situācija ir līdzīga padomju laikā pazīstamajam autodetaļu trūkumam – dažas sociālās grupas no tā guva peļņu. Arī pašlaik lietu izmeklēšana un iztiesāšana notiek saskaņā ar šo principu: ir radīta rinda, kas veido laika nobīdi vairāku gadu garumā. Šo laiku pārkāpēji izmanto, lai iznīcinātu pierādījumus, mainītu liecinieku liecības (kaut vai viņus *novācot*), sameklētu lietas pārkvalificēšanai vai izbeigšanai piemērotas likumu nepilnības vai vienkārši sagaidītu likumā paredzēto noilguma iestāšanos. Piemēram, zvejaskuģa *Astrīda* nogremdēšana. Šī lēndarbības problēma pazīstama visā pasaulē, to minēju tikai tādēļ, lai sabiedrībā mēs sāktu to apzināties. Bet tagad atgriezīsimies pie mūsu valsts. Mazākie zagļi, kas pie likumīgas valsts izlaupīšanas netiek, zog pazemes

aku vākus... Rietumvalstu speciālisti stāvokli raksturo ar vienu skaitli – nelegālajam biznesam Latvijā pieder ap 30% no nacionālā kopprodukta.

Problēma ir tā, ka Saeimā iekļuvušie, kuru pamatuzdevums un galvenais pienākums ir rūpēties par tādas (pat atsevišķos gadījumos – ārkārtējas) likumdošanas izveidi, kas minēto valsts izlaupīšanu nepieļauj, visbiežāk turpina rūpēties par savu personīgo labklājību, tikai... jaunos apstākļos, izmantojot savu sabiedrisko stāvokli. Nenoliedzami, ka Saeimā ir arī tādi, par kuriem Eduards Veidenbaums rakstīja: *pie sirds kam ķeras šī bēdu luga, diemžēl, ka viņu tik visai nedaudz*. Šīs esejas autoram Einars Repše reiz sacīja: *Bet problēma ir tā, ka mēs esam mazākumā*.

Lai cik tas nesaudzīgi skan, faktisko stāvokli valstī var raksturot ar jau iepriekšējās reizēs izteikto evolūcijas likumu valsts izpildījumā. Jums jāmirst? Nu, ko lai dara, tādi ir dabas likumi... Mums taču visiem jāmirst...

Valstī notiekošā izlaupīšana, krāpšana un melošana (vainīgie savu vainu parasti neatzīst) liecina, ka cilvēki vienkārši netic valsts sludinātajai, skolās mācītajai morālei, bet lieto savus priekšstatus par to, kas ir taisnīgi. Un *rīkojas* saskaņā ar šiem priekšstatiem – ņem tad, kad var paņemt. Un cik var paņemt. Kad pieķerti, tad saka, ka nav ņēmuši, vai arī, ja pierāda, ka ir ņēmuši, tad saka, ka ņēmuši likumīgi. Iemesls tam vienkāršs – valsts vadībā cilvēki, kuri paši dziļi tic cilvēcisko vērtību pamatiem un tos lieto savā darbībā, **ir mazākumā**. Tādēļ valsts nerūpējas un neuztraucas par savu prestižu un taisnīgumu. Tādēļ mēs nevaram atrast nevienu publikāciju vai uzstāšanos valsts masu informācijas līdzekļos, kurā valsts vadītāji runātu par šiem būtiski svarīgajiem jautājumiem. Kāpēc? Tāpēc, ka viņi paši netic šādai cilvēciska taisnīguma izveidošanas iespējai. Vēl sliktāk, viņi vairs netic taisnīguma un īstuma izveidošanas **nepieciešamībai**, bet lieto to populāro un vulgāro domu, ka jebkurā sabiedrībā vienmēr ir un būs novirzītie, nabagie, slimie, neveiksmīgie un noziedzīgie. Aiz šīs formālās patiesības paliek nesaredzēta tās otra puse – fakts, ka neveiksmīgie ir nevis norma, bet novirze, kas raksturo sabiedrības veselību un nākotnes izredzes. Vēl vairāk, viņi neapzinās, ka daļēji sabiedrība un tās valsts ir atbildīga un vainīga par minēto neveiksmīgo rašanos un pastāvēšanu. Tādēļ viņiem nav ko teikt, tādēļ viņi ir spiesti rīkoties saskaņā ar agrāk izteikto domu: tāda ir dzīve. Bet patiesība ir tā, ka tāda nav dzīve, ka tas, kas pie mums notiek, nav norma, par kuru klusē kā par kaut ko pašsaprotamu. Jo kā gan valsts pārstāvji var runāt par godīguma un taisnīguma nepieciešamību, ja tiem jābaidās, ka tad cilvēki no šīs pašas valsts godīgumu un taisnīgumu sāks prasīt?

Tagad, šķiet, viss ir skaidrs: nākamajās vēlēšanās jānomaina valsts vadība. Bet skarbā īstenība ir tāda, ka arī Saeimā iekļuvušie ļaudis ir cilvēki no mūsu vidus, citiem vārdiem – tie esam mēs paši... Izskatās, ka mēs nevarēsim nostāties nevainīga apsūdzētāja pozīcijā – mēs tiekam apkrāpti. Kaut arī tā bieži vien ir patiesība, mums ir jāierauga arī otra patiesība – tie esam mēs paši. Ko tagad darīt?

Mūsdienu biologi apgalvo, ka dzīvo būtņu populācijās procesi nenotiek saskaņā ar kādām sociālajām mācībām, piemēram, marksisma likumiem par virsvērtību, vai arī abstraktiem brīvā tirgus sabiedrības likumiem, bet tos veido atsevišķu indivīdu rīcība, kas sasummēta. Piemēram, skudru populācijā pārtikas sagāde, mājas veidošana un apkope, aizstāvēšanās pret iebrucējiem, vairošanās un jaunās paaudzes veidošana

notiek atsevišķu indivīdu instinktīvo darbību rezultātā. Katrs indivīds dara savu darbu... un visi izdzīvo.

Un kā tad ir cilvēku sabiedrībā? Cilvēku sabiedrība no dzīvnieku populācijām būtiski atšķiras ar to, ka cilvēki rīkojas *ne tikai* saskaņā ar ģenētiski mantotajām vajadzībām jeb instinktiem, bet bez tam vēl – saskaņā ar apkārtējās vides ievadīto informāciju. Citiem vārdiem, saskaņā ar savā kultūrā pieņemtiem, iestrādātiem, nostabilizētiem izturēšanās šabloniem. Ja šie kultūrā ievēdotie priekšstati un šabloni atpaliek no dzīves, tad darbs dabiskajai izlasei – vājākajiem minēto priekšstatu nesējiem jāiet bojā. Izskatās, ka mūsu sabiedrībā tā arī ir – dzīve ir mainījies visai radikāli, bet cilvēku vairākums – ne. Piemēram, kad amerikāņi iebruka Irākā, pasaules valstu galvaspilsētās – Ņujorkā, Londonā, Parīzē, Tokijā – pret amerikāņu iebrukumu protestēja miljoniem cilvēku. Šīs esejas autors aprēķināja, ka Rīgā (atbilstoši iedzīvotāju skaitam) šādu protestētāju bija vismaz 10 reižu mazāk. Tas nozīmē, ka mūsu sabiedrība padomju varas gados apguva saliektās muguras, neiejaukšanās un totālas, pat ciniskas vienaldzības psiholoģiju. Vai gan mums vajadzētu būt pārsteigtiem, ja to pašu saņemam atpakaļ no cilvēkiem, kurus esam ievēlējuši savas valsts pārvaldē? Kad radās iespēja atbrīvoties no okupācijas režīma, tad gan mēs cēlāmies kājās. Bet ar vienu reizi nepietiks. Mums būs jāpieceļas vēl reizi, vēl vairākas, ja gribēsim iet uz priekšu. Šoreiz tā nebūs rūpēšanās par masveida ienaida nerādīšanu citas zemes kultūrā, kas var atgriezties pie mums pašiem (pie amerikāņiem jau atgriezās), bet tā būs rūpēšanās par **mūsu** patiesīgumu, īstumu un godīgumu. Lielākā mērogā runa ir par mūsu nākotni, par mūsu bērnu izdzīvošanu vai bojāeju.

Mēs neprotestējam, jo esam pieraduši pazemīgi klusēt. Veidenbaums rakstīja: *Tie galviņas noliec un dieviņam pateic, kad piekrāpj tos cits*. Piemēram, valstī ir notikusi masveida netaisnība: tiem cilvēkiem, kuriem gadījies dzīvot privātīpašnieku mājās, valsts nav nodrošinājusi iespēju par sertifikātiem iegādāties citu dzīvokli⁵³. Pašu svarīgāko, kas nepieciešams elementārai izdzīvošanai. Vēl vairāk, šī netaisnība ir Satversmes pārkāpums, kurā rakstīts, ka visiem ir vienādas tiesības. Šī netaisnība nav atzīta, un tās labošana nav noteikta kā viens no valsts svarīgākajiem uzdevumiem, kā valsts lielākais parāds pret saviem pilsoņiem, kā viena no pašreizējām lielākajām sociālajām netaisnībām. Tā vietā valsts funkcionāri ir pieļāvuši, ka bezcerībā nokļuvušie iedzīvotāji savus sertifikātus ir pārdevuši tiem, kuri pēc kāda laika no tās pašas valsts iegūs īpašumus par uzpirkto sertifikātu nominālvērtību. Kādēļ gan ne? Tas taču būs likumīgi!

Kas tagad jādara? Man daži cilvēki ir teikuši: *Ļaudīm jāsaka, jāaicina viņus celties kājās! Jāņem akmeņi un jāparāda tiem blēžiem!*

Šī pieeja ir saprotama, bet naīva. Laiks ir mainījies – totāli un radikāli. Mums būs jāatrod sevī lielāka izpratne. Lielāka pacietība un augstāka kultūra. Mums jāierauga, ka, no vienas puses, brīvā tirgus un sacensības sabiedrībā katram jāstrādā un jāmacās, un sevi jāpārveido tā, kā no nāves glābjoties. Man ir sacīts, ka mūsdienu sabiedrībā vienmēr tā ir bijis un būs: vienmēr ir un būs tie, kuriem ir, un tie, kam nav. Mūsu

⁵³ Šī netaisnība īpaši skaidri izpaužas tad, kad cilvēki uzzināja, ka viņi dzīvo privātīpašnieka mājā pēc tam, kad viņi savus sertifikātus jau bija pārdevuši. Šajā situācijā mēs neredzam valsts rūpēšanos par iedzīvotājiem.

sabiedrībā to skaļi nesaka, bet ļauj katram pašam ieraudzīt un saprast. Ja kāds nesapratis, tas tiks novietots pie tiem, kuriem nav. Mūsdienu bioloģija māca, ka cilvēki nav vienādi, bet ir atšķirīgi – dažādi spējīgi, atšķirīgi apdāvināti, ar atšķirīgu vēlmi mācīties un iet uz priekšu. Un sabiedrībā katrs tiek novērtēts pēc varēšanas un novietots uz attiecīga sociālā pakāpiena. Visas cilvēka dzīves pamatā ir labklājības un izdzīvošanas apdraudējums: kas nav pietiekami spējīgs un talantīgs vai vienkārši – pietiekami smagi nemācās un nestrādā, tam jāiztiek ar mazāk vai arī jāiet bojā.

Bet tas nav galvenais. Cilvēki ir gatavi šos nesaudzīgos evolūcijas likumus jeb spēles noteikumus pieņemt. Galvenais ir tas, ka tālākam progresam mums nepieciešamas cilvēcīgas attiecības starp valsti un tās pilsoņiem. Ir jāmaina, jāpārveido likumi tā, lai samazinātu, izskaustu pilsoņu iespēju lielos apmēros un likumīgi no valsts ņemt un valsti – tāvad līdzcilvēkus – apzagt. Jāizveido tādi likumi, lai šīs darbības nebūtu izdevīgas. Valstij jāizveido tik taisnīgi likumi, lai cilvēki nejostos apkrāpti un viņu taisnīguma izjūta nemudinātu viņus pārkāpt pastāvošos likumus, kā tas pašreiz notiek, piemēram, izvairoties no nodokļu maksāšanas.

Un, no otras puses, šis valsts pilsoņiem ir jāierauga, ka tikai no viņiem, no mums pašiem ir atkarīgs, kāda valsts mums būs. Tik godīga, taisnīga un patiesa, kādi mēs paši esam.

Mūsu sabiedrībā vairāki jautājumi pamesti pašplūsmai tā, it kā vispār neko nebūtu iespējams mainīt. Šis nepildītais uzdevums ir sabiedrības apziņas maiņa, kas ir valsts un tās pilsoņu savstarpējo attiecību un rīcības pamatā. No padomju sistēmas 50 gadu garumā mums ir mācīta ciniska vienaldzība par mūsu pašu un citu cilvēku, par visas sabiedrības nākotni. Vienaldzība un bezcerība šodien ir daudzu cilvēku galvenā izjūta. Mēs esam iemācīti ņemt tad, kad var paņemt. Mēs neesam mācīti apzināties, ka pašreizējos apstākļos mūsu attīstība, mūsu progress un garīgā labklājība būs daudz augstāka, ja mēs domāsim par citiem, par visiem, par visu valsti. Pat, ja uzskatām, ka mēs vairs nespējam daudz padarīt paši, mums jāsaprot mūsu bērni. Un tas nav maz. Tas ir liels un svēts uzdevums, ko vecākā paaudze vēl var izdarīt un kas tai ir jāizdara. Mums mūsu bērniem jāiedod mērķis – pārveidot šīs sabiedrības apziņu. Tas nav izdarāms, nemainoties pašiem. Jo neviens nevar citam iedot vērtības, kuru viņam pašam nav. Bet, no otras puses, neviens nevar dot citiem to, ko viņam pašam neviens nav iedevis. Lūk, šis ir valsts uzdevums un pienākums. Tāpēc arī mūsu sarunu galvenā tēma būs par vērtībām un to, kā tās nodot tālāk.

Mūsdienu moderno tehnoloģiju laikmetā tas ir vairāk nekā iespējams. Valsts vadītājiem jāsaprot, jāierauga, ka tas ir valsts pienākums – izmantot valstij piederošos masu informācijas līdzekļus cilvēku apziņas pārveidošanai. Valsts pienākums ir rūpēties par saviem cilvēkiem, parādīt, kā brīvā tirgus valstī produktu un pakalpojumu piedāvātāji, izmantojot cilvēku pamatinstinktus, piedāvā savu precī – bezsaturīgas izklaides un tādu pašu filosofiju, tikpat vērtīgu emociju dzīvi un aizspriedumus un māņticību, sajauktus ar populārām, bet vulgarizētām zinātnes atziņām. Piemēram, gandrīz visas reklāmas veidotas tā, lai tās iedarbotos uz saņēmēja instinktīvajām vajadzībām. Sākot ar zāļu tabletēm un apakšbiksēm un beidzot ar jaunu auto, visu mums ieteic nopirkt jaunas, glītas un nereti trūcīgi ģērbtas sievietes (biologi saka tā: kas savā pusē iegūs cilvēku limbiskās smadzenes, tam piederēs viņu izvēle). Rīcība pēc tam sekos, varat būt droši... Starp citu, šis ir paņēmieni, ko lieto

iedzīvotāju rīcības veidošanā ieinteresētās sociālās grupas visā pasaulē: *mēs dosim viņiem informāciju, kas balstās uz viņu instinktīvajām vajadzībām, un viņi mums klausīs. Un, protams, mēs nedosim viņiem informāciju, kas viņiem ļaus pacelt galvas, ieraudzīt sevi no malas un sākt sevi saprast.*

Lūk, šajā vietā pretī komerc piedāvājumam jāliek valsts rūpes par savu iedzīvotāju attīstību, izaugsmi un nākotni. Valsts pienākums ir aizstāvēt savu iedzīvotāju intereses un veidot mūsu kopējo nākotni, iedodot cilvēkiem izpratni par to, kas no piedāvātā ir nevērtīgs un saņēmējam un visai sabiedrībai kaitīgs un kas ir vērtīgs un vajadzīgs. Kas tad ir tas vērtīgais? Tā ir izglītība, zināšanas par cilvēka emociju pasauli, zināšanas, kas dod cilvēkam spēju sevi saprast un veidot, zināšanas, kas cilvēkam dod iespēju apzināties un salīdzināt vērtības. Zināšanas par evolūciju un katra cilvēka vietu sabiedrības sociālajā struktūrā un izpratne par to, kā savstarpēja sadarbība un kopēja tautas vērtību un mērķa izjūta ļaus mums atbrīvoties no iepriekš minētajām problēmām. Un, visbeidzot, zināšanas par to, kā godīgums un taisnīgums, īstums un patiesīgums ļaus katram no mums gūt iekšēju sakārtotību, mieru un gandarījumu vai, īsi sakot, dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi.

Šā mērķa sasniegšanai ar valsts rūpēm par indivīda piemērotību dažiem komerc piedāvājumiem nepietiks. Galvenais ir un paliek godīgums un patiesīgums valsts un tās pilsoņu attiecībās. Valstij ir pedantiski jā rūpējas par pieņemto likumu taisnīgumu nevis tā, ka cilvēki sūdz valsti tiesā par netaisnīgiem likumiem, bet valsts prokuratūrai jā aizstāv savu iedzīvotāju intereses un uzraudzības kārtībā jānoprotē netaisnīgi likumi un tiesu lēmumi. Valsts vadītājiem ir rūpīgi jāatskaitās par katru pāridarījumu iedzīvotājiem un jāpaskaidro, kad un kādā veidā viņi saņems savu naudu vai kompensāciju. Piemēram, bankas *Baltija* bankrota gadījumā valstij jāpaskaidro iedzīvotājiem, kāpēc Laventam atļāva pārdot Maikapara namu, zinot, ka viņa banka neatdos iedzīvotāju iemaksāto naudu. Valstij un nevis katram cietušajam individuāli ir jā rūpējas par to, kā vainīgie kompensēs cilvēkiem radītos zaudējumus. Valstij ir jāpaskaidro saviem pilsoņiem, kāpēc vecāko gadagājuma cilvēku pensiju aprēķināšanā par vienu un to pašu nostrādāto laiku viņiem maksā mazāk nekā tiem, kuri strādājuši 1996. gadā. Un jāpaskaidro, jāpierāda, ka tas nav Satversmes pārkāpums. Bez šādas uz taisnīgumu balstītas nostājas uz iedzīvotāju godīgumu, atbalstu un likumu ievērošanu nevaram cerēt.

Izveidojušamies situācijai raksturīgs tāds pats abpusējs negodīgums, kādu pieredzējam padomju laikā: valsts pieļauj, ka zog tās iedzīvotāji (nodokļu nemaksāšana ir līdzvērtīga), bet tas atņem viņiem morālas tiesības protestēt pret to, ka lielākos apjomos zog (vai – likumīgi paņem sev) valsts vadītāji vai sistēmas dalībnieki. Kā jau minēju, nereti tas notiek likumīgi – paši uzraksta un paši saņem. Pēdējiem tas, protams, ir izdevīgi, jo viņi paņem vairāk.

Mazākā mērogā, tuvākā skatījumā, konkrētāk? Mums jā gatavojas iet uz nākamajām Saeimas vēlēšanām ar domās pie krūtīm piespiestiem bērniem, ar domu par to, cik niecīga brīžiem ir mūsu dzīve, kā mēs neprotam un nevaram. Ar domu par to, kā mūsu bērni saņem trūcīgu un nepilnīgu izglītību un nereti apkārtējās vides iespaidā tiek sakropļoti, nolemti kropļīgi, nepilnvērtīgai dzīvei, kurai ar cilvēka cieņu un laimi maz sakara. Tikai tas mums dos spēju izvēlēties godīgus cilvēkus, kuri darīs visu mūsu nākotnes un mūsu bērnu labā, un atšķirt tos no tiem, kas par tādiem

izliekas. Vai, vēl vienkāršāk, nespēj būt labāki. Mums vajadzēs viņus visus pārbaudīt, iztaujāt, noklausīties, ne katru reizi noticēt, bet pašiem izdarīt savus secinājumus. Jo godīgu cilvēku no negodīga atšķirt spēj tikai tas, kurš pats ir godīgs.

Taču minēto biologu izteiktais likums ir spēcīgā: sabiedrībā notiks pārmaiņas, ja to veidošanā piedalīsies visi. Katrs tajā vietā, kur viņš ir. Kā skudras un bites, mēs būsīm stipri, ja darīsim visi. Vēl saka tā: pārmaiņām jānāk no apakšas. Tas nav nekas jauns, to zina un lieto tie, kuri mūsu sabiedrībā cenšas iegūt maksimālu peļņu. Kā mēs varam veidot pārmaiņas *no apakšas*? Šeit spēles noteikumi ir tādi paši vienaldzīgi un nesaudzīgi kā visa mūsu dzīve – par velti, bez prasīšanas neviens ļaudīm neko nedos. Mums bija jāpieprasa brīvība, tagad mums ir jāpieprasa arī īstums, godīgums, taisnīgums un patiesīgums – vispirms katram pašam no sevis un pēc tam arī no savas valsts. Būs tāpat kā tad, kad prasījām un brīvību dabūjām. Pietiek katram savas svētākās domas pateikt vēl vairākiem cilvēkiem, pateikt un atstāt bērniem, un mēs pagriezīsim šo valsts kuģi tur, kur mums to ļaus mūsu sāpes un cerības, mūsu pašu godīgums un patiesīgums.

Bet ar to nepietiks. Mums jāierauga, ka mūsu skolās mācītā ētika un filosofija, kā to apliecina Maijas Kūles sākumā citētā eseja, ir atpalikusi no dzīves, no tās skarbās īstenības, ar ko mēs tiekam konfrontēti. Tādēļ mums būs vajadzīga tāda ētika un filosofija, kas šai īstenībai atbilst.

Morāla būtne ir tāda, kas spēj salīdzināt savas pagātnes darbības, tās novērtēt un izvēlēties nākotni.

Čārlzs Darvins

10. Zinātniskā ētika

Kas ir ētika un morāle? Ētika ir koncepcijas, principi sadarbībai ar citiem, morāle ir likumi, pēc kuriem es vērtēju sevi un citus, visu to, kas notiek, ko es uzskatu par labu vai sliktu. Vai ētikas un morāles pamatā ir Dieva likumi, kurus cilvēki iegūst reliģijā, nolasa atklāsmē, sarunā ar Dievu? Vai arī tie ir dabas likumi, kurus cilvēki uzzina un saprot, lūkojoties uz savu pagātņi, uz savām kļūdām, uz savām sāpēm? Vai arī varbūt ir vēl citādāk – tie ir kaut kādi abstrakti likumi, kas eksistē, ir ierakstīti abstraktā bezlaika esībā, tā sauktajā Platona pasaulē?

Veco priekšstatu kritika. Augusts Milts lekciju kursā *Ētika* [1] raksta, ka cilvēkam piemīt vairāki enerģijas lauki:

- *vitālais, kas saistīts ar ķermeni, ar tā enerģiju;*

- *emocionālais (pastāv uzskats, ka tā starojums ap ķermeni sasniedz aptuveni 30-40 cm);*

- *mentālais – enerģija, ko rada doma, pārlicība, motīvi.*

Šos enerģijas laukus it sevišķi ietekmē tās garīgās vērtības, kas skar visu cilvēku, ieskaitot zemapziņu. Kāpēc tik patīkami ir atrasties mīlama cilvēka tuvumā? Vai ne tāpēc, ka viņa klātbūtnē labvēlīgi staro visi enerģijas lauki?

Mūsdienu zinātnē nav šādu enerģijas lauku. Tos neviens nav izmērījis, to pastāvēšanu neviens nav pierādījis, tie ir izdomājumi, kuri traucē cilvēkiem sākt sevi saprast. Piemēram, jautājums par to, kāpēc tik patīkami ir atrasties mīlama cilvēka tuvumā, profesionālās zinātnes skatījumā ir izskaidrots Kalifornijas ārstu Tomasa Lūisa, Ričarda Lennona un Fari Amini arī latviešu valodā izdotajā grāmatā *Mīlestības teorijas pamati* [2].

1903. g. angļu filosofs Džordžs Edvards Mūrs pilnīgi noliedza morāles vērtību iegūšanu no dzīves, no evolūcijas, no jebkura mūsu pieredzes aspekta. Viņš šādu morāles vērtību iegūšanu nosauca par naturālistisko kļūdu [3], un daudzi mūsdienu filozofi ir centušies šo kļūdu neatkārtot⁵⁴.

Līdz pat pagājušā gadsimta beigām vairākums pasaules filosofu un zinātnieku uzskatīja, ka ētikas avots ir transcendence un reliģiska atklāsme. Piemēram, Andris Rubenis 1997. g. Rīgā izdotajā grāmatā *Ētika XX gadsimtā* [4], raksta: *Vērtību pirmais un būtiskākais pamatraksturojums ir to neatkarība no jebkuras apziņas un realitātes vispār* (182. lpp.). Ja mēs paziņojam, ka *vērtību būtiskākais pamatraksturojums ir to neatkarība no realitātes*, tad tas nozīmē, ka kaut kādas vērtības lietošana nav atkarīga no tā, kas ar mums notiek, t. i., vai mēs izdzīvojam un attīstāmies vai ejam bojā.

Citā vietā autors citē Jungu: *Pienācis laiks izskaust cerības uz pozitīvu zināšanu iespējamību un 'patiesā ceļa norādījumu' cilvēkam. Likumoti un aplami ceļi ir nepieciešami, jo tie nav neproduktīvi, bet to rezultātā cilvēkam pašam jānonāk pie*

⁵⁴ Katram domājošam cilvēkam ir skaidrs, ka visu vērtību derīgums ir pārbaudāms ar realitāti, ar to, kas ar mums notiek.

patiesības (79. lpp.).

Vai likumoti un aplami ceļi ir nepieciešami? Pilnīgi un noteikti – nav. Likumoti un aplami ceļi nav nepieciešami, tie ir nevēlami un kaitīgi. Informācijas teorija māca, ka tikai tajos gadījumos, kad mums nav nekādas iepriekšējas informācijas par risināmo uzdevumu, visātrāk pie mērķa ved gadījuma meklējumi. Tas, kā zināms, ir galvenais evolūcijas lietotais mehānisms, kas ir visas attīstības un komplicētības veidošanās pamatā: gadījuma meklējumi + dabiskā izlase.

Visos pārējos gadījumos, kad mums ir kaut kādas zināšanas par risināmo uzdevumu, nav jāiet *likumoti un aplami ceļi*, bet jālieto šīs zināšanas.

Viens no mūsdienu pasaules lielākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons raksta [5]:

Mūsdienu modernajā sabiedrībā lietoto morāles spriedumu popūrijs, vienkārši sakot, ir juceklis. Tās ir himēras, kas veidotas no nesaderīgām sastāvdaļām... Ētikā un politikas zinātnē trūkst pārbaudītu zināšanu par cilvēka dabu, kas nepieciešamas, lai formulētu likumus, kas apraksta sakarības starp cēloņiem un sekām, un veidotu uz tiem bāzētus saprātīgus spriedumus. Bāzējoties uz šādiem likumiem, būtu iespējams saprātīgi pārveidot senos morāles izteikumus tā, lai tie atbilstu ātri mainīgajam mūsdienu dzīves tempam, kurā mēs gribot negribot un pa lielākai daļai neapzinoties esam ielēkuši.

Mazliet vēstures. Ne jau visi pagājušo gadsimtu domātāji sludināja ētikas neatkarību no dzīves. Jau vairākus gadu desmitus pirms Mūra angļu filosofa Džons Stjuarts Mills (1806–1873) izteica vienkāršu domu, ka mums daba nav jāatdarina, bet – jāuzlabo. Ja dabu ir radījis Dievs, tad tai jāsaturs viņa vērtības. Ja Dievs nav mums labvēlīgs, tad kādēļ godāt viņa vērtības? Milla domas par ētikas avotu bija visai skarbas [6]. Esejā *Daba* viņš rakstīja:

Ko jūs! Vai jūs jokojat? Daba cilvēku uzdur kā uz mieta, salauž uz moku rata, ļauj, lai viņu apriņ mežonīgi zvēri, ļauj viņam sadegt, apmētā viņu ar akmeņiem kā Kristus mocekļus, liek viņam ciest badu, salu un lēnām saindē viņu ar saviem indīgajiem izgarojumiem, un vēl simtiem un tūkstošiem moku un nāves veidu tai ir rezervē. Un visu tā dara ar augstprātīgu vienaldzību, bez žēlsirdības un taisnīguma, vienaldzīgi iztukšojot savus krājumus pāri labākajiem un cēlākajiem un arī sliktākajiem un zemiskākajiem.

Ja dabā ir kādas radīšanas pazīmes, tad viena no labāk redzamajām lietām ir tā, ka liela daļa dzīvnieku pavada savu dzīvi, mokot un apriņot citus dzīvniekus. Katram, neatkarīgi no tā, kādas reliģiskas frāzes viņš lieto, rakstīja Mills, jāatzīst, ka, ja daba un cilvēks ir labvēlīgas būtnes radīti, tad šī būtne paredzējusi dabu kā shēmu, kura ir jāuzlabo, bet nevis – jāatdarina. Mums nav jāmeklē norādījumi arī savā intuīcijā, kas piepildīta ar slēptiem aizspriedumiem.

1871. g., 12 gadus pēc Darvina *Sugu izcelšanās* publicēšanas, grāmatā *Cilvēka izcelšanās* [8] Darvins parādīja jaunus cilvēku morāles avotus. Viņš skaļi nepaziņoja savas jaunās teorijas satraucošos un strīdīgos secinājumus. Viņš tieši neteica, ka ļaunā un labā jēdzieni, kurus līdz šim cilvēki uztvēra kā kaut ko no augšas saņemtu, ir visai patvaļīgs mūsu unikālās evolucionārās izcelsmes produkts. Bet publicētā grāmata dažās vietās ļāva ieraudzīt morāles relatīvisma blāzmu. Ja cilvēku sabiedrība būtu līdzīga bišu sabiedrībai, Darvins rakstīja, tad *nav nekādu šaubu, ka mūsu neprecētās*

sievietes, līdzīgi kā darba bites to dara, uzskatītu par savu svētu pienākumu nonāvēt savus brāļus, bet mātes – nonāvēt savas vairoties spējīgās meitas; un neviens to neuzskatītu par pārkāpumu.

Daži izdarīja secinājumus. Laikraksts *Edinburgh Rewiev* rakstīja, ka, ja Darvina teorija izrādīsies pareiza, tad visi nopietni domājoši cilvēki būs spiesti atmest motīvus, kas bija viņu līdzšinējās cildenās un tikumiskās dzīves pamatā, jo viņi ieraudzīs, ka tā balstījās uz kļūdu. Jo izrādīsies, ka mūsu morāles izjūtas nav nekas vairāk kā tikai – izkopti instinkti... Ja šie uzskati izrādīsies pareizi, tad ir neizbēgama visas mūsu domāšanas revolūcija, kas satricinās mūsu sabiedrību līdz pašiem pamatiem un iznīcinās mūsu apziņas svētumu un reliģijas jēgu.

Šis redzējums nebija gluži bez pamata. Reliģiskās jūtas mūsdienu sabiedrībā ir kļuvušas vājākas, sevišķi jaunu un inteligentu cilvēku vidū, tādu cilvēku aprindās, kuri lasa *Edinburgh Rewiev* un līdzīgas avīzes. Un tā vien šķiet, ka arī sirdsapziņas svars vairs nav tik liels kā Viktorijas laika cilvēkiem. Starp ētikas filosofiem vairs nav vienprātības par to, kur jāmeklē galvenās morāles vērtības. Varbūt tas būs pavisam neliels pārspīlējums, ja teiksim, ka daudzos gadījumos valdošā morāles filosofija ir nihilisms. Šīs parādības cēlonis, kaut arī bieži neapzināts, ir Darvina izdarītais apvērsums: tā pirmā daļa (*Sugu izcelšanās*) bija uzbrukums Bībeles radīšanas stāstam, bet otrajā daļā (*Cilvēku izcelšanās*), tika apšaubīti kristīgās morāles pamati.

Tagad tiek apšaubītas ne tikai atsevišķas morāles vērtības, bet viss līdzšinējās morāles priekšmets. Mūsdienās daudzi biologi uzskata (sk., piemēram, *John Templeton Foundation conversation, Investing in the big questions, www://templeton.org/belief*), ka evolūcijai nav nekāda mērķa, ka mēs, mūsu rašanās, ir tikai akls gadījuma notikums, un daudzi zinātnieki raksta, ka viņi visai mūsu esībai nevar ieraudzīt nekādu jēgu.

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve* citē mūsdienu domātājus: *Mēs esam nākotnes norieta liecinieki. Modernisma idejas noriets un tāda apšaubāma priekšstata kā postmodernisms popularitāte ir fenomeni, kas attiecas ne tikai uz literatūru un mākslu vien: mēs šobrīd pārdzīvojam būtisku ideju un ticējumu krīzi, kuras orientējušas cilvēkus vairāk nekā divus gadu tūkstošus... ir zudis to pamatjēdzienu spēks, kuri gadsimtiem ilgi nesuši garīgo norisi... Nekad vēl nav vērota tāda apziņas nebrīvība kā divdesmitajā gadsimtā* (14. lpp.).

Cīniķi zina ļoti daudz ko, bet izmanto zināšanas, lai labāk pielāgotos. Klīniķi savas zināšanas par to, kā darbojas sabiedrība, izmanto, lai cīnītos pret visu to, kas cilvēku degradē, padara nepilnvērtīgu un amorālu. ... jautājums ir par mums: kā dzīvot? Šo jautājumu joprojām uzdod filosofijai, taču bieži vien no tās vairs negaida nekādu atbildi, jo sācies ir laikmets 'aiz filosofijas' (16. lpp.).

Tātad kur mēs esam? Vieni aukstajā Universā bez morāles žiroskopa un bez jebkādas cerības tādu atrast? Vai pēc-Darvina pasaulē morālei nav nekādas jēgas?

Priekšstati par to, kas ir labs un kas slikts, ir ieroči, kuri mums nepieciešami ikdienas dzīvē, risinot konfliktus starp blakusstāvošiem indivīdiem. Darvina pārdomas par *sociālajiem instinktiem* ir nobruģējušas ceļu teorijām, kas stingri balstās uz loģiku un faktiem, uz vispārēju altruismu un konkrētas radniecības saitēm, nevis, kā agrāk,

uz dievišķo. Simpātija, empātija⁵⁵, līdzcietība, sirdsapziņa, vainas izjūta, nožēla un pati taisnīguma izjūta, doma, ka laba darītāji pelna labu atalgojumu un slikta darītāji ir pelnījuši sodu – tagad visi šie priekšstati ir pasniegti kā konkrētas planētas organiskās dzīvības vēstures produkts. Darvina laikabiedrs angļu filozofs un sociologs Herberts Spensers (1820–1903) rakstīja, ka evolūcija virza sugas indivīdus uz ilgāku un komfortablāku dzīvi un aizvien veselīgāku pēcnācēju radīšanu. Un tādēļ mūsu uzdevums ir atbalstīt šīs vērtības. To dara, savstarpēji sadarbojoties, vienam otru atbalstot, dzīvojot *ilgstoši mierīgās sabiedrībās*.

Risinājumi. Kāda ir šādas dzīves galvenā straume? Domas dalījās. Viens virziens, ko vēlāk nosauca par sociālo darvinismu, bāzējās uz dabiskās izlases nesaudzīgo (bet vienlaikus – arī radošo) nepiemēroto indivīdu *novākšanu*. Mācības morāle jeb galvenā doma – ciešanas ir progresa kalpone kā cilvēku, tā visas evolūcijas vēsturē. Par sociālo darvinismu Spensers rakstīja: *mazspējīgo nabadzība, nepiesardzīgo ciešanas, mazdarbīgo bads un vājāko pagrūšana malā, kas tik daudzus atstāj nabadzībā un niecībā (in shallows and in miseries), ir tālredzīgas labdarības spriedumi*. Šos vārdus Spensers uzrakstīja astoņus gadus pirms Darvina *Sugu izcelšanās*, un cilvēki jau tajā laikā uzskatīja, ka ieguvums caur ciešanām (*gain through pain*) ir dabas ceļš. Bet Darvina dabiskās izlases teorija šim uzskatam piešķīra kosmisku dimensiju. Džons Rokfellers sacīja, ka vājo kompāniju iznīkšana vienaldzīgās sacensības ekonomikā ir *dabas un Dieva likumu izpausme*.

Darvins un Mills redzēja morāles problēmas risinājumu utilitārisma⁵⁶. Tā galvenā ideja ir vienkārša: **galvenie morāles avoti ir patika un sāpes**. Notiekošo mēs saucam par labu, ja tas pasaulē vairo laimi, un par sliktu, ja tas vairo ciešanas. Utilitārisms balstās uz vienkāršu domu, ka laime ir labāka par nelaimi. Un kas gan to var apstrīdēt?

Mills rakstīja, ka lielākās laimes princips ieņem nozīmīgu vietu arī to cilvēku morāles uzskatu sistēmās, kas neatzīst utilitārismu. Nav tādas morāles mācības, kas var noliegt, ka cilvēku rīcības iespaids uz laimi ir galvenais jebkuras morāles apsvēruma un galvenais morāles likumu avots. Visu morāles diskusiju un mācību pamatā ir atziņa, ka laime ir laba un ciešanas ir sliktas.

Utilitārisma lietošana sabiedrībā balstās uz spēļu teorijas atziņu par kopējo sabiedrības ieguvumu, kas ir lielāks par nulli, ja tās locekļi lieto sadarbību⁵⁷. Piemēram, ja jūs pieturat durvis nācējam aiz jums un viņš dara to pašu nākamajam, tad kopējais sabiedrības ieguvums ir lielāks nekā tad, ja neviens tā nerīkojas. Sabiedrība, kurā katrs dod nedaudz, bet visi kopā iegūst daudz. Šī atziņa saka: katram jāiet cauri dzīvei, uzskatot citu cilvēku labklājību par tikpat svarīgu kā savējo.

Paulu Koelju grāmatā *Zahir* [9] stāsta par zemnieku, kurš klostera vārtu

⁵⁵ Empātija – spēja sajūst to, ko jūt citi.

⁵⁶ Angļu val. *utility* – derīgums.

⁵⁷ Spēļu teorija aplūko tādas spēles, kurā viens dalībnieks iegūst tik, cik otrs zaudē, piemēram, šahs. Šādu spēļu rezultāts ir zaudēts (-1:1), uzvarēts (1:-1) vai neizšķirts (-1/2:1/2), tas ir, iegūto un zaudēto punktu summa ir 0. Šādas spēles sauc par nulles summas spēlēm. Bez tam vēl teorija aplūko tādas spēles, kurās rezultātu punktu summa ir >0, tās ir tādas spēles, kas balstās uz sadarbību, kurā iegūst visi tās dalībnieki, piemēram, tirdzniecība cilvēku sabiedrībā. Šādas spēles sauc par nenulles summas spēlēm.

sargam dāvina vīnogu ķekaru. Vārtsargs ķekaru nolemj atdot abatam, tas savukārt – kādam slimajam, tas savukārt – pavāram utt., kamēr zemnieka atnestā dāvana atgriežas atpakaļ pie vārtsarga. Tādā veidā sabiedrībā tiek izplatīts došanas prieks, kas emocionāli izglītotiem cilvēkiem ir lielāks par saņemšanas prieku.

Tā ir radikāla doktrīna. Bībelē lasām, ka tās sludinātāji ir tikuši piesisti krustā. Mills rakstīja: *Jēzus likumā mēs redzam utilitārisma ētiku. Darīt citiem tā, kā mēs gribam, lai dara mums, un mīlēt savu tuvāko, kā mēs mīlam sevi pašu, ir utilitārisma morāles perfekcija.*

Var sacīt, ka utilitārisms ir neierobežota empātija. Amerikāņu publicists Roberts Raits (*Robert Wright*) raksta [7]: *Vai nav pārsteidzoši, ka radošais process, kura galvenā izdzīvošanas stratēģija bija egoisms, radīja organismus, kuri ne tikai ieraudzīja, kas viņus radījis, bet arī pārdomāja, novērtēja tā galveno likumu un atteicās no tā.*

Dzīvnieku starpā mēs redzam nevis egoismu, bet vienaldzību un tad, kad tas ir izdevīgi, arī – sadarbību. Piemēram, daudzi dzīvnieki brīdina savas grupas locekļus par draudošām briesmām. Vēl vairāk, zīdītāju starpā mēs novērojam savstarpēju pieķeršanos un mīlestību. Un *Homo sapiens* ir augstākais evolūcijas sasniegums; tas šīs īpašības izkops tādēļ, ka to pieprasa lielie evolūcijas likumi, kas *novāks* mazāk piemērotos. Ja mēs gribam, lai šie likumi mūs *nenovāc*, mūsu dzīves, mūsu izturēšanās, mūsu rīcības pamatā jāliek tas, kas mūsu esībai un attīstībai ir derīgs. Angliski derīgums ir *utility*, no šejienes mūsu ētikas nosaukums – utilitārisms. Mēs varam strīdēties par niansēm, mēs varam savai ētikai piešķirt dažādus nosaukumus, bet galvenais princips – derīgums izdzīvošanai – ir grūti apstrīdama patiesība.

Mūsdienu pieeja. Iepriekšējo gadsimtu domātāju priekšstatus par morāles likumu pastāvēšanu ārpus cilvēka apziņas vai zemapziņā šodienas zinātne nav apstiprinājusi. Piemēram, Kants raksta par prātā esošām apriorām, t. i., pirmspiederzes formām. Mūsdienu pētījumi liecina, ka cilvēka apziņā ir tikai tas, kas dzīves laikā tajā ielikts. To ilustrē nesaudzīgs eksperiments [2], kuru 13. gs. veica Dienviditālijas karalis un Romas imperators Frederiks II. Viņa Karaliskā Augstība prata vairākas valodas, un viņš nolēma mēģināt noskaidrot visas cilvēces *iedzimto valodu*, uzdodot klosterī izaudzināt bērnus, kuri nekad nebūs dzirdējuši runāto valodu. Franciskāņu mūks Saltimbēne de Parma, kurš rakstīja monarha hroniku, ziņoja, ka Frederiks aizliedza mūķenēm, kuras auklēja, zīdīja, mazgāja un peldināja bērnus, pļāpāt vai runāt ar viņiem. Majestāte gribēja noskaidrot, vai bērni sāks runāt ebreju (kas saskaņā ar Bībeli bija pirmā) vai arī grieķu, latīņu vai arābu valodā. Vai arī to vecāku valodā, kuru ģimenēs viņi bija piedzimuši. Frederika eksperiments beidzās, nedevis nekādu lingvistikas rezultātu: visi bērni nomira, neizrunājuši ne vārda. To pašu mēs varam sacīt par morāles jēdzieniem un likumiem: ja cilvēkus turēsim līdzīgos patoloģiskos apstākļos, nekādus morāles likumus viņi nezinās. Ir zināmi daži gadījumi, kad pirmajos dzīves gados bērnam nav iemācīta valoda. Izrādās, ka vēlāk to pilnīgi iemācīt vairs nav iespējams.

Šobrīd stāvoklis ir radikāli mainījies. Jaunās mūsdienu zinātnes nozares – evolūcijas teorija, datorzinātnes un informācijas teorija, bioloģija, kosmoloģija un kvantu fizika – ir devušas cilvēkam iespēju ne tikai paskatīties uz sevi no mūžības viedokļa, bet nopietni, pamatojoties uz bioloģisko būtņu populāciju pētījumiem,

profesionāli un atbilstoši zinātniskās pieejas pamatprasībām izprast un noformulēt likumus, pēc kuriem notiek to attīstība, un, balstoties uz tiem, atbildēt uz jautājumu, *kas cilvēkam ir jādara*.

Bet mums var uzdot jautājumu: *Vai šos likumus, pēc kuriem notiek mūsu attīstība, cilvēki jau sen nav ieguvuši atklāsmes ceļā?* Kaut mēs dzīvē nereti pieredzam atklāsmi, cilvēka apziņas pētījumi liecina, ka atklāsmē ir smadzenēs agrāk ieliktās informācijas apzināšanās kādas problēmas vai uzdevuma risinājuma veidā. Pamatprincips paliek spēkā: cilvēka apziņā ir tikai tas, kas tajā ielikts.

Mūsu pieredze. Tagad, kad esam secinājuši, ka vienīgais avots, kas mums ļauj pašiem sevi saprast un zināt, kas saka, kas mums ir atļauts un kas ir aizliegts, ir mūsu pieredze, nedaudz padomāsim par šo pieredzi, par to, vai tā vienmēr ir laba.

Āfrikā Kalahari tuksnesī vietējie iedzīvotāji (Āfrikas bušmeņi) pārtika no augiem un medībām. Pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados Rietumvalstu cilvēki ar viņiem izveidoja pirmos kontaktus. Uz jautājumu, *kāda palīdzība viņiem visvairāk vajadzīga*, atbilde bija viena: ūdeni. Jo tuksnesī viņi bija spiesti nepārtraukti iegūt, glabāt un pārvadāt ūdeni. Tas viņiem bija vislielākais dārgums.

Izrādījās, ka Kalahari ir daudz apakšzemes ūdeņu. Rietumnieki izveidoja piecus urbumus un tādā veidā pilnīgi nodrošināja cilšu iedzīvotājus ar ūdeni. Taču līdz ar ūdens ieguvu radās neparedzētas un negaidītas problēmas. Daudzu paaudžu laikā šie iedzīvotāji bija klejotāji, kas pārvietojās no vienas vietas uz otru kopā ar medījamiem dzīvniekiem un saskaņā ar augu valsts sezonu maiņām. Pēc urbumu izveidošanas klejotāji apmetās uz pastāvīgu dzīvi urbumu tuvumā un, protams, īsā laikā iznīcināja tuvumā mītošos dzīvniekus un augus. Vēl vairāk, sadzīves atkritumu uzkrāšanās izraisīja dažādas slimības. Un tā vienas vēlēšanās piepildīšana radīja jaunas un vairākas – tagad viņiem bija ūdens, bet viņi bija badā un slimī. Vai tā ir laba pieredze, vai tas ir progress?

Līdzīgu vēl lielāka mēroga problēmu izveidošanos mēs sastopam, novērojām itin bieži: dažādu klejotājcilšu un mazāku tautu dzīvesveida, valodas un kultūras un pašu cilvēku bojāeju, tiem saskaroties ar lielāku nāciju pārstāvjiem un kultūru. Arī mūsdienu sabiedrībā dažādu zinātnes, tehnoloģiju un izklaides industrijas sasniegumu ieviešana nereti rada šo produktu saņēmēju līdzšinējās kultūras degradāciju un bieži vien arī pašu saņēmēju un lietotāju bojāeju. Vai tā ir laba pieredze?

Jāsecina, ka **izpratnes par to, kas mums ir derīgs un vajadzīgs, kas ir pareizs un kas nepareizs, kas ir mūsu morāles un ētikas pamatā, nav mūžīgas, nemainīgas vērtības, bet ir atkarīgas no mūsu dzīves, no tā, ko mēs darām, kas ar mums notiek**. Piemēram, ja mēs lidojam kosmosa kuģī un pārtikas vai skābekļa krājumi ir ierobežotā daudzumā, ka to visiem nepietiks, līdz kuģis sasniegs Zemi, kuģa komandai, ja viņi grib izdzīvot, jāpieņem smags lēmums – dažiem komandas dalībniekiem jāmirst, lai pārējie izdzīvotu. Līdzšinējie morāles likumi, ka katra dalībnieka dzīvība ir neaizskarama, šajā gadījumā vairs nebūs derīgi.

Līdzīgus jaunus un radikālus lēmumus attiecībā uz savu nākotni cilvēce būs spiesta pieņemt šajā gadsimtā. Varam teikt, ka aizvien komplicētāku formu un attiecību veidošanās cilvēku sabiedrībā acīmredzot ir neizbēgama. Lai šajos apstākļos izdzīvotu, cilvēki ir un būs spiesti apgūt jaunas atziņas, izpratnes un izturēšanos. Šo pielāgošanos aizvien augošai dažādībai un sarežģītībai, ja tā kalpo izdzīvošanas

saglabāšanai, saucam par progresu. Un ētika ir šā progresa principi, un morāle ir šā progresa likumi. Tas ir, uz mūsu pieredzi, uz realitāti, uz īstenību balstīts principu un likumu krājums par to, kā mums jāveido sava attīstība.

Atcerēsimies neseno musulmaņu pasaules konfliktu ar Rietumu sabiedrības priekšstatiem. Tā saucamā globalizācija ir novedusi pie aizvien ciešākiem kontaktiem starp dažādu kultūru cilvēkiem, un tas abām pusēm prasa jaunu izpratņu un izturēšanās veidošanu. Sastapšanās ar jauno, līdz šim nepieredzēto notiek visā mūsu dzīvē. Atcerēsimies, kā nesenie notikumi Somālijā, Afganistānā un Irākā ir mainījuši ASV dzīvi.

Vilsons raksta [5]: *Fausta izvēle notika jau pirms dažiem gadsimtiem, kad cilvēce sāka lietot pirmos progresa zobratu: jo vairāk zināšanu cilvēki iegūst, jo vairāk viņi spēj vairoties un pārveidot savu apkārtni, turklāt tagad viņiem vēl vairāk vajadzīgas jaunas zināšanas, lai vienkārši paliktu dzīvi. Mūsdienu tehnoloģija kļuvusi par vispārēju protēzi. Atņemiet elektrību Austrālijas aborigēniem, un nekas vai gandrīz nekas nenotiks. Atņemiet elektrību Kalifornijai, un ies bojā miljoni (270. lpp.).*

Mūsu attīstības, mūsu domāšanas, mūsu ētikas pamatā jāliek zināšanas par to, kā nodrošināt mūsu pašu un mums līdzīgo attīstību un izdzīvošanu. Cirvja, darbarīku, ieroču, dažādu mašīnu un jauno sakaru līdzekļu izgudrošana un izgatavošana cilvēces vēsturē vienmēr ir gājusi pa priekšu to lietošanas prasmei un neizmantošanas ētikai: vispirms mēs iemācāmies cirvi lietot, bet pēc tam, gūstot pieredzi no savām sāpēm, to nelietot sev līdzīgo iznīcināšanai. Īsi sakot, mūsdienu ētika un morāle ir citu cilvēku neiznīcināšanas un mūsu pašu izdzīvošanas mācība.

Morāle un ētika, pamatkonceptijas. Zinātniskais humānisms. Morāle tagad kļūst par sociālu zinātņu. Cauri gadu simtiem cilvēki savas vērtības sakārto pēc iekšējās skalas, kas rāda cilvēces gājiena virzienu: sāpes, ciešanas, nāve, miers, labklājība, panākumi. Morāle parādās tad, kad ir izvēle: dažas iespējas ir labākas par citām. Piemēram, nav iespējams braukt lielā ātrumā cauri apdzīvotai vietai un saglabāt drošību. Var tikai vienu – drošību vai ātrumu, bet ne abus. Visa mūsu dzīve pildīta ar izvēli, un ētikas un morāles principi ir tā vadlīnija, kas saka, kā šai izvēlei jānotiek.

Dzīvo būtņu attīstības pamatā ir kooperācija un sacensība. Lai nodrošinātu izdzīvošanu, mazinātu sociālos konfliktus un lai savai esībai piešķirtu kaut kādu jēgu, cilvēki izveido ētikas un morāles likumus. Bet dažādās populācijās un kultūrās vienmēr pastāv kaut kāda atšķirība, cilvēces telpiskās nodalīšanās dēļ var pastāvēt dažādas ētikas. No vienas puses, varam teikt, ka dažādība ir laba, tā bagātina mūsu domāšanu un dzīvi. Bet, no otras puses, vai ētikā ir objektīvas patiesības, tādas, kas ir pareizas visiem cilvēkiem? Jā. Visās ētikas sistēmās ir kaut kādi ticējumi un atšķirības, bet objektīvās patiesības *spīd* cauri gadsimtiem. Visai cilvēcei kopēji ir tie likumi, kas domā un runā par visas cilvēces izdzīvošanu.

Harmoniska sabiedrība izveidojas ilgas sadarbības laikā. Ja šī sabiedrība nesaņem traucējošas ārējās iedarbes, tā ir līdzīga sarežģītai mašīnai, kurā vienlaikus darbojas daudzas labi noregulētas automātiskās regulēšanas sistēmas, kas visus procesus uztur nemanāmā bezkonfliktu harmonijā. Šādu režīmu mēs novērojam ģeogrāfiski izolētās sabiedrībās Himalaju kalnos, Āfrikas džungļos vai ziemeļu polārajos apgabalos, kur cilvēki gadsimtiem dzīvo senu reliģiju, tradīciju un

primitīvas ekonomikas apstākļos. Bet pietiek šīs sabiedrības cilvēkus neapdomīgi konfrontēt ar citas kultūras pārstāvjiem, kuri nāk ar pilnīgi atšķirīgiem priekšstatiem par to, kas ir atļauts un kas aizliegts, un notiek ētikas priekšstatu, mēs sakām – kultūru, sadursme. Var teikt, ka šādā nozīmē strauja attīstība un priekšstatu maiņa rada konfliktus, kuru dalībnieki nereti iet bojā. Šeit tikai divi ceļi. Pirmais ir lēnāka populācijas konfrontācija ar svešo un jauno, šo ceļu iet tehnoloģiski mazāk attīstītās valstis, piemēram, Indija, vai arī slēgtas sabiedrības, piemēram, Ķīna, vai arī citā griezumā – dažādu reliģiju kopienas. Otrs ceļš, kuru mēģina iet mūsu, Eiropas sabiedrība, ir sabiedrības locekļu sagatavošana visam jaunajam. Kā zinām, pēdējais mums ne vienmēr pietiekami labi izdodas, un mēs pieredzam konfliktus.

Šo konfliktu izpratnei un risināšanai vajadzīga ētika. Kas ir ētikas un morāles likumu veidošanas pamatā? Tās pamatā ir evolūcijas veidots aizsargmehānisms – sāpes. Tās mūs brīdina, pasaka, kā nevajadzēja rīkoties, un mudina mūs tā nerīkoties nākotnē. Daba cilvēkiem devusi acis, ausis, sajūtas un spēju domāt. Šie ieroči ir pietiekami, lai sagādātu pārtiku un pajumti, izvairītos no plēsīga zvēra vai vētras. Prāts uzkrāj iepriekšējo notikumu pieredzi un atmiņā izveido likumus, kas nākamajā reizē nodrošina izdzīvošanu un mazāk sāpju.

Ja mums būtu jādzīvo kopā ar tīģeriem, tad viens no morāles galvenajiem likumiem būtu – neprovocēt tīģeru uzbrukumu. Pieaugot dzīves sarežģītībai, izvairīšanās no tīģera vairs nav ikdienas uzdevums. Šobrīd mums jālavierē un jāpieņem lēmumi daudz sarežģītākās situācijās, mūsu domāšana no taustāmās pasaules pārvietojas uz aizvien lielākiem vispārīnājumiem un abstraktām lietām.

Mūsdienu dzīve satur daudz smalkākus un grūtāk uztveramus apdraudējumus un mūsu domāšana no tiešo notikumu pasaules pārvietojas uz abstraktu iespēju pasauli. Vajadzība pēc miera ir daudz abstraktāka nekā vajadzība bēgt no tīģera. Bet abos gadījumos mērķis ir viens un tas pats: izbēgt no sāpēm un nodrošināt izdzīvošanu vienaldzīgo dabas likumu pasaulē.

Lai sabiedrības locekļi varētu sadarboties, viņu starpā jāvalda savstarpēji izdevīgām attiecībām: preču un ieguldītā darba maiņa, saistību izpilde un savstarpēja uzticēšanās, atturēšanās no zagšanas, varmācības un slepkavības. Šo saistību nepilde ir parazitiska, tā pasliktina visas sistēmas darbību. Tādēļ nepieciešami morāles likumi. Labi likumi rada jūtamu sociālu līdzsvaru. Nācījas dzīvotspēju var mērīt ar to cilvēku skaitu, kuri dod ieguldījumu tās ekonomikā, vai, pretēji, ar sociālo parazitū skaitu. Katrā sabiedrībā, īpaši – lielu maiņu laikā – atsevišķi indivīdi cenšas atteikties no līdz šim lietotajiem morāles likumiem un gūt sev lielāku labumu, mainot to loģiku savtīgu interešu virzienā, bet šie likumi ir kā atspere, kas pēc lielāka vai mazāka laika pakārto sabiedrībā lietotos likumus kopējā progresa prasībai. Paaudzēm un sabiedrībām mainoties, tie tiek sakropļoti, bet kopējā gaita tos atkal iztaisno⁵⁸. Nepieciešamību smagi strādāt un ievērot visiem izdevīgus likumus katrai paaudzei un katrai sabiedrībai sev jāatklāj no jauna.

Mūsdienu ētikas pamatā ir doma, ka ētikas principu zināšana un morāles likumu ievērošana nodrošina optimālu sabiedrības attīstību [10]. Piemēram, ir zināms,

⁵⁸ Pēc padomju sistēmas sabrukuma mēs pieredzējām klajas kriminālas darbības, bet tagad likumu pārkāpšanu nomaina likumu izmantošana.

ka, kaut arī satiksmes noteikumi to nepieprasa, sastrēgumu vietās mazo auto vadītāji palaiž garām autobusus un trolejbusus. Kāpēc? Tāpēc, ka autobusā vai trolejbusā brauc 10-50 reižu vairāk cilvēku. Šo cilvēku nokļūšana ātrāk pie mērķa veicinās sabiedrības izaugsmi. Mēs šeit pieredzam sabiedrības locekļu sadarbību, kas tās dalībniekiem sniedz ne tikai pārvietošanās ātruma palielinājumu, bet arī emocionālu baudījumu: tā ir apziņa, ka mēs esam veicinājuši citu cilvēku attīstību un ka viņi darīs to pašu attiecībā pret mums.

Līdz šim mēs runājām par ētikas pamatprincipiem un to izcelsmi. Tagad aplūkosim jautājumu, vai ir atšķirība starp līdzšinējiem ētikas un morāles likumiem, kuru avoti ir reliģija vai transcendence, un mūsdienu zinātnisko ētiku, kuras avots ir mūsu pieredze? Jā, noteikti ir.

Piemēram, kaut arī abas ētikas saka – *tev nebūs nokaut*, atšķirība ir milzīga. Mēs zinām, ka Anglijā eitanāzija ir aizliegta, un mēs atceramies avīzēs aprakstītu gadījumu, kad nedziedināmi slima sieviete, kura zināja, ka viņas slimība progresēs līdz tādām stāvoklim, kad viņa pati vairs nevarēs sevi apkopt un ēst, aizbrauca uz Šveici, kur eitanāzija ir atļauta, un, atvadījies no saviem bērniem un tuviniekiem, ieņēma nāvējošu barbiturātu devu.

Mēs zinām citu gadījumu, kad Polijā, kur aborti ir aizliegti, kādai sievietei neļāva izdarīt abortu un viņa zaudēja redzi. Šajos gadījumos zinātniskā ētika nesaka: *tev nebūs nokaut*.

Vēl vairāk. Iedomāsimies gadījumu, kad policists redz, ka terorists-pašnāvnieks ir sagatavojis bumbu un tūlīt to spridzinās. Kristīgās reliģijas ētika aizliedz viņu nošaut, bet zinātniskā ētika – atļauj. Lai glābtu citu cilvēku dzīvības.

Iedomāsimies cilvēces tuvāko nākotni. Katram domājošam cilvēkam ir skaidrs, ka 10-20 gadu laikā cilvēkiem būs radikāli jāierobežo sava vairošanās, jo Zemes resursi un cilvēku radīto izmaiņu kompensācijas iespējas būs izsmeltas. Vai mēs varēsim izmantot kristīgās morāles likumu – *tev nebūs nokaut*? Ja negribam, ka to izdara kari, slimības, bads un citas kataklizmas, tad – ne. Mums *nāksies* lietot zinātnisko ētiku, izveidot attiecīgus likumus un morāli un ierobežot cilvēku vairošanos. Paraugoties plašāk, redzam, ka dabas likumi un mēs, cilvēki, jau sen un masveidīgi pārkāpjam bausli *tev nebūs nokaut*. Mēs ne tikai iznīcinām viens otru dažādos konfliktos un karos, bet rīkojamies vēl vienkāršāk: pametam tos, kuri cieš badu vai atrodas uz bojāejas sliekšņa, viņu liktenim. Un sakām – *tur neko nevar darīt, tāda ir dzīve*. Tas, protams, nav tiesa – dzīve ir tāda, kādu mēs to veidojam. Un zinātniskā ētika šajā jautājumā saka: no vienas puses, mums būs jāierobežo cilvēku vairošanās (ar kontracepcijas un abortu palīdzību), no otras puses, mums būs nevis vienaldzīgi jāpasaka sev un citiem *tāda ir dzīve*, bet būs jā rūpējas par visiem, kuri ir piedzimuši. Mums būs jānodrošina viņu tiesības uz pilnvērtīgu dzīvi nevis ar deklarāciju palīdzību, bet – ar jaunu morāli un ētiku⁵⁹ un tai atbilstošu likumdošanu. Jo augstāku sabiedrības progresu mēs panāksim tikai tad, ja rūpēsimies ne vien par savu, atsevišķu indivīdu labklājību, bet – par visu cilvēku labklājību un attīstību. Sociologi saka – no parazītisma un sacensības pāriesim uz kooperāciju. Tam vēl būs

⁵⁹ Amerikāņu biologs E.O. Vilsons to sauc par zinātnisko humānismu. Vairāk par to sk. *American Humanist Association* – <http://www.humanist.net>.

vajadzīgas vairākas paaudzes.

Tas viss nav vienkārši. Pāreja uz kooperāciju nenozīmē, ka varēsim ignorēt cilvēku ģenētisko dažādību. Arī šādas cilvēciskas sabiedrības apstākļos cilvēki būs atšķirīgi – ar atšķirīgām spējām, talantiem un vajadzībām. Tas nozīmē atšķirīgus sociālos stāvokļus, atšķirīgu katra indivīda devumu sabiedrībai un atšķirīgu atalgojumu. Zinātniskais humānisms neparedz visu cilvēku vienlīdzību, bet – taisnīgu nevienlīdzību. Nevienlīdzību tādā nozīmē, ka cilvēki nepiedzimst vienādi, ar vienādiem talantiem un spējām, ar vienādām vajadzībām apveltīti. Un vienādos sociālos apstākļos un vienādās kultūrās. Taisnīgu tādā nozīmē, ka mums ir iespēja cilvēku sabiedrībā neļaut izpausties vienkāršajiem primātu instinktiem, kas stīprākos un veiksmīgākos mudina iedalīt, paņemt sev vēl vairāk, atņemot mazāk spējīgajiem un uz zemāka sociālā pakāpiena piedzimušajiem.

Nākotnes jeb zinātniskā ētika neteiks – tev nebūs pārkāpt laulību. Tieši otrādi, tā teiks, ka to var darīt, bet vienlaikus parādīs pārkāpējam, ka viņš ar to izveidos citas emociju vajadzības un pieradumu, kas samazinās viņa piepildījumu paša ģimenē, un tas samazinās viņa vajadzību pēc viņa ģimenes locekļiem un tādā veidā – viņa paša emocionālo piepildījumu un gandarījumu par dzīvi. Tas samazinās viņa emociju ieguldījumu un arī to, ko viņš nākotnē no saviem bērniem saņems atpakaļ. Īsi sakot, **zinātniskā ētika neaizliegs, bet parādīs, kas notiks.** Vēl varam teikt, ka **ētikas pamatā jāliek nevis jābūtība (t. i., likumi, kas saka, kā jābūt), bet – īstenība.** Līdzīgi ir ar daudziem citiem morāles pārkāpumiem. Piemēram, zinātniskā ētika neteiks, ka zagst ir grēks. Nē, zinātniskā ētika teiks, ka tā novedīs pie tādas iekšējās pasaules netīrības izjūtas, ka pārkāpējs visu mūžu būs spiests bezsaturīgi *izklaidēties*, lai nebūtu jādomā un jāatceras savi pārkāpumi. Tik stipri, ka nereti šādi pārkāpumi noved to izpildītāju pie garīgas degradācijas, slimības, alkohola vai narkotiku atkarības un pašnāvības.

Līdzīgi būs daudzos citos jautājumos: zinātniskā ētika neaizliegs, bet atļaus cilvēku klonēšanu, daudz plašāku nekā šobrīd – orgānu transplantāciju, bērnu radīšanu, apzināti izvēloties optimālus gēnus vai arī tos pārveidojot, kā arī bioloģiskā ķermeņa pārveidošanu ar elektronisko implantu palīdzību.

Ētikas mācīšana. Bet tagad atgriezīsimies mūsdienās. Cilvēks dzīvo tikai nepilnus 100 gadus, un šajā laikā nav iespējams piedzīvot visas iespējamās briesmas dabas un sociālajā pasaulē. Tāpēc iepriekšējo paaudžu pieredze, tāpat kā visas izdzīvošanai vajadzīgās zināšanas, katrai paaudzei jā māca skolās. Viens no galvenajiem masveida likumu pārkāpšanas iemesliem mūsdienu sabiedrībās ir tas, ka skolās bērniem ne vienmēr māca ētiku, kas balstās uz realitāti. Ja mēs viņiem mācītu tādu ētiku, tā ļautu saprast un pieņemt atšķirību starp to, ko saka morāles un ētikas likumi, un to, kas notiek reālajā dzīvē. **Un stāvēt pēdējam pāri.** Tieši tādēļ bērniem nedrīkst mācīt transcendentālas izcelsmes jeb t. s. jābūtības ētiku, kas, konfrontēta ar to, ko nereti paši ētikas mācītāji dara, rada rūgtu un cinisku domu, ka šī mācība nav patiesa. Tādēļ bērniem jā māca ētika, kas ļauj notiekošo saprast, pieņemt to, kas tajā ir attīstībai derīgs, un izvairīties no tā, kas nav derīgs.

Mūsdienu cilvēku izglītības nepietiekamību šajos jautājumos mēs redzam ikdienas dzīvē. Cietumos nonāk aizvien vairāk jaunu cilvēku. Tas liecina, ka tai ētikai un morālei, kuru māca skolās, viņi nenotic, jo tā, kā mēs zinām no pieminētās Andra

Rubeņa grāmatas, balstās uz reliģiju un transcendenci, bet nevis – uz īstenību. Sabiedrībā notiekošais pārlicinoši rāda, ka daudzi cilvēki nav noticejuši tai ētikai, kuru māca mūsu skolās un labošanas iestādēs. Piemēram, avīzēs nereti lasām, ka vīrs atnācis mājās piedzēries un sitis sievu vai bērnus. Kādas ir viņa iekšējās vērtības, kas nosaka to, ko viņš dara? Es esmu pārlicināts, ka tad, kad esam piedzērušies vai iedzēruši, mūsos nekāds slēdzītis lēcieneidīgi nepārslēdz iekšējās pasaules vērtības. Ir vienkāršāk – alkohols samazina, pavājina mūsu iestrādāto un lietoto emociju šablonu bremzes – domājošā saprāta brīdinājumus, kuri katrā situācijā saka, kas ar mums notiks, kādas būs mūsu rīcības sekas. Bet – neko vairāk. Tas nozīmē, ka iedzēruša cilvēka rīcība nereti nesaudzīgi atklāj viņa iekšējo vērtību pasauli. Un cilvēkam, kurš iedzēris sit savu sievu, iekšējo vērtību pasaule to atļauj.

Kāds visam tam sakars ar ētiku? Tiešs. Šādi cilvēki dzīves laikā izliekas esam labāki, nekā viņi ir, jo to prasa sabiedrība un viņiem ir izdevīgi izlikties. Patiesībā šādu cilvēku iekšējais vērtību sakārtojums liecina, ka viņi nav saņēmuši pietiekamu izglītību ētikā, bet tai, kuru ir saņēmuši, viņi nav noticejuši. Zinātniskās ētikas priekšrocība ir, ka tā nebalstās uz deklarācijām, bet – uz izpratni, redzot īstenību tādu, kāda tā ir. Tādēļ cilvēki tai noticeš, varēs to pieņemt un lietot.

Mūsu sabiedrībā nesen notika diskusija par to, vai satiksmes noteikumu pārkāpēju vārdi ir jādara zināmi sabiedrībai. Atbilde ir vienkārša: ja gribam pārkāpumu daudzumu ierobežot un samazināt, tad – jā. Ikdienas dzīvē nelielu izturēšanās pārkāpumu apzināšanās ir svarīga tādēļ, ka tie, ja netiek ierobežoti, visbiežāk noved pie lielām problēmām. Ikdienas sadarbībā ar vienas sociālās grupas cilvēkiem atsevišķu indivīdu pārkāpumi kļūst ātri redzami. Tas ierobežo. Sociālajām grupām palielinoties, arī palielinās neatklātu pārkāpumu izdarīšanas iespēja. Lielas grupas dalībniekiem ir ierobežota informācija par katra indivīda uzvedību. Tādēļ lielās sabiedrībās neatklātu pārkāpumu iespēja ir vēl lielāka. Ja gribam saglabāt savas sabiedrības veselību, tad ziņas par pārkāpējiem ir jāpublicē. Fakts, ka Ministru kabinets pieņēma lēmumu to nedarīt, liecina par ētikas nezināšanu un zināmu degradāciju, kurā sāk dominēt pārkāpēju (neizglītības veidoti) priekšstati.

Visas mūsu dzīves kvalitāte ir atkarīga no sistēmas noteikumiem un to ievērošanas. Kad cilvēki atsakās no primitīviem impulsiem, nomainot tos pret izturēšanos, ko sabiedrība vairāk atbalsta, palielinās populācijas dzīves kvalitāte, un līdzšinējie pārkāpēji kļūst par sabiedrības daļu. Tā dzīves daļa, kas mums nereti pietrūkst, atrodas pie citiem, no kuriem mēs esam atkarīgi.

Nākotne. Tagad padomāsim par globālākām lietām. Ko mēs pašlaik varam mācīties no vēstures? Ļoti konkrēti: uztvert apkārtējās vides sabojāšanu nopietni. Tieši apkārtējās vides sabojāšana iznīcināja dažas sabiedrības pagātnē, un izskatās, ka tā notiks arī tagad. 6000 polinēziešu, kas lietoja akmens darbarīkus, varēja iznīcināt Mangarevas salas, bet 6 miljardi mūsdienu cilvēku, kuri lieto buldozerus un tērauda darbarīkus, var iznīcināt daudz vairāk. Maiju civilizācijas bojāeja iespaidoja tikai dažas tuvumā esošās Centrālamerikas sabiedrības, taču mūsdienu globalizācija nozīmē, ka vienas sabiedrības problēmas var iespaidot visu pasauli.

Viena mūsu civilizācijas problēma ir liela mēroga lēmumu pieņemšana. Ir zināmi daudzi iemesli, kuru dēļ senās sabiedrības izdarīja lēmumus, kas noveda pie šo sabiedrību bojāejas. Viens šāds iemesls ir dažādu sociālo slāņu interešu konflikts.

Vienai sabiedrības daļai kaut kas ir izdevīgs, bet citus tas virza uz bojāeju. Īslaicīgu mērķu īstenošana nereti samazina visas sabiedrības izdzīvošanas iespējas lielā laika mērogā, piemēram, zivju zvejas normu pārsniegšana veicina zivju un to ēdāju bojāeju, planētas resursu iztērēšana, neatgriezeniska apkārtējās vides un klimata izmaiņa apdraud nākamo paaudžu izdzīvošanu. Vēsture mums ļauj ieraudzīt veiksmīgas sabiedrības un arī tādas, kas sevi nolēmušas bojāejai.

Atšķirībā no iepriekšējām sabiedrībām mūsdienu globālajai sabiedrībai pirmo reizi ir iespēja mācīties no bojāgājušo sabiedrību kļūdām. Kad maiju civilizācijas un Mangarevas salu iedzīvotāji izcirta kokus, viņiem nebija vēsturnieku vai arheologu, nedz laikrakstu vai TV, kas brīdinātu par viņu rīcības sekām. Mums ir bagāts vēstures datu krājums, kas liecina par iepriekšējo civilizāciju veiksmēm un neveiksmēm. Vai mēs to pratīsim izmantot?

Nobeigumā varam sacīt, ka divi evolūcijas lielie darbarīki – gadījuma notikumi un dabiskā izlase – ir tie, kas ir radījuši, izveidojuši mūs, varam teikt – atveduši mūs līdz šodienai. Un tie noteiks mūsu turpmāko ceļu un attīstību. Neatkarīgi no tā, kādus likumus vai darbības skaidrojumus tiem piedēvēsim. Tāpēc vienīgā mūsu iespēja ir – morāles likumus nevis izdomāt, izsapņot vai iegūt no savas zemzapziņas⁶⁰ vai transcendences⁶¹, bet mēģināt tos ieraudzīt un apzināties, lūkojoties uz to, kas ar mums notiek.

Cilvēciskās būtnes, lūkojoties Universa vakuumā, gribot negribot uzdod sev jautājumus: *no kurienes un kāpēc*, un ierauga transcendentas sakarības. Attēlus meklējoši primāti lūkojas naksnīgās debess gaismas punktus, iztēlē savieno šos punktus ar līnijām un ierauga zvaigznājus, un piešķir tiem vārdus. Bet mums vajadzēs lūkoties uz sevi, sākt sevi saprast un veidot. Norberts Viners rakstīja, ka mēs apkārtējo vidi esam mainījuši tik radikāli, ka tagad, lai izdzīvotu, mums jāmaina pašiem sevi.

Literatūra

1. A. Milts. *Ētika, personības un sabiedrības ētika*. Zvaigzne ABC, 2000.
2. T. Lūiss, R. Lennons, F. Amini. *Mīlestības teorijas pamati*. Madris, 2001.
3. E. Moore. *Principia Ethica*. Cambridge University Press, 1993.
4. Andris Rubenis. *Ētika XX gadsimtā. Teorētiskā ētika*. Rīga, 1997.
5. E.O. Wilson. *Consilience*. New York: A. Knopf, 1998.
6. John Stuart Mill. *La Nature*. 1874.
7. Robert Wright. *The Moral Animal*. Peter Smith, 1997.
8. Charles Darwin. *The Descent of Man*. 1871.
9. Paulu Koelju. *Zahir. Jāņa Rozes apg.*, 2005.
10. S. E. Bromberg. *The Evolution of Ethics*.

⁶⁰ Kā Kantam *morāles likums manī*.

⁶¹ Kā kristīgajā reliģijā.

Filosofija ir ierakstīta lielajā grāmatā, kas atvērta guļ mūsu priekšā. Mēs nevaram saprast Universu, ja visupirms neizpētām simbolus un neiemācāmies valodu, kurā tas ir izteikts un aprakstīts.

Šī grāmata ir uzrakstīta matemātikas valodā, tās simboli ir trīsstūri, aploces un citas ģeometriskās figūras, bez kuru apgūšanas cilvēkam ir neiespējami saprast tajā pat vienu vārdu.

Galilejs, 1623.

11. Mūsdienu zinātne par mūžīgu dzīvību

Cilvēce ir kā klejotājcilts tuksnesī, kas nemitīgi gadu tūkstošiem iet uz priekšu. Kad šīs cilts bērni ierauga paši sevi, sāk sevi apzināties un meklēt atbildes uz jautājumiem, *kas mēs esam, no kurienes mēs nākam, uz kuriem mēs ejam un kāda tam visam ir jēga*, tad viņiem nav redzams nekas cits kā tikai ceļš priekšā un gabals no paveiktā. Un vienīgais, kas viņiem atliek, lai mēģinātu atrast, izveidot atbildes uz lielajiem jautājumiem, ir sākt pētīt apkārtni, augus un dzīvniekus, kas iedoti ceļā līdz, un pašiem sevi. Protams, vēl var sākt atbildes izdomāt, bet tām būs maz sakara ar īstenību.

Viena no stiprākajām evolūcijas veidotajām cilvēka vajadzībām ir izdzīvošana. Domājošais un sevi apzinošais cilvēks šo vajadzību ir pārvērtis par ilgām pēc mūžīgas jeb neierobežotas dzīvības. Vai tā ir iespējama? Pirms mēģināt atbildēt uz šo jautājumu, mums jāvienojas par jēdzienu definīcijām.

Amerikāņu zinātnieks Tulanas Universitātes matemātiskās fizikas profesors Frenks Tiplers grāmatā *Nemirstības fizika* dod šādu dzīvības definīciju: *Dzīvība ir informācijas uzkrāšanas un apstrādes veids. Dzīva būtne ir informāciju kodējoša vienība, kuras savāktās informācijas pastāvēšana pakļauta dabiskajai izlasei* [1].

Ir arī izsmeļošākas dzīvības definīcijas: *Dzīvība ir pašorganizējoša nelīdzsvara sistēma, kurā procesus vada ar simbolu palīdzību aprakstāma programma, kas var reproducēt sistēmu un sevi. Pašorganizējoša nelīdzsvara sistēma ir no apkārtējās vides norobežots matērijas sakopojums, kas, izmantojot tam cauri plūstošu enerģiju un, iespējams, arī matēriju, relatīvi ilgi, t. i., laika posmā, kas daudz lielāks par sistēmas iekšienē notiekošo atkārtoto procesu laiku, saglabā tālu no termodinamiskā līdzsvara esošu stabilu konfigurāciju. Konfigurācijas saglabāšanu nodrošina matērijas un enerģijas transportēšanas cikli sistēmas iekšienē un arī starp sistēmu un apkārtējo vidi. Sistēmu stabilizē atgriezeniskās saites, kas regulē ciklu norises ātrumu* [2].

Kā redzam no šīm definīcijām, pašlaik uz novērojumiem balstītais priekšstats par dzīvību satur divas svarīgas tēzes:

- 1) mēs zinām tikai tādas dzīvības formas, kas realizētas matērijā;
- 2) dzīvības pastāvēšanai nepieciešama informācija, kas ierakstīta matērijas stāvokļos.

Informācijas ierakstīšanai jārada, jāizveido noteikti, atpazīstami, nolasāmi matērijas stāvokļi, kuru izveidošanai nepieciešams kaut kāds enerģijas minimums,

kuru var viegli aprēķinātⁱⁱⁱ. Cilvēka atmiņas apjoms ir 10^{13} – 10^{17} biti, mūsdienu datora atmiņas apjoms ir ap 10^9 – 10^{15} bitu, to ierobežo atmiņas ierīces pieļaujamie izmēri un barošanas jauda. Standarta datora ātrums ir 10^8 bit/s, bet labākie strādā ar ātrumu 10^{10} bit/s. Cilvēka smadzeņu ātrdarbība ir ap 10^{13} bit/s. Kā redzam, mūsdienu datoru ātrums jau pietuvojies cilvēka smadzeņu ātrdarbībai. Ievērojot to, ka pēdējos 40 gados datoru ātrdarbība palielinās 1000 reizi 20 gados (t. i., aptuveni divas reizes divos gados), redzam, ka cilvēku smadzeņu atmiņas apjoms un ātrdarbība tiks pārspēta dažu desmitu gadu laikā. Ja pašreizējā attīstības tendence saglabāsies, personālais dators sasniegs cilvēka smadzeņu ātrdarbību 2030. gadā, turklāt tā cena būs ap 1000 dolāru [3].

Tagad, kad esam, noformulējuši zinātnē lietoto, bet, protams, ne vienīgo iespējamo dzīvības definīciju, varam pievērsties virsrakstā uzdotā jautājuma otrai daļai – *mūžīgai, neierobežotai* dzīvībai. Matemātikā ar neierobežotu jeb bezgalīgu saprot tādu skaitli, kas vienmēr ir lielāks par jebkuru patvaļīgi izvēlētu pēc patikas lielu skaitli. Šis bezgalības jēdziens ir matemātiska abstrakcija, jo reālajā pasaulē jeb mūsu novērošanai pieejamā Visuma daļā mēs nevaram novērot nedz bezgalīgu laiku, nedz bezgalīgu telpu – mēs tos tikai varam iedomāties, postulēt. Tāpat kā bezgalīgi mazos lielumus diferenciāl- un integrālrēķinos – tie ir matemātiskas abstrakcijas, kas praksē tīri labi strādā (tas nozīmē, ka, lietojot šos integrālrēķinus ikdienas dzīves uzdevumu atrisināšanai, mēs iegūstam pilnīgi pietiekamu precizitāti), bet kvantu fizikas pēdējo gadu rezultāti liecina, ka bezgalīgi mazu lielumu dabā nav, taču ir elementārdaļiņas ar ļoti maziem, bet galīgiem izmēriem un masām⁶². Līdzīgi ir ar laiku, mazākais dabā novērotais laika intervāls jeb Planka laiks ir 10^{-43} sekundes.

Tagad atgriezīsimies no iedomātas pasaules reālajā. Universa līdzšinējais mūžs, kura niecīgā apgabalā mums gadījies atrasties un dzīvot, ir 10–15 miljardi gadu. Universa atlikušais mūža garums ir ne mazāks kā līdzšinējais, tas ir atkarīgs no izvēlētā matemātiskā modeļa. Pēc viena modeļa turpinās neierobežoti izplesties, pēc cita – pēc kāda laika Universs sāks sarauties. Pašlaik Universs ir tik tuvu kritiskajam modelim, ka mēs nevaram pateikt, kāds būs turpinājums. Bet tik liela mēroga spriedelējumi ir mazliet bezsaturīgi, jo mūsu nākotni un likteni noteiks daudz tuvāki mazāka mēroga notikumi. Viens šāds mazāka mēroga notikums ir Saules mūžs. Kā mēs redzējam no dzīvības definīcijas un informācijas apstrādes fizikas, dzīvības un cilvēka apziņas pastāvēšanai un darbībai nepieciešama enerģijas apmaiņa, t. i., tās saņemšana no apkārtējās vides (no Saules) un izkliedēšana apkārtējā vidē. Atlikušais Saules mūžs, kas mūs var nodrošināt ar nepieciešamo enerģiju, ir ap 5 miljardi gadu. Ja mēs to salīdzinām ar *Homo sapiens* izcelsmei *patērētajiem* dažiem gadu simttūkstošiem, tad redzam, ka mūsu apzinātajai evolūcijai laika vēl atlicis ļoti daudz – daudz daudz vairāk, nekā pagājis visā līdzšinējā attīstībā. Citiem vārdiem, varam sacīt, ka cilvēces izdzīvošanai nepieciešamie fizikālie apstākļi no kosmiskā viedokļa

⁶² Pēdējos gados izveidoti matemātiskie modeļi, saskaņā ar kuriem elementārdaļiņas sastāv no t. s. stīgām – tie ir vibrējoši viendimensijas fizikālu lauku veidojumi, vibrējošas cilpas, kuru garums, svārstību veids un frekvence nosaka elementārdaļiņas masu, lādiņu u. c. parametrus. Šīs cilpas neviens nav redzējis un nekad neredzēs. Stīgu teorija ir abstraktu jēdzienu kopa, sakarības tajā var aprēķināt pēc formulām, kas savukārt ļauj izprast, skaidrot un, iespējams, ļaus paredzēt elementārdaļiņu īpašības.

izskatās nodrošināti vēl ļoti ilgam laikam, praktiski, salīdzinot ar pašreizējo cilvēces procesu tempu un notikumiem, tie ir gandrīz neierobežoti jeb *mūžīgi*.

Mazāka mēroga notikums, kas var pārtraukt mūsu izdzīvošanu jau šā gadsimta laikā, ir mūsu pašu *izvēle*. Tā ir Zemes resursu iztērēšana, masveidīga augu un dzīvnieku iznīcināšana, apkārtējās vides piesārņošana, neatgriezeniska klimata izmaiņa un, vispārīgāk sakot, progresam un izdzīvošanai kaitīgas informācijas jaunrade un izplatīšana.

Bet kas tad nosaka cilvēces un atsevišķa indivīda mūžīgas (ne matemātiskās bezgalības, bet šaurākā, fizikālai realitātei atbilstošā nozīmē) dzīvības iespēju? Kā izriet no jautājuma, varam runāt par divām lietām – par cilvēces un par indivīda nemirstību.

Cilvēces nemirstība. No kosmiskā viedokļa, tā izskatās iespējama arī pēc tam, kad ūdeņraža un hēlija kodolu sintēzes intensitāte Saules dzīlēs samazināsies līdz tādām līmenim, kad tās izstarotā enerģija kļūs nepietiekama Zemes bioloģisko dzīvības formu uzturēšanai. Frenks Tiplers grāmatā *Nemirstības fizika* apraksta hipotētiskus Visuma tālākās nākotnes un apziņas neierobežotas eksistences modeļus, kuru galvenā doma, ka ir iespējams, ka cilvēka apziņa tiks pārnesta uz citām fizikālām vidēm, un, ja cilvēks iemācīsies vadīt kosmoloģiskos procesus, tad apziņas eksistencei nepieciešamā enerģija būs neierobežota.

Palūkojoties uz sevi mazākā mērogā, mums jāsecina, ka cilvēces nemirstība jau ir. Informācijas teorija nepārprotami liecina, ka par 80–90% mēs dzīvojam ar informāciju, ko esam saņēmuši no iepriekšējām paaudzēm, un ar to turpinām dzīvot savos pēcnācējos.

Indivīda nemirstība. Evolūcija mūsos ir ielikusi, katrā indivīdā ievēdojusi milzīgu vajadzību pēc neierobežotas dzīves, pēc nemirstības. Vai tā ir iespējama? Daļēji tā mums jau ir. Katrs cilvēks var sevī ieraudzīt, atpazīt no iepriekšējo paaudžu indivīdiem mantotus *pie dzīvojumus* – emocijas, vajadzības, gandarījumu un piepildījumu, kas nenoliedzami ir iepriekšējās pieredzes rezultāts. Katrs no mums, izklīdēts citās būtnēs, jau ir dzīvojis un pieredzējis, un šobrīd mēs šo pieredzi atpazīstam un lietojam. Bet šo nemirstību ierobežo divi evolūcijas likumi, kas ir visas komplicētības veidošanās pamatā: gadījuma notikumi un dabiskā izlase.

Pat ja mēs tuvākajā laikā iemācīsimies pagarināt bioloģiskā indivīda dzīveslaiku, mūsu apziņa un iekšējā pasaule nebūs tam sagatavota. Viens no ierobežojošiem faktoriem ir katra indivīda apziņas nesakārtotība, kas pieļauj un pat izraisa destruktīvu domu, noskaņojumu, izjūtu rašanos. Attīstības laikā izdarītās kļūdas un piedzīvotās neveiksmes cilvēku apziņu un emocionālo pasauli brīžiem iežņaudz tādās bezizejas spīlēs, ka viņi saslimst, izdara pašnāvību vai citādā veidā sāk ģenerēt izdzīvošanai kaitīgu informāciju (kļūst pesimisti, ļauni un naidīgi pret visiem. Šādi cilvēki daļēji neapzināti uzskata, ka citi ir vainīgi viņu nelaimē, ka tie citi ir pelnījuši, ka pret viņiem tā izturas). Pagaidām vienīgais mums zināmais atrisinājums ir dabiskā izlase, kuras nesaudzīgā roka ir neatņemama evolūcijas sastāvdaļa un progresa virzītāja. Īsi sakot, izskatās, ka pagaidām dabiskās izlases *darbarīks* – nāve – ir nepieciešama.

Nāve ir visaptverošs princips, kas strādā Visumā. Nomaina, daļēja nederīgā izdzēšana un jauna radīšana notiek ar nāves palīdzību. Cilvēkam tādām, kādu mēs to

pazīstam šodien, Nāve ir nepieciešama. Lai mums būtu šis jēdziens un bailes, un bijāšana. Un cerība, un vienreizīgums. Un sāpes par laimes izzušanu, un zaudējuma dziļums. Juris Rubenis *Dienā* (25.10.2000.) raksta:

Nāvei nav pievilcīgas sejas. Tā ir baiga un biedējoša. Tā nes sāpes un izmisumu. Taču tā, iespējams, ir vienīgais notikums, kas mūsos pamodina kaut ko īstu. Nevar nepamanīt, ka, ar šo pieredzi saskaroties, daudzi cilvēki pārvēršas, tie sāk savādāk izturēties, savādāk runāt. Citā toņkārtā, citā noskaņā. Piepeši viņos kaut kas pamodies.

Sastapšanās ar nāvi bieži pamodina mūsos patiesāko, lielāko, svētāko. Nāves klātbūtne mūs atbrīvo. Atbrīvo no nebūtiskā. Dara brīvas attiecības. Atklāj, kas ir paliekošais un kas zūdošais.

Fakts, ka mēs no cilvēka apziņas neprotam selektīvi izdzēst negatīvo pieredzi, liek domāt, ka mūžīga indivīda dzīvība vispār nebūs iespējama. Evolūcija šo problēmu ir atrisinājusi tā, ka iepriekšējās paaudzes indivīdu konkrētā situācijpieredze tiek iznīcināta, katra jaunpiedzimušā zemapziņā atstājot tikai derīgo senču pieredzi – ģenētiski mantoto instinktu, spēju un vajadzību veidā. Citiem vārdiem, evolūcija ir radījusi iespēju katra bērna dvēselē izveidot pilnīgas tīrības un svētuma sajūtu – to neaizēno nekādi vecāku dzīves laikā izdarīti pārkāpumi⁶³.

Lai pietuvotos indivīda apziņas jeb dvēseles nemirstībai, mums būs jāmaina līdzšinējie priekšstati par to, kas mēs esam. Frenks Tiplers grāmatas *Nemirstības fizika* ievadā raksta: *Ir būtiski svarīgi pārtulkot galvenās bioloģiskās koncepcijas fizikas valodā. Jāpieņem, ka visas dzīvības formas, ieskaitot cilvēkus, tāpat kā elektroni un atomi, ir pakļautas vieniem un tiem pašiem fizikas likumiem. Tādējādi es uzskatu, ka cilvēks nav nekas vairāk kā noteikta, specifiska mašīna, cilvēka smadzenes nav nekas cits kā informācijas apstrādes mašīna, un cilvēka dvēsele nav nekas cits kā programma, kas strādā datorā, kuru sauc par smadzenēm. Visas dzīvās būtnes, kā inteligentās, tā neinteligentās, ir pakļautas vieniem un tiem pašiem fizikas likumiem, kuri nosaka informācijas apstrādes mašīnu darbību [2].*

Aplūkosim dažus šīs *informācijas apstrādes mašīnas* neierobežotas esības jautājumus. Daudzi no mums pazīst, ir pieredzējuši tādu apziņas stāvokli, kad šķiet, ka *kaut kas tāds man jau kādreiz ir bijis, es kaut ko tādu vai līdzīgu jau esmu piedzīvojis*. Šādas izjūtas nav nepamatotas. Zinātnieki un filosofi izsenis

⁶³ Bez tam, ja aplūkojam evolūcijas procesu lielā laika mērogā, mēs varam ieraudzīt vēl vienu indivīdu nāves derīguma aspektu vai arī, citiem vārdiem, evolūcijas informācijas dalīšanu divās plūsmās: lēni mainīgajā, gēnos ieliktajā, ilgstošajā atmiņā un ātri mainīgajā, īslaicīgajā atmiņā – kultūrā ielikta informācija. Ir zināms, ka cilvēku gēnu struktūra pēdējos gadu tūkstošos mainījies maz vai tikpat kā nemaz. Zināms, ka otra cilvēka apziņu veidojošā struktūra – lokālā populācijas un visas cilvēces kultūra – mainās daudz ātrāk. Ja kādas populācijas pārstāvji gadījuma (tātad neapzinātas!) izvēles gaitā izvēlas izdzīvošanai kaitīgus attīstības ceļus, dabiskā izlase uz to iedarbojas masveidīgi, vienlaikus iznīcinot šīs populācijas kultūru, kas satur neveiksmīgās izvēles. Dzīvi palikušie vai arī, ja tādu nav, citu populāciju pārstāvji turpina attīstību, izmantojot savu ģenētisko materiālu un iepriekšēju, senāku kultūru sasniegumus vai arī tās kultūras sasniegumus, kuras nesēji ir izdzīvojuši. Tātad evolūcija neveiksmīgo attīstības zaru novāc, bet iepriekšējie pirms tam notikušie derīgie sasniegumi bojā neiet.

nodarbojušies ar t. s. *mūžīgās atgriešanās* problēmu. Dabas procesu cikliskums jeb periodiska atkārtošanās (dienas un nakts maiņa, gadalaiku maiņa, augu un dzīvnieku paaudžu maiņa, cilvēka dzīvju secība, vēsturisku un ģeoloģisku laikmetu maiņa un, visbeidzot, civilizāciju rašanās un bojāeja un iespējama novērotās pasaules bojāeja un jaunas rašanās vai radīšana) pamatoti radījusi priekšstatu par visas pasaules notikumu iespējamu vai neizbēgamu atkārtošanos jeb cikliskumu. Zinātnieki līdz ar dažādu datorprogrammu radīšanu uzdevaa jautājumu – *vai šī programma, šī informācijas apstrādes mašīna nav pakļauta neizbēgamai iepriekšējo stāvokļu atkārtošanai jeb rekurenci?* Mēs zinām, ka jebkura iekārta, kurā ir galīgs iespējamo stāvokļu skaits, ir pakļauta iepriekšējo stāvokļu atkārtošanai, piemēram, spēļu kauliņš. Atbildes uz šiem jautājumiem dod *galīgo automātu teorija*. Jebkurš galīgais automāts bez ārējās iedarbības sasniedz stāvokli, kad tas sāk neierobežoti atkārtot iepriekšējos stāvokļus. Tā ir Mūžīgās Atgriešanās jeb rekurences teorēma.

Arī cilvēka saprāts pēc līdz šim zināmajiem galvenajiem darbības parametriem ir līdzīgs mūsu civilizācijā masveidā lietotām informācijas apstrādes ierīcēm – datoriem un mikroprocesoriem, kas ievietoti daudzās sadzīves un profesionālās ierīcēs (elektroniskās mēriekārtas, militārā aparatūra, raķetes, kas *reaģē* atbilstoši tajās ievietotajām programmām). Vai cilvēka apziņa ir pakļauta rekurenci, t. i., vai tā ir nolemta nemitīgai iepriekšējo stāvokļu, tātad domu, atziņu, izpratņu, lēmumu un jūtu, atkārtošanai? Atbildi uz šo jautājumu sniedz galīgo automātu teorija: galīgais automāts nav pakļauts rekurenci, ja tas ir *atvērts*, t. i., ja tā ieejā vienmēr tiek pievadīta jauna informācija.

Vai cilvēka apziņai vienmēr tiek pievadīta jauna informācija? Tikmēr, kamēr mēs mācāmies un satiekamies ar citiem cilvēkiem, tikmēr mēs saņemam jaunu informāciju. Bet šī informācija ir ierobežota. Vai mums nav pieejams kāds globāls jaunas informācijas avots, piemēram, informācija no Visuma, no transcendences, atklāsmes? Zinātnei šādi informācijas avoti nav zināmi⁶⁴.

Izrādās, ka ir izeja. Cilvēka apziņa nav pakļauta rekurenci tādēļ, ka tajā notiek informācijas jaunrade. Informācijas jaunradei vajadzīgi divi procesi, kas cilvēka smadzenēs arī notiek. Tās ir termiskās fluktuācijas, kas ģenerē dažādas jaunas iespējamās izpratnes, atziņas, lēmumus un rīcības veidus. Otrs process ir līdzīgs dabiskajai izlasei, kuru cilvēka apziņa izpilda, atlasot, izmetot ārā nederīgās, realitātei neatbilstošās vai vienkārši mazvērtīgās izpratnes un domas un saglabājot izteikšanai, izpildei derīgās un vērtīgās, t. i., tādas, kurām ir pietiekami liela saglabāšanās, izmantošanas jeb izdzīvošanas varbūtība. Lietojot samērā vienkāršas informācijas teorijas formulas, var parādīt, ka šie divi procesi – gadījuma notikumi, kas ģenerē entropijas telpu, un dabiskā izlase, kas saglabā derīgos, izdzīvotspējīgos risinājumus, – veic informācijas jaunradi. Citiem vārdiem, tas nozīmē, ka šādā režīmā cilvēka apziņa spēj veikt *jaunradi*.

Tātad tai šādā nozīmē pieejama mūžīga, neierobežota eksistence. Tas nozīmē, ka neatkarīgi no tā, cik ilgi apziņa dzīvo un darbojas kādā fizikālā vidē, tai ir

⁶⁴ Daudzi raksta par kaut kādām enerģijām un laukiem, bet viņi nevienam nesaka, kas tie ir, t. i., nedod definīcijas un nesaka, kur un kādos apstākļos šos laukus var novērot un mērīt.

iespējams neierobežots progress, t. i., tai vienmēr būs iespējams veidot jaunas, aizvien dažādākas, komplicētākas domas, izpratnes, vēlmes un rīcības veidus.

Tagad varam atgriezties pie indivīda fiziskās nemirstības jautājuma. Zinātnes sasniegumi liecina – ja pašreizējo zinātnes attīstības tempu nepārtrauks kāda globāla katastrofa, tad šā gadsimta laikā mēs pietuvosimies indivīda mūžīgai dzīvībai. Bet pirms neierobežotas indivīda eksistences iegūšanas būs jāatrisina citas problēmas. Pāreja uz jaunu esību prasīs tādu jautājumu atrisināšanu, kādiem mēs pašreiz vēl neesam sagatavoti: kā turpmāk darbosies dabiskā izlase, kā notiks indivīdu apziņas un vērtību sakārtojuma pilnveidošanās, kādi būs jaunie ētikas un morāles likumi, kā apkārtējā vide fizikāli nodrošinās jauno indivīdu eksistenci. Ir iespējams, ka tad, kad indivīdu apziņa būs attīstījusies tiktāl, ka tie būs iemācījušies savu rīcību pirms izpildes kritiski apdomāt, apsvērt, novērtēt *apziņā* un atteikties no nederīgiem, progresam un tālākai izdzīvošanai kaitīgiem risinājumiem, tos *neizpildot* realitātē, fiziskās būtnes un tās apziņas iznīcināšana jeb nāve vairs nebūs vajadzīga. Ir iespējams, ka tuvākajos gadu desmitos vai simtos tiks atrisinātas daudzas ģenētikas mīklas, kas ļaus būtiski palēnināt novecošanu un pagarināt cilvēka mūžu. Vienlaikus tiks risināti mākslīgās apziņas izveidošanas uzdevumi citās fizikālās vidēs. Kaut gan pašlaik zinātnieki saka: mēs nezinām, kas ir apziņa, un tādēļ nevaram izveidot, radīt tai atbilstošu programmu datorā, vairākums tomēr uzskata, ka tas būs iespējams nākotnē.

Pagaidām dabiskā izlase ir jāsauglabā. Ja indivīdu piemērotības varbūtības veido kaut kādu normālo sadalījumu, tad skaidri zināms, ka šis sadalījums satur arī nelielu skaitu galēji nepiemēroto. Tas liek domāt, ka indivīdu neierobežota eksistence cilvēku sabiedrībā tiks sasniegta pamazām, tai pakāpeniski tuvojoties.

Cilvēka mūža pagarināšana, tiekšanās uz nemirstību šā vārda fizikālai realitātei atbilstošā nozīmē nebūs automātisks process, kaut kas *Dieva dots*, kas notiks pats no sevis: tā izpildei būs nepieciešama apzināta, mērķtiecīga, saskaņota visu cilvēku, varam sacīt – cilvēces, rīcība. Ja cilvēki gribēs samazināt dabiskajai izlasei atvēlēto (nepareizas, izdzīvošanai nepiemērotas rīcības un kaitīgas informācijas nesēju) indivīdu skaitu, viņiem nāksies atrisināt ar to saistīto uzdevumu – jaunas ētikas, morāles un civilizēto sabiedrību likumdošanas izveidošanu. Bez tam globāli, visas planētas mērogā, būs jāatrisina daudzi citi uzdevumi – dzimstības ierobežošana, Zemes bagātību, augu un dzīvnieku saglabāšana. Varam sacīt, ka dabiskā izlase pašreizējā cilvēces attīstībā ir neatņemams izdzīvošanai derīgas informācijas avots, jo pašlaik mēs mācāmies tikai no savām kļūdām, turklāt – ne vienmēr. Ja mēs esam atvēzējušies nepiemēroto iznīcināšanu dabiskajai izlasei atņemt, mums būs jāiemācās iegūt izdzīvošanai vajadzīgo informāciju no datorsimulācijām, jo negribēsim to vairs iegūt kā līdz šim – no savas bojāejas.

Mēs redzam, ka *Homo sapiens* tiekšanās uz neierobežotu dzīveslaiku mūsos jau ielikta, un, pat ja to vairāku paaudžu laikā izdosies izveidot, pāreja nebūs pēkšņa. Visas cilvēces izdzīvošana prasīs tādu katra indivīda programmu, kas automātiski samazinās indivīda izdzīvošanas varbūtību, ja viņš piepildīts ar ļaunumu pret sevi, pret apkārtējo pasauli un citiem cilvēkiem. Citiem vārdiem, ja viņš ir izdzīvošanai kaitīgas informācijas nesējs un izplatītājs, nāve priekš viņa ir jāsauglabā.

Ir iespējams, ka tuvāko paaudžu laikā cilvēkiem izdosies pārņemt savu apziņu uz citu fizikālu vidi, bet gan attiecībā uz robotiem, gan arī uz *Homo sapiens* ir skaidri redzams: kamēr mēs neiemācīsimies selektīvi izdzēst kaitīgo pieredzi⁶⁵, nepiemēroto indivīdu dabiskā izlase jeb nāve būs jāsauglabā. Pretējā gadījumā tas apdraudēs visas cilvēces izdzīvošanu.

Kā redzam, jautājums par indivīda nemirstību nav atbildams viennozīmīgi. Bet ir skaidrs, ja cilvēces zināšanu pieaugums saglabās līdzšinējo eksponenciālo jeb sprādzienveida tempu, cilvēces rīcībā esošais kosmoloģiskais laiks ir vairāk nekā pietiekams grandiozu pārmaiņu un šobrīd grūti iedomājama progresa sasniegšanai. Vēl vairāk, pat ievērojot to, ka evolūcija nav vienmērīga un gluda augšupeja, bet tajā sastopami kritumi un katastrofas, ir iespējams, ka pašreizējā civilizācija ies bojā kādā globālā konfliktā. Kosmologi mūsējai līdzīgu tehnoloģiski attīstītu civilizāciju dzīveslaiku vērtē ar dažiem gadu simtiem. Var teikt, ka cilvēcei bojāeja nedraudēs, sākot ar brīdi, kad tā ieraudzīs savas eksistences fizikālos ierobežojumus (galīgos, ierobežotos Zemes resursus) un **savu dzīvi pakļaus** fizikas un dzīvo būtņu evolūcijas nepielūdzamajām likumsakarībām.

Pēdējo gadu desmitu pieredze rāda, ka tehnoloģiski attīstītajās valstīs vidējais cilvēka mūžs pagarinās. Iespējams, ka mēs jau tagad pieredzam nākotnes evolūcijas likumu izpausmi: cilvēku mūžs pagarināsies atbilstoši tam, kā attīstīsies viņu spēja šo mūžu nodzīvot kopējā progresa labā. Mēs zinām, ka jau tagad ilgāk dzīvo tie cilvēki, kuri nepārtraukti steidzas pēc iespējas vairāk padarīt, kuri dzīvo ar gaidāmās nāves apziņu, kuriem dzīve piepildīta ar vienreizīguma, nozīmīguma un jēgas apzināšanos, un mēs zinām, ka nereti ātri nomirst tie, kuri aiziet pensijā, neko nedara un sāk *beidzot atpūsties*. Bioloģijas sasniegumi iedzimto ģenētisko slimību ārstēšanā un nomainībai nepieciešamo orgānu izaudzēšanā šo vidējo cilvēku mūža ilgumu palielinās vēl vairāk. Citiem vārdiem, šķiet, ka mēs pamazām tuvojamies tādām stāvoklim, kad bioloģiskā nemirstība nebūs noteicošais ilgmūžības faktors, bet noteicošā būs katra indivīda sagatavotība un piemērotība šādai ilgstošai dzīvei. Protams, šādam pārvērsienam nepieciešamās ģenētiskās pārmaiņas notis vēl daudzās paaudzēs. Jo jau šodien ir zināms, ka cilvēka ģēnos nav paslēpts novecošanās slēdzītis, kuru izslēdzot, dzīvosim *mūžīgi*.

Ar nemirstības jautājumu cieši saistīts arī priekšstats par augstākas, visus matērijas procesus aptverošas apziņas vai cita veida mums nezināmas, novērojumiem nepieejamas iepriekšējās attīstības pastāvēšanu. Visuma vielas jeb matērijas īpašībās ielikts milzīgs informācijas daudzums, kas neizbēgami un viennozīmīgi noved (vai arī – pieļauj) pie tādu procesu notikšanas, kuru skaidrošanai dažu labu reizi tiek pieminēti brīnumi vai kaut kas līdzīgs – antropie principi⁶⁶. Iespējams, ka šodien daudzus

⁶⁵ Cilvēka apziņa jau pašreiz to dara, bet – visai nepilnīgi. Nedz dažādas zāles, nedz psihoterapijas kursi nespēj mūs pilnīgi atbrīvot no negatīvās pieredzes.

⁶⁶ Antropie principi tiek lietoti daudzu mazvarbūtīgo Visuma procesu skaidrošanai, piemēram, oglekļa savienojumu sintēze. Zvaigznēm eksplodējot, tie tika izmesti starpzvaigžņu telpā, un pēc kāda laika gravitācijas spēku iespaidā no starpzvaigžņu putekļiem izveidojās planēta Zeme, uz kuras šie oglekļa savienojumi tika izmantoti dzīvo būtņu radīšanai. Vājamais antropais princips saka – tas nav nekāds brīnums; ja mazvarbūtīgie procesi nebūtu notikuši, tad arī nebūtu mūsu, kas uzdod jautājumus.

novērotus procesus varam skaidrot ar matērijas īpašībām un dabas likumiem, piemēram, visu novēroto vielas atomu sintēzi viennozīmīgi nosaka to veidojošo elementārdaļiņu īpašības, visu mums zināmo ķīmisko elementu molekulu sintēzi arī viennozīmīgi nosaka to veidojošo atomu īpašības un dabas likumi. Tas nozīmē, ka, piemēram, ūdeņradim savienojoties ar skābekli, vienmēr veidojas mums pazīstamais ūdens ar vienām un tām pašām īpašībām, no kurām daudzas nepieciešamas dzīvības radīšanai un uzturēšanai.

Kas ir šīs matērijā ieliktais informācijas avots jeb autors? Iepriekšējā evolūcija, iepriekšējās attīstības pieredze. Mēs varam tai piesaistīt arī citus nosaukumus – Visuma Saprāts, Visuma Apziņa, Radītājs. Bet šie jēdzieni atrodas ārpus eksakto zinātņu pieredzes.

Grāmatā *Neiespējamība* [3] (131. lpp.) Džons Barouzs raksta: *Mēs zinām, ka Universa Dabas konstantes daudzējādā ziņā ir mīklainas. Mēs nezinām, kāpēc to vērtības ir tieši tādas, kādas tās ir, bet mēs zinām, ka, ja tās būtu pavisam nedaudz citādākas, tad nekāda organizēta komplicētība, mūs pašus ieskaitot, nebūtu iespējama. Ir zināmas daudzas slavenas sakritības un procesi, kas iespējami tikai pie patreizējām konstantu vērtībām, ja nebūtu šo sakritību, tad nebūtu arī mūsu. Bet mēs nezinām, vai šīs sakritības ir visu iespējamo stāvokļu un procesu laimīgas sagādīšanās rezultāts vai arī tās ir loģisks vienīgās konstantu vērtību kopas likumsakarīgs rezultāts. Ja iespējamas arī citas konstantu vērtības, un jaunākie pētījumi superstīgu teorijā rāda, ka tā tas ir, tad ir iespējams, ka konstantu vērtības var 'pieskaņot' un universus radīt no vakuuma fluktuācijām. Jebkura tehnoloģiski pietiekami attīstīta civilizācija varētu pieskaņot konstantes, lai tās veicinātu dzīvības rašanos un attīstību labāk nekā viņu pašreizējā. Fakts, ka mūsu Universam piemīt tas, ko daudzi uzskata par aizdomīgi labu sakrišanu, varētu tikt uzskatīts par pierādījumu, ka šāda atkārtota pieskaņošana jau daudzkārt notikusi.*

Protams, mums vienmēr jāpatur prātā, ka pašreiz tie ir tikai spriedelējumi jeb *spekulācijas*, kurām nav apstiprinājuma novērojumos.

Literatūra

1. John D. Barrow. *The Universe that Discovered Itself*. Oxford University Press, 2000.
2. Frank J. Tipler. *The Physics of Immortality*. New York: Anchor Books, 1995.
3. John D. Barrow. *Impossibility*. Vintage, 1999.

Stiprais antropais princips teic, ka mazvarbūtīgie notikumi notikuši tādēļ, ka tie nepieciešami mūsu eksistencei.

Dzīve, kuru mēs neizprotam, nav dzīvošanas vērtā.

Sokrāts

12. Cilvēka prāts, apziņa, dvēsele

Viena no svarīgākajām domājoša cilvēka vajadzībām ir vajadzība sevi saprast. Priekšstati par to, kas ir cilvēka prāts, apziņa, dvēsele, gars un jūtas, pēdējo gadu laikā strauji mainās. Eksakto zinātņu pārstāvji, lai spriestu par šiem jautājumiem, lieto profesionālās darbības laikā iegūtās zināšanas, atturoties no tā, kas nav pārbaudāms un pierādāms. Mākslīgās inteliģences speciālisti un programmētāji izveido dažādas programmas un pārbauda to darbību, novērojot, kā strādā radītie roboti. Tas viņiem ļauj spriest par to, cik reālas un atbilstošas īstenībai ir viņu izdomātās teorijas. Smadzeņu darbības izpratnei no otras puses tuvojas biologi – smadzeņu uzbūves un dzīvnieku un cilvēku izturēšanās pētnieki. Aplūkosim pēdējo gadu desmitu priekšstatus par cilvēka smadzeņu darbību un to, kā šie priekšstati mainījušies. Sāksim ar nelielu atkāpi.

Visi cilvēka orgāni sastāv no šūnām. Smadzenes ir nervu šūnu neironu tīkls. Arī citi cilvēka orgāni ir līdzīgu citādu šūnu veidojums. No šūnu īpašībām atkarīgs, ko katrs orgāns spēj darīt. Neironu atšķirīgā īpašība ir spēja pārvadīt signālus no šūnas uz šūnu un šos signālus ierakstīt un saglabāt. Šie signāli ir elektriskie potenciāli un ķīmiskie savienojumi.

Zīdītāju smadzenes sastāv no trim daļām:

1) aizmugurējās jeb senākās smadzenes, kas automātiski nodrošina vienkāršos bioloģiskos procesus: regulē elpošanu, sirdsdarbību, gremošanu, miegu un pamošanos, ķermeņa kustību koordināciju un daļēji auditorijas refleksus⁶⁷ un uztveri;

2) priekšējās smadzenes jeb limbiskā sistēma novēro ārējo pasauli un iestata tai atbilstošus ķermeņa parametrus. Tas, ko cilvēks redz, dzird, jūt un saož, tiek pievadīts limbiskajām smadzenēm. No otras puses, tām tiek piegādāta informācija par fiziskā ķermeņa parametriem: temperatūru, asinsspiedienu, sirdsdarbību, gremošanas procesiem un citiem. Limbiskās smadzenes salīdzina saņemtos datus un pieņem lēmumus, pieskaņo ķermeņa fizioloģiju ārējai pasaulei. Limbiskās smadzenes, iedarbojoties uz endokrīno sistēmu, ļauj emocionālajiem stāvokļiem iespaidot globālās ķermeņa funkcijas: imūnsistēmas darbību un vielmaiņu. Limbiskās smadzenes komandē neapzināto kustību izpildi;

3) cerebrālais jeb neokortekss, apziņas veidotājs, salīdzina un glabā sajūtu informāciju, vada apzināto kustību aktivitāti un veido augstākās funkcijas, tai skaitā valodu, domāšanu un motivāciju.

Šī trejādā smadzeņu uzbūve nosaka, ka mūsos vienlaikus mīt it kā vairāki cilvēki. Senāko smadzeņu darbība noris automātiski, to vadītos procesus mēs gandrīz neapzināmies, tie neprasa mūsu uzmanību un piepūli. Bet atlikušās divas evolūcijas veidotās smadzeņu daļas liek mums dažreiz dzīvot it kā divas dažādas, atšķirīgas dzīves: viena daļa mūsos domā, sver un mērī, tā mūs pārlicina un parāda, kā ir, kā it kā būtu pareizi, bet otra daļa liek mums sāpēt, nenoticēt pirmajai un dažreiz rīkoties

⁶⁷ Apkārtējās vides (auditorijas) signālu izraisītie, iedarbinātie nosacījuma refleksi.

pavisam ačgārni. Pirmā mums palīdz mācīties un veidot veiksmīgu dzīvi, bet tikai otrā spēj pacelt mūs debesīs.

Limbiskās smadzenes izpilda vairākas sarežģītas un zīdītājiem ļoti svarīgas funkcijas. Viena no tām ir spēja uztvert, sajūst otra zīdītāja emocionālo stāvokli. Šo spēju Kalifornijas psihiatri T. Lūiss, R. Lenons un F. Amini grāmatā *Vispārējā mīlestības teorija* [1] sauc par limbisko rezonansi.

Šī brīnumainā evolūcijas veidotā spēja stabilizē, uztur veselīgā režīmā otras būtnes bioloģiskā ķermeņa parametrus⁶⁸: tie ir sirdsdarbība un asinsspiediens, ķermeņa temperatūra un imūnfunkcija, skābekļa daudzums asinīs, cukurs, hormoni, sāļi, joni, vielmaiņas stimulatori.

Vēl viena limbisko smadzeņu funkcija ir ķīmisko vielu – stimulatoru jeb endorfīnu – sekrēcija smadzenēs. Endorfīni iespaido un regulē ne tikai fiziskās būtnes labsajūtu, bet arī aizsargā to no patoloģiskām reakcijām un bojāejas kritiskos gadījumos. Uztvertie limbiskie signāli iespaido ne tikai saņēmēja fizioloģiskos procesus, bet arī fizisko labsajūtu. Neurohormonālās ķēdes savukārt vada, regulē emocionālās reakcijas.

Piemēram, ekstrēma stresa situācijas (nopietns ievainojums, cīņa, maratonam līdzīgs skrējieni) rada sāpju remdinātāju endorfīnu sekrēciju smadzenēs, kas uz laiku bloķē sāpju sajūtas. Turklāt pozitīvas emocijas *ieslēdz* dopamīna sekrēciju, kas rada ekstrēmu labsajūtu. Populārie opiāti morfīns un heroīns atdarina endorfīnus; ja tos ievada mākslīgi, tad to lietotājs piedzīvo tādu *endorfīna kūri*, kas pēc intensitātes daudzkārt pārsniedz dabiskā ceļā radīto⁶⁹.

Apziņa. Apziņas darbība balstās uz informācijas apstrādi (t. i., loģisko darbību izpildi), ierakstīšanu, nolasīšanu un glabāšanu. Mums ir zināmas tikai tādas informācijas apstrādes sistēmas, kurās informācija ir ierakstīta kādā fizikālā vidē, piemēram, cilvēku un dzīvnieku apziņas ierakstītas šim nolūkam piemērotā, specializētā orgānā – smadzenēs. Runājot par cilvēka apziņu un dvēseli, mums jāpaliek pie izpratnēm, kas veidojušās cilvēces līdzšinējā zinātniskajā darbībā, paturot prātā, ka informāciju var ierakstīt un apstrādāt tikai kādā fizikālā vidē, tās apstrāde un darbība bez matērijas nav zināma, nav novērota.

Kaut gan cilvēka smadzenes ir vissarežģītākais mums zināmais veidojums visā Universā, zināšanas par to mēs iegūsim, tikai pētot šo *mašīnu*, izgatavojot tai līdzīgas un pētot tās.

⁶⁸ Cilvēka ķermenī nepārtraukti darbojas automātiskās regulēšanas sistēmas. Ja tās visas ir noslēgtas, katrs fiziskais ķermenis uzrauga un pieskaņo visus parametrus, noturot tā sistēmas nepārtrauktā harmoniskā balansā. Izrādās, ka daļēji šīs regulēšanas sistēmas ir atvērtas, t. i., indivīds neregulē *visas* sava ķermeņa funkcijas. Daļu no šīm funkcijām regulē citi mūsu tuvumā esošie cilvēki. Šis process ir abpusējs un notiek vienlaikus. Katram ir atvērtas sistēmas, kuru regulēšanu var papildināt kāds cits. Kopā cilvēki veido stabilas, labi balansētu organismu grupas, kas pa limbisko kontaktu kanāliem viens otram nodod katram tik vajadzīgo informāciju.

⁶⁹ Kāpēc ir kaitīga narkotisko vielu pamēģināšana? Ķīmiskie stimulatori, kas lietoti lielā koncentrācijā, stipri pārsniedz dabiskā ceļā smadzenēs sintezēto endorfīnu iedarbību. Vai šie mākslīgi lietotie stimulatori apziņā izveido kaut kādas vīzijas, realitātei neatbilstošus sapņus vai arī šīs vīzijas tiek piesaistītas kaut kādai agrākajai pieredzei, tas vairs nav svarīgi – galvenais, šie *piedzīvojumi* paliek atmiņā kā visvērtīgākais, visaugstākais, ko indivīds piedzīvojis.

Daudzi mūsdienu zinātnieki un mākslīgās inteliģences speciālisti teic, ka mēs pašlaik nezinām, kas ir apziņa un kā tā darbojas. Tādēļ mēs nevaram uzrakstīt tai atbilstošu programmu.

Oksfordas Universitātes matemātikas un teorētiskās fizikas profesors R. Penrouzs [2] raksta, ka apziņa ir nealgoritmiska smadzeņu spēja, t. i., tāda, kurai nevar izveidot datora programmā izteiktu algoritmu. Šī apziņa vajadzīga, lai radītu, izveidotu, lietotu *veselo saprātu*, no kura atšķirībā datorprogramma spēj tikai veidot *automātiskus spriedumus*, patiesīguma novērtējumu, izpratni, māksliniecisku novērtējumu. Protams, šos spriedumus pašus veido neapzināti faktori – pieredze, intuīcija, aizspriedumi un pat normāla loģikas lietošana. Bet paši spriedumi ir *apziņas veidojums*. Grāmatā *Lielais, mazais un cilvēka prāts* [3] Penrouzs izsaka domu, ka šie neapzinātie procesi varētu būt arī *algoritmiski*, t. i., tādi, kam var uzrakstīt datorprogrammu, bet ļoti komplicētu, par kuru mēs šodien nezinām, kāda tā ir.

Penrouzs raksta: *Apziņai ir divējādas izpausmes – pasīvās un aktīvās. Pie pasīvajām izpausmēm pieder apzināšanās (awareness), piem., krāsu, apkārtējās vides harmonijas vai atmiņas lietošanas uztvere un apzināšanās. Aktīvās izpausmes ir brīvā griba un izvēlēto darbību izpilde. Kaut kur abām pa vidu atrodas izpratne (understanding, insight). Inteliģencei nepieciešama izpratnei, bet izpratne nav iedomājama bez apziņas. Matemātiskā izpratne ir kaut kas neskaitļojams, nealgoritmisks (mēs nezinām, kā to uzrakstīt datorprogrammā), tā ir kaut kas pilnīgi atšķirīgs, ko veido mūsu spēja apzināties.*⁷⁰

Penrouzs izteic domu – kaut gan pašreiz cilvēka apziņu mēs datorā ievieidot nevaram, *tas nenozīmē, ka mēs nekad to neuzzināsim* (139. lpp.).

Penrouzs jautā: *Vai ir iespējams radīt mākslīgu apziņu?* Viņa atbilde ir: *Principā – jā, bet ne tuvākajos gadu desmitos. Tam ir divi šķēršļi – funkcionālais un evolucionārais. Funkcionālais šķērslis ir milzīgā cilvēka smadzeņu informācijas ieeju komplicētība. Racionāla doma rodas no nepārtrauktas informācijas apmaiņas starp ķermeni un smadzenēm, kuru veido nervu izlādes un asinsrites veidota hormonu plūsma, ko savukārt iespaido emocijas, kas regulē mentālo stāvokli, uzmanību un mērķu izvēli. Lai šādu saprātu izveidotu mašīnā, nepietiks ar sasniegumiem smadzeņu pētīšanā un mākslīgā intelekta tehnoloģijā, jo šīs simulācijas pionieriem vēl būs jāizgudro un jāinstalē pilnīgi jauns skaitļošanas veids – mākslīgās emocijas. Bet, kā minējam sākumā, emocijas nesaraujami saistītas ar ķermeņa fizioloģiju un atsevišķos gadījumos nosaka tā izdzīvošanu. Nodaļas turpinājumā redzēsīm, cik ātri šie priekšstati mainījušies.*

Otrs, evolucionārais, šķērslis ir unikālā cilvēku dzimtas ģenētiskā vēsture. Cilvēces apziņas psihiskā vienotība ir evolūcijas miljonu gadu produkts galvenokārt nezināmos apstākļos. Ja nebūs detalizētas sakritības ar cilvēka ģenētisko mantojumu, jaunradītā apziņa var būt ļoti jaudīga, bet tā vairāk līdzināsies citplanētieša apziņai, tā būs sveša cilvēkam.

⁷⁰ Tā varētu būt spēja aplūkojamā procesā ieraudzīt likumsakarības un, nenoformulējot vārdos, tās izmantot, lietot. (Tāpat kā putns – gravitācijas likumus nezina, bet prot lidot.) Kad apziņa *savu darbu* paveikusi, tā ieraudzīto likumu nodod prātam noformulēšanai vārdos.

Instinktu vajadzību izkopšana bērībā izveido cilvēka apziņu, emocijas un domāšanu. Penrouzs izteic domu, lai izveidotu robotus ar mūsējai līdzīgu mentalitāti, šos robotus vajadzēs audzināt, mācīt līdzīgi, kā mēs audzinām bērnus. Un vēl vairāk – mēs nemaz neprotam uzrakstīt visas instinktu vajadzības, ko mums devusi evolūcija. Tādēļ varam sacīt, ja mēs neiemācīsimies nolasīt genomā ierakstīto informāciju, robotu *intelligence* vienmēr atšķirsies no mūsējās.

Citu zinātnieku domas nav tik pesimistiskas. Amerikas Fizikas institūta izdotajā grāmatā [5] Roberts Eiress dod šādu apziņas definīciju (118. lpp.): *Apziņa ir domājošas dzīvas būtnes sevis pašas neatkarīgas esības un savas apkārtnes apzināšanās. Citiem vārdiem, apziņa ietver sevī spēju atšķirt sevi no ne-sevis un novērot mainīgās attiecības starp šiem diviem veidojumiem. Apziņa nav obligāti saistīta ar kaut kādu inteliģences pakāpi. Vismulsinošākais apziņas aspekts ir tas, ka tā spēj domāt par savu domāšanu par domāšanu utt. Daudzi cilvēki secinājuši, ka šīs spējas dēļ apziņa pielīdzināma patstāvīgam, neatkarīgam veidojumam – dvēselei, kura normāli uzturas cilvēka ķermenī (bet dažreiz dodas ārpusķermeņa pasākumos) un beigās pamet to, kad ķermenis mirst.*

Ir kārdinoši piedēvēt dvēselei pēcnāves dzīvi. Ja pieņemam atziņu, ka apziņa ir fizikālo, bioloģisko smadzeņu fenomens, tad no dvēseles nemirstības idejas jāatsakās. Secinājumi ir sāpīgi. No otras puses, pēc definīcijas, dvēsele ir nefizikāla esība, kuru zinātne nevar izskaidrot.

Pēdējos gados vairāki zinātnieki izteikuši domu, ka apziņa ir metaprogramma, kas darbojas līdzīgi datora centrālajam procesoram. Šī programma pārļūko, ieslēdz un izslēdz vairākas operatīvajā atmiņā ielādētas apakšprogrammas.

Viena no labākajām pēdējos 20 gados uzrakstītām grāmatām par cilvēka smadzenēm ir Masačūsetsas Tehnoloģiskā institūta zinātnieka Marvina Minska grāmata *Emociju mašīna* [6]. Autors raksta, ka savos mēģinājumos noskaidrot, kas ir apziņa, mēs lietojam nepareizu pieeju: paši nezinām, nevaram noformulēt, ko meklējam (sk. Eireisa definīciju). Ar apziņu mēs nereti apzīmējam garīgo dzīvi, domu scenārijus, iztēli, domāšanu, lēmumu pieņemšanu, sevis apzināšanos, zemapziņas darbību utt. Autors raksta, ka šis vārds kļuvis par universālu mentālās aktivitātes apzīmētāju gadījumos, kad nezinām, par ko runājam.

Minskis raksta, ka mūsu smadzenes nav moderna auto motors, kas mērķtiecīgi veidots kā mūsdienu tehnoloģiju jaunākais sasniegums, bet drīzāk šis *motors* ir veidots uz evolūcijas pirmmateriāla – tvaika mašīnas – bāzes, to nepārtraukti pārtaisot, pilnveidojot un uzlabojot. Tādēļ mūsu smadzenes ir daudzslāņainas – apakšējie, senāk veidotie slāņi nodrošina vienkāršākās izdzīvošanas funkcijas, bet virsējie veido augstākās aktivitātes. Tādēļ šodien mēs ieraugām, ka mūsu smadzenes satur daudz senas izcelsmes, īpatnēju un bieži vien, kā mums šķiet, nevajadzīgu risinājumu.

Tā evolūcija mūs veidoja – vispirms vienkāršākie procesi, kas nodrošina izdzīvošanu, pēc tam – emocijas, kas to nesējiem piešķir papildu priekšrocības izdzīvošanas sacensībā, vēl pēc tam – domāšana, kas tās nesējiem piešķir citas papildu priekšrocības. Un attīstības gaitā ir noticis tā, ka vienkāršākos sava organisma procesus mēs vairs apzināti nevadām un neapzināmies.

Vienkāršākajiem organismiem, no kuriem arī mēs esam cēlušies, nervu sistēmas darbības pamatā ir kairinājums un reakcija. Gribas ēst – uzbrūku, noķeru un ēdu. Man uzbrūk – bēgu. Auksti – sarītinās, sildos saulē. Karsti – atveru muti, elsoju, svīstu, slēpjos ēnā utt. Šīs darbības savukārt sastāv no daudzām vēl vienkāršākām darbībām, ko mēs visbiežāk neapzināmies, piemēram, paātrinām elpošanu, kad skrienam, svīstam, kad karsti, košļājam barību, kad ēdam, pārstrādājam barību, kad paēduši. Un kur nu vēl ķīmiskie procesi visos orgānos – tos vada nervu sistēma, bet mēs tos nejūtam, neapzināmies un novirzes no normas ievērojam tikai tad, kad kaut kas nestrādā.

Arī augstākajos procesos pastāv šāda *darba dalīšana* – kad ejam, tad parasti nedomājam par to, kā kustinām rokas un kājas un kā elpojam. Mēs domājam par galveno – kā un kad nokļūsim galā, kā pārvietosimies tālāk, ko ņemsim līdzī nākamajā ceļa posmā utt. Bet, ja nepieciešams, mēs spējam pieslēgties savu kustības elementu novērošanai, piemēram, domāt un raudzīties uz to, kā liekam kāju, kā turam galvu, cik skaļi elpojam, vai mums ir karsti vai auksti.

Saskaņā ar Minska uzskatiem **apziņa ir programma, kas secīgi pieslēdzas dažādām apakšprogrammām, kuras tiek glabātas operatīvajā (īslaicīgajā) atmiņā.** Minskis raksta, ka cilvēkam ir aptuveni septiņi operatīvās atmiņas faili: mēs normāli spējam atcerēties septiņus savstarpēji nesaistītus vārdus. Ja eksperimenta dalībniekiem liek vēl papildus darīt kaut ko citu, piemēram, noteikt, vai operatora nolasītais izteikums ir pareizs vai nepareizs, tad operatīvā atmiņa kādu no septiņiem iegaumētajiem vārdiem *pazaudē*.

Reālā dzīvē mūsu operatīvā atmiņa pildīta ar daudz sarežģītākām programmām. Aplūkosim piemēru – ikdienas domāšanas fragmentu. Džoana ir izpildījusi skolas uzdevumu, dodas uz skolu un ir sagatavojusies iet pāri ielai. Viņa domā par to, kā viņa savu darbu aizstāvēs, pēkšņi dzird auto signālu, pagriež galvu un redz ātri tuvojošos auto. Pirmajā mirklī viņa nevar izlemt – kāpties atpakaļ vai skriet pāri, bet tad iedomājas, ka viņa var nokavēt, un nolemj skriet pāri ielai. Kad jau ielai pāri, viņa atceras, ka viņai taču ir ievainots celis un sāk domāt par to, kas būtu, ja viņa nebūtu paguvusi pārskriet pāri ielai. Tad tas auto mani būtu notriecis, viņa domā. Ko gan tad visi teiktu skolā?

Šajā laikā Džoanas apziņa izpildīja šādas darbības.

1. *Reakcija.* Džoana ātri (nedomājot) reaģēja uz auto skaņas signālu.
2. *Identifikācija.* Viņa nolēma, ka tas ir auto signāls.
3. *Specifikācija.* Viņa nolēma, ka skaņu devis auto, kas tuvojas.
4. *Uzmanības sadale.* Viņa pievērsa uzmanību tikai auto.
5. *Neizlēmība.* Viņa svārstījās starp *atkāpties* vai *skriet pāri*.
6. *Iztēle.* Viņa iztēlojās divus dažādus iznākumus.
7. *Izvēle.* Viņa pieņēma lēmumu skriet pāri ielai.
8. *Izpilde.* Viņa izpildīja lēmumu, pievēršot uzmanību tam, kā viņa tiek pāri ielai.
9. *Darbības novērtējums.* Viņa novērtēja savu rīcību.

Minskis parāda, kā apziņa izpilda darbību virkni, secīgi pieslēdzoties gan maņu orgānu saņemtajiem signāliem, gan ilglaicīgajā atmiņā saglabātajai pieredzei, gan

novērtējot abu avotu signālus un pieņemot lēmumu, gan beigās – savu darbību novērtēšanai.

Apziņa var strādāt ar vairākām programmām vienlaikus – līdzīgi kā mēs datorā varam sasummēt divus audio signālus ar atšķirīgām amplitūdām (diktora tekstu un fona mūziku). Apziņa var reaģēt uz ārējiem stimuliem, tā spēj analizēt un risināt problēmas. Visbeidzot, tā spēj izveidot stāstu pati par sevi un noglabāt to ilglaicīgajā atmiņā.

Viena programma vienmēr dominē, pārējās operatīvajā atmiņā *gaida*, jebkurā brīdī gatavas veidot galveno saturu. Kā gaisma, kas apgaismo mūsu lasītu grāmatu, bet ko pašu, tās avotu (piemēram, Sauli) mēs tieši nenovērojam.

Izpratne. Dzīves notikumi ilglaicīgajā atmiņā tiek saglabāti vairāk vai mazāk precīzi. Šo notikumu ielādēšana operatīvajā atmiņā un *nospēlēšana* apziņā – atminēšanās – tos pārveido. Zinātnieku pētījumi un eksperimenti liecina, ka nebūtiskas detaļas tiek izdzēstas, saglabājot galvenās līnijas. Šo apziņas spēju izveidot no uztvertās darbību secības kopējo, integrālo, būtisko kopainu, kas koncentrētā veidā satur uztvertā materiāla galvenās loģiskās vai emociju līnijas, saucam par izpratni. Izpratne neapzinoties nodarbojas ar klasifikāciju – tā veido attēlu struktūru vai notikumu gaitu, līdzīgu agrāk uzkrātiem, iepazītiem, saprastiem vai uz tiem reducējamiem procesiem. Izpratne ļauj apziņai noteikt, nolemt, kuram emociju vai izpratnes atraktoram atbilst un ir pievienojama jaunienākusī informācija.

Tādējādi ilglaicīgajā atmiņā daudzi konkrēti notikumi tiek saglabāti kā iepriekšējo notikumu prototipi. Tie ir iepriekšējās pieredzes vispārinājumi. Kad nepieciešams, no ilglaicīgās atmiņas tie tiek ielādēti operatīvajā atmiņā.

Emocijas. Minskis raksta, ka emocijas ir vērtību piesaistīšana atsevišķiem notikumiem. Tas nozīmē, ka tad, kad mums ir iespēja izvēlēties rīcību saskaņā ar vienu vai otru scenāriju, mēs izvēlamies to scenāriju, kurš mums sagādās vislielāko apmierinājumu. Datoristu valodā tas nozīmē piesaistīt notikumam vai notikumu virknei lielāku vai mazāku izvēles varbūtību.

Zinātnieki runā par primārajām un sekundārajām emocijām [8]. *Primārās emocijas bieži sauc par iedzimtām jeb instinktīvām. Tās neprasa apziņas aktivitāti, augstāku par elementāru stimulu atpazīšanu, dzīvnieku instinktīvās izturēšanās pētīnīki tās sauc par palaidējām (releasers), tās piestartē, palaiž ieprogrammētu instinktīvu izturēšanos. Cilvēkiem šādi stimuli ir seksuāls vilinājums, skaļi trokšņi, pēkšņa lielu priekšmetu parādīšanās un atsevišķas sāpju konfigurācijas, kas saistītas ar sirdslēkmēm vai laužtiem kauliem.*

Cilvēkam šīs primārās emocijas ar mazām izmaiņām ģenētiski saņemtas no mugurkaulnieku senčiem, tās palaiž, aktivizē limbiskās sistēmas saņemtie signāli, kurā amigdala ir galvenais integrējošais un vadības centrs.

No realitātes vai no atmiņas ņemtu reālu notikumu vai fantāzijas tēli operatīvajā atmiņā nospēlē scenārijus, kas rada sekundārās emocijas. Dabas vispārējā tieksme uz ekonomiju neļāva izveidot primārajām un sekundārajām emocijām atsevišķus mehānismus. Tā vienkārši pieļāva sekundāro emociju izteikšanu pa tiem pašiem kanāliem, kuri bija izveidoti primāro emociju izteikšanai.

Sāpes, ciešanas. Minskis fiziskās sāpes un dvēseles ciešanas skaidro kā programmu, kas piespiedu kārtā dominē operatīvajā atmiņā. Sāpes jūtam tad, kad

mums nav izvēles, nav iespējas pārslēgties uz kādu citu programmu. Visa uzmanība piespiedu kārtā pievērsta vienai programmai – ziņām no sāpošās vietas. Tādā skatījumā **sāpes ir izvēles iztrūkums**. Mēs zinām, cik grūti ir atslēgties no sāpēm un aizpildīt apziņu ar kaut ko citu, kas ļauj sāpes uz kādu brīdi nejust.

Laime. Laime ir pārbagāta izvēle, daudzas iespējas, milzīgs iespēju daudzums, tāds, kas mums nekad nav bijis. Mēs zinām, ka stipras pozitīvas emocijas izraisa stimulējošo narkotisko vielu izdalīšanos smadzenēs, bet tas savukārt jūtami uzlabo signālu pārvadi starp atsevišķām smadzeņu daļām un to ieraksti ilgtermiņa atmiņā – to visu mēs uztveram kā vienreizēju, nekad nepieredzētu emociju pacēlumu un fantastisku savu spēju uzlabojumu. Var sacīt, ka limbisko smadzeņu vadības centrs (*amygdala*) pēc ārējo stimulu saņemšanas dod komandas dažādu hormonu sekrēcijai, bet tie savukārt aktivizē pašu limbisko smadzeņu darbību. Automātiskās regulēšanas teorijā to sauc par pozitīvo atgriezenisko saiti.

Vēl varam sacīt, ka laime ir iespēja atrasties dabiski izdalīto narkotisko vielu radītās padziļinātas uztveres un fantastiski palielināto spēju un varēšanas reibumā. Šo reibumu narkotiku lietotāji mēģina pirkt par naudu, bet saņem sakropļotu attēlu un patoloģiju. Šo reibumu mums evolūcija ir sagatavojusi kā vērtīgāko, ar ko pildīt dzīvi, bet mēs reti protam to paņemt, lietot un saglabāt.

Iemīlēšanās. Tā ir evolūcijas veidota brīnišķīgu un pat pārsteidzošu programmu kopa, kuras darbība pēc intensitātes un nenovēršamības līdzinās sāpēm. Proti, iemīlēties ir nokļuvis narkotiskā atkarībā, viņa apziņa sistemātiski atgriežas pie ierakstīto notikumu atkārtotas nospēlēšanas, kas izraisa endorfīnu izdalīšanos un laimes sajūtu. Endorfīni stimulē apziņā nospēlēto scenāriju stabilu ierakstīšanu ilglaicīgajā atmiņā, tas nozīmē – savieto mīļotā cilvēka izskatu, izturēšanos, īpašības un īpatnības ar pozitīvu pieredzi, ar pozitīvām emocijām. Ne velti teic, ka īsta mīlestība ir tad, kad otra cilvēka īpatnības un pat trūkumi ir kļuvuši mīļi un patīkami.

Emociju pārvaldīšana. Ņujorkas Universitātes neiroloģijas profesors Džozefs LeDoks (*Joseph LeDoux*) grāmatā *Emocionālās smadzenes* [7]⁷¹ raksta par to, kāpēc mums ir grūti pārvaldīt savas emocijas: *Ir labi zināms, ka saišu daudzums virzienā no korteksa uz amigdalu ir daudz mazāks, nekā no amigdalas uz korteksu* (265. lpp.). Tas ļauj saprast, kāpēc emociju signāli viegli un masveidā pārņem mūsu domāšanu, bet tik grūti ir ar domāšanas palīdzību pārvaldīt emocijas. Lai varētu pēdējo, domājošajam neatliek nekas cits, kā apgūt dažus pārvaldīšanas *trikus*. Viens no tiem ir ļoti vienkāršs, proti, katrs var iemācīties signālus no korteksa pārvadīt atkārtoti. Citiem vārdiem, tas nozīmē, ka neokorteksa loģiskos argumentus, kas nosaka, kā jārikojas, par ko jādomā un par ko nav, limbisko smadzeņu vadības centram *amygdala* pievada daudzas reizes, kamēr sasniegta vajadzīgā rīcība. Pavisam vienkārši sakot, loģiski domājošā smadzeņu daļa savas *pamācības* atkārtoti tik ilgi, kamēr emocijās domājošā smadzeņu daļa tās pieņem.

Programmējāmība. Tā ir viena no smadzeņu svarīgākajām īpašībām. Mēs kā pašsaprotamu to izmantojam katrā cilvēka apziņas veidošanā: tā ir cilvēka apmācīšana

⁷¹ Neirologi un mākslīgās inteliģences speciālisti raksta, ka šī grāmata ir enciklopēdisks darbs par cilvēka smadzeņu darbību, tajā sakoncentrēts labākais, kas uzrakstīts pēdējos 20 gados. Gandrīz katrs izteikums grāmatā balstās uz attiecīgu zinātnisku publikāciju.

ģimenē, skolā un sabiedrībā un viņa sagatavošana profesionālam darbam. Otra daļa ir garīgās, emociju dzīves jeb dvēseles labklājības veidošana, tā ir svarīgāka par materiālo, sevišķi mūsdienu sabiedrībā, kad vairākam nodrošināti minimālai vielmaiņai nepieciešamie apstākļi. Mūsdienu sabiedrībā visbiežāk skolas nenodarbojas ar iedzīvotāju sagatavošanu šai cilvēka dzīves daļai, tādēļ to uzņemas kultūras, reliģijas vai filosofijas pārstāvji un masu informācijas līdzekļi.

Kas ir emociju izglītības pamatā? Tie ir priekšstati par to, kas ir cilvēka emocionālais, garīgais piepildījums, kura sasniegšanas iespēja mūsos gan ielikta, bet bieži vien neapzināta, nesaprasta un nereti pasniegta kā kaut kas nezināms, nesaprotams un mistisks. Pamatzināšanas par to, kas ir mīlestība, laime, piepildījums, ģimene, bērni, kā to veiksmīgi iegūt un veidot, no kā jāizvairās un ko nedrīkst pārkāpt (mēs jau sen neticam daudzām pamācībām, aizliegumiem un saukļiem, ko mums *piespēlē* pašreizējā sistēma, mēs no tiem esam atteikušies kā no nederīgiem un neīstiem, jo redzam, ka nereti paši pamācību sludinātāji tās neievēro, tātad paši tām netic, tāpēc droši vien tās nav patiesas). Tā ir spēja ieraudzīt objektīvas cilvēku sabiedrībā pastāvošas vērtības neatkarīgi no tā, vai mūsu vadītāji un skolotāji rīkojas saskaņā ar to, ko viņi māca.

Tās ir zināšanas par to, kā mums jārīkojas, kad līdzšinējā izglītība nav devusi vajadzīgās zināšanas, kā sev palīdzēt, sevi pārtaisīt un veidot, izmantojot to vienkāršo faktu, ka mēs *esam programmējami*. Kā palīdzēt sev un citiem, kā nenodot savas kļūdas un neveiksmes tālāk.

Visbeidzot tā ir spēja apzināti veidot to lielo, visiem kopējo organismu, ko sauc par valsti un sabiedrību, kuras veidošanas atstāšana pašplūsmai nolemj to visai arhaiskai neapzinātu ģenētiski ielikto indivīda vajadzību stihiskiem piepildīšanas mēģinājumiem un neapskaužamai kopējai attīstībai, kam raksturīgs minimāls progress un attīstība un īslaicīgi vai ilglaicīgi iekritumi.

Literatūra

1. Thomas Lewis, Fari Amini, Richard Lennon. *A General Theory of Love*. New York: Random House, 2000.
2. Roger Penrose. *The Emperor's New Mind*. Penguin Books, 1991.
3. Roger Penrose. *The Large, the Small and the Human Mind*. Cambridge University Press, 1997.
4. Edward O. Wilson. *Consilience*. New York: A. Knopf, 1999.
5. Robert Ayres. *Information, Entropy, and Progress*, AIP Press, 1994.
6. Marvin Minsky. *The Emotion Machine*. Simon&Schuster, 2006.
7. Joseph LeDoux. *The Emotional Brain*. Phoenix, 1998.

13. Par cilvēka ļaunumu

Tagad pakavēsimies pie visai svarīga cilvēka dzīves jautājuma, balstoties uz iepriekš izteiktām informācijas teorijas atziņām – tās ir domas par cilvēka ļaunumu.

2006. gada 1. maija svētrīta raidījumā mācītājs Juris Rubenis sacīja, ka: *Dabiskais, miesiskais cilvēks savā cilvēciskajā raksturā ir savtīgs, jā, tieši sakot, ļauns.* Saskaņā ar šo pieeju cilvēks pamatā ir grēcīgs, un no grēka nastas viņu var atbrīvot tikai reliģija. Tas nozīmē, ka cilvēka grēcīgums ir kaut kas dots, fatāls, kā nolemtība, no kuras mūs atbrīvot var tikai Kristus asinis.

Saskaņā ar mūsdienu zinātnes priekšstatiem pilnīgi un noteikti – tā nav. No pirmatnējiem zīdītājiem, no vienkāršiem primātiem evolūcijas bargā roka mūs ir veidojusi – vienaldzīgi un nesaudzīgi – ar dabiskās izlases, ar nāves izkaptis palīdzību. Palūkojoties uz savu neseno pagātņi, uz pēdējo karu, kura dalībnieki un upuri ir daudzi no mums, varam ieraudzīt un atcerēties, kā sāpes, mokas un bojāeja, kad tik kailā dzīvība kādu brīdi vēl palikusi, pamodina mūsos diženumu un lielumu, par kuru kāds filmu režisors reiz sacīja: *Man patīk šī cilvēku cilts: pirms nāves, kad viņiem jāiet bojā, tad viņi parāda cilvēciskumu un lielumu.* Atcerēsimies, kādu mūziku spēlēja Eiropas radiostacijas tūlīt pēc kara...

Evolūcijas teorijas speciālisti saka vienkārši: ļaunums un agresivitāte veicina šo īpašību nesēju bojāeju. Savstarpēja palīdzība, līdzietība un mīlestība veicina šo īpašību nesēju izdzīvošanu. Tāpēc lielā mērogā evolūcija mūsos, tajos, kuri ir izdzīvojuši, ir saglabājusi to, kas izdzīvošanai vairāk piemērots – kas pamatā, savā būtībā nav ļauns. Bet tas nenozīmē, ka šis secinājums mūs ir atbrīvojis no ģenētiskā mantojuma, no mūsu izcelsmes un vēstures, tādas, kāda tā ir bijusi. Tas nozīmē, ka mēs visi, katrs no mums lielākā vai mazākā mērā nes sev līdzīgu šo mantojumu, var to sevī ieraudzīt, atpazīt un... sajūst darbojamies. Šis mantojums ir cīņa par pārtiku, par izdzīvošanu, par tiesībām atstāt pēcnācējus... Bet tas nenozīmē, ka mēs esam savtīgi un ļauni pēc dabas, pēc izcelsmes. Mūsu izcelsmei un izdzīvošanai pēc tādiem nav bijusi vajadzība. Tieši otrādi, mūsdienu zinātnieku izpildītās datorsimulācijas rāda, ka tālākā nākotnē ātrāk progresēs un izdzīvos tie, kuri viens otru atbalstīs, viens otram palīdzēs, kuri lietos kooperāciju... Tāpēc pamatā savā cilvēciskajā raksturā mēs neesam ļauni.

Patiesībā cilvēku dzīve ir sarežģītāka. Tā nav aprakstāma ar vienkāršu dalījumu – daži cilvēki ir labi un citi ļauni. Amerikā tika izdota grāmata *The Bell Curve (Zvanveida līkne)*. Tajā teikts, ka dažādu cilvēku īpašību varbūtību sadalījums veido zvanveida līkni (to sauc par normālā sadalījuma jeb Gausa līkni), tās vidusdaļu aizpilda veselīgais, normālais vairākums, bet malās atrodas visdažādāko noviržu nesēji, nereti – nelaimīgi un patoloģiski izņēmumi. Katrs no mums sevī, savās īpašībās, emocijās un to piepildījuma gandarījumā var ieraudzīt normālo, veselīgo *vairākumu* un retas, mazvarbūtīgas ļaunuma un agresivitātes iezīmes, kuras vairāk vai

mazāk attīstījusi apkārtējā vide – ģimene, skola un sabiedrība. Šis skatījums ļauj katram sevi ieraudzīt un saprast kā indivīdu, kurš nācis no savas cilvēciskās izcelsmes ar visdažādākajām īpašībām, kas nu katram pašam tagad jānes sev līdzi, t. i., tās nākas lietot.

Pats galvenais, ko piedāvā šāda pieeja, ir – sevis veidošanas iespēja. Ja jau mēs, mūsu dvēseles, mūsu apziņas, mūsu garīgā un emociju pasaule ir sava veida datorprogrammas, tad, protams, mēs tās varam mainīt. Pilnīgi un noteikti. Daudzi to zina, dara un lieto – sevi apzināti un mērķtiecīgi veido.

Kā jau minēju, mūsdienu informācijas un evolūcijas teorijas skatījumā neviens nav un nevar būt vainīgs par pārkāpumiem, kurus viņš izdarījis, nezinot, ka pārkāpj. Pamazām, datortehnikas jēdzieniem kļūstot ikdienišķākiem un pieejamākiem, mēs sākam ieraudzīt un nereti ar pārsteigumu atklājam, ka cilvēka apziņa, prāts un jūtas vai, citu vārdu lietojot, dvēsele, tas, kas mūsos domā, sevi, savu esību apzinās un sevi novēro, ir visai lielas un sarežģītas programmas. Dažas no šīm programmām mākslīgās inteliģences speciālisti prot uzrakstīt un *ielikt* datoros, un tās strādā. Par dažām, piemēram, apziņu, daudzi mākslīgās inteliģences speciālisti teic, ka viņi pagaidām nezina, kā tā darbojas, un tādēļ arī nevar to uzrakstīt un datorā ieprogrammēt. Tādēļ mums šodien vēl nav robotu, kas sevi apzinās.

Bet atgriezīsimies pie cilvēka pamatbūtības. Vai cilvēki pamatā ir ļauni? Lielā mērogā skatoties, varam teikt – nē, noteikti ne. Cilvēku ir veidojuši evolūcijas gadu un paaudžu tūkstoši, kur galvenais kritērijs bija vienkāršs – izdzīvoja tie, kuri vairāk piemēroti. Kā jau minējām, mēs, *Homo sapiens*, nākam no savas izcelsmes, kas mums devusi līdzi daudz no tā, ko redzam dzīvniekos un mūsu tuvākajos senčos – primātos. Tā ir agresivitāte, kad jāaizstāvas, jāiegūst pārtika vai vienkārši jānostiprina grupā savs sociālais statuss. Un tā ir rūpēšanās par saviem tuviniekiem un mīlestība, bez kuras neiztiek, nevar iztikt un neizdzīvo neviens zīdītājs. Īsi sakot, mēs varam redzēt evolūcijas likumu – visas īpašības ir izveidojušās tāpēc, ka tās kaut kādos apstākļos ir derīgas vai vajadzīgas. Mēs, cilvēki, neesam izņēmums. Nevienam dzīvniekam nav vērojama agresivitāte vai ļaunums kā pats par sevi, bez mērķa un jēgas. Gan jāpiemin, ka biologi ir novērojuši kroplīgos un ļoti kaitīgos apstākļos izveidotus zīdītājus, kas pieauguši ir patoloģiski ļauni. Par tiem varam teikt divas lietas: pirmkārt, viņi ātri iet bojā savstarpējos ķīviņos un kaujās, otrkārt, viņi tādi ir izveidoti speciālos, nedabiskos apstākļos. Reti, atsevišķos gadījumos ar cilvēkiem varam novērot līdzīgu rezultātu.

Īsi sakot, dzīvnieku un cilvēku evolūcijā nav tāda faktora, kas ļaunam indivīdam dotu kaut kādas ilglaicīgas priekšrocības attiecībā pret citiem. Tieši otrādi, neskaitāmās biologu datorsimulācijās redzams, ka tie, kuri savstarpēji viens otram palīdz, izdzīvo ilgāk un šīs īpašības ar laiku populācijā sāk dominēt. Biologi saka – no parazitisma pamazām pāriet uz simbiozi.

Ja paskatāmies uz sevi, tad redzam, ka mums ar dzīvniekiem ir kopēji instinkti, bet atšķirība starp cilvēku un dzīvnieku ir tā, ka mūsu izturēšanos vairāk nosaka minētais reizinājums *ģenētiskais mantojums* × *audzināšana*. Var teikt, ka kultūra ir galvenais, ar ko mēs atšķiramies no dzīvniekiem.

Bet, ja mūsos pamatā nav ļaunuma, kas tad ir tas noslēpumainais lāsts, kas liek mums nepārtraukti kļūdīties un pārkāpt? Tas ir viss jaunais, kas nāk. Jaunas lietas, jauni apstākļi, jaunas zināšanas, citi cilvēki un tā tālāk – viss, ar ko dzīvē nenovēršami

nākas sastapties. Un galvenais – jaunais nāk kopā ar līdz šim nezināmo. Un, lūk, šis *nezināmais* ir tas, kas mūs nemitīgi apdraud, ja mēs nepamanīsimies izveidot jaunajam piemērotu izturēšanos. Piemēri? To ir fantastiski daudz: pirmo reizi mācāmieš braukt ar velosipēdu, ar slēpēm? Mēs zinām, cik daudz jāmacās, lai izdotos patīkami un skaisti. Un mēs zinām, cik bieži nākas sāpēt, kamēr iemācāmieš. Bet tie jau tikai sīkumi. Skola, darbs, pirmā mīlestība un bērni. Viss pirmo reizi mums, neprašām. Cik daudz mums nākas sāpēt, kamēr uzzinām, kā vajadzēja. Un cik daudz mēs citiem nodarām. Dažas reliģijas saka – grēks. Mēs teiksim – neprātām, nezinājām. Tā otra tēma: kāpēc nezinājām? Ja nezinājām tāpēc, ka ģimene, skola, sabiedrība dēļ nolaidības, nezināšanas, vienaldzības vai nabadzības zināšanas neiedeva, tad droši drīkstam secināt, ka mēs, kaut arī pārkāpām, neesam vainīgi. Bet, izrādās, tik vienkārši nav. Nav tādas sabiedrības, izņemot retus patoloģiskus gadījumus, kur bērniem nemācītu cilvēku izturēšanās pamatus. Situācija kļūst sarežģīta. Piemēram, mēs labi atceramies sabiedrību, kurā mums mācīja pamatus, kam mēs neticējām. Nespējām taču noticēt komunisma morālei, ja tās sludinātāju rīcība nereti rādīja kaut ko pilnīgi pretēju. Vai arī, piemēram, skola māca bērniem: *Tev nebūs zagst, tev nebūs melot*. Bet cilvēki ar savu rīcību nereti rāda pretējo, un tad iznākums – klausītāja rīcība – ir atkarīga no daudziem citiem faktoriem. Daudz atkarīgs no vecāku spējas bērniem izskaidrot pretrunu starp skolā mācīto un sabiedrībā novēroto un dot lielākas vērtības. Svarīgi arī tādi blakusfaktori kā vietējās sociālās grupas un vienaudžu priekšstati, darbabiedru domas un pat nejauši izlasīts raksts vai dzirdēta radiopārraide. Dažos vārdos var teikt – tā ir sabiedrības kultūra, bet konkrētāk – sabiedrības spēja saviem pilsoņiem dot vērtības tā, lai viņi tās pieņemtu un tām noticētu kā objektīviem likumiem. Svarīgs noteikums ir sabiedrībā valdošais patiesīgums, sabiedrības godīgums. Jo neviens nevar dot vērtības citiem, ja viņam pašam to nav.

Tādēļ nereti notiek tā, ka dominējošo, noteicošo ieguldījumu veido nevis sabiedrības deklarētās morāles normas, ko bērnam noskaita priekšā skolā, bet tas, kas sabiedrībā notiek. Nereti tikai vēlāk, pēc daudziem gadiem cilvēki apgūst augstākas vērtības un ierauga, ka sabiedrība viņus ir maldinājusi.

Bet atgriezīsimies pie veismīgāka gadījuma, kad sabiedrība indivīdam dod pietiekamas zināšanas par to, kas cilvēku sabiedrībā ir vērtīgs, pareizs un, galvenais, kas šo vērtību lietotājam sagādās mieru, papildījumu un gandarījumu. Vai arī šādi cilvēki grēko jeb pārkāpj?

Vispār – jā. Lielos jautājumos no tā var izvairīties, ja esat piesardzīgi, tad var izvairīties droši. Daudzi cilvēki tā arī dzīvo. Viņi sevi vienmēr tramīgi uzrauga un uzdod sev jautājumu: *Vai tik es nepārkāpju? Vai tik es ar savu rīcību kādam nenodarīšu kaut ko sliktu?* Šādiem cilvēkiem, arī apgūstot kaut ko jaunu un nepazīstamu, darot kaut ko tādu, kas nekad nav darīts, gandrīz vienmēr izdodas nepārkāpt. Un, pat ja kaut kas misējas, tie parasti ir sīkumi, nebūtiskas lietas, kas nav likuma pārkāpumi, bet ir novirzes no optimālas, skaistas rīcības paša domātāja un lēmēja skatījumā. Bet, protams, arī šādi orientētiem cilvēkiem dažreiz jānāk pie sevi nosodošas atziņas, kas es esmu rīkojies nepareizi.

Kas ir šie *pareizie*, sakārtotie, sabalansētie, kaut kādā ziņā laimīgie cilvēki? Tie ir divējādi. Pirmie ir tie, kuri daudz pieredzējuši un sāpējuši. Viņi zina un prot

izvairīties no pārkāpumiem tāpēc, ka viņiem ir pieredze. Un otrie? Tie ir tie laimīgie jaunie, kuriem vecāki, ģimene, skola un sabiedrība pietiekamā daudzumā ir devusi jaunā apgūšanai nepieciešamo prasmi nekļūdīties. Viņi kaut cik droši drīkst iet cauri dzīvei un cerēt, ka nesabojās nedz savējo, nedz citu cilvēku dzīves.

Tagad varam atgriezties pie sākumā aplūkotā jautājuma. Cilvēks pamatā nav ļauns vai grēcīgs pašmērķa vai neizbēgamas tendences nozīmē. Tieši otrādi, evolūcija cilvēka garu nepārtraukti uzlabo un noslīpē ar ļoti vienkārša mehānisma palīdzību – tie, kuri ir ļauni, tiek ātrāk *novākti* – ar dabiskās izlases galvenā darbarīka – ar nāves – palīdzību. Un, no otras puses, mūžīgā progresa gaita vienmēr dos kaut ko jaunu, nezināmu un nepazīstamu, kura apgūšanai un lietošanai mums nāksies sameklēt, atrast un iemācīties īsto, pareizo rīcību. Ja to neatradīsim, būs jāsāp. Ja neatradīsim pareizo rīcību lielās lietās, būs jāiet bojā. Bet, tā kā mēs aizvien vairāk iemācāmies savu rīcību apdomāt un pat datoros nospēlēt un analizēt, mums ir pamats cerēt, ka ar laiku, daudzu nākamo paaudžu laikā, mēs pārkāpsim mazāk. Citiem vārdiem, evolūcija būs mūs noslīpējusi.

Beigās pakavēsimies brīdi pie svarīgas domas par piedošanu un pārkāpumu neatkārtošānu. 9. maijā Maskava atzīmēja uzvaru Otrajā pasaules karā. Vācijas valdība atzina iepriekšējā režīma pārkāpumus, un Vācijas valdības vadītājs Vilijs Brants nometās ceļos bojāgājušo cilvēku pieminēšanai priekšā un lūdza piedošanu dzīvajiem un mirušajiem par savu tautiešu pārkāpumiem. Līdz ar to viņi izpelnījās Eiropas un visas pasaules cilvēku cieņu un ieguva sev iespēju mainīties un laboties, savas kļūdas neatkārtot, bet iet uz priekšu. Jo to darīt var tikai tas, kas savus pārkāpumus atzinis. Krievija to vēl nav darījusi un šādā veidā sev kā valstij un savai tautai cieņu un ceļu uz mainīšanos atņēmusi. Jo tas, kas neatzīst savas kļūdas, ir nolemts tās atkārtot.

Šobrīd katram ir svarīgi ieraudzīt sevi nevis kā pārkāpumiem nolemtu grēcinieku, kura grēkus var piedot vai atlaist tikai baznīca vai reliģija, bet kā domājošu cilvēku, kurš zina savu izcelsmi, apzinās savu ģenētisko mantojumu jeb instinktus, saprot sevi un citus, spēj ieraudzīt un atzīt savas kļūdas un pārkāpumus un spēj sevi apzināti ierobežot, pārveidot un mainīt. Tas nav viegli galvenokārt tādēļ, ka mūsu sabiedrībā nav izplatītas zināšanas par to, kā esam veidoti un kā varam sevi pārveidot. Cilvēka iekšējā pasaule ir kā bērzu birzs, kā puķu dārzs, ko nevar salabot, sakopt vienas dienas laikā, ja kaut kas saposīts un sabradāts. To nevar pārtaisīt ar vienu paziņojumu – tagad vai sākot ar rītdienu es būšu cits cilvēks. Tam vajadzīgi rūpīga darba – sevis pārveidošanas – gadi, kuru laikā viss mainās lēnām, tāpat kā aug puķes un koki. Un tikai pēc kāda laika domājošais sevi veidojošais cilvēks un apkārtējie ierauga – tas cilvēks ir mainījies. Viņš ir mainījies ne tikai sevi, bet spēj ieraudzīt un saprast arī citu kļūdas un nepilnības un piedot, saprotot, ka cilvēki pārkāpj tādēļ, ka viņiem nav palaimējies saņemt izglītību, kas ļauj dzīvot pilnvērtīgi. Tikai tie, kuriem ir šī izglītība, spēj dzīvot īsti un patiesi, ar iekšēju patiesīgumu, tīrības un svētuma sajūtu. Un apzināti piedalīties kopējā cilvēces gājienā.

14. Nepietiekama informētība

Mūsdienīgā skatījumā cilvēks ir tūkstošiem gadu ilga evolūcijas procesa gadījuma notikumu veidojums. Ja nelietojam pirmatnējo cilšu ticējumus un mūsdienīgas fantāzijas, bet tikai to, ko redz, pārbauda un pierāda mūsdienu zinātne, tad mēs sevi redzam kā cilvēkveidīgo primātu pēcteci, kurš sev līdzī nes daudzas šo primātu īpašības. Pat ļoti daudzas, varam teikt – visu primātu vēsturi. Tas nozīmē, ka mēs neesam pilnīgi – esam viegli ievainojami, slimojam, novecojam un mirstam. Un ne tikai. Par savas dzīves piepildījumu, par savām zināšanām un dzīves un jūtu vēsturi varam teikt to pašu – nezinājām, nepratām. Dzīves laikā kļūdāmies, sāpam un ejam bojā. Mēs zinām, cik nedaudzi cilvēki par sevi, par savu dzīvi var teikt – jā, es biju, es esmu laimīgs, man izdevās nodzīvot sakarīgu dzīvi.

Nereti par sevi, savu rīcību un iepriekšējo dzīvi mēs sakām: *Es daudz ko nezināju un nesapratu, es biju tik naivs!* Daži par visu dzīvi saka, ka to iepriekš nevar zināt un saprast, ka tā vispirms jānodzīvo: *Tie ir tik nopietni jautājumi, uz kuriem labāk vispār neatbildēt, lai neizliktos par pēdējo muļķi. Nopietni jautājumi – tā ir visa dzīve. Lielos jautājumus var atrisināt, tikai dzīvojot* [1]. Vai tā ir? Vai mēs, cilvēki, esam nolemti vispirms nodzīvot un pēc tam – uzzināt, kā vajadzēja dzīvot, un sākt kaut ko saprast? Vai visi tā domā? Vai šī nolemtība ir mūsu dzīves neatņemama sastāvdaļa? Ko par to saka mūsdienu zinātne?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, sāksim ar dažiem pamatjēdzieniem. Cilvēka apziņa ir informācijas apstrādes mašīna, un tās iespējamo stāvokļu skaits, tāpat kā jebkuram cilvēku izgatavotam datoram, ir galīgs un ierobežots. Piemēram, spēļu kauliņam ir seši stabili iespējamie stāvokļi, trīsstūra piramīdai tetraedram to ir tikai četri, bet skaitļošanas mašīnas atmiņas pamatelementam triggerim tikai divi. Bet, ja n šādus triggerus savā starpā savieno, tad iegūst mašīnu, kuras iespējamo stāvokļu skaits ir 2^n . Jebkurā gadījumā šis skaitlis ir galīgs un, protams, atkarīgs no atmiņas elementu skaita. Ar cilvēka atmiņu ir tāpat: tajā ir galīgs neironu skaits, tādēļ tai ir galīgs iespējamo stāvokļu skaits. To pašu var teikt par visu Universu. Kaut gan tā molekulu, atomu un elementārdaļiņu iespējamo stāvokļu skaits ir ļoti liels, tas nav bezgalīgs, bet ir ierobežots, galīgs.

Otra informācijas apstrādes mašīna, robotu un arī cilvēka apziņas īpašība ir tā, ka šo mašīnu izpildmehānismu rīcība nav mistiska, patvaļīga, bet ir atkarīga tikai no tā, kādas programmas un informācija tajās ir ielikta. Tie, kuri lieto mobilos tālruņus, satelītu tvērējus, medicīnisko aparatūru, moderno audio aparatūru, aviācijas trenāžierus vai vienkārši personālos datorus, labi zina, kā šo mašīnu *uzvedība* – ātrdarbība, uz displeja *izmestie* paziņojumi, attēli un izpildmehānismiem dotās komandas ir atkarīgas tikai no šo mašīnu iekšējām programmām. Ja tās ir veiksmīgas un inteligentas, tad ar tādām mašīnām ir patīkami strādāt, mēs sakām, ka tās ir saprotamas bez sarežģītu instrukciju lasīšanas, tās ir *user friendly*, t. i., lietotājam draudzīgas. Dažreiz saka arī *Narrensicher* (muļķu drošas).

Trešā cilvēka apziņas īpašība ir sarežģītāka. Signālu pārvades ceļi jeb saites starp smadzeņu neironiem nav determinētas, bet aprakstāmas ar varbūtību

sadalījumiem, ko iespaido mācīšanās, ierastu situāciju atkārtotāšanās un no ķermeņa orgāniem saņemtie elektriskie un ķīmiskie signāli. Tas bieži vien ved pie šīs milzīgās *mašīnas* rīcības neparedzamības un nesaprotamības. Piemēram, limbisko smadzeņu signālu jeb emociju iespaidā *mašīnas* rīcību nosaka nevis loģiskā domāšana un situācijas analīze, bet iepriekšējās pieredzes izveidotie emociju šabloni. Tāpēc cilvēki nereti rīkojas šķietami neadekvāti – dažādām, atšķirīgām ārējām iedarbēm atbilst viena un tā pati rīcība. Līdzīgi ir arī ar ārējo notikumu un citu cilvēku rīcības izpratni: mēs viņu rīcību izprotam un klasificējam pēc iepriekšējās pieredzes šabloniem.

Bet ar to cilvēka apziņa nav aprakstīta. Vēl paliek jautājums: vai mūsu domāšana ir ierobežota tikai ar smadzenēs ielikto informāciju? Par mūsu smadzenēs ielikto informāciju teic, ka to veido gēni × audzināšana. Vai tas ir viss? Vai mūsu domās var būt kaut kas cits, iepriekš nezināms, kaut kas tāds, kas tur nekad nav ielikts? Vai mūsu apziņā nav nekā mistiska, nezināma un nesaprotama? Atbilde ir ļoti interesanta. Šī mašīna, līdzīgi tam, kā to dara mūsu novērotā evolūcija, rada kaut ko jaunu, nebijušu, var teikt, tam piemīt jaunrades spēja. Kā *tas* notiek, kā notiek jaunrade cilvēka apziņā? Vienkāršoti to varētu aprakstīt šādi. Cilvēka atmiņā dzīves laikā ierakstās visdažādākie notikumi un situācijas. Turklāt, izmantojot smadzeņu vielas fluktuācijas, apziņa var *izdomāt*, izfantazēt jaunas situācijas. Kad tai jārisina kāds uzdevums, tā aplūko šo notikumu un situāciju varbūtību sadalījumus un veic *dabisko izlasi* – atmet pēc *sava uzskata* realitātei vai tālākai rīcībai nederīgos rīcības veidus un vairāk vai mazāk apzināti pieņem lēmumus. Izmantojot informācijas teorijas formulas, var parādīt, ka šādā veidā cilvēka apziņa ģenerē informāciju jeb izpilda informācijas jaunradi. Piemēram, zinātnē, izdomājot jaunas hipotēzes, kas skaidro kādus novērojumus vai eksperimentus. Vai arī mākslā, izdomājot kādus nebijušus notikumus vai sižetus. Taču arī šajos procesos paliek spēkā pamatlikums – cilvēka apziņā ir tikai tas, kas tajā dzīves laikā, ģenētiskā mantojuma un apkārtējās vides iedarbes ceļā ielikts un jaunrades ceļā iegūts. Un nekas vairāk, nekādas mistikas. Nekādi mistiski spēki vai lauki.

Vai cilvēka apziņā jaunradītā informācija ir kaut kas pilnīgi, radikāli jauns, tāds, kas nekad nav bijis visā Universā? Tāda viela, process vai doma, kas līdz šim nekad un nekur nav bijusi? Jā, nereti tā tas ir. Patentu nozarē par jaunradi saka – izgudrojums ir izdarīts tikai tad, ja pieteikumā ir kaut kas būtiski, globāli jauns. Bet dažreiz mēs radām kaut ko tādu, kas ir jauns tikai mums. Tā notiek, kad mēs atklājam to, kas kādreiz jau ir bijis, piemēram, kādas bojā gājušas civilizācijas vai kultūras darba paņēmienus, zāles kādu slimību ārstēšanai vai senas atziņas un domas. Ir iespējams, ka citi cilvēki šo izdarīto *atklājumu* jau sen zina, pazīst un varbūt pat lieto. Bet jaunizgudrotājam viņa izgudrojums ir jaunrade.

Par mūsu jaunradi var teikt, ka mēs esam kā bērni, kuri no Visuma vielas rotaļu klucīšiem – molekulām, atomiem un, saskaņā ar Einšteina formulu, enerģijas stāvokļiem – savā iztēlē un dzīvē saliek kopā aizvien jaunas bildītes un mājas.

Izdarīsim īsu kopsavilkumu. **Cilvēka apziņai ir galīgs iespējamo stāvokļu skaits, tajā ir tikai tā informācija, kas tajā ielikta vai izveidota, jaunradīta, izmantojot agrāk no gēniem un no apkārtējās vides saņemto. Cilvēka apziņai nav nekādu mistisku informācijas uztveres vai iegūšanas veidu. Cilvēka apziņas**

darbību var saprast, izmantojot vienkāršus informācijas teorijas likumus. Cilvēka apziņas darbību var mainīt, apzināti mainot tās saturu.

Šo pamatprincipu pieņemšana un lietošana cilvēka rīcības izpratnē ved pie visai radikāliem secinājumiem par mums pašiem, par mūsu rīcību mūsdienu dzīves apstākļos. Toronto Universitātes (Kanāda) zinātnieks Keits Stanovičs grāmatā *Robotu dumpis* [2] raksta, ka pirmo reizi cilvēces vēsturē mums radusies iespēja ieraudzīt savas apziņas, savas iekšējās pasaules vadības sviras, saprast to darbību un sākt ar to palīdzību veidot laimīgāku dzīvi. Autors raksta: *Tikai ieraugot sevi kā robotus, mēs varam sākt veidot priekšstatu par sevi. Šī unikālā spēja piemīt vienīgi cilvēkiem: veidot savu dzīvi, izmantojot racionālu sevis vadīšanu.*

Viens no spēcīgākajiem secinājumiem ir atziņa, ka cilvēka apziņas darbības izpratnei vairs nav vajadzīga māņticība un mistika. Bet tiklīdz no galīgajiem automātiem nonākam pie cilvēka, daudzi šos pamatlikumus vairs negrib lietot, bet dod priekšroku mistikai un māņticībai. Piemēram, kāds RTU pasniedzējs šīs esejas autoram reiz sacīja: *Senie latvieši jau pirms vairākiem gadsimtiem zināja, kur paliek cilvēka dvēsele pēc nāves – tā kļūst par veli.* Bet mēs šajā jautājumā paliksim pie tā, ko var novērot un pārbaudīt.

Simtiem un tūkstošiem paaudžu laikā visās tautās un kultūrās iepriekšējā paaudze nodod nākamajai savu pieredzi, savas zināšanas un prasmes, savus priekšstatus, ticējumus un aizspriedumus. Bērni saņem pasakas un pieaugušo skaidrojumus, jaunieši saņem skolas gudrības un pamazām sāk apgūt priekšstatus par to, kas ir pieaugušo dzīve. Viņi paši gūst pieredzi, tajā piedaloties. Nepaiet ilgs laiks, kad viņi jau it kā pašsaprotami kļuvuši par pieaugušiem un sāk dzīvot. Un visu to viņi dara *pirmo reizi.*

Nu un? Kas par to? Viss taču notiek! Tā jau arī ir, bet rodas viens jautājums – **kā?** Tas, ka visi cilvēki bērnībā un jaunībā daudz ko dara pirmo reizi, liek domāt, ka cilvēka apziņā un emociju pasaulē pirms tam nav pieredzes, kas teiktu, kā jārikojas jaunajā situācijā. Vai mēs varam sagatavot savus pēcnācējus visam jaunajam, ar ko viņiem nāksies sastapties? Vai tas mums pietiekami labi izdodas? Atbilžu ir tik, cik ir cilvēku, bet mēs parunāsim par diviem galējiem atbilžu avotiem. Daudzi cilvēki dažādos dzīves posmos par sevi saka: *Cik es biju naivs! Es to nezināju. Kā gan es to varēju zināt!* Un vienlaikus šo atziņu autori sev vīrišķīgi saka: *Nu ko, neko nevar darīt, pats vainīgs. Dzīves laikā mēs daudzi ieraugām, ka nezinājām, nebijām sagatavoti, kļūdījāmies.*

Mūsu skolās vērojama interesanta tendence: bērnu apziņā netiek ieviesta izpratne, izjūta par savas rīcības nozīmīgumu, par to, kā katra indivīda konkrēta brīža rīcība atstāj neizdzēšamu iespaidu uz visu viņa dzīvi. Padomju sistēma bija līdzīga – tā nebalstījās uz reālo cilvēku dabu, bet piedēvēja viņiem tādas īpašības, kādas evolūcija viņiem nav devusi. Mēs zinām, ka evolūcijas galvenais darbarīks un dzinējspēks ir katra indivīda izdzīvošanas apdraudējums. Tie nav tukši vārdi – pret tiem, kuri mūsu kultūrā pieejamos brīdinājumus neņem vērā, evolūcija lieto arī izkapti. Un, lūk, pēdējos gados skolās bērnu apziņā tiek izveidota *falša* nesodāmības izjūta, kas viņiem neļauj izveidot piesardzību un atbildību par katru savu soli – apziņu, ka katra izvēlētās rīcības ceļa galā stāv dabiskā izlase ar atvēzētu nāves izkapti. Mazvērtīgas, nepiepildītas, tukšas dzīves veidā, kas pildīta ar lētiem un

vulgāriem gaumes, domu un rīcības šabloniem. Visbeidzot, alkohola un narkotiku dvingā brīžiem cietumos pavadītas dzīves veidā.

Evolūcija cilvēkus ir veidojusi tā, ka viņi bīstas un izvairās no pārkāpumiem tikai tad, ja redz atvēzēto izkapti – pa atkritumu urnām rakņājošos cilvēku, uz ielas sakņupušu ubagu, piedzērušos un pažobelē nosalušu cilvēku. Galvenais evolūcijas arguments ir nevis cilvēka tiesības, bet – labklājības un izdzīvošanas apdraudējums. Pašreizējā pieredze nereti liecina, ka mūsu skolās bērni cilvēka tiesības ir apguvuši kā kaut ko automātiski un pašsaprotami darbojošos, bet nevis kā trauslu cilvēku kultūras sasniegumu, par kura saglabāšanu nepārtraukti jā rūpējas.

Daudzi mūža vidū vai otrajā pusē ierauga, ka ne vienmēr pratuši izveidot savā dzīvē lielu mīlestību, veiksmīgu ģimeni un bērnus. Daži ierauga, ka ir kļuvuši atkarīgi no alkohola, narkotikām, azartspēlēm, pornogrāfijas, neizkopta seksa vai vienkārši ir nolemti skriet cauri dzīvei, sevi nezinot un nesaprotot, strādāt, meklēt un neatrast. Dažiem no viņiem (mazākumam) izdodas sevi un savu dzīvi mainīt, izlabot – paklausieties dažādus bijušo atkarīgo raidījumus. Vai palūkojieties uz dažādām reliģiju kopienām, dianētikas centriem, atturībnieku klubiem un citiem sevis pārtaisītājiem. Viņi ir sevi, savu nezināšanu ieraudzījuši un izrāpušies. Bet nezinātāju un nepratēju vairākums ir nolemts klusēt, nespēt piecelties un turpināt eksistēt. Sakostiem zobiem, ar vienīgo mierinājumu, ka daudziem ir vēl sliktāk. Vai nav dīvaini, ka mums ir daudz apkārtējās vides aizstāvju, bet nav cilvēku aizstāvju?

Otra, mazākā daļa, ir cilvēki, kuri paši sev nesaka, ka nav zinājuši, ka ir kļūdījušies. To par viņiem saka sabiedrība, tās uzraudzības un palīdzības iestādes, kas cenšas neveiksmīgajiem palīdzēt, tos sodīt un pāraudzināt. Šīs grupas pārstāvji visbiežāk nemaz nezina, kāpēc viņi ir kļūdījušies un nav spējuši labāk. Vēl vairāk, viņi nemaz neapzinās, ka viņi sevi nezina, nepazīst un nesaprot. Jo viņi pilnīgi atbilstoši saņemtajai (un arī – nesaņemtajai) izglītībai ir nolemti rīkoties saskaņā ar savas sociālās vides domāšanas, jūtu un rīcības šabloniem. Ja viņi kādu nosoda vai apsūdz par savas dzīves nepilnīgumu, tad tā ir valdība un citi cilvēki. Pats fantastiskākais, ka daļēji viņiem ir taisnība. Kā tā? Pie tā tad arī pakavēsimies.

Ja uzskatām, ka mūsdienu informācijas apstrādes mašīnu darbības pamatprincipi ir līdzīgi cilvēka apziņas darbībai, tad par cilvēka apziņu varam teikt, ka **cilvēka rīcību neveido mistiski procesi, bet tikai tas, kas apziņā ielikts vai jaunrades ceļā radīts**. No šīs vienkāršās domas mēs iegūstam visai radikālus secinājumus par mūsu sabiedrību.

1. Sabiedrība savu indivīdu apziņā neveido objektīvu ārējās pasaules attēlu: mēs esam bioloģiskas būtnes *Homo sapiens* pēcteči ar primātu instinktiem un trejādām smadzenēm⁷², turklāt galvenais indivīda rīcības noteicējs ir limbisko smadzeņu vajadzības.
2. Sabiedrība neveido indivīdiem iespēju sevi saprast, balstoties uz mūsdienīgām zināšanām, un tas nepalīdz veidot kaut cik veiksmīgu personīgo dzīvi un personīgo laimi. Tā vietā cilvēku apziņa tiek pildīta ar

⁷² Pirmatnējās smadzenes, limbiskā sistēma un neokortekss. Pirmatnējās smadzenes vada neapzinātos ķermeņa procesus: sirdsdarbību, asinsriti, elpošanu, gremošanu, vielmaiņu, imūnfunkciju u. c. Loģiski domājošās un valodas vārdos *runājošās* smadzenes ir neokortekss, bet svarīgākās ir limbiskās jeb emociju valodā runājošās smadzenes, kas loģiskās valodas vārdus nesaprot un tiem neklausa.

pirmatnējo cilšu ticējumiem (astroloģija, zīlēšana), dažādu reliģiju pasaules radīšanas un uzbūves ēkām un, visbeidzot, ar morāles un ētikas pamatiem, kam maz sakara ar īstenību, bet ir tikai lozunga loma, kurus sabiedrība masveidīgi neievēro. Lai gan Satversme paredz, ka reliģija no valsts ir šķirta, skolās mācītā ētika balstās uz reliģijas priekšstatiem.

3. Sabiedrība nerada indivīdiem iespēju sevi apzināti attīstīt un veidot, balstoties uz minētajām izpratnēm.
4. Sabiedrība nerada iespēju indivīdiem veidot laimīgu laulības un ģimenes dzīvi, jo nemāca tiem zīdītāju emociju pasaules veidošanās bioloģiskos, evolūcijas veidotos pamatus. Valsts izglītības sistēma dzīvesbiedra meklēšanu atstājusi komercstruktūru vai neprofesionālu amatieriskai izpildei.
5. Kas atliek tiem, kuri apzinājušies šīs izglītības trūkumu? Tad, kad ieraugām, ka paši neesam pietiekami labi zinājuši un mācējuši, mēs varam saskatīt iespēju un pienākumu dot saviem bērniem to, kas mums pašiem visvairāk pietrūcis. Jo kurš gan vēl labāk par mums to var zināt?
6. Tad, kad ieraugām, ka savu dzīvi esam nodzīvojuši nepilnīgi un pat nepareizi, varam to sākt veidot no jauna atbilstoši tām zināšanām un izpratnēm, kas ir pieejamas.

Kādas ir jaunās zināšanas un izpratnes? Tās ir zināšanas par to, kas veido mūsu iekšējo pasauli, mūsu domāšanu un jūtas. Palūkojoties uz mūsdienu masu informācijas līdzekļiem, mēs ieraugām neskaitāmus iekšējās pasaules veidošanas piedāvājumus: tie ir vienkārši un labsirdīgi ieteikumi, kas bieži vien nebalstās uz realitāti, bet gan uz mūsu kultūras šabloniem, tās ir Austrumu un Rietumu reliģijas, jogas mācības, zintnieku un dievturu mācības. Palūkojieties, piemēram, uz *Delfu* portālu: tur nereti sastopam morālei un reliģijām pāri stāvošus pavīpsnātājus un vizinošus un mazliet ciniskus reālās pasaules zinātājus un sapratējus. Un meitenes, kuras *nra Dienasgrāmatās* raksta skaistu un sāpīgu dzeju un esejas.

Visas šīs iekšējās pasaules pozīcijas dod iekšēju stabilitāti un sakarīgu, nepretrunīgu ārējās pasaules izpratni. Kāds teiks: *Tā ir uzskatu dažādība, lai taču katrs dzīvo ar tādiem uzskatiem, kādi viņam patīk. Vai tad te ir kādas problēmas?*

Izrādās, ka dažas problēmas ir, un tās ir prozaiski vienkāršas. Kamēr mūsu iekšējās pasaules spriedumi *izskaidro* un ironiski komentē ārējās pasaules notikumus, tikmēr viss izskatās varen braši un pārliecinoši. Taču, kad savas iekšējās pasaules šablonspriedumus izmantojam savas personīgās dzīves veidošanā, tad vairāk nekā puse no mūsu noslēgtajām laulībām tiek šķirtas, un mēs vairojam sev līdzīgus neveiksmīgi dzīvei sagatavotus bērnus, kuri ir nolemti nest šo nevarēšanu tālāk.

Mēs, galvenās darbojošās personas, retāk ieraugām **savu** nezināšanu un neprasmī, bet biežāk vairojam citus cilvēkus, apstākļus, sagādīšanos, valsti, sabiedrību. Par ko tad vairojam? Par to, ka mēs nezinājām, mums neiemācīja, neiedeva to, ko mums vajadzēja zināt. Un tā turpinām paaudzēm ilgi. Vai no šā apburtā loka ir izeja? Jā, mūsdienu zinātne dod izeju. Tā teic, ka tagad, pirmo reizi cilvēces vēsturē, mums ir radusies iespēja ieraudzīt savas iekšējās pasaules vadības sviras, saprast, kā tās darbojas, un sākt sevi veidot un vadīt. Neizmantojot nedz Freida sacerējumus par *Edipa kompleksu*, nedz reliģijas paziņojumus par *iedzimto grēku*,

nedz pagājušo gadsimtu morāles paziņojumus par to, ka *palūkoties uz sevi no mūžības viedokļa* [3] mums nav lemts.

Kas ir šīs sviras? Kur ar tām iepazīstina? Šīs *sviras* ir mūsdienu evolūcijas teorija un medicīna, kuras māca, kas ir mīlestība un kā tā mūsos darbojas, kādas trejādas smadzenes evolūcija mūsos ielikusi, devusi mantojumā. Šīs sviras ir mūsdienu kosmoloģija, kas ļauj mums paskatīties uz sevi lielā laika un telpas mērogā. Visbeidzot tā ir informācijas teorija, kas ļauj ieraudzīt mūsu vietu, esības jēgu un to, kā mēs jau tagad mūžīgi dzīvojam tālāk nodotajā informācijā un personīgi dzīvosim tuvākajā nākotnē.

Ieraudzīt šīs *sviras* nozīmē ieraudzīt sevī darbojamies bērībā ievēdotos šablonus. Ģenētiķi tos sauc par *kultūras mēmiem*. Tie ir vietējās kultūras veidoti uzskatu, izpratnes, emociju un izturēšanās šabloni, ko cilvēki apgūst bērībā un ko nolemti lietot visu mūžu. Piemēram, tā ir nepieciešamība sevi apliecināt, braucot ātrāk par citiem. Vai arī, piemēram, nepatika un pat naids pret jebkuru, kurš izsaka atšķirīgus uzskatus. Vai arī priekšstats, ka laimi veido seksa partneru skaits vai mantiskais stāvoklis. Tā ir arī neprasme runāt emociju valodā un šo valodu dzirdēt tad, kad kāds ar mums tajā runā.

Kur ar šīm *svirām* iepazīstina? Diemžēl mūsu skolās šādā skatījumā pagaidām ne. Var teikt, ka skolās pašlaik māca pelnīt naudu un... to tērēt. Ka mūsdienu sabiedrība galvenokārt sagatavo strādniekus, amatniekus un aroda pratējus, bet to, kas katram dod vislielāko piepildījumu, to, ko sauc arī par laimi, atstāj amatieriskai pašdarbībai vai individuāliem meklējumiem un mēģinājumiem. Un nemāca veidot un mēģināt nodzīvot sakarīgu, piepildītu dzīvi. Ar ko piepildītu? Ar izpratni par savu vietu esības ķēdē, ar skaistumu, harmoniju un dziļām emocijām.

Tiem, kas savās neveiksmēs apsūdz sabiedrību un valsti, kaut kādā ziņā ir taisnība. Kādā? Tādā, ka tie, kuri lemj, kas skolā jāmāca, kaut kādā ziņā ir atbildīgi par saviem lēmumiem un to, ko mēs saņemam izglītības iespaidā esam darījuši. Un laikam jau vienīgais, ko varam darīt, ir ieraudzīt, ka *mēs* esam atbildīgi par to, ko un cik daudz bērniem māca skolās. Pagājušajā gadsimta beigās zinātnē vēl nebija zināšanu, kuras domājoši cilvēki varēja likt sevis izpratnes pamatā, bet šobrīd – ir. Tas mums uzliek sevišķu atbildību.

Otrs secinājums, ko var izdarīt tie, kuri ieraudzījuši savu nezināšanu un neprasmī, – sākt steidzīgi mācīties. Jo tā ir vienīgā iespēja, kā jau tagad mūsdienu pasaulē iespējams dzīvot sakarīgu dzīvi.

Secinājumi.

1. Cilvēki visas dzīves laikā ir spiesti mācīties, mainīt savus priekšstatus un vērtības un ieraudzīt, ka viņi nav bijuši pietiekami izglītoti, sagatavoti tām dzīves pārmaiņām, kuru saņēmēji un dalībnieki viņi ir bijuši spiesti būt.
2. Tiem, kuri to ieraudzījuši un apzinājušies, ir iespēja sākt mācīties sevi saprast un veidot. Kaut ar nelielu nokavēšanos, sākt dzīvot pilnvērtīgāku dzīvi. Vidējais mūža palielinājums attīstītajās valstīs jau tagad atbalsta un nākotnē vēl vairāk atbalstīs šo tendenci – dos cilvēkiem iespēju aizvien lielāku mūža daļu nodzīvot, sevi saprotot, balstoties uz mūsdienu zinātnes atziņām.

3. Par visu cilvēka dzīvi retoriski var teikt, ka mēs dzīvojam un esam spiesti dzīvot nepilnīgas, nepietiekamas informētības apstākļos. Skolās bērniem būtu jā māca tādi priekšmeti kā, piemēram, *Mūsdienu sabiedrības problēmas*, negaidot, kamēr viņi par tām uzzina no savas pieredzes, kad būs cietuši vai sakropļoti. Pēc notikušā vienmēr var teikt, ka būtu bijis labāk, ja mēs būtu vairāk zinājuši, būtu bijuši labāk sagatavoti.
4. Galvenais cilvēka rīcības noteicējs ir nevis loģiskā prāta argumentētie spriedumi, bet gan emocionālo vajadzību piepildīšana. Visbiežāk šī rīcība ir neapzināta. Ieraudzīt sevi kā zīdītāju evolūcijas produktu, kuram objektīvi piemīt zīdītāju-primātu īpašības, to mūsdienu sabiedrībai skolās visbiežāk nemāca un tādējādi neveido jaunā cilvēka spēju sevi saprast. Nemāca ieraudzīt, ka emociju pasaules vajadzību piepildīšana ir galvenais laimīgas dzīves noteikums, un nemāca to apzināti veidot.
5. Izteikums, ka cilvēka apziņā nav pieredzes, kas teiktu, kā katram jā rīkojas jaunā situācijā, ir pareizs tikai daļēji: cilvēka zemapziņā šī pieredze ir. Tie ir ģenētiski mantotie instinkti mūsu spēju un vajadzību veidā un gandarījumā par šo vajadzību piepildīšanu. Šai tūkstošgadīgajai pieredzei mēs drīkstam uzticēties, izņemot tos gadījumus, kad ģenētiskās vajadzības sakropļo mūsu kultūras mēmi (no franču val. *memoire* – atmiņa, angļiski – *memes*), piemēram, kad mūsos izveidota patoloģiska vajadzība pēc alkohola, narkotikām, azartspēlēm, bezsaturīgām izklaidēm, pornogrāfijas vai homoseksuālām attiecībām.
6. Jau tagad ir iespējams labāk sagatavot nākamo paaudžu cilvēkus pilnvērtīgai un sakarīgai dzīvei. Tam vajadzīgās zināšanas ir pieejamas jaunajās zinātnes atziņās un izpratnēs. Par cilvēka domāšanu, jūtām un rīcību ziņas sniedz informācijas teorijas, bioloģijas un evolūcijas teorijas pamatjautājumi. Šīs zināšanas ļauj saprast un izkopt mūsu ģenētisko mantojumu un saprātīgi to lietot.
7. Harmoniska cilvēka iekšējās pasaules pamatā ir mūsdienīgas zināšanas par cilvēces esības pamatjautājumiem, kas domājošam cilvēkam ļauj apzināties savas emociju piepildīšanas vajadzības un lietot loģiski domājošo saprātu, lai šo vajadzību piepildīšanu plānotu un dzīves laikā arī sasniegtu, ļaujot savlaikus izvairīties no mūsdienu sabiedrībā izplatītajiem kaitīgajiem aizspriedumiem, uzskatiem un piedāvājumiem.

Literatūra

1. V. Kairišs. *Kultūra. Diena.*, 6.09.03.
2. Keith E. Stanovich. *The Robot's Rebellion*. The University of Chicago Press, 2005.
3. Andris Rubenis. *Ētika XX gadsimtā*. Rīga, 1997., 27. lpp.

15. Par ienaidniekiem

2005. gada 23. decembra vakarā Latvijas televīzijā Juris Rubenis par mūsu sabiedrību sacīja: *Sarunai ir jābūt tādai, kurā no abām pusēm ir izpratne. Nav iespējams produktīvs dialogs. Tiklīdz tu pasaki, ka tu tā nedomā, ar to saruna beidzas, tu tiec iestumts ienaidnieka pusē.*

Jā, tā tas ir. Mēs savā sabiedrībā dzīvojam ar pagājušo gadsimtu priekšstatiem, vērtībām, jūtu un domāšanas šabloniem. Raidījumā Juris Rubenis teica, ka mūsdienu sabiedrībā nemainīgās patiesības tiek pārtulkotas mūsdienīgā formā tā, ka mēs tikai vienu mītu nomainām ar otru un ka viņš pats labprātāk izvēlas senus tekstus. Bet šķiet, ka arī tagad daudzus līdzšinējos priekšstatus, tai skaitā par t. s. nemainīgajām patiesībām, mums nāksies mainīt.

Mūsdienu evolūcijas un informācijas teorijas devušas jaunas, līdz šim cilvēces apziņā vēl nebijušas izpratnes par mūsu apziņu, prātu un jūtām, kā arī to, kā šīs programmas nosaka mūsu rīcību. Vēl vairāk, kā mēs varam sākt sevi saprast. Aplūkosim tikai vienu aspektu – kā mūsdienu priekšstati dod ne tikai jaunas izpratnes par mūsu rīcību, bet piedāvā jaunu, cilvēces progresam derīgāku rīcību.

Aplūkosim sākumā minēto ienaidnieka tēlu. Kas ir ienaidis? *Oksford Reference Dictionary* raksta, ka naidis ir intensīva nepatika. Mūsdienīgā skatījumā naidis ir cilvēku kultūras produkts, emocijas, kas veidotas, izkopjot instinktus, saskaņā ar kuriem zīdītāji rīkojas, kad jānostiprina stāvoklis sociālajā grupā vai jācīnās par tiesībām nodot tālāk savus gēnus⁷³.

Vienkāršā valodā tas nozīmē, ka naidis starp cilvēkiem ir cilvēku kultūras produkts – naidis, kādu mēs zinām cilvēku sabiedrībā, starp dzīvniekiem nav novērots. Kāpēc? Ļoti vienkārši. Tas viņiem nav vajadzīgs, jo neveicina viņu izdzīvošanu. Dzīvnieki izrāda agresivitāti, viens otram uzbrūk, kad viens no viņiem grib otru izlietot savai maltītei, kad jāsacenšas par mātiņas apaugļošanas tiesībām un kad jānostiprina savs sociālais stāvoklis grupā. Kad minētās vajadzības apmierinātas, agresivitāte izzūd. Tās ir zināmas patiesības, ko katrs var novērot, nestudējot zinātniskās publikācijas. Taču nepieciešama svarīga piezīme. Ja cilvēki dzīvnieku agresivitātes instinktus *izkopj*, izveidojot viņos naidu, tad mēs to arī novērojam. Zināmi gadījumi, kad dzīvnieki, kas bijuši pie ļauniem cilvēkiem, ir ļoti agresīvi, un no tiem jāargās. To zina cirkus dzīvnieku dresētāji, to zina zirgkopji, to aprakstījis, piemēram, Džeks Londona novelē *Baltais Ilknis*.

⁷³ Piemēram, Džons LeDoks (*John LeDoux*) [1] to apraksta šādi. Kaķis sastop čūsku, maņu orgānu uztvertie signāli ieslēdz (*release*) ķermeņa reakcijas (muskulu sasprindzinājums, spalvu sasliešanās, uzbrukuma un aizstāvēšanās poza, šņākšana, acu zilīšu paplašināšanās, elpas aizturēšana, pulsa paaugstināšanās).

Pēc kāda brīža cilvēku neokortekss šīs emocijas sāk *apzināties*, situācija tiek ierakstīta ilglaicīgajā atmiņā. Šo apzināšanos sauc par jūtām. Tās var atkārtoti izraisīt, apziņā nospēlējot šo vai līdzīgu situāciju.

Vai dzīvnieki *apzinās* savas emocijas? Džons LeDoks raksta, ka daļēji – jā. Augstāk attīstītiem dzīvniekiem šī apzināšanās vairāk attīstīta. Tādā nozīmē var runāt, ka dzīvnieki pazīst mīlestību un naidu, bet ne tik pilnīgi kā cilvēki.

Kāpēc cilvēku sabiedrībā mēs novērojam ilgstošu naidu starp atsevišķiem indivīdiem un cilvēku grupām? Tas nav pavisam vienkārši. Bet galvenās izpratnes ieskicēt varam.

1. Cilvēku sacensība sociālā stāvokļa nostiprināšanā un savu gēnu tālāk nodošanā civilizētajās sabiedrībās notiek intelektuālajā līmenī. Šos procesus nereti pavada intensīvas emocijas, kas, ja indivīda apziņā nedominē populācijas un visas cilvēces attīstības izpratne, izveido savstarpēju intensīvu nepatiku jeb naidu. Atsevišķos gadījumos vietējās kultūras izveido sacensības noteikumus, kuri naida rašanos nestimulē, piemēram, sporta sacensības, bet citas mūsu dzīves situācijas stimulē naida rašanos, piemēram, politiskās cīņas.
2. Lielu sociālo grupu, nāciju un valstu vadītāji savu iecerēto mērķu sasniegšanai paši lieto un cenšas iepotēt viņu manipulētajiem cilvēkiem priekšstatus par citu valstu, citu tautību cilvēku, sociālo grupu vai citu kultūru cilvēku sagaidāmo vai it kā faktiski pastāvošo naidīgumu, tādējādi rosinot sev lojālo cilvēku iztēlē līdzvērtīga naidīguma veidošanos. Piemēram, Otrā pasaules kara laikā Krievijas valsts propaganda veidoja visaptverošu savu iedzīvotāju naidu pret vācu fašistiem.
3. Naida jūtu veidošana starp karojošām pusēm veicina to uzvaru un izdzīvošanu. Piemēram, uzbrucēja naidis atvieglo cietsirdīgu uzbrucēja rīcību un līdz ar to veicina uzbrucēju uzvaru. Aizstāvētāja naidis pret uzbrucēju piešķir aizstāvētajam ne ar ko nesalīdzināmu rīcības motivāciju.

Mūsdienīgas ētikas un informācijas teorijas skatījumā naidis starp cilvēkiem ir novecojis mūsu iepriekšējo kultūru veidojums un mantojums. Mūsdienu cilvēka skatījumā katrs planētas iedzīvotājs ir savas kultūras produkts jeb, kā to saka informācijas teorijā, saprogrammēts automāts, kura rīcību nosaka tajā ielikta programma. Jau esam runājuši par cilvēka vainu un par to, ka izglītots cilvēks spēj citus vispirms saprast, nevis – nosodīt. Šādā skatījumā jebkura cilvēka un arī savu rīcību varam saskatīt kā traģisku nolemību, kurai ir dažādas izpausmes. Labākajā gadījumā šī nolemība mums ļauj nodzīvot pilnvērtīgu un skaistu dzīvi, sliktākajā gadījumā tā mūs ar neīstu lozungu un īstenībai neatbilstošu priekšstatus palīdzību dzen nāvē (piemēram, Austrumu valstu teroristi). Šo gadījumu varbūtību sadalījumu apraksta t. s. zvanveida līkne, tās vidusdaļu aizpilda mūsu dzīves gadījumu vairākums. Lielākā daļa no mums ir nolemta piepildīt savu dzīvi ar kļūdām, kas liecina, ka mums nav palaimējies saņemt vajadzīgo izglītību.

Mūsdienu ētika pārliecinoši rāda, ka, piemēram, Otrajā pasaules karā mums un citām valstīm uzbrūkošie vācu zaldāti bija tikai nelaimīgi nacistu propagandas un valsts karamašīnas upuri, no kuriem daži pat apzinājās savu nepateicīgo un apkaunojošo misiju. Ta viņi visi atradās bezizvēles, bezizejas stāvoklī, kurā katram vīram, kas bija iekļuvis šajā kara mašīnā, bija tikai viena izvēle – vairāk vai mazāk pakļauties un iet uz priekšu, cenšoties iznīcināt pretinieku, lai pats šobrīd paliktu dzīvs, vai arī – atteikties no sev pretī nākošā cilvēka iznīcināšanas un tikt nošautam tūlīt uz vietas. Katru, kurš mēģināja atteikties, nošāva pretim nākošais karotājs vai paša komandieris.

Vēl vairāk, tā sauktajā padomju laikā okupācijas vara piespiedu kārtā iekļāva savā armijā okupēto zemju jauniešus un nostādīja viņus līdzīgā bezizejas situācijā – lika šaut uz pretinākošo kādas valsts demonstrantu, robežas šķērsotāju vai vienkāršu iedzīvotāju vai arī tikt nošautam uz vietas, jo komandiera pienākums bija nošaut jebkuru padoto, kurš mēģina nepildīt doto pavēli. Tā tas bija ierakstīts armijas nolikumā, un tā tas arī tika pildīts. Šādā nozīmē likums par obligātu karadienestu ir noziedzīgs, tas pārkāpj elementāras cilvēka tiesības – tiesības atteikties iznīcināt citus, sev līdzīgus cilvēkus. Kā zinām, gan ar atšķirīgu motivāciju, tomēr daudzas valstis pamazām pāriet uz t. s. profesionālo karadienestu, kas līdzīgs algotņu darbībai seno romiešu leģionos. Šajā gadījumā algotņi neprasa, kas viņiem būs jānonāvē, bet prasa – cik man maksās? Ētikas jautājumus šajā gadījumā ļauj izšķirt maizes devēja propagandai.

Tikai reti un nedaudzi drošminieki atteicās piedalīties šajās cilvēku evolūcijas spēlēs – viņi nošāvās, dezertēja vai arī pārgāja pretinieka pusē, kur viņus visbiežāk sagaidīja līdzīgi spēles noteikumi. Tā, protams, ir liela vīrišķība pateikt, ka viņš neies iznīcināt sev līdzīgus cilvēkus, kuri viņam nekā nav nodarījuši. Bet šī vīrišķība tiek sodīta ar nāvi – lai citi to nemēģinātu atkārtot.

Mūsdienu ētikas, evolūcijas ētikas skatījumā ienaidnieka tēls ir kultūras produkts, kas izveidojās laikā, kad cilvēku grupas nodrošināja un uzlaboja savu izdzīvošanu, iekarojot citas teritorijas un pakļaujot to iedzīvotājus.

Evolūcijas ētikas skatījumā cilvēki, kuri dzīvo un domā un rīkojas ne tā kā mēs, bet citādi, nav mūsu ienaidnieki, bet ir mums līdzīgi, ja gribat, Dieva radīti cilvēki. Ar pilnīgām tiesībām būt atšķirīgiem, dažreiz vairāk, dažreiz mazāk esot par mums izglītotiem. Bet jebkurā gadījumā par to viņi nav vainīgi.

Ja, skatoties uz mūsu evolūciju, lietojam informācijas teorijas jēdzienus, tad ieraugām ne tikai citu tiesības būt atšķirīgiem, bet arī citu cilvēku rīcības izpratni. Ojārs Vācietis dzejolī *Tiesājiet mani* raksta:

*Tiesājiet mani,
Ka visu uz zemes
Es sāku
Nevis ar tiesāšanu,
Bet ar attaisnošanu.
Notiesāt vienmēr var paspēt.
Tiesājiet mani,
Ka es katru cilvēku sāku
Nevis ar apsūdzību,
Bet – ar piedošanu.
Apsūdzēt vienmēr var paspēt.
Bet piedot un attaisnot
Mēs bieži nokavējam,
Neuzskatot to par kādu lielu grēku.*

Kaut arī Ojārs Vācietis domas pamatā liek piedošanu, mūsdienu pieeja iet vēl tālāk: tā ierauga, ka mēs nemaz neesam vainīgi par to, ko esam darījuši nezinot. Abas šīs pieejas – izpratne un piedošana – naida jūtas neveido, tās vienkārši evolūcijai nav vajadzīgas.

Ja lietojam šo izpratni, tad amerikāņu *ienāciens* Irākā ar lozungu par cilvēka tiesību un taisnīguma atnešanu šajā zemē sliktākajā gadījumā ieraugāms kā mantīgo slāņu interešu izpausme, bet labākā gadījumā – kā cilvēces evolūcijas neizpratne. Neizpratne, kas veicinājusi ne tikai tūkstošiem cilvēku bojāeju, bet radījusi arī masveida naidu, kas jau tagad apdraud un nākotnē var vēl vairāk apdraudēt visu cilvēci. Naids starp atsevišķiem cilvēkiem un lielākām ļaužu grupām ir ētiski mazvērtīgs – tas neveicina kopējo cilvēces attīstību.

Protams, vēl plašāk raugoties, mēs cilvēku bojāeju arī mūsdienās varam ieraudzīt kā neatņemamu cilvēces evolūcijas sastāvdaļu, kas ir galvenais izdzīvošanai derīgas informācijas avots. Bez šīs pašreizējās cilvēku bojāejas notiktu vēl straujāks cilvēku skaita pieaugums, bet tas radītu citas problēmas: pārapdzīvotību, dabas resursu izbeigšanos, neatgriezenisku vides piesārņošanu, neatgriezenisku klimata maiņu, kas savukārt izraisītu populāciju masveida bojāeju. Tāpēc dabas likumi dzīvi palikušajiem *atstāj* viņiem tik ļoti vajadzīgo informāciju par to, kā nevajadzēja darīt.

Mūsdienu progresīvā, domājošā cilvēka skatījumā citādi domājoši un daroši cilvēki nav viņa ienaidnieki pat tad, ja viņi pārkāpj sabiedrībā pieņemtās ētikas vai juridiskās normas. Viņi vienkārši ir nepietiekami izglītoti. Ja jums uzbrūk, piemēram, saniknots vērsis, vai viņš ir jūsu ienaidnieks? Izglītota cilvēka skatījums rāda, ka šis vērsis, kā to dažreiz saka mūsdienu biologi, ir dabas saprogrammēta mašīna, kura saskaņā ar šo programmu arī rīkojas. To pašu varam teikt par visiem dzīvniekiem, kuri jums uzbrūk. Par cilvēkiem? Gandrīz to pašu. Vienīgā atšķirība ir tā, ka dzīvnieki rīkojas saskaņā ar viņu instinktiem, bet cilvēku rīcību veido sabiedrība, tās kultūra, aizspriedumi, priekšstati, reliģijas, izglītība un neizglītība. Un šajā vietā katrs no jums var ieraudzīt ne tikai mūsu gaitas traģismu, bet arī savu un visas sabiedrības ieguldījumu. Citiem vārdiem – citādi domājošais nav mūsu ienaidnieks, bet mūsu līdzšinējās evolūcijas un savas sabiedrības saprogrammēta mašīna, kurai mēs piedēvējam ienaidnieka tēlu.

Nobeigumā varam sacīt, ka visa mūsu esība ir mainījusies. Tas, ka ir mobilie tālruni, internets un tuvākie gadi nesīs nanotehnoloģijas produktus – elektroniskos implantus, kas piešķirs mūsu iekšējai pasaulei pavisam jaunas un negaidītas īpašības, ir nieks, salīdzinot ar konstatēto, ka viss jaunais jums nedod vairāk laimes. Citiem vārdiem, jums vairāk nekā jebkad nāksies meklēt atbildes uz pašiem svarīgākajiem jautājumiem, aizvien skaidrāk nāksies izveidot izpratnes par to, kas mēs esam, kāda ir mūsu atbildība un esības jēga. Jums nāksies ieraudzīt savu izcelsmi un tās atstāto mantojumu, un to, kā tas jālieto. Jo tas būs vienīgais ceļš. Neraugoties ne uz kādu kvantu teorijas progresu vai stīgu teorijas izveidošanu, mēs nekad neaizmirsīsim vienkāršos Ņūtona likumus, kas apraksta mehāniskās kustības. Līdzīgi mēs nevarēsīm ignorēt savas izcelsmes atstāto mantojumu un to, kā tas mūsos strādā – liek rīkoties, dzen uz priekšu un dažreiz arī nāvē un kā tas mūs padara laimīgus vai nelaimīgus.

Šādā nozīmē atbildes uz sākumā minētajiem lielajiem jautājumiem, ja gribam iet līdzī laimam, jums atkal būs jāizteic no jauna, tā, lai mēs varētu sevi saprast, savu mantojumu lietot, kādu brīdi izdzīvot un ieraudzīt tam visam jēgu. Varam teikt arī citādi: mūsu dzīves mutuļojošā straume vienmēr radīs putas, jaunus mītus, kas visai drīz tiks aizmirsti un apmainīti pret nākamajiem. Bet pamatvērtības, tāpat kā minētie

vienkāršie Ņūtona likumi, paliks: mums vienmēr būs jāatrod atbilde – kāda tam visam ir jēga.

Un beigās vēl viens piemērs par to, kā naidis zūd, kad apdraudēta mūsu izdzīvošana. Pēc 2005. gada viesuļvētras Šrilankā sapulcējās dzīvi palikušie dažādu ticību un sociālo slāņu cilvēki. Budistu tempļi atvēra durvis, un savstarpējais ienaidis pazuda: bija jānodrošina elementārākās izdzīvojušo cilvēku vajadzības. Kristiešu priesteri un hindu mācītāji gādāja izdzīvošanai nepieciešamo, konflikti bija aizmirsti un viņi domāja viens par otru. Angļu avīze *Telegraph* 2006. gada 1. janvāra numurā raksta: *Mēs sanācām kopā, un mēs redzējām tikai cilvēkus. Viesuļvētra pasniedza mums mācību, ka vispirms mēs esam cilvēki un mūsu atšķirības ir mazsvarīgas.*

Dzīvē nereti domās un vārdos apsūdzam savus laikabiedrus negodīgumā, alkātībā un piedēvējam viņiem nepiedodamu neizglītību vai kalpošanu kādiem *ļautiem spēkiem*. Varbūt izglītotāks skatījums ir tāds, kas redz citos cilvēkos tādu pašu taisnīguma izjūtu, kāda piemīt mums pašiem?! Citiem vārdiem, tas nozīmē, ka gandrīz visi cilvēki uzskata, ka viņi rīkojas taisnīgi, atbilstoši sarežģītās un nepilnīgās dzīves reālām situācijām. Un, ja kādreiz redzam citus rīkojamies klaji negodīgi, tad lielāka izpratne šeit saredzēs traģisku neizglītību, kuru nevar atbalstīt, bet kuras nesējs nav jānīst vai pašrocīgi jāiznīcina, taču ir likumīgi jāierobežo. Cilvēcīgi.

Literatūra

1. Joseph LeDoux. *The Emotional Brain*. Phoenix, 1998.

16. Par precizitāti valodā un domāšanā

Sena filosofu atziņa saka: *Neskaidra runa liecina par neskaidru domu*. Neskatoties uz to, ka Latvijas Radio velta dažus raidījumus latviešu valodas runai un pareizrakstībai, vēl joprojām bieži vien runājam un rakstām tajā neskaistajā *padomju* valodā, kuru radīja okupācija. Mēs savā valodā lietojam krievu valodas vārdu secību un teikumu uzbūvi, piemēram, nekustamā īpašuma lietošanas līgumu juristi sauc *par līgumu par nekustamā īpašuma lietojuma kārtības noteikšanu*.

Mēs lietojam padomju valodu – to specifisko sistēmas žargonu, kuru grāmatā 1984. gads aprakstīja Džordžs Orvels. Šī īpatnējā un spilgtā sociālā parādība visā plaukumā bija vērojama padomju sistēmas pēdējos gados. Šīs *valodas* izveidošanās un lietošana bija visas padomju sistēmas liekulības un pseidozinātniskuma spilgta ilustrācija. Tās pamatā ir bieži vien neapzināta vēlēšanās visu pateikt iespējami gudri un zinātniski. Jo, ja teiks vienkārši, skaidri un saprotami, tad domās, ka nepietiekami izglītots. Un tas ir saprotams, jo nereti tieši to par sevi un citiem arī domāja dažādos augstos amatos salikti partijas funkcionāri, kad viņiem bija jāstrādā nozarēs, kurās viņi nebija kompetenti. Vēl vairāk – viņi zināja, ka ir neīsti, ka viņu sacītais ir tukšvārdība, un daļēji neapzināti centās šo nezināšanu, neīstumu un tukšumu kompensēt ar svešiem vārdiem un neskaidriem, sarežģītiem teikumiem.

Valodas piesārņošanās un kropļošanās ir zināma birokrātisko sistēmu tendence. Padomju laikā to novērojām partijas dokumentos un dažādās nozarēs, piemēram, valsts standartos, tirdzniecībā, transportā. Šobrīd nereti nav daudz labāk. Piemēram, atsevišķās nozarēs dzirdam spožus izteicienus, piemēram, *mīkstā apriepojuma bezsliežu transporta līdzeklis* vai *vīrusa saasināšanās*. Vai šī valoda rada tikai jautrību? Dažreiz – jā. Bet citur, piemēram, valsts likumu tekstos, tā rada lielu kaitējumu. Piemēram, likumā par valsts pensijām pārkāpts zinātnisko un juridisko dokumentu pamatprincips: viena jēdziena apzīmēšanai jālieto vieni un tie paši vārdi. Šajā likumā lasām: *Valsts pensiju apdrošināšana, pensiju apdrošināšana, valsts obligātā pensiju apdrošināšanas sistēma, valsts sociālās apdrošināšanas pensija*.

Šā likuma pārejas noteikumu 13. punktā lietotas vārdkopas *apdrošināšanas periods* un *apdrošināšanas stāžs*, bet nav zināms, vai tie ir dažādi jēdzieni vai arī tā ir likuma rakstītāja *daiļrade*. Vai arī miglaini un vienkārši tukši izteikumi: *Tiesības uz valsts sociālās apdrošināšanas pensiju (..) ir personām, kas bijušas pakļautas valsts obligātajai pensiju apdrošināšanai*. Tas ir formulējums, kuram nav juridiska spēka, jo nav pamata domāt, ka pensijas saņemšanai būs derīga izziņa, kurā rakstīts, ka pretendents *ir bijis pakļauts valsts obligātajai pensiju apdrošināšanai*.

Kropļīga valoda iespaido visu mūsu dzīvi, kaut gan bieži vien to neapzināmies. Neprecīza un kropļīga valoda stimulē tādu pašu domāšanu un tādu pašu likumu veidošanu. Un daudzi cilvēki to izmanto – viņi rūpīgi studē un analizē likumus un izdomā rīcības shēmas, kas ļauj iegūt miljonus. Ar to parādot, ka viņu kvalifikācija un izdomas spēja nereti ir augstāka par likumu rakstītāju kompetenci.

Diemžēl nereti esam nolemti turpināt šajā valodā runāt un rakstīt, jo labāku latviešu valodu mums neviens nav mācījis. Ne skolā, ne darbavietā. Padomju

tukšrunāšanas gados es ar baudu klausījos latviešu radio raidījumus *Amerikas balss* un *Brīvā Eiropa* – kaut arī tie nebija raidījumi, kas domāti valodas izkopšanai, tajos kā skaista un tīra mūzika skanēja tāda pati latviešu valoda. Bija tā, it kā šie raidījumi būtu ne tikai no citas pasaules, bet arī citā valodā, kuru tomēr varējām saprast.

Tagad (gluži kā no liela attāluma) ieraugu, kādas vērtības deva mūsu latviešu valodas skolotāja Ruta Gailīte, kad viņa lika rakstīt diktātus no Jāņa Akurātera *Kalpa zēna vasaras*. Un vēl vairāk, ieraugu tos nezināmos funkcionārus, kuri aizliedza viņai mācīt mums Eduarda Virzas uzrakstīto. Varbūt kāds no viņiem vēl ir dzīvs un var mums pieteikties un pastāstīt, kā tas notika. Savas dvēseles varam attīrīt tikai tad, ja līdzšinējo rīcību ieraugām kā neglītu, nožēlojamu unniecīgu.

Tagad aplūkosim dažus neskaistus piemērus no mūsu laikrakstiem, radio un televīzijas raidījumiem. Piemērus, kā nevajadzētu runāt un rakstīt.

Ieraudzījuši cilvēku policista formas tērpā, atklājuši pa viņu uguni. Uz 26. augustu jau bija 170%. 335 tūkstoši dolāru ir atgriezti atpakaļ. Filmas vizuālais materiāls lieliski papildinās jūsu neesošās valodas zināšanas. Ēdnīcā maize tiek izsvaidīta, un šeit ir arī mūsu, skolotāju un vecāku nepadarītais darbs. Mēs paskatāmies uz cilvēku skaitu, ko nonāvē nabadzība. Cilvēki saņems balvu nominācijas. Piemērot administratīvo atbildību. Starptautiskā iepazīties efektīvā sistēma.

Padomju laikā ZA biju spiests piedalīties partijas sapulcēs. Ja kāds partijas sanāksmē kaut ko pierakstīja, tad tas bija *labais tonis*, jo nozīmēja, ka runātājs pasaka kaut ko tik vērtīgu, ka to ir vērts pierakstīt. Es arī ievēroju *labo toni* – dažreiz pierakstīju tur runātās mulķības un bezjēdzīgos izteikumus. Piemēram:

Nokultas graudaugu platības 1000 hektāru platībā. Aptiekās pārdod gatavo zāļu formas un veidus. Mūsu valstī rit audzināšanas, treniņu un mācību darbs. Džordžs Orvels teiktu, ka ēšanas un gulēšanas darbs vēl būs.

Matemātikas terminu ieviešanu nevietā mēs redzam un dzirdam arī tagad: *sakaru mezgls, apavu pieņemšanas punkts, sadzīves pakalpojumu sfēra, kapitālieguldījumu sektors*. Šādus piemērus dzirdam un lasām gandrīz katru dienu: *Gāja bojā visi vainīgās automašīnas pasažieri, jo bija apgrūtināti braukšanas apstākļi.*

Latvijas radio raidījumā *Mūsu valoda* bija runa par liekvārdību. Par kādu piemēru raidījuma veidotāja sacīja: *Tas ir liekvārdīgs vārdu sakopojums*. Eiropas TV kanāls *Euronews* brīžam rāda pasaules notikumus, bet diktors neko nekomentē. Tik ekrānā redzam uzrakstu: *No comment*. Šeit arī.

Tagad pietiek par to, kā nevajag runāt un rakstīt. Vienkārši un saprotami runāt un rakstīt nemaz nav tik grūti. Tikai jāievēro daži likumi.

1. Ja no uzrakstītā var izvītrot kādu vārdu, nezaudējot informāciju vai saprotamību, tad tas arī jādara. Princips ir vienkāršs – jo mazāk vārdu un saturīgāk, precīzāk pateikts, jo talantīgāk uzrakstīts.
2. Ja svešvārda vietā var atrast un lietot atbilstošu latviešu vārdu, tad tā arī jādara. Tas uzrakstīto vai sacīto padarīs skaistāku un saprotamāku.
3. Ja tekstā kādu svešvārdu vai mazpazīstamu vārdu lieto pirmo reizi, tā nozīme jāpaskaidro.

4. Juridiskos dokumentos un zinātniskos tekstos jādod visu jauno jēdzienu definīcijas. Ja kādam jēdzienam ir vairākas nozīmes, jāpaskaidro, kādā nozīmē tas tiek lietots.
5. Viena jēdziena apzīmēšanai viena dokumenta robežās vai, labāk, vienā nozarē, vai, vēl labāk, visā valstī jālieto viens un tas pats vārds. Ja nepieciešams, vairāki vārdi.
6. Ja kaut ko grūti uzrakstīt vai pateikt vienā teikumā, tad labāk lietot divus, bet – vienkāršus un saprotamus teikumus.
7. Valoda jāmacās visu mūžu, jāizkopj domāšana un spēja saprotami pateikt un uzrakstīt.

Esmu pārliecināts, ka mēs vēl daudz ko varam darīt un mainīt. Izkopsim savu valodu un domāšanu. Pievērsīsim tam uzmanību, ieklausīsimies sevī un citos, domāsim par to, kā ir skaisti un pareizi. Sapratīsim un pasmaidīsim, kad sastapsim savu un citu nezināšanu.

Mūsdienu mākslīgās inteliģences speciālisti saka: *Cilvēks ir pašprogrammējoša informācijas apstrādes mašīna. Pašprogrammējoša, tā ir tāda, kas pati sevi programmē. No tā mēs varam mācīties: cik precīzi runāsim un rakstīsim, tik precīzi arī domāsim. Ja ir neskaidri vārdi, tad tāds ir arī prāts.* (Seneka)

17. Kāpēc cilvēki izdara pašnāvību

Vispirms mēģināsim palūkoties uz sevi kā uz lielā cilvēces gājiena dalībniekiem – tas ļaus mums ieraudzīt notikumu robežas. Vienkārša populācijas izdzīvošanas loģiskā analīze rāda, ka pašnāvības ir neatņemams cilvēces evolūcijas pavadonis. Ne obligāts. Iespējama arī citāda dzīvo būtņu evolūcija, bet mūsējā, gadījuma notikumu gaitā reiz izveidojusies, turpmākajā attīstībā šo ceļu arī iet. Ja cilvēka evolūcijas koks kādu zaru izveidojis, tad nākotnē visa attīstība un izaugsme notiek, saglabājot šo zaru. Tāpat kā kalnā kāpējs, ja kādu ceļu izvēlējis, tad turpmāk ir spiests pa to iet. Izņemot vienīgi tos gadījumus, kad jāgriežas atpakaļ, jo izvēlētais ceļš izrādījies nederīgs, neveiksmīgs, dzīvotnespējīgs. Iespējams, ka šā gadsimta laikā tiks izvēlēts jauns ceļš, bet pašlaik mēs ejam ceļu, kurā dabiskā izlase ir galvenais cilvēku skaita ierobežotājs.

Pašnāvības cilvēku sabiedrībā notiek, mainoties indivīdu dzīves apstākļiem tā, ka viņiem zūd līdzšinējās dzīves emociju pamati. Šādas pārmaiņas var būt tuva cilvēka nāve, zaudēta mīlestība, traģiska nelaime vai veselības bojājums, ieslodzīšana cietumā vai piespiedu iekļaušana kādā armijā. Pie šiem iemesliem var piederēt arī patoloģiska neapmierinātība ar sevi, savu dzīvi, saviem panākumiem, savu varēšanu vai arī – ar apkārtējiem apstākļiem. Ja nelaime nāk no ārpuses, cilvēks tās veidošanā apzināti parasti nav piedalījies. Bet palūkosimies uz paša radīto iemeslu – neapmierinātību ar sevi. Kāpēc sabiedrībā vispār ir tādi cilvēki? Atbilde ir vienkārša – tāpēc, ka neapmierinātība ar sevi ir dzinējaspēks, kas tā nesējiem dzīves gaitā dod kaut kādas izdzīvošanas priekšrocības attiecībā pret tiem, kuriem šādas neapmierinātības nav. Ir zināms, ka tie, kuri vienmēr ar sevi, ar saviem panākumiem ir apmierināti, vidēji padara, paveic mazāk nekā neapmierinātie vai nepieticīgie. Varam teikt, ka mūžīgi ar sevi, ar saviem sasniegumiem neapmierinātie ir sava veida progresā dzinējaspēks.

Kā rodas neapmierinātība? Bērnībā un jaunībā mēs tiekam gatavoti dzīvei atbilstoši sabiedrībā ievēdotām, izkoptām tradīcijām. Vairākums bērnu un jauniešu nav spiesti rūpēties par savu izdzīvošanu, un tas izveido nepilnīgu, nereti izskaistinātu iekšējo pasauli, kuras priekšstatu un vērtības neatbilst dzīves realitātei. Šīs iekšējās pasaules galvenā īpašība ir tās noturīgums un nemaināmība, jo jebkura tās elementa jeb priekšstata nojaukšana izraisa visas ēkas, ārējās pasaules drošības un saprotamības sabrukšanu. Jaunībā indivīda priekšstatu daudzums ir mazāks nekā nepieciešams, lai adekvāti reaģētu un visiem iespējamiem ārējās pasaules notikumiem. Pavisam vienkārši sakot, ar mums notiek tā. Bērnībā un jaunībā mūsos izveidota noslēgta, droša, saprotama un prognozējama iekšējā pasaule, kas balstās uz nedaudziem apziņā ievēdotiem, uzkrātiem priekšstatiem. Problēmas sākas tad, kad dzīve mums liek sastapties ar jauniem notikumiem un situācijām, par ko mums nav pieredzes un priekšstatu. Dzīve ir mainījusies, jaunā situācija mums ir pilnīgi nepieņemama un sagādā ciešanas, bet emocionālo priekšstatu, kas jaunajos apstākļos ļautu justies komfortabli, vēl nav. Un nepalīdz, ja kāds saka: dari tā un tā. Jo loģisko, no vārdiem veidoto valodu limbiskās smadzenes nesaprot. Tādu gadījumu ir daudz.

Es zinu sievieti, kura pēc vīra nāves sāka slimot. Ārsti rakstīja miega zāles, kuņģa zāles, nervu zāles un sirds zāles. Viņa vairākas reizes pabija slimnīcā, bet ārsti nekā sevišķa neatrada – gandrīz viss bija normas robežās. Taču cilvēks nevar ēst, ja

ieēd, kļūst nelabi un jāvemj, nevar gulēt, ja dzer miega zāles, tad guļ dienā, bet naktī vienalga nevar aizmigt, kļūst slikti ar sirdi, kaut gan pirms tam nekad sirds kaišu nav bijis.

Kur vaina? Kaut arī viņa vīru nemīlēja, viņš par sievu rūpējās, varētu teikt – nēsāja uz rokām. Kad vīrs nomira, viņai bija jāsāk jauna dzīve, kurai viņa pilnīgi nebija sagatavota: pašai jā rūpējas par auto, par visu māju un saimniecību. Un par viņu pēkšņi vairs nerūpējas neviens!

Viņa izmēģināja dažādas zāles, dziedniekus un vārdotājus, bet – bez rezultātiem. Jo problēma ir citur: jaunās dzīves situācijas pēkšņi prasa pilnīgi jaunus iekšējās pasaules priekšstatus un vērtības, jo vecie kļuvuši nederīgi. Kā liecina pieredze, radīt jaunas iekšējās pasaules vērtības izdodas tikai tad, ja cilvēkam ir tik grūti, ka šķiet – sliktāk vairs nevar būt. Tad, kad viņš atrodas uz bojāejas, uz nomiršanas vai pašnāvības robežas, kad viss vienalga. Kad pagājuši daži mēneši vai gadi, kas cilvēka sejā ievelk dažus sāpīgus vaibstus, tad, tāpat kā aug jauna puķe, pēc kāda laika cilvēks konstatē, ka lielās sāpes ir pārgājušas, jaunās ikdienas rūpes ir radījušas jaunas vērtības un vajadzības, kuru piepildīšana sagādā pat gandarījumu un prieku. Un slimības pārgājušas pašas no sevis, nekādu zāļu vairs nevajag. Pamazām izveidojas jauna, stabila un droša iekšējā pasaule, kuras vajadzību piepildīšana sagādā prieku un gandarījumu. Kad pavaicāju, ko viņa domā par savu iepriekšējo dzīvi, atbilde bija: *Tā nemaz nebija dzīve! Tas bija naivums!*

Un tā vienmēr. Kad dzīve prasa izveidot jaunus priekšstatus un vērtības, nereti mēs tik ļoti neesam tam sagatavoti, ka šķiet – viss ir sabrucis, nekam nav nekādas jēgas, ir tik grūti, ka vispār negribas vairs dzīvot. Tik grūti, ka vieglāk nomirt. Un daži arī nomirst. Tas liecina, cik grūti cilvēka emociju pasaulē nojaukt vecos priekšstatus un vērtības. Jo jaunās neizaug, neizveidojas tā pēkšņi, pēc kaut kāda paziņojuma vai apņemšanās. Tās ir limbiskās smadzenes, kurās jā rada, jāizveido jaunas vajadzības, kuru piepildīšana mums atkal dos gandarījumu. Šis jaunais – vajadzības un vērtības – ir kā puķu lauks, kā bērzu birzs, ko neviens nevar izveidot pēkšņi, pēc ārsta vai paša komandas. Grāmatas *Mīlestības teorijas pamati* autori raksta, ka tam nepieciešami gadi.

Taču ir viens paņēmiens, kas ļauj jauno iekšējo pasauli izveidot ātrāk. Tas ir tas pats paņēmiens, ko lieto apstādījumu veidotāji, negaidot, kamēr stādi izaugs no gadījuma sēklām, bet atved un iestāda jau palielus kokus. Tā var ātrāk izveidot iekoptu dārzu. Kā to dara emociju pasaulē? Līdzīgi. Pēc lielā zaudējuma slimajam, kaut arī tas šķiet pretīgi un nevajadzīgi, ir jāiet uz priekšu, jāiet pasaulē, jāsatiekas ar cilvēkiem, jā dara viss, ja vien tas ir piemērots un jēdzīgs. Un, raugi, pēc laika slimnieks konstatē, ka ir notikusi kaut kāda pārvērtība, ka viņam radušās kaut kādas jaunas vajadzības jeb intereses, kuru piepildīšana varbūt nesagādā prieku, bet kaut ko tomēr dod. Tas nu ir jaunais lauks, kurš aug un veidojas cilvēka iekšējā pasaulē. Kam liels zaudējums, tam vietā vajag lielāku, skaistāku pasauli. Tam vairāk jāmeklē jauni uzdevumi un vajadzības, kas būs iepriekš pazaudētajam līdzvērtīgi vai varbūt pat vēl bagātāki un vērtīgāki.

Domājošajam cilvēkam cita ceļa nav. Mums katram jāskatās uz realitāti tikpat skaidri un nesaudzīgi, cik nesaudzīgi ir dabas likumi un brīžiem – mūsu dzīve. Un arī – nāve. Katram, kurš grib un spēj sevi ieraudzīt un saprast, jāierauga mūsu no

evolūcijas mantotās smadzenes, to uzbūve un jāsaprot to darbība. Manas diskusiju grupas zinātnieki saka: *Domājotiem cilvēkiem ārsti nav vajadzīgi*. Protams, tas nav domāts tādā nozīmē, ka viņiem nav vajadzīgs zobārsts vai ķirurgs, kad kaut kas jāgriež un jāsašuj. Bet pamatā tā tas arī ir: neviens ārsts nevar slimnieku tik labi saprast kā slimnieks pats. Ja vien viņa izglītība viņam ir devusi vajadzīgās zināšanas. Mēs zinām daudzus gadījumus, kad ārsti teikuši: *Tas nav iespējams*, bet slimnieks pats sev palīdzējis. Un tas ir pilnīgi dabiski – neviens ārsts nevar nevienam slimniekam veltīt savas domas un rūpes 24 stundas diennaktī. To var tikai katrs pats.

Sāpes ir evolūcijas veidots aizsargmehānisms, kas mums ziņo, ka dzīve vai paši esam sev nodarījuši kaitējumu. Hroniskas sāpes ir ziņojums, ka nodarītais kaitējums ir liels un ieildzis, ka pirmos signālus neesam ņēmuši vērā. Dvēseles sāpes ir signāls, kas ziņo, ka tagad mums būs daudz jādomā, lai saprastu, kas mūsos nav bijis pareizs un kas būs jāpārveido. Šīs sāpes vistiešākajā nozīmē, kā pirmīt aprakstītajā piemērā, noliek mūs uz gultas un liek domāt. Un tikai tie, kuri pieņem izaicinājumu un daudz domā, spēj sev palīdzēt. Tas attiecas ne tikai uz indivīdu, bet arī uz visu cilvēku sabiedrību. Lūk, tāpēc arī mūsu sabiedrībai, un īpaši jaunajai paaudzei, vajadzīga jauna izglītība. Kāda? Tāda, kas satur zināšanas par cilvēka dzīvē vissvarīgāko – kā būt laimīgam. Vai vismaz, kā nodzīvot kaut cik sakarīgu dzīvi, kā sevi sākt saprast, kā izprast to, kas mūsos notiek, kāpēc mums sāp un kas mums sagādās gandarījumu un piepildījumu. Mūsu sabiedrībai ir laiks pieņemt to, ko raksta viens no mūsdienu pasaules lielākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons: *Kuģis, kas mūs atveda līdz šodienai, būs jāatstāj krastā un jāsadedzina* [1].

Katram jāsaprot, ka iekšējās pasaules pamatu nomaiņa nav viegls process. Tie ir tik noturīgi tāpēc, ka limbiskās smadzenes cenšas tos saglabāt un nepakļaujas nekādiem loģiskiem argumentiem, jo tās cīnās par to priekšstatu saglabāšanu, kas līdz šim nodrošināja indivīda izdzīvošanu. Lūk, tāpēc iekšējās pasaules priekšstatu nomaiņa ir tik grūta, gandrīz kā nomirstot. Un ne jau tikai – gandrīz. Daži, kuri atrodas varbūtību sadalījuma zvanveida līknes pašā mazākumā, patiešām nomirst.

Var teikt arī tā. Evolūcija to mūsos ir pareizi izveidojusi, tā tam jābūt: lai justos un dzīvotu kaut cik stabili, cilvēks nedrīkst kā avīzes virsrakstus mainīt iekšējās pasaules pamatus, uz kuriem balstās visi priekšstati par to, kas ir vērtīgs, kas ir drošs un uz ko var paļauties. Jo šie priekšstati vistiešākajā nozīmē nodrošina cilvēka izdzīvošanu. Tāpēc to nomaiņa ir grūta un notiek tik lēni. Tas ir bīstams pasākums, ko ne visi spēj veikt un ne visi tam ir piemēroti. Daudziem, īpaši tiem, kuri daudz pazaudējuši, glābiņš jāmeklē reliģijā, alkoholā, narkotikās vai vienkārši jāpadodas un līdz mūža beigām ar to jādzīvo. Un vēl arī tiem, kuri varbūt nav daudz pazaudējuši, bet ir daudz izsapņojuši un šiem sapņiem piesaistījuši īstenības emocijas. Vēl noteikti visiem tiem, kuri nespēj un nevēlas sevi saprast un mainīt.

Piemēri no lielo mākslinieku un slavenību dzīves. Milzīgs, fantastisks gandarījums un piepildījums, kamēr esam uz skatuves. Ar to tiek dzīvots kādas nedēļas vai mēnešus. Kādu laiku. Bet tad katram nāk ikdiena, kas atšķiras no svētkiem ar piezemētību, vientulību un bezsaturīgumu. Svētki ir pagājuši, palikušas tikai atmiņas. Šīs atmiņas nereti kļūst mokošas, tās sāpīgi atgādina, kā bija, kā vairs nav un kā nekad vairs nebūs. Un tad cilvēks konstatē, ka viņa dzīvei vairs nav nekādas jēgas,

ka viņam nav pat īstu un uzticamu draugu, ka nevienam viņš vairs nav vajadzīgs. Seko izmisīgi mēģinājumi atkārtot dažus koncertus, taču tie sagādā tikai vilšanos, jo nereti mākslinieks pats ierauga savu nevarēšanu un publikas vienaldzību. Un tad nāk nāve. Atcerēsimies Mariju Kallasu. Viņa iedzēra miega zāles.

Ieklausieties! Viņas dziedājumā varam sadzirdēt visu viņas dzīvi. Kā viņa uz lielajām pasaules skatuvēm izdziedāja savu meistarību un savu triumfu. Un priekšastāvošo vientulību, pamestību un sāpes jau arī varam sadzirdēt.

Ko darīt šādiem cilvēkiem? Var sacīt, kaut kādā ziņā mēs katrs tāds esam, katrs esam mākslinieks, kurš kādreiz kaut ko ir varējis un paveicis paliekošu un nozīmīgu. Un varam sacīt, ka katram no mums pienāk laiks, kad to vairs nevaram. Ko darīt, kas atliek? Vai pašnāvība ir vienīgā izeja?

Daudzu mākslinieku un sportistu dzīve rāda ceļu, kas sniedz gandarījumu un piepildījumu, kamēr vien kustamies. Šis ceļš ir – nodot tālāk. Mākslinieki un sportisti dibina savas skolas, kurās viņi māca jaunajiem, ko viņi prata, cik tas bija grūti un kā tomēr katrs var kaut ko lielu sasniegt un padarīt nozīmīgu. Bet ne visi ir lielie mākslinieki vai sportisti, jūs teiksit. Protams. Taču skolas nav vienīgā vieta. Katram no mums ir bērni, kuriem atstāt un tālāk nodot kaut ko derīgu un vērtīgu. Un ne jau nauda vai īpašumi ir galvenais un vērtīgākais. Bet ja nu bērnu nav? Tad ir divas iespējas. Pirmkārt, katram mums sevī jāatrod vīrišķība ieraudzīt un pieņemt realitāti tādu, kādu to savā neizglītotībā esam veidojuši. Un vīrišķīgi uzņemties par to atbildību. Otra iespēja ir svarīgāka. Mūsdienu informācijas teorija māca, ka tagad, šodien, pašreiz katrs, kurš ieraudzījis savas kļūdas un nezināšanu, nav un nevar būt vainīgs par to izdarīšanu. Otrkārt, savas pašreizējās zināšanas var nodot tālāk, citiem cilvēkiem, tiem, kuri nāk pēc mums – lai viņi mazāk kļūdītos. Nav bērnu? Vai tad ap mums nav daudz citu cilvēku, kuriem var palīdzēt?

Tagad daži vārdi par otru galējību. Palūkojieties uz cilvēkiem reliģijas TV kanālos. Cik viņi ir apgaroti un laimīgi! Kas tas ir? Vai to rada kāda mistiska laimes formula? Ko par to saka mūsdienu zinātne? Zinātne taču nesaka – pār viņiem nolaidies Dieva gars un padarījis tos laimīgus? Jā, tieši tā. Zinātne nodarbojas tikai ar to, ko var neierobežoti daudzas reizes nomērīt, pārbaudīt un pierādīt. Un šajā gadījumā pieticīgais zinātnes skaidrojums ir šāds – šie cilvēki sev izveidojuši šauru, taču pilnīgi harmonisku un drošu iekšējo pasauli, kas viņiem (gan reliģijas terminoloģijā) ļauj izskaidrot pilnīgi visu ārējā un viņu pašu iekšējā pasaulē notiekošo. Šiem cilvēkiem galvenais ir nevis notikumu skaidrojums vai zināšanu autentiskums, bet gan katra cilvēka ģenētiski mantotās vajadzības un to piepildījums. Tās ir vajadzības pēc svētuma, pēc kaut kā lielāka par mums pašiem, pēc augstākas, dziļākas dzīves jēgas. Šo vajadzību piepildīšana, kaut arī par mūsdienu zinātnes neapstiprinātu cenu, ir tas, kas viņiem dod visu – mieru, patvērumu, harmoniju un sakārtotību. Viņiem ir droša, saprotama un sakārtota iekšējā pasaule, kas balstās uz nemainīgiem un nemaināmiem priekšstatiem. Protams, runa ir par tiem priekšstatiem, kas veido atbildes par mūsu vietu un jēgu.

Ko darīt tiem, kuriem reliģija nespēj palīdzēt? Šķiet, ka viņiem jāatrod sevī tik daudz drosmes un vīrišķības, lai skatītos uz apkārtējo pasauli un redzētu to tādu, kāda tā ir. Redzēt, ieraudzīt dabas likumus un īstenību. Un arī sevi. Neapmierinātība ar sevi mums dota smalki sabalansētā daudzumā: ja tās būs par daudz, mēs ātri sevi

iznīcināsim, bet, ja tās būs par maz, visai drīz mūs iznīcinās pasivitāte, kas nespēs turēties pretī dabas katastrofām vai pašu radītiem konfliktiem.

Kopsavilkumā varam sacīt, ka kaut kāda neapmierinātība ar dzīvi, ar savu rīcību, ir dabisks un nepieciešams cilvēka dzīves pavadonis, kas īpaši piesaka savu klātbūtni tad, kad mums jādomā, jāmacās un jāmaina sava rīcība. Tās nereti sauc arī par augšanas grūtībām, un tās pazīst visi cilvēki. Ja protam mainīties, tiekam apbalvoti ar evolūcijas balvu – tas ir milzīgs apmierinājums par limbisko vajadzību piepildīšanu. To mēs pieredzam, kad piedzīvojam lielu mīlestību, dodamies uz teātri, koncertu, baznīcu, stadionu, un arī tad, kad buru laivā braucam apkārt pasaulei vai ejam cauri tuksnesim, vai uzkāpjam Everestā. Vai arī pavisam vienkārši: strādājam un domājam savās mājās un atstājam kaut ko derīgu citiem. Bet ne tikai. To mēs pieredzam arī tad, kad lietojam alkoholu, narkotikas, piedalāmies azarta spēlēs vai šauri orientētās, emociju un kultūras neizkoptās seksa nodarbībās. Taču, lai spētu izvēlēties, evolūcija mums ir devusi domājošo saprātu, kas ļauj nemaldināt limbiskās smadzenes un dot tām īstenībai, realitātei atbilstošu piepildījumu, tādu piepildījumu, kas veicina mūsu attīstību un progresu un ir pildīts ar saturu un jēgu.

Literatūra

E.O. Wilson. *Consilience*. New York: A. Knopff, 1999.

Cilvēki savus uzskatus nemaina. Viņi izmirst.
Verners Heizenbergs

18. Kāpēc nepareizi priekšstati ir tik noturīgi

Viens no mūsdienu cilvēka svarīgākajiem veiksmei un laimīgas dzīves noteikumiem ir spēja sevi saprast. Protams, mēs visi vairāk vai mazāk saprotam sevi, bet nereti tas notiek dzīves beigās, kad ieraugām, kā vajadzēja darīt.

Mūsdienās sevis saprašanas pamatā jāliek jaunākās bioloģijas un evolūcijas teoriju atziņas, kas bāzējas uz mūsu izcelsmi un ģenētisko mantojumu, kādu to esam saņēmuši. Pēdējais devis arī dažas īpatnības, kas jāsaprot un ar ko jāprot dzīvot. Limbiskajās smadzenēs ievērotās emocijas saka, kā mums vajag, kā mēs gribam, kā mēs jutīsimies apmierināti un laimīgi, bet domājošās smadzenes jeb neokortekss jutekļu saņemtos iekšējās un ārējās pasaules novērojumus apzināti analizē un klasificē un nereti saka, tā nedrīkstēs darīt. Vienkāršiem vārdiem to sauc par konfliktu starp jūtām un prātu.

Mazliet pakavēsimies pie Amerikas psihologa Gregori Lestera [1] pārdomām par cilvēka smadzeņu darbību, par to, kāpēc daudzi priekšstati mūsu apziņā ir tik noturīgi. Autors raksta, ka mūsu smadzeņu galvenais uzdevums ir dzīvības saglabāšana jeb izdzīvošanas nodrošināšana. Protams, smadzenes dara vēl daudz ko citu, bet izdzīvošana ir galvenais uzdevums, un tas tiek vienmēr nostādīts pirmā vietā. Piemēram, ja cilvēks ir smagi ievainots un viņa ķermenī ir tikai tik daudz enerģijas, lai nodrošinātu sirdsdarbību vai apziņu, bet ne abus, tad smadzenes daudz *nedomā*, bet nekļūdīgi izvēlas svarīgāko, t. i., sirdsdarbības nodrošināšanu, ievadot cietušo bezsamaņā. Formula ir vienkārša – izdzīvošana ir svarīgāka.

Lai pareizi saprastu smadzeņu darbību, jāpatur prātā to galvenais uzdevums – izdzīvošanas nodrošināšana. Piemēram, tādas patoloģijas kā *lieks svars un narkotiska atkarība* mēs varam saprast, aplūkojot to darbību saistībā ar izdzīvošanas nodrošināšanu. Jebkuru ēdiena vai narkotiskās vielas samazinājumu slimnieka smadzenes uztver kā izdzīvošanas apdraudējumu. Tādējādi smadzenes drudžaini aizstāv pārēšanos vai vajadzīgās vielas iegūšanu, lietojot visādus mums zināmus atkarīgo un slimo cilvēku *trikus* – mānīšanos, melus, zaglīgumu.

Sajūtas un priekšstati. Viens no smadzeņu galvenajiem izdzīvošanas nodrošināšanas darbarīkiem ir maņu orgāni. Ir acīmredzams, ka mums vienmēr precīzi jāuztver briesmu signāli, lai no tām varētu izvairīties. Lai izdzīvotu, jāredz lauva, kurš uzglūn, kad iznākam no savas alas, un zaglis, kas ielauzies mūsu mājā naktī. Bet maņu orgānu darbība ir visai ierobežota. Vienā laikā spējam novērot tikai nelielu pasaules daļu. Smadzenes to uztver kā būtisku problēmu, jo ikdienas dzīve prasa, lai mēs nepārtraukti pieslēgtos un atslēgtos no tiešajiem vērojumiem, ko piegādā maņu orgāni. Šo problēmu smadzenes atrisinājušas, izveidojot mūsu apziņā *priekšstatus* – to pasaules daļu *iekšējās kartes*, ar kurām mēs neesam tiešā kontaktā.

Piemēram, kad esmu savā dzīvoklī vai arī iegājis veikalā, es, lietojot savus maņu orgānus, nevaru pateikt, vai mans auto, kuru esmu novietojis stāvvietā, vēl ir tur. Lai atrastu auto, man jālieto atmiņā ierakstītā *iekšējā karte*. Kaut arī es auto pašlaik neredzu, smadzenēs ievērotais priekšstats pauž, ka ir visai droši, ka mans

auto vēl ir tur, kur es to noliku. Var teikt, ka apziņā ievēdotie priekšstati paplašina mūsu priekšstatus par to ārējās pasaules daļu, ko mūsu jutekļi pašreiz nenovēro.

Aprakstītā smadzeņu darbība uzlabo mūsu izdzīvošanas spēju. Piemēram, kad džungļu iemītnieks iznāk no savas būdas, smadzenēs ierakstītais priekšstats, ka viņam var uzbrukt kāds zvērs, liek viņam uzmanīties. Vai arī, kad policists apstādina kādu auto, līdzšinējās pieredzes veidots priekšstats viņam saka – var gadīties, ka auto šoferis var būt noziedznieks un uzbrukt. Tas liek policistam uzmanīties, kas, protams, palielina viņa izdzīvošanas varbūtību.

Aiz sajūtām. Priekšstati neprasa tiešus maņu orgānu datus, bet būtiski uzlabo mūsu orientēšanos apkārtējā pasaulē. Tie papildus veic izdzīvošanas uzlabošanu, piegādā informāciju par procesiem, ko maņu orgāni pašlaik nenovēro. Piemēram, kad tuvojas negaiss, jau pēc tumšajiem mākoņiem un stiprā vēja varam noteikt, kas drīz notiks, un tam pakārtot savu rīcību. Vai arī, piemēram, kad vasara iet uz beigām, mūsu līdzšinējās dzīves izveidotie priekšstati ziņo, ka nāks rudens un ziema un tam savlaikus jāgatavojas. Vai arī, piemēram, pastāvošo sabiedrības vai dabas likumu zināšana veido priekšstatus par to, kas ar mums notiks, ja likumus neievērosim.

Priekšstatu stabilitāte. Mūsu smadzenēm nav nekādas vajadzības, lai maņu orgānu dati un mūsu priekšstati sakristu. Abi ir izveidojušies, lai veicinātu izdzīvošanu, un tie viens otru papildina, kaut gan abi saņem informāciju no atšķirīgiem avotiem. Vēl vairāk, abi ir veidoti tā, ka tie miermīlīgi sadzīvo, kaut arī nereti satur pilnīgi pretrunīgu informāciju. Tas ļauj saprast, kāpēc zinātnieki tic Dievam un saprātīgi un racionāli domājoši cilvēki tic lietām, kurām nav ticamu pierādījumu, piemēram, lidojošiem šķīvīšiem, telepātijai un psihokinēzei.

Pretruna starp datiem un priekšstatiem nenozīmē, ka smadzenes automātiski dod priekšroku datiem. Tieši tādēļ nepareizi, iracionāli, mulķīgi un klaji aplami priekšstati tik viegli nemirst pat atspēkojošu faktu un pierādījumu gaismā. Smadzenes neuztraucas par to, vai priekšstati atbilst faktiem. Tām svarīgs tikai viens – vai šie priekšstati un ticējumi veicina izdzīvošanu. Lai gan mūsu zinātniskais, racionālais prāts saka – novērotiem faktiem vajadzētu būt stiprākiem par ticējumiem, dziļākā līmenī, lielāka svarīguma, t. i., izdzīvošanas nodrošināšanas līmenī, mūsu smadzenes šos argumentus nelieto. Tās ļoti negribīgi šķiras no veciem priekšstatiem. Kā vecs zaldāts, kurš negrib nodot šauteni, kaut gan zina, ka karš ir beidzies un pašreizējā realitātē tā vairs nav vajadzīga.

Nekonsekventie priekšstati. Priekšstati ne vienmēr ir tieši saistīti ar izdzīvošanu, piemēram, priekšstats, ka tumši mākoņi un stiprs vējš liecina par negaisa tuvošanos. Tas ir tādēļ, ka priekšstati neveidojas individuāli vai vakuumā, bet tie ir viens ar otru saistīti savstarpējo attiecību sistēmā, kas smadzenēs izveido ārējās pasaules ainu. Tieši šī sistēma ļauj smadzenēm redzēt sakarīgu, saprotamu, vadāmu un drošu ārējo pasauli. Lai smadzenes justu, ka izdzīvošana ir veiksmīgi nodrošināta, tās šo sistēmu nedrīkst nojaukt pat daļēji. Tieši tādēļ pat šķietami mazi un izdzīvošanai it kā nesvarīgi ticējumi un aizspriedumi var būt smadzeņu izdzīvošanas pieredzes būtiska sastāvdaļa. Mēģinājums mainīt jebkuru ticējumu vai priekšstatu, pat ja tas šķiet nesvarīgs un mulķīgs, var izraisīt viļņveida procesus visā sistēmā un apdraudēt iekšējo drošību un stabilitāti. Tā cenšas saglabāt sistēmu neskartu, jo tikai tad tai šķiet, ka izdzīvošana ir veiksmīgi nodrošināta. Tieši tādēļ cilvēki saglabā

mazsvarīgus un šķietami nebūtiskus aizspriedumus. Piemēram, reliģiozs cilvēks nepieņem faktus, kas apstiprina evolūcijas realitāti nevis tādēļ, ka viņš apšaubītu datu pareizumu vai ticamību, bet gan tādēļ, ka viena Bībeles redzējuma izmainīšana var sagraut visu ticības sistēmu, cilvēka pasaules uzskata pamatus un, pats svarīgākais, smadzeņu izdzīvošanas pieredzes pamatus.

Visa cilvēka iekšējā pasaule un ārējās pasaules izpratne balstās uz dzīves laikā izveidotiem šabloniem. Tos vairāk vai mazāk izteikti varam novērot visiem cilvēkiem – viņu runa un spriedumi demonstrē šablonu virkni, uz ko balstās to īpašnieka orientēšanās un lēmumu pieņemšana ārējā pasaulē. Katrs sevi novērot spējīgs cilvēks šādus šablonus spēj saskatīt arī savā dzīvē. Šo šablonu ieraudzīšana un to nemaldīguma apšaubīšana ir radījusi populāro izteikumu: *Jo vairāk es uzzinu, jo vairāk saprotu, ka tik maz zinu.*

Secinājumi domājošiem cilvēkiem. Domājošam cilvēkam jāsaprot, ka cilvēku ticējumiem un priekšstatiem smadzenes ir piešķirušas izdzīvošanas nozīmīgumu, tādēļ dažādu nepareizu, realitātei neatbilstošu priekšstatu apkarošana ir bezcerīga un pat kaitīga nodarbe, kas lemta neveiksmei. Lai mainītu priekšstatus, ir jāuzrunā nevis to neatbilstība realitātei, bet gan – izdzīvošanas vērtība. Šāda pieeja satur vairākus elementus.

1. Sastopoties ar priekšstatu noturīgumu, jāizvairās kļūt kritiskam. Ne visi cilvēki, kuru uzskati nemainās ārējās informācijas iespaidā, ir idioti. Patiesība vienmēr ir nepieciešama, bet ne vienmēr tā ir pietiekama.
2. Diskusijā jāaplūko ne tikai jautājumi, ko apstiprina dati, bet arī iespajds, kādu radīs klausītāja priekšstatu maiņa: tā sašķobīs indivīda pasaules uzskata pamatus. Par nelaimi, cilvēka uzskatu sistēmas maiņa ir sarežģītāks un grūtāks uzdevums nekā pretrunu uzrādīšana viņa izteikumos un domāšanā. Tādēļ domājošam cilvēkam savi argumenti jāizklāsta tā, lai saglabātu klausītāja smadzeņu veseluma, dzīves izpratnes un sakarīguma izjūtu. Ja gribam pārlicināt cilvēkus un mainīt viņu priekšstatus, mums jāklūst par fundamentālo filosofijas un eksistenciālo jautājumu lietpratēju, jo tie tiek aizskarti ikreiz, kad apšaubām kāda cilvēka priekšstatus un ticējumus.
3. Trešā un vissvarīgākā ir atziņa, ka cilvēkiem ir grūti piekrist, kad tiek apšaubīti viņu līdz šim par pilnīgi pareiziem uzskatītie priekšstati. Tas tiešā nozīmē ir smadzeņu izdzīvošanas sajūtas apdraudējums. Un ir pilnīgi normāli, ka to īpašnieks šādā situācijā aizsargājas: smadzenes cīnās par savu izdzīvošanu. Ir nepatīkami, ka šis mēģinājums var izraisīt izturēšanos, kas ir provokatīva, naidīga un pat ļauna. Bet vienlaikus tā ir arī saprotama. Vienīgais efektīvais veids, kā tikt galā ar šo aizsardzību, ir cīņu nevis ierosināt, bet – samazināt. Lai pierādījumi runātu skaļi un pārlicinoši, domājošajam cilvēkam jārunā klusi.
4. Visbeidzot, domājošā cilvēka mierinājumam var kalpot visai paradoksālais fakts, ka cilvēki vispār maina savus uzskatus. Cilvēka spēja mainīt viņa paša priekšstatus atbilstoši faktiem ir reti sastopamas apdāvinātības pazīme. Tā ir varena, unikāla un vērtīga spēja. Tā patiešām ir *augstākā smadzeņu funkcija*, kas darbojas pretī visdabiskākajai un fundamentālai bioloģiskai vajadzībai – vajadzībai nodrošināt izdzīvošanu.

5. Pat tad, kad mēs apzināmies savu bērnībā un jaunībā ievēdoto priekšstatu, emociju un rīcības šablonu nelogiskumu un neatbilstību realitātei, mums tos ir ļoti grūti mainīt. Jo emociju šablonus *aizstāv* limbiskās smadzenes, bet to satūra mainīšana jeb pārprogrammēšana ir kā izaugušu puķu vai koku pārveidošana – to nevar izdarīt vienā dienā, pēc vienas komandas vai lēmuma, bet tam nepieciešami gadi.

Raksta autors ir aizskāris plašu jautājumu – kāpēc bērnībā ievēdotie uztveres, izpratnes, emociju un rīcības šabloni ir tik noturīgi? Mūsu dzīve ir pilna ar priekšstatiem, kam uzticamies, ko lietojam, bet kas neatbilst pašreizējai realitātei. Var sacīt, ka mēs visi esam nolemti nest sev līdzī un visu mūžu lietot bērnībā ievēdotos uztveres, izpratnes un izturēšanās šablonus

Aplūkosim dažus piemērus no dzīves. Man pazīstams cilvēks piemājas dārza kopšanai nopirka dārgu profesionālu motorzāģi un iztērēja aptuveni divas reizes vairāk naudas nekā nepieciešams vienkāršāka, vieglāka un ekonomiskāka zāģa iegādei. Kādēļ? Tādēļ, ka viņš rīkojās saskaņā ar bērnībā ievēdotu priekšstatu – ja kaut ko pērk, tad patiešām labu. Dārgu, bet vislabāko.

Plašāks piemērs. Vairāk nekā 50 gadus mēs, padomju cilvēki, dzīvojām ar attieksmi pret savu valsti, kas izsakāma dažos vārdos: *Ne mana cūka, ne mana druva*. Vai, citiem vārdiem, es rūpējos tikai par sevi, jo rūpēšanās par kaut kādu kopēju labumu un taisnīgumu tika nosaukta par pretvalstisku darbību un sodīta. Tādā veidā padomju sistēma cilvēku apziņā ievēdoja priekšstatu, ka rūpēšanās par savas valsts augšupeju un sabiedrības attīstību apdraud izdzīvošanu.

Kaut arī šobrīd stāvoklis ir radikāli mainījies, proti, izdzīvošanas apdraudējums vairākumā gadījumu nav manāms, priekšstati un rīcība ir saglabājusies. Mēs visai neaktīvi rūpējamies par savu valsti un savu nākotni tādā nozīmē, ka, piemēram, pirms vēlēšanām ļaujām savu balsi nopirkt par banāniem vai lētiem solījumiem. Tālu no banāniem, protams, nav tie, kuri saka, ka viņi dažiem atņems un citiem, piemēram, pensionāriem, iedos. Nesaudzīgā mūsdienu dzīves īstenība rāda, ka nākotnē mums visiem būs jādomā vairāk. Un biežāk jāapšaubā senie, vienkāršie un uzticamie priekšstati.

Bet tas tikai sīkums. Sliktāk ir tad, ja bērnībā ievēdoti stipri un realitātei neatbilstoši priekšstati par apkārtējo cilvēku rīcību. Piemēram, daži cilvēki mūsu sabiedrībā apkārtējos cilvēkus (un visas valsts rīcību) nosoda, nelielas viņu kļūdas, pārkāpumus vai pat vienkārši atšķirīgu, ne vienmēr saprotamu rīcību skaidro ar viņu negodīgumu un piedēvē viņiem nodevēju un blēžu tēlu. Šāda pozīcija neļauj citu cilvēku rīcību saprast, atbalstīt un viņiem palīdzēt, jo tā sāk ar neapstrīdamu nosodīšanu. Tā ir uzbrūkoša, visu un visus nosodoša pozīcija, kas netieši tās paštasno nesēju paceļ pāri *pelēkajam un neizglītotajam pūlim* un... nolemj viņu lepnai, paštasnāi vientulībai, atsvešinātībai, lielā mērogā – neveiksmīgai dzīvei.

Ko darīt tiem nedaudzajiem, kuri savā uztverē un uzvedībā pamana un sāk apzināties šādas novirzes? Citētā raksta autors raksta, ka savus *drošos, vērtīgos un nemaldīgos* priekšstatus apšaubīt ir ļoti grūti. Tiem nedaudzajiem, kuriem tas izdodas, kuri ir gatavi saviļņot savas līdzšinējās dzīves ūdeņus ar nemieru, nedrošību un satraukumu par savu domu un rīcības pareizību, tiem ceļš tomēr ir iespējams.

Rīcība nav pārāk sarežģīta. Līdzīgi kā valodā ar parazītvārdiem, vispirms jāierauga, ka mūsu izturēšanās nav pareiza, nav vēlama, tā jālabo. Pēc tam, kad lieko vārdu izsakām, *sadzirdam*, ka tas bija lieks – to nevajadzēja teikt. Nākamajās reizēs šo pārkāpumu izdodas ievērot ātrāk, un tā pamazām panāksim, ka vārds *iesprūdis* mutē pirms tā izteikšanas. Tas ir, mēs to nepateiksim vai pateiksim aizvien retāk. Tā pamazām atbrīvosimies no nevajadzīgā vārda lietošanas, ja sevi nepārtraukti kritiski uzraudzīsim. Līdzīgi notiek ar daudz sarežģītāku izturēšanās šablonu *nobremzēšanu*. Protams, tas prasa nepārtraukti sevis uzraudzīšanu un sava nemaldīguma apšaubīšanu. Bet tie, kuri par šādu ceļu izšķiras, to spēj arī iet.

Iestrādātie, apziņā ievēdotie domāšanas un rīcības šabloni, kas neļauj saskatīt līdzšinējās dzīves absurdumu, piemīt ne tikai atsevišķiem indivīdiem – tie piemīt arī lielām cilvēku grupām un sabiedrībām [2]:

Esam sasnieguši to robežu, no kuras vairs nav atgriešanās. Divkājinie radījumi gatavojas iznīcināt uz Zemes visu dzīvo. Tā jau ir noticis agrāk, un tagad tas var notikt atkal. Zaudējot saikni ar dabu, cilvēki sāk peldēt pa straumi, kļūst ļauni un paši sevi iznīcina. Pašos savas esības pirmsākumos visi cilvēki domāja vienādi. Viņu domas bija gaišas, tīras un skaidras. Paraugoties visapkārt, viņi visur redzēja tikai skaisto.

Mēs saviem bērniem nepārtraukti melojam un mācām melot arī viņus. Lieldienu zaķis, Santa Klauss... Mēs cenšamies noliegt to, ko apstiprina viņu reālā uztvere, bet tie ir visstākie meli... Jo cilvēks ir izglītotāks, jo vairāk viņš cenšas nodarīt pāri saviem līdzcivēkiem. Strādājot zinātniski pētnieciskajos institūtos un lielās korporācijās, viņš piedalās alkohola un medikamentu ražošanā, darbojas televīzijā, skolās, ar teoloģiju saistītās iestādēs un dara daudz ko citu, lai palīdzētu iemidzināt cilvēku modrību un atrofētu viņu domāšanu.

Galvenie visu šo norišu izraisītāji ir rasu, nacionālie, reliģiskie un politiskie aizspriedumi, bet tie savukārt sakņojas savu laiku sen pārdzīvojušās un noturīgās tradīcijās, kam piemīt vai nu racionāls, reliģisks, rasisks, vai izteikti politisks raksturs. Kamēr šīs tradīcijas ir dzīvas, humānisma ēkas pamats ir visai nestabils, un cilvēce līdz ar to tiek nemītīgi pakļauta briesmām.

Tik ilgi, kamēr mēs paši paliksim pasīvi, mums visā savas turpmākās pastāvēšanas laikā nāksies verdziski pakļauties jebkurām nejaušām apstākļu sakrītībām, neizbēgami pārvēršoties par bezgribas rīku Dabas rokās tās stihiskās evolucionārās attīstības norisēs.

Ko tad jūs gribat? Progress un civilizācija savā būtībā var izpausties tikai kā apzinātas darbības. Mehāniska un neapzināta rīcība šādu rezultātu nespēj nodrošināt. Viss ļaunums taču slēpjas tieši neapzinātajās un patvaļīgajās dzīves norisēs.

Galvenais šo pārdomu secinājums ir šāds.

Neskatoties uz to, ka līdzšinējā evolūcija mums devusi tādas smadzenes, kuras glabā senākus priekšstatus, kas kādreiz veiksmīgi palīdzēja nodrošināt mūsu izdzīvošanu, mūsdienās, lai nodrošinātu savu izdzīvošanu tuvākajā nākotnē, mums nāksies šos priekšstatus mainīt. Pagājušos gadsimtos par analfabētiem sauca cilvēkus, kuri neprata lasīt un rakstīt, taču šajā gadsimtā analfabēti būs

cilvēki, kas nespēj mācīties visu no jauna un mainīt savus līdzšinējos priekšstatus.

Mēs pašlaik neesam tiešā kontaktā ar nākotnes notikumiem, bet, lai izdzīvotu, mums būs vajadzīgi tieši tādi priekšstati, kas šiem notikumiem atbilst. Ja nepratīsim tos kaut vai daļēji sākt veidot jau tagad, dzīvi palikušie pēcnācēji tos izveidos no pieredzes.

Literatūra

1. Gregory W. Lester. *Why bad beliefs do not die*. Skeptical Inquirer magazine, Nov., Dec., 2000.
2. Džons Hougs. *Atmiņas par rītdienu 1000 gadu garumā*. Atvars-S, 1999.

19. Informācijas filtrēšanas pamati

*Mēs, zinātnieki, atšķirībā no citiem,
Runājam tikai to, ko mēs varam pierādīt.
Jānis Ikaunieks, astronoms*

*Cilvēces zināšanas ir kā milzīga, mutuļojoša straume,
kas kopā ar atziņas pērlēm un patiesības dimantiem
nes duļķes un mālus. Un pēdējie ir vairākumā.
Tikai nedaudziem izdodas no tās izfiltrēt patiesas zināšanas,
izdalīt no visa haosa vajadzīgo un izveidot izpratni par
Pasaules ēkas uzbūvi un mūsu vietu tajā.*

Autors

Mūsu laikmetam raksturīgs ne tikai liels pieejamās informācijas daudzums, bet arī – troksnis, kas atgādina informāciju. Tā ir plaša tēma, ilustrācijai palūkosimies tikai uz dažiem spilgtiem piemēriem. Kā zināms, mūžīgā dzinēja (*perpetuum mobile*) patentu pieteikumus pasaules valstu patentu biroji nepieņem. Neraugoties uz to, ASV ir izsniegti patenti uz dažādām ierīcēm, kuru autori apgalvo, ka viņu uzbūvētās ierīces lietderības koeficients ir lielāks par vienu. Patenta pieteikumā viņi to gan neraksta, tajā vienīgi apraksta ierīci, piemēram, elektronisku impulsu barošanas avotu, kura lietderības koeficients ir tuvu vienam. Bet reklāmas kampaņā autori saka, ja ierīci pilnveidos, tad enerģija ierīces izejā būs lielāka par tās ieejā pievadīto. Katram, kurš mācījies vidusskolā fiziku, ir zināms – ja pietiekami lielu daļu no šādas ierīces izejas enerģijas novirzīsim atpakaļ uz ieeju, tad ierīce darbosies neierobežoti ilgi, t. i., būsīm ieguvuši mūžīgo dzinēju. Viena tāda ierīce, par kuru autors apgalvo, ka tās izejā iegūtā enerģija ir lielāka par ieejā pievadīto, ir aprakstīta Toma Bērdena (*Tom Bearden*) ASV reģistrētā patentā <http://www.cheniere.org/references/MEG>. Šīs grāmatas autoram ir pazīstams cilvēks (Rīgā), kurš pūlas izgatavot šo ierīci un tic, ka tā darbosies.

Tas nav vienīgais gadījums. Pirms vairākiem gadiem no Krievijas Latvijā ieradās pasaulē nepazīstams *zinātnieks* Genādijs Šipovs, kurš savā 1993. gadā Krievijā izdotajā grāmatā *Fiziskā vakuuma teorija* [1] aprakstīja apkures iekārtu, kuras lietderības koeficients esot lielāks par vienu. Tas nozīmē, ka autors ir izgatavojis mūžīgo dzinēju. Zinātniskos žurnālos rakstus, kuros aprakstīti mūžīgie dzinēji, publicēšanai nepieņem. Neraugoties uz to, Šipovs tika uzklausīts Latvijas ZA un viņam atļāva nolasīt vairākas lekcijas. RTU profesors Gunārs Raņķis par šo gadījumu sacīja: *Tas, protams, Latvijas zinātnei ir liels kauns. Kāpēc tas notika? Šipovs savā grāmatā izmantoja sarežģītu matemātiku, kuras uzdevums bija parādīt, ka viņa eksperimentā enerģija tiek iegūta no vakuuma. Tā kā matemātika bija sarežģīta, cilvēku, kuri šajos jautājumos orientējas, bija nedaudz. Turklāt Šipova domu gājiena izsekošana no šiem nedaudzajiem prasīja lielu darbu, kam vajadzīga īpaša interese un*

laiks. Var sacīt, ka klausītāju vairākums bija spiesti par piedāvātā darba nopietnību spriest pēc ārējām pazīmēm: autora zinātniskā grāda, zinātniskajām publikācijām, sarežģītām formulām un tikpat sarežģītas valodas. Tas viss bija. Turklāt vēl izskanēja interesants, bet mazāk ievērojams apgalvojums, ka uzbūvētās eksperimentālās ierīces uzrādījušas lietderības koeficientu, lielāku par vienu. Lūk, šī ir būtiska principiāla kļūda: pasaules mēroga zinātnieks, par kādu Šipovs sevi uzdeva, nedrīkst izteikt tādu klaju aplamību, proti, ka viņš ir uzbūvējis iekārtu, kas saskaņā ar pašreiz zināmajiem fizikas pamatprincipiem nav iespējama. Ja viņš tiešām būtu atklājis kaut kādu vakuuma enerģijas iegūšanas veidu, tad tā arī viņam vajadzēja sacīt. Un doties pēc Nobela prēmijas. Taču viņš tā vietā izteica aplamību, tādā veidā apliecinādam, ka viņš nav zinātnieks.

Daudzi Latvijas zinātnieki apliecināja, ka viņi reālās dzīves notikumu vērtēšanā neprot ieraudzīt un lietot pamatlikumu: mūžīgo dzinēju uzbūvēt nav iespējams.

Mūsdienu sabiedrības cilvēks neizbēgami sastopas, tiek konfrontēts ar milzīgu dažādos fizikālos nesējos (avīzes, radio, grāmatas, TV, reklāmas, kino un visbeidzot visā dzīvē) izvietotu ziņu, izpratņu, izvēles un rīcības piedāvājumu. Dažādas *akadēmijas*, izdzīvošanas sacensības, jauna dzīvesveida – praida – propaganda, jaunu ētisko, saskarsmes, filosofisko, politisko un reliģisko *skolu* piedāvājumi. Kā ar to visu pareizi un optimāli tikt galā?

Angļu fiziķis Stīvens Houkings grāmatā *Visums rieksta čaumalā* [2], kas izdota arī latviešu valodā, raksta, ka 90% no visa zinātnē publicētā ir *trash*, t. i., troksnis, atkritumi. Ja jau zinātnē ir tā, ko tad lai sakām un domājam par to, kas pieejams un tiek piedāvāts sabiedrībā?

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve* raksta, ka *Latvijā izglītības sistēmā tiek stāstīts un rādīts, kā iegūt informāciju, bet netiek mācīts, kā to attīrīt* (245. lpp.). Problēma ir plašāka – tā ir visu moderno sabiedrību vai, precīzāk, modernā cilvēka problēma. Informācijas filtrēšana, t. i., spēja atšķirt nesakarīgo, nepatieso, mazvērtīgo un kaitīgo no tā, kas ir paties un derīgs, ir liela un dzīvē vajadzīga māksla.

Daudzi mūsu laikmetu sauc par informācijas laikmetu. Ko tas nozīmē? Vai mēs saņemam, uzzinām par mūsu dzīvi un apkārtējo vidi vairāk nekā iepriekšējās paaudzes? Vai mēs savas dzīves laikā saprotam vairāk? Daļēji – jā. Bet galvenā atšķirība ir tā, ka dzīves laikā mēs gribot negribot piespiedu kārtā tiekam konfrontēti ar daudz lielāku signālu daudzumu. Es saku – signālu, jo ne visi signāli satur informāciju (par informāciju sauc patiesas ziņas par apkārtējo realitāti)⁷⁴.

Aplūkosim šos signālus. Ir pilnīgi skaidrs, ka visas drukātās grāmatas un avīzes vai žurnālus nav iespējams izlasīt un visus TV vai radioraidījumus nav iespējams noskatīties vai noklausīties. Un nav iespējams piedalīties visos iespējamās

⁷⁴ Interesants jautājums – vai nederīgas, īstenībai neatbilstošas ziņas arī ir informācija? Sadzīvē par informāciju sauc ziņas par realitāti. Šaurāk, skatoties tikai uz Šennaona formulu, informācija ir (no realitātes iegūta) varbūtību sadalījuma entropijas samazinājums. Varam teikt, ka *nepareizu informāciju* par informāciju vispār nevajadzētu saukt. Stingri ņemot, tās ir ziņas, signāls, un tikai. BET, tā kā gandrīz visas ziņas ir sajauktas ar troksni, mēs sakām, ka tās ir *mazvērtīgas*. Sakaru speciālisti saka: signāls plus troksnis...

pasākumos. Kā norobežot sevi no nevajadzīgā, kā izvēlēties? Atšķirībā no pagājušā gadsimta lauku cilvēkiem, kuri nereti izlasīja visu, ko dabūja, šobrīd katram, kurš grib zināt un saprast, kas notiek mūsu sabiedrībā un kas notiek ar katru no mums, jārisina trīs lieli uzdevumi.

1. Jāizvēlas nozares, kurās viņš grib saņemt informāciju. Parasti tās ir nozares, kurās mēs esam kompetenti vai, vienkārši sakot, kaut ko saprotam. Tās var būt arī nozares, kas mūs ļoti interesē, sagādā emocionālu baudījumu, jo tas nozīmē, ka mēs tajās droši vien būsime kompetenti.
2. Izvēlētajās nozarēs jāiemācās atrast vērtīgāko, kas tur ir. Lai to varētu, jāiemācās nesaudzīgi atteikties no visa klaji aplamā, nekompetentā, mazderīgā, šķietami derīgā un vāji vai apšaubāmi izteiktā.
3. Lai varētu izvēlēties un atteikties no nederīgā, ir *jāzina* pamatprincipi un jāprot tos lietot. Tas nozīmē, ka jebkura izteikuma, ziņas vai publikācijas patiesīgumu var pārbaudīt, aplūkojot, vai tajā ir noformulēti aplūkojamās nozares pamati – vispārzināmas, vispāratzītas patiesības. Piemēram, ja avīzraksts par t. s. praidu nebalstās uz evolūcijas teorijas pamatziņu, ka homoseksuālisms pašreizējās cilvēces evolūcijas posmā ir novirze, patoloģija, kuras nesēju gēni nākamajām paaudzēm netiek nodoti, tad ir pamats domāt, ka aplūkojamā publikācija ir mazvērtīga. Vai vismaz – vienpusīga.

Ja šajos punktos minēto pieeju lieto apzināti, pēc kāda laika izdodas visai viegli un ātri atšķirt mazvērtīgo un izvairīties no savas apziņas piesārņošanas. Tas, protams, prasa izvēlētajās nozares pamatu zināšanu, jo bez tās nav iespējams noteikt aplūkotā materiāla atbilstību īstenībai, piemēram, nav iespējams atšķirt tukšvārdīgu sacerējumu no nopietna raksta. Piemēram, neraugoties uz to, ka E. Repše jauno Latvijas latu garantēja ar zeltu, daudzi teica, ka lats *nenoturēsies*, ka šī naudas reforma nestrādās. Bet Repše zināja un lietoja vienkāršu pamatprincipu: ja apgrozībā laistā nauda ir segta ar zeltu, t. i., ja Latvijas Banka ir gatava to par zeltu atpirkt no visiem pārdevējiem, tad šāda nauda ir lietošanai derīgs zelta ekvivalents, un cilvēki to lieto.

Domājot, ja viņš grib nonākt pie patiesības, ir spiests vienmēr šaubīties, izvērtēt savu *nemaldīgo* atziņu patiesīgumu un derīgumu. Viņš ir spiests mūždien nežēlīgi un kritiski aplūkot savu rīcību un domāšanu, meklēt un atrast tajā kļūdas un maldus, lai no tiem atteiktos. Jo tikai tā viņš var cerēt sakrāt, saglabāt **savā apziņā arī kaut ko patiesu**. Tad, kad šis domātājs iemācījies savas atziņas un domas vienmēr apšaubīt un iemācījies arī atteikties no saviem visdārgākajiem aizspriedumiem, tikai tad viņš var cerēt, ka viņam izdosies atšķirt derīgo no nederīgā, īsto un patieso no neīstā – arī citu cilvēku rīcībā un sagatavotajās ziņās.

Pēc kāda laika izveidojas, iestrādājas, tiek atrasti saturīgas, vērtīgas un drošas informācijas avoti, kas ievērojami atvieglo informācijas filtrēšanu. Piemēram, pēc dažu gadu darba internetā meklētājs ar laiku iegūst drošas zinātniskas informācijas avotus, kuros pieejamas pasaules zinātnieku sarakstītas grāmatas un sagatavotās publikācijas pat pirms to publicēšanas. Pēdējie informācijas avoti ir īpaši vērtīgi – tie ne tikai nesatur nekādas reklāmas, bet tajos ievietotā informācija jāfiltrē minimāli. Tas nozīmē, ka tā bieži vien ir augstvērtīga informācija un saņēmējam atliek to lietot vai arī, ja tā neatbilst pašreizējām interesēm, saglabāt zināšanai vai vēlākai lietošanai.

Pēc ilgāka laika informācijas filtrētājam izveidojas kaut kas līdzīgs *profesionālām iemaņām*, kas ļauj troksni un mazvērtīgu informāciju atpazīt pēc ārējām pazīmēm. Šīs pazīmes ir:

- netīra, neprecīza vai piesārņota un samākslota valoda;
- aplūkojamās nozares pamatprincipu ignorēšana, aplūkojamās nozares jaunāko ideju, problēmu un publikāciju nepieņemšana;
- komplicētā valodā pārskaitītas vispārzināmas patiesības, sajauktas ar tikpat komplicētā valodā izteiktām aplamībām;
- autors savus sacerējumus pasniedz kā sensacionālus atklājumus, kurus citi, tai skaitā pasaules zinātnieki, dažādu apstākļu dēļ nepieņem⁷⁵.

Tomēr informācijas filtrēšanā jāargās no pieejamās informācijas un trokšņa *pārspīlētas* noraidīšanas vai, vienkārši sakot, jācenšas kopā ar netīro ūdeni neizliet arī bērnu. Piemēram, uzskatot, ka mūsu laikrakstos, grāmatās, radio un TV nekā vērtīga nav, pilnīgi atteikties no šo avotu izmantošanas. Ja to devums šķiet tukšs, piesārņots un mazvērtīgs, tad, pirms no tiem atteikties, jāatrod labāki avoti. Tikai šo vērtīgo pasaules kultūras avotu lietošanai mazliet jāpagatavojas. Nepieciešamie noteikumi ir:

- milzīga vajadzība pēc zināšanām, kas dod gandarījumu par iegūto izpratni;
- izglītība, kas ļauj zināt pamatus;
- 2-3 svešvalodas vai vismaz angļu valoda;
- pastāvīgs interneta pieslēgums;
- satelīttelevīzija.

Daudzi skolotāji un augstskolu pasniedzēji uzskata, ka studentiem nav jāiegaumē fakti, bet ir jāiemācās domāt. Šeit gan jāpiebilst, lai iemācītos valodu, tās burti un vārdi tomēr ir arī jāiemācās.

Bez iepriekš minētajiem informācijas filtrēšanas uzdevumiem ir vēl viens aspekts, kas runā nevis par tiešu piedāvātās informācijas filtrēšanu, bet par kaut ko pavisam citu – par mūsu smadzeņu darbību. Pēdējos 20-30 gados cilvēka smadzeņu pētījumi ir ļāvuši ieskatīties cilvēka smadzeņu darbībā un sākt pašiem sevi saprast. Tas dažu labu reizi nesaudzīgi liek mainīt līdzšinējos priekšstatus par to, kas ir cilvēka apziņa, brīvā griba, emocijas un kas ir mūsu rīcības pamatā. Mūsu smadzenes ir *veidotas* tā, ka tās pieņem lēmumus un iespaido mūsu rīcību tad, kad uztvertā informācija ir patīkama, kaut arī nereti attīstībai, progresam un pat izdzīvošanai nav derīga.

2002. gadā ASV aptaukojušos jauniešu grupa iesūdzēja tiesā *McDonalds* kompāniju par to, ka tā ar savu reklāmu ir rosinājusi viņus ēst vairāk, nekā tas viņiem vajadzīgs. Prasība tika noraidīta, norādot, ka katram sabiedrības loceklim ir brīva griba un personīga atbildība par savu rīcību. Patiesībā jautājums ir plašāks. Produkcijas un izklaides piedāvātāju reklāmas izmanto to, ka smadzenes neapzināti

Piemēram, amerikāņu autora Ronalda Habarda grāmata *Dianētika* [3] tiek izplatīta visā pasaulē kā jauns zinātnes sasniegums. Šajā grāmatā patvaļīgā sadzīves valodā autors raksta par cilvēka emocijām, bet uzrakstīto neapstiprina neviena zinātniska publikācija: pasaules zinātnieki autoru ignorē, pieklājīgi klusējot. Šajā grāmatā sastopam visas minētās neprofesionālu sacerējumu īpašības.

reaģē uz piedāvājuma stimuliem un cilvēki rīkojas saskaņā ar šiem stimuliem, kaut gan viņi domā, ka tā ir viņu brīvā griba. Evolucionārās izturēšanās speciālisti raksta, ka tas ir mūsu analītiskā aparāta vājums, kas neprot, nav sagatavots ieraudzīt un pārvaldīt šo smadzeņu neapzināto darbību. Domājošā apziņa nav sagatavota ieraudzīt un saprast, ka lielākā uztvertās informācijas daļa, tās apstrāde un lēmumu pieņemšana notiek, nenonākot līdz domājošajai apziņai. Mūsdienu smadzeņu pētnieki raksta, ka mēs apzināmies uztvertās informācijas mazāko daļu un mums tikai šķiet, ka mēs pieņemam lēmumus. Eksperimenti liecina, ka aptuveni 0,2 sekundes pēc tam, kad smadzenes lēmumu jau pieņēmušas, mums, mūsu apziņai šķiet, ka tā pieņem lēmumu.

Tas ir viens no interesantākajiem cilvēka apziņas fenomeniem. Kaut arī tikai neliela uztvertās informācijas daļa nonāk līdz apziņai, rīcību veido visa uztvertā informācija. Piemēram, mēs zinām, ka vēlēšanu rezultātus iespaido kandidātu ārējais izskats. Vai arī – ka ar balsošanas palīdzību mēs savu, savas valsts dzīvi neizmainīsim, bet turpinām runāt par sistēmas ačgārnībām un trūkumiem un ejam balsot^{iv}.

Dzīves laikā izveidotie priekšstati izveido loģiski noslēgtu un nepretrunīgu iekšējo pasauli, kas ne tikai sagādā nemaldīguma, gandarījuma un harmonijas izjūtu, bet arī nenoliedzami veicina tās lietotāja izdzīvošanu vai vismaz ļauj saglabāt garīgo līdzsvaru un rada iekšējās pasaules stabilitātes izjūtu. Bet informācijas saņēmēja galvenais uzdevums ir atšķirt to informāciju, kas, izmantojot sabiedrībā valdošos stereotipus, iedarbojas uz zemapziņu un veido pūļa rīcību, no informācijas par realitāti un īstenību. Mūsdienu reklāmas veidotājs un politiķis jau zina, ka reklāma iespaido saņēmēja apziņu un rīcību un ka reklāma tikai rada ilūziju, ka informācijas saņēmējs ir savu lēmumu autors.

Kā risināt šo uzdevumu – neļaut limbiskajām smadzenēm pieņemt lēmumus mūsu vietā, bet patiešām pieņemt lēmumus pašam? Šeit ir tikai viens ceļš – spēja sevi un savu rīcību ieraudzīt kā līdzšinējās evolūcijas produktu un pakļaut, veidot šo rīcību, balstoties uz domājošā saprāta lēmumiem un reālās dzīves faktiem. Tas nozīmē, piemēram, nenoticēt, ka tas, kurš dod vēlētājiem banānus, ir sagatavojies risināt sabiedrības problēmas. Vai arī – nenoticēt, ka tas, kurš uzrāda kādus trūkumus vai problēmas un skaita sabiedrības uzlabošanas lozungus, ir sagatavots šo problēmu risināšanai.

Noslēgumā varam sacīt, ja gribam veidot veiksmīgu dzīvi, nemitīgi jāveic informācijas filtrēšana. Tas ir tāpat kā ar radio noskaņošanu uz vēlamo staciju. Mēs izvēlēto programmu sākam klausīties tikai pēc tam, kad esam savu aparātu rūpīgi noskaņojuši. Tā, lai nebūtu blakus trokšņu un traucējumu. Līdzīgi arī sava izvēle, sava rīcība mums jābalsta uz labi un rūpīgi filtrētu signālu. Lielākās daļas cilvēku izvēli nosaka limbiskajās smadzenēs ievērotie stereotipi (angl. – *templates*) un gadījuma piedāvājums, impulss, īslaicīga patika. Šī izvēle ir vistuvāk instinktu prasībām, nereti tā sagādā vislielāko patiku un, pēc izvēles rezultātu apzināšanās, arī vilšanos.

Vairākums cilvēku lieto vairāk vai mazāk apzinātu izvēli, tās pamatā ir pārbaudīti un nepārbaudīti, nereti arī klaji aplami uzskati, izteikumi, apgalvojumi, bet šīs izvēles īstenotājs **cenšas** izmantot zināšanas.

Apzinātu, uz pārbaudītiem faktiem, loģiskiem argumentiem un objektīvām zināšanām balstītu izvēli lieto nedaudzi. Šī izvēle ir visgrūtākā, bet liela laika mērogā tā dod vislabākos rezultātus.

Literatūra

1. Г. Шипов. *Теория Физического Вакуума*. Москва, 1993.
2. Stīvens Hokings. *Visums rieksta čaumalā*. Rīga, 2003.
3. Ron Hubbard. *Dianetics: The Modern Science of Mental Health*, New.Era publicaions, 2004.

20. Par limbisko smadzeņu programmēšanu

Iepriekš esam runājuši par cilvēka smadzeņu atšķirīgajām daļām, kas veidojušas dažādos evolūcijas posmos, proti, limbiskās smadzenes ir senāks evolūcijas veidojums, kas vada indivīda rīcību izbīļa, baiļu, dusmu un prieka gadījumā, bet vēlākā, nesenākā evolūcijas laikā veidotā daļa ir neokortekss, kas pilda loģisko analīzi un domāšanu. Kura smadzeņu daļa mūsos kurā brīdī darbojas, mēs varam paši novērot. Ja izvairāmies no kāda krītoša priekšmeta vai dusmās izdarām kādu neapdomīgu soli, varam būt droši – tā bija limbiskā sistēma, kas noteica mūsu rīcību. Ja to situāciju, kas izraisīja dusmas, apdomājam, un rīkojamies *pēc tam*, tad mūsu rīcību veidoja, izplānoja loģiski domājošais neokortekss. Pirmā smadzeņu daļa tiek lietota tad, kad ārējā iedarbe ir stipra un jāreaģē tūlīt, nekavējoties⁷⁶, otrā daļa – kad apdomājam un nolemjam, kā rīkoties.

Bet limbiskās smadzenes kalpo ne tikai ātru reakciju veidošanai. Tās ir visas mūsu emociju pasaules pamatā, tās satur mūsu vajadzības pēc milzīgas mīlestības un vēl daudz kā cita liela un skaista un piešķir mums laimi un gandarījumu par šo vajadzību piepildīšanu. Ir skaidrs, ka tām ir liela, varbūt pat varam teikt, galvenā nozīme mūsu dzīvē.

Mūsu genomā, tāpat kā neizpētītā zelta raktuvē, ir liels daudzums tādu spēju un talantu, kurus neredzam un kuru klātbūtni nemaz neapzināmies. Šo dārgumu krātuvi varam sākt lietot. Lai to varētu darīt, nepieciešamas dažas vienkāršas atziņas par smadzeņu darbību.

Jau esam pietuvojušies sevis ģenētiskai pārveidošanai, runājam, spriežam, ko darīsim tad, kad zinātnieki mums piedāvās izmaiņas mūsu pašu vai mūsu bērnu genomā. Ko tas dos? Tas piešķirs mūsu ķermenim un iekšējai pasaulei jaunas spējas, vajadzības, īpašības un talantus, kuru izkopšana dāvās cilvēkiem vēl nebijušas īpašības. Bet jau šobrīd katrs var sev šīs īpašības piešķirt, negaidot un neveicot gēnu bioloģiskas izmaiņas. Kā? Jebkurš talants vai varēšana veidojas no divām informācijas plūsmām. Pirmā ir ģenētiskais mantojums, otra – tā izkopšana. Ģenētiskā mantojuma izmaiņu ķirurģisku manipulāciju ceļā atstāsim nākotnei, bet palūkosimies uz otro, uz savu spēju, veidošanu.

Viena no mūsdienu sabiedrības problēmām ir emociju nabadzība jeb emociju pasaules neizkoptība. Tie, kuri bērnībā nav saņēmuši mīlestību, ir kā cilvēki, kas neprot kādu valodu. Viņi nesaprot un arī neprot šajā valodā runāt. Bet emocijas, tāpat kā valodu, katrs pats var iemācīties un sevī izkopt, saņemot no tā lielu gandarījumu un piepildījumu. Bet tas prasa laiku un darbu, tāpat kā valodas mācīšanās.

Šī atziņa dod iespēju ieraudzīt limbisko smadzeņu programmēšanas jeb emociju valodas mācīšanās svarīgumu. Kas, kā un kad programmē mūsu limbiskās smadzenes?

Var teikt, ka mēs savas limbiskās smadzenes piepildām ar saturu visu laiku, kamēr vien kaut ko darām, kamēr dzīvojam. Bet šā satura *nozīmīgums, emocionālais*

⁷⁶ Limbiskās smadzenes ir senāks evolūcijas veidojums, kurā iestrādātās programmas ļāva mums izvairīties no briesmām.

svarīgums nosaka, cik pamatīgi notiekošais ierakstīsies mūsu smadzenēs, atmiņā. Tātad – cik bieži un ilgi mēs to atcerēsimies. Piemēram, katram no mums ir kādi brīži, kādi skaisti vai skarbi bērnības notikumi, kurus atceramies visu mūžu. Tie šodien, ar loģisko saprātu analizējot, pat šķiet nesvarīgi. Tomēr atceramies, jo tie ir dziļi ierakstījušies. Atmiņā ierakstās ne viss, ko darām, bet tikai emocionāli nozīmīgais.

Spēju veidošana balstās uz vienkāršu atziņu, ka mēs visi varam mācīties valodu. Dažiem, kuriem palaimējies, emociju valoda izkopta labāk, bet dažiem – mazāk. Bet, sākot ar to brīdi, kad paši lejam, kā dzīvot, varam sākt mācīties arī šo valodu. Citi varbūt sacīs, ka emociju valodu mācāmies visas dzīves laikā. Tā tas arī ir, es tikai gribu teikt, ka šo valodu var mācīties apzināti un mērķtiecīgi.

Kā to dara? Mācīšanās pamatā liekam vienkāršu faktu, ka gandrīz viss, ko mēs darām, ierakstās, paliek atmiņā. Ja darām kaut ko emocionāli svarīgu, nozīmīgu, tas ierakstās dziļāk. Jau agrāk aplūkojam limbisko smadzeņu īpatnību, proti, ka tās nezina, no kurienes nāk informācija: no realitātes vai no domājošajā neokorteksā nospēlētā scenārija. Vienkārši sakot, limbiskajās smadzenēs ierakstās ne tikai tas, ko mēs piedzīvojam, bet arī tas, ko lasām, redzam, klausāmies, domājam un iztēlojamies. No šejienes ļoti vienkāršs un svarīgs secinājums: ar visu savu pašreizējo rīcību un domāšanu mēs katru dienu veidojam savu limbisko smadzeņu saturu un tātad to, ko lietosim, kā jutīsim, ko darīsim un kas mēs būsim nākotnē.

Piemēram, ja regulāri skatāmies sev tīkamus, izklaidējošus TV raidījumus, tad to skatīšanās vai arī jebkura cita līdzīga nodarbe izveido mūsos kaut ko līdzīgu atkarībai – tā ir aizvien pieaugoša vajadzība pēc šīs procedūras atkārtotā. Tas pamazām izveido daļu no mūsu iekšējās pasaules. Vai tas ir slikti vai labi? Viss ir atkarīgs no tā, vai izveidotie atraktori ir derīgi mūsu ilglaicīgai attīstībai, progresam, nākotnei. Kurš pateiks, kas derīgs progresam un nākotnei? Katram pašam jāierauga un jāizlemj. Citiem vārdiem, lai cilvēks kaut cik objektīvi pateiktu, kas derīgs viņa attīstībai, vajadzīgas zināšanas, izglītība.

Kopējais likums nosaka – katra rīcība un pasākums kritiski jāaplūko no mūsu attīstības perspektīvas, jāuzdod sev jautājums – ko šīs nodarbes atkārtotāšana un vajadzības izkopšana man dos nākotnē? Minētā TV skatīšanās jāsalīdzina ar citām iespējamām nodarbēm, piemēram, malkas skaldīšanu, izbraucienu ar velosipēdu, slēpošanu, matemātikas vai fizikas studēšanu internetā, kāda raksta gatavošanu, kāda veikala vai cilvēka apmeklēšanu, un šīs nodarbes jāvērtē, salīdzināt pēc minētā kritērija – derīguma nākotnē. Neļausimies maldināties, ka šo reizīti jau var arī kaut ko tādu, ko šobrīd vairāk gribas, piemēram, iedzert kādu glāzīti, aiziet uz ballīti papriecāties vai vēl kaut ko vienkāršāku un nolemt, ka to jau var arī citiem neteikt... Bībelē rakstīts, ka Dievs visu redz. Tā ir vieda patiesība, kas izteikta Bībeles tekstu autoru formulējumā. *Patiešām, mūsu smadzenes visu redz.* Visu redz tādā nozīmē, ka tajās *ierakstās* viss nozīmīgais, ko darām un domājam. Izņemot zināmus patoloģiskus gadījumus vai nebūtiskus sīkumus, nav iespējams kaut ko kaut cik nozīmīgu darīt un neatcerēties. Kaut kādu darbību atkārtotāšana smadzenēs ieveido šīs rīcības šablonu un vajadzību pēc tā atkārtotāšanas. Šo vajadzību nav iespējams izdzēst ar neokorteksa lēmumu vai apņemšanos – gan jau es nekļūšu atkarīgs, tas tikai šo reizi... Kāpēc nav iespējams? Tāpēc, ka limbiskās smadzenes loģiskajā, vārdiskajā valodā nerunā, to nesaprot un tai neklausa. Tāpēc, ka limbiskajās smadzenēs ierakstās tas, ko mēs

iztēlojamies un jūtam, un nevis tas, ko mēs sev sakām ar vārdiem. Lūk, tāpēc nestrādā apņemšanās – gan jau es vēlāk mācīšos vai pildīšu kādu citu ne sevišķi patīkamu pienākumu. Aprakstītais ļauj saprast, kāpēc bērniem un arī pieaugušajiem ir kaitīga varmācības, porno un citu mazvērtīgu filmu skatīšanās: tās limbiskajās smadzenēs izveido atraktoros, kas aicina, pieprasa redzēto, limbiskajās smadzenēs ierakstīto rīcību atkārtot. Ir izveidots ne tikai scenārijs, bet arī – parādījusies vajadzība... Un gandarījums par šīs vajadzības piepildīšanu.

Kā tas notiek? Bērni, kuri vingrinās šaudīšanā virtuālajā realitātē, ir sagatavoti un ar kaut kādu varbūtību nolemti pacelt šaujamo arī pret dzīvu cilvēku. To apstiprina ne tikai mums zināmie atsevišķie notikumi Amerikā, Eiropā un pie mums, bet arī noziegumu palielināšanās tendences, kas vērojamas visā sabiedrībā. Piemēram, laikraksts *Diena* š. g. 1. novembra numurā raksta par četriem zēniem, kuri nosituši savu klasesbiedru un pēc tam pagrūduši zem ledus: *Viņi atzinuši, ka, sitot upuri, izmantojuši datorspēlēs redzētos paņēmienus*. Dažos vārdos sakot, tas ir pavisam vienkārši: kā mēs savus pēcnācējus saprogrammēsim, tā viņi arī rīkosies. Tādēļ neiedomāsimies, ka galvenais programmēšanas veids ir pamācības un padomi, ko skaitīsim priekšā saviem bērniem. Tie noteikti nestrādās. Ne tikai mūsu bērni, bet visi cilvēki notic nevis tam, ko mēs sakām, bet tam, ko mēs darām. Un bērni mūsu pamācības klausās nevis ar ausīm, bet viņu emociju pasaulē ierakstās tas, kā mēs to sakām.

Secinājums katram kritiski domājošam indivīdam ir šāds: mūsu valsts un tās sabiedrība rūpējas par katra cilvēka attīstību un progresu atbilstoši līdzšinējās attīstības gaitā ievēdotiem šabloniem, kas darbojas izglītības sistēmā, morāles, ētikas, likumu veidošanas un uzraudzības jomā, varam teikt, visas sabiedrības kultūrā. Vienīgais, kas atliek tam, kurš sevi ieraudzījis un apzinās kā domājošu un sevi pārveidot spējīgu būtni, ir – veidot sevi pašam.

Dažas domas par to, kā to darīt.

1. Tāpat kā mācāmies valodu, mēs varam katru dienu veidot, izkopt savu emociju pasauli, *apzināti* to piepildot ar tādu saturu, kas mums nākotnē sagādās gandarījumu un piepildījumu.
2. Cilvēka rīcība kaut kādā ziņā ir rīcība nepilnīgas, nepietiekamas informētības apstākļos. Plānojot savu rīcību un pieņemot lēmumus vai darot jebko citu, mēs balstāmies uz mūsu rīcībā esošo informāciju, kas, protams, nav pilnīga. Piemēram, ja pērkam jaunu televizoru, mēs nevaram būt pārliecināti, ka pašreiz redzamais ir lētākais un labākais no visiem iespējamiem. Mēs varam pieņemt lēmumu, domājot, ka ir liela varbūtība, ka pašreiz aplūkotais aparāts varētu būt tuvs labākajam iespējamam pirkumam.

Emociju jomā vienmēr jāapzinās, ka skaistums, ko sev atļausim, nāks kopā ar sāpēm par kļūdīšanos, kuras mums būs vīrišķīgi jāpieņem. Tāpēc emociju jomā svarīgāka ir izglītība – zināšanas par to, kas mūs sagaida, ja pieņemsim lēmumu. Vispārīgāk sakot, tas nozīmē, ka mums ir svarīgas arī eksaktās zināšanas par mūsu emociju pasauli, bez tām mēs nevarēsim sevi saprast un veidot. Un ne tikai veidot. Ja mums nebūs arī eksaktās izglītības, mēs, tāpat kā televizoru pērkot, nespēsim pieņemt pareizus lēmumus.

3. Savas emociju pasaules veidošanu jeb emociju valodas mācīšanos mums nevajag atstāt ikdienas ārējās pasaules notikumu pašplūsmai, bet rūpīgi, apzināti izvēlēties katrai dienai darāmo, katras dienas saturu, apzinoties, ka šis saturs veido un noteiks mūsu nākotni, to, ko mēs darīsim, ko jutīsim un cik laimīgi būsim.

Nesekoļiet akli savu vecāku pēdās, bet lietojiet saprātu un inteliģenci, lasiet šo grāmatu un lemiēt paši par tās derīgumu.

Korāns

21. Par mīlestību

Pēc tā, kādu nozīmi piešķiram mīlestībai visas dzīves laikā, pēc tā, cik daudz par to sarakstīts, pēc tā, ko tā mums dod, un pēc tā, kā mēs jūtamies, kad mums tās nav, varam sacīt, ka tā ir vissvarīgākā cilvēka dzīves daļa. Tā vien šķiet, ka visvairāk cilvēces literatūras veltīts mīlestībai. Vienīgi jautājums: kāpēc mums to nemāca skolā? Kāpēc skolas gatavo speciālistus, amatniekus, inženierus un zinātniekus, bet nemāca – kā būt laimīgam?

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve* raksta: *Kā par brīnumu, vārds ‘mīlestība’ eiroduzīvē nav zaudējis savu lielumu, bet ir ieguvis reta notikuma jēgu* (22. lpp.).

Baltkrievu rakstniece Svetlana Aleksijeviča intervijā žurnālam *Republika*, 17.03.2006. saka [1]: *Mums trūkst laimes pieredzes, visu vēsturi vai nu esam karojuši, vai gatavojušies karam. Nekad neesam dzīvojuši kā šveicieši vai holandieši. Tur katram svarīgākais ir satikt otru – sievieti vai vīrieti. Bet mums – karš, sabrukums. Ar piecdesmitgadīgajiem – sarunas tikai par bērniem... Bet viņu vidū laimīgo gandrīz nav. Apbrīnojama laimes nenotveramība un nenovērtēšana.*

Mūsu galvenais kapitāls ir ciešanas. Tas ir vienīgais, ko mēs pastāvīgi iegūstam.

Kad žurnālists rakstniecei jautā: *Kāda ir šo ciešanu jēga? Ko tās iemāca, ja vienalga atkārtojas*, rakstniece atbild: *Par to es nepārtraukti sev jautāju. Un, kad es uzdodu šo jautājumu saviem varoņiem, tas pārsteidz viņus nesagatavotus. Man nav atbildes. Man godīgi jāatzīst. Tā par savu, un, protams, arī par mūsu dzīvi saka rakstniece.*

Kāpēc? Tam ir daudzi iemesli. Nepretendējot uz pilnīgumu, dažus mēģināšu noformulēt.

1. Ar mīlestību piepildīta dzīve grūti sasniedzama vienas paaudzes, viena indivīda dzīves laikā. Tādu emociju pamatu izveidošanai, kas dod iespēju nodzīvot kaut cik pilnvērtīgu dzīvi, nepieciešama apkārtējā vide, kas emociju pasaules pamatus indivīda apziņā izveido bērnībā. Nekas labāks par ģimeni šajā jomā nav zināms.
2. Emociju pamatu izveidošanai nepieciešamā vide nav iegūstama ar valdības, politiķu vai reliģisko mācību paziņojumu palīdzību. To daudzu paaudžu laikā veido sociālais pakāpiens, uz kura atrodas ģimene, tās materiālā labklājība un tradīcijas. Laimi cilvēkiem sabiedrībā neviens nedod kā dzimšanas apliecību – visam mūžam. Ja lielajā gadījuma notikumu spēlē kādam gadās to iegūt, tās saglabāšanai vajadzīga izglītība.
3. Cilvēka apziņa, cilvēka smadzenes ir vissarežģītākais zināmais mehānisms visā Universā. Un vienīgais, kas spēj šo mehānismu izziņāt un izprast, ir

šis pats mehānisms. Cita nav. Bet, kamēr mēs to neesam piepildījuši ar zināšanām, šis mehānisms strādā visai vāji.

4. Objektīvas zināšanas par cilvēka smadzeņu darbību tika gūtas tikai pagājušā gadsimta otrā pusē un lielākā daļa šīs darbības pamatus nezina vairāku iemeslu dēļ.

Izpratne par cilvēka smadzeņu darbību iegūstama no daudzām, šķietami atšķirīgām zinātnes nozarēm. Tās ir:

- bioloģija un medicīna, kas iepazīstina ar cilvēka fizioloģiju;
- neiroloģija, kas pēta nervu sistēmas uzbūvi un darbību;
- informācijas teorija, kas iepazīstina ar cilvēka smadzeņu piepildīšanas jeb programmēšanas pamatprincipiem.

Šīs zināšanas aizēno milzīgais par mīlestības tēmu sarakstītais literatūras daudzums. Tas izveido viena cilvēka prātam neaptveramu daudzumu – tajā iespējams orientēties un nošķirt nederīgo tikai tad, ja informācijas saņēmējs zina pamatprincipus.

5. Cilvēka apziņā vērtību, izdzīvošanas, drošības un iekšējās pasaules stabilitātes pamati tiek ielikti bērnībā, apkārtējā vide tos ievieido limbiskajās smadzenēs, tie nodrošina izdzīvošanu un dod stabilitātes izjūtu. Šie priekšstati ir ļoti noturīgi – tie netiek *atmesti* vai mainīti ne tikai tad, kad tie ir acīmredzami neloģiski un pretrunīgi, bet – arī tad, kad tie to īpašniekam sagādā zaudējumus un ciešanas. Vienīgais, kas tos maina, ir izdzīvošanas apdraudējums. Varam sacīt, ka jaunās paaudzes cilvēku iekšējās pasaules izjūtas neveido mūsdienīgas zināšanas, bet gan līdzšinējās kultūras šabloni.
6. Vienu no svarīgākajām dzīves mākslām – kā nodzīvot laimīgu dzīvi – nemāca skolās. Varam teikt, ka tiešā nozīmē cilvēkiem tādas mācības nav. Tās vietā jāizmanto eksakto priekšmetu zināšanas, pamatā liekot spēju domāt un saprast realitāti. Saprast mūsdienu cilvēka dzīvi plašā, panorāmas skatījumā ir sevišķi grūti, jo skolās visas izpratnes, piemēram, evolūcijas teoriju un radīšanas teoriju (*creationism*) nereti pasniedz kā līdzvērtīgus uzskatus. Izpratnes veidošanai nelieto redukcionismu, kas prasa, lai visu sarežģīto procesu izpratni veidojam, reducējot tos uz vienkāršiem, pārbaudītiem, neapšaubāmiem pamatprincipiem.

Mīlestība, plašāk – emocijas, ir galvenais faktors, kas nosaka cilvēku rīcību. Un arī piepildījumu, kas veido to, ko sauc par laimi. Zinātnieki saka – dzīves kvalitāti. Par mīlestību cilvēki raksta un runā kopš savas apzinātās esības sākumiem. Bet mūsu pieredze liecina, ka, tā kā ļoti nedaudzi cilvēki par sevi var teikt, ka viņi nodzīvojuši laimīgu dzīvi, mēs par to joprojām zinām mazāk nekā nepieciešams. Un dažiem šķiet, ka mūsu kultūra par to zina maz.

Svetlana Aleksijeviča saka: *Stāstos par mīlestību, īpaši tagad, kad cilvēki vairāk ieklausās sevī, es atpazīstu un apjēdzu, ka dzīvnieciskais cilvēkā un tas, ko sauc par ķermeni, ir ļoti interesanta, atkal noslēpumaina telpa, kuru mūsu kultūra maz izzinājusi.*

Tā tas ir tikai daļēji. Mūsu kultūrai raksturīgs 100-1000 reižu pieaudzis informācijas un trokšņa daudzums, tādēļ ne visiem kultūras dalībniekiem izdodas uzzināt to, ko citi jau sen zina.

Mēģināsim īsi izteikt Kalifornijas psihiatru T. Ljūisa, R. Lenona un F. Amini grāmatā *Vispārējā mīlestības teorija* [2] izklāstītos priekšstatus par cilvēka smadzenēm un to, kas ir mīlestība mūsdienu zinātnes skatījumā.

Mīlestības pamatā ir fizioloģiski procesi, ko veido limbisko smadzeņu darbība. Limbiskajās smadzenēs ienākošie signāli – bailes, prieks, kontaktēšanās ar citiem zīdītājiem, simpātijas, patīkamas vai nepatīkamas atmiņas – ieslēdz stimulējošu, uzbudinošu, nomierinošu, reibinošu narkotisko vielu endorfīnu izdalīšanos asinīs. Tās savukārt būtiski iespaido smadzeņu darbību – signālu pārvadi starp neironiem (emocionālo noskaņojumu, fiziskās un garīgās spējas) un veģetatīvās sistēmas darbību. Tieši tāpēc liela mīlestība dod izcilu garīgo un fizisko spēju pacēlumu, iekšējas sakārtotības un harmonijas izjūtu un, ja šādas jūtas bērnībā izveidotas un izkoptas, arī svētuma un lidojuma sajūtu.

1. Zīdītāju emocionālās saskarsmes pamatā ir bezvārdu informācijas apmaiņa. Šo limbisko smadzeņu sadarbību grāmatas [2] autori sauc par limbisko rezonansi. Viņi raksta, ka tā ir vissvarīgākais zīdītāju veiksmīgas attīstības un pat izdzīvošanas noteikums. Evolūcija zīdītājus veidojusi tā, ka bez minētās sadarbības zīdītāji nereti iet bojā.
2. Evolūcijas pēdējo gadu tūkstoši cilvēku limbisko smadzeņu bezvārdu saskarsmei pievienoja vārdos izsakāmus, aprakstāmus saskarsmes scenārijus. Šo scenāriju – notikumu virknes – *nospēlēšana* loģiski, vārdos domājošajā neokorteksā, limbiskajās smadzenēs rada oriģinālai pieredzei līdzvērtīgas izjūtas un tām atbilstošu neurohormonu izdalīšanos. Citiem vārdiem, tas nozīmē, ka indivīdiem, kuriem piedalīšanās visdažādākajos kultūras pasākumos – datorspēles, lasīšana, rakstīšana, klausīšanās, dziedāšana, muzicēšana, diskusijas, strādāšana, atpūta –, ir saistīta, smadzenēs ierakstīta kopā ar emociju pieredzi, rodas tāda pati labsajūta, kā no piedalīšanās konkrētā procesā, kas dod emociju pieredzi. Tas notiek tādēļ, ka limbiskās smadzenes *nezina*, neatšķir, no kurienes nāk pieredze – no ārējās pasaules, no apkārtējās vides vai no neokorteksā nospēlēta scenārija. Varam sacīt, ka cilvēces kultūra ir radījusi dažādas nodarbes, kuru atkārtošana, nospēlēšana apziņā, piemēram, grāmatas lasīšana vai filmas skatīšanās, rada tādas pašas emocijas, kādas rodas no reālās dzīves notikumiem. Tas ļauj ieraudzīt, kā sabiedrībā tiek programmētas cilvēku limbiskās smadzenes.
3. Šis fakts ļauj saprast, kāpēc dažādi tautas dziednieki var ārstēt dažas slimības: viņi tāpat kā burvis pirmatnējās ciltīs vai placebo ripiņas mūsdienu medicīnas eksperimentos iedarbojas uz slimnieka limbisko sistēmu, un slimie orgāni saņem komandas, kas palīdz

izviesēties – nereti pat neatkarīgi no tā, ko par to *saka* slimnieka loģiskā domāšana.

4. Individīda emociju pasaules pamatu veidošana notiek zīdaiņa un mazbērna vecumā, tie ir pirmie iespaidi, kas no ģenētiski mantotām nosliecēm un tendencēm izveido vairāk vai mazāk izteiktus temperamenta tipus – melanholiķus, flegmatiku, sangviniķus, holeriku. Ģimenē un bērna apkārtējā vidē valdošā atmosfēra izveido emociju uztveres, izpratnes un rīcības šablonus, vajadzību pēc šo šablonu lietošanas un atkārtotības, un gandarījumu par to piepildīšanu. Var sacīt, ka šie šabloni ir veselīgs vai arī, sliktākā gadījumā, traģisks visas turpmākās dzīves vērtību pamats, ar ko tiek salīdzināts viss vēlāk notiekošais, vērtēts un bieži vien... atzīts par mazvērtīgu. Tā kā šos pamatus mainīt ir grūti, varam sacīt, ka lielā mērā esam nolemti visu mūžu dzīvot ar to emociju vajadzību un piepildījuma saturu, kura pamati ielikti bērnībā.
5. Kaut arī grāmatas [2] autori raksta, ka dziļi ievēdotus kaitīgus, patoloģiskus uztveres, izpratnes un rīcības šablonus pašam mainīt nav iespējams, tā nav. Autori uzskata, ka patoloģiskas emociju pasaules mainīšanai vajadzīgs daudzu gadu darbs ārsta psihoterapeita vadībā – pārrunas, kuru laikā ārsts kopā ar slimnieku ceļo viņa limbiskajā pasaulē un lēnām, nevardarbīgi mēģina pagriezt, mainīt kroplīgos slimnieka atraktorus⁷⁷ veselīgākā virzienā, papildinot ārstēšanas seansus ar psihotropu zāļu lietošanu. Mūsdienīgās zināšanas dod iespēju slimniekam pašam sevi saprast, apjēgt, kā un kāpēc notiek patoloģiskie procesi, kā tos veidot veselīgākus.

Jaunus atraktorus veido, neokorteksā apzināti nospēlējot derīgas rīcības scenārijus (to pašu dara dažādas reliģijas, dažādi sevis un savu domubiedru *ārstētāji* – dianētikas centri, zintnieku un astrologu biedrības un, visbeidzot, dažādas domubiedru organizācijas, interešu klubi un, vienkāršākajā gadījumā, jebkuras cilvēku grupas, piemēram, šaha vai dambretes spēlētāji daudzdzīvokļu mājas pagalmā). Tas pamazām limbiskajās smadzenēs ievēdo jaunas derīgas vajadzības un gandarījumu par to piepildīšanu, jaunus ārējās pasaules un cilvēku rīcības uztveres un izpratnes šablonus, jaunas slimnieka reakcijas un jaunu izturēšanos, jaunu, veselīgāku iekšējo vērtību pasauli. Daudzos gadījumos sevis pārveidošanas nevarēšana ir sava veida glēvulība un vājums. Tie cilvēki, kas to spēj ieraudzīt un ir pietiekami stipri, var sevi pārveidot un ārstēt.

6. Iemācīties mīlestību dzīves otrajā pusē ir tikpat grūti, cik grūti ir iemācīties braukt ar velosipēdu, peldēt vai apgūt svešvalodu: kas nav izdarīts bērnībā, tas vēlāk prasa daudz vairāk laika un neizdodas tik

⁷⁷ No angļu valodas *attract* – pievilkt. Smadzeņu darbības īpatnība, kas ārējās pasaules signālu atpazīšanu (vai indivīda rīcību) *velk* pazīstamu, smadzenēs agrāk ierakstītu attēlu (vai rīcības šablonu) virzienā.

brīvi un skaisti. Mēs zinām, ka skaisti peld vai brauc ar slaloma slēpēm tikai nedaudzi.

Tagad aplūkosim dažus piemērus un padomāsim par tiem, raugoties no mūsdienīgu priekšstatu pozīcijas.

Jautājums. Interneta diskusiju lapā lasītāja raksta: *Sākās tāda kā atkarība: es gribēju dzirdēt viņa balsi, redzēt viņu, kaut kādas nepārvaramas ilgas pēc viņa uzmācās apmēram pusotru gadu (!!!). Ļoti mokoši un pilnīgi reāli man traucēja dzīvot. Gribu zināt, kas par iemeslu tādām lietām, jo vairāk neko tādu negribu piedzīvot. Kā sevi pasargāt? Jo jutos tā, it kā tas būtu uzspiests un ar mani manipulētu. Tagad jau viss garām, bet gribas vairāk skaidrības.*

Atbild SIA Neirožu klīnika psiholoģe Natālija Nemiro: *Šobrīd ir grūti spriest par notikušā iemesliem. Šādas situācijas var gadīties arī cilvēkiem, kuri ir precējušies. Iespējams, ka šajā vīrietī jūs sajūtat kaut ko, kas ilgāku laiku bija trūcis laulības attiecībās, tādēļ to gribējās piedzīvot vēl un vēl. Taču, lai izskaidrotu tieši konkrētās situācijas iemeslus, būtu vēlams konsultēties ar speciālistu. Tas būtu īpaši nozīmīgi, ja izjūtat vai kādreiz izjutīsit līdzīgu stipru pārņemtību arī ar kādu domu vai notikumu.*

Palūkosimies uz notikušo mūsdienu zinātnes skatījumā. Cilvēka smadzenēs ir tikai tas, kas tajās dzīves laikā ielikts. Ar gēniem mēs mantojam tikai spējas, tendences, vienkāršākās izdzīvošanas nodrošināšanas vajadzības un gandarījumu par to piepildīšanu. Šo mantojumu līdz konkrētām vajadzībām izkopj, izveido, attīsta vai sakropļo indivīda dzīves laikā saņemtā pieredze. Ir skaidrs, ka jautājuma autore, visticamāk, neapzinoties kaut kad bērnībā vai pusaudzes gados ir pieredzējusi dziļas pozitīvas emocijas saskarsmē ar kādu cilvēku, iespējams, ka viņa šo pieredzi limbiskajās smadzenēs ir ierakstījusi, lasot kādu grāmatu, skatoties filmu, un nostiprinājusi to bērnības vai jaunības sapņos par mīlestību. Tad, kad vēlāk dzīvē gadās sastapt cilvēku, kura izskats, izturēšanās vai vienkārši kāda īpatnība sakrīt ar limbiskajās smadzenēs ierakstīto tēlu, tiek pamodinātas, ieslēgtas iepriekšējās, agrāk ierakstītās laimes izjūtas. Tā ir zināma cilvēka smadzeņu darbības īpatnība: lai saprastu apkārtējo pasauli, uztvertos skaņas, attēla, smaržu, citu cilvēku izturēšanos, apkārtējās vides signālus smadzenes reducē uz tajās agrāk ierakstītiem, pazīstamiem un saprotamiem tēliem. Piemēram, lasot kļūdaini uzrakstītu vārdu, bieži vien kļūdu neievērojam, bet izlasām pareizu vārdu, kādam tam jābūt atbilstoši saturam.

Kāda lasītāja raksta: *Netīšām uzzināju, ka manam vīram ir slepenas nakts erotiskās sarakstes ar citu vīrieti. Tad it kā viss pieklusa, bet nu ar interneta pieslēgumu mājās viss ir atjaunojies. Regulāri iepazīšanās mājaslapu attiecīgo nodaļu (vīrietis meklē vīrieti) apmeklējumi, slepena sarakste e-pastā. Neizrādu, ka zinu par to. Viņš arī it kā nav īpaši mainījies. Nezinu, kā reaģēt uz šo situāciju. Paniku sevi jau esmu sacēlusi. Zinu, ka izrunāties ar viņu nevar. To viņš necieš. Neuzskatu sevi par neglīteni. Regulāri apmeklēju manikīru, frizieri, cenšos kaut ko dažādādot seksuālajā dzīvē. Visas vīra seksuālās vēlmes uztveru ar interesi un kaut ko paeksperimentējam. Mums ir trīs bērni un 11 kopā nodzīvoti gadi. Kā man uzvesties, lai visu nesabojātu? Un kāpēc vispār ģimenes vīrietim (turklāt seksuāli diezgan neaktīvam) rodas šāda ikdienas aizraušanās? Būšu ļoti pateicīga saņemt padomu jūsu lappusē. (..) Man ir kauns. Ar cieņu. Izmisusī sieva.*

Atbild SIA Neurožu klīnika psiholoģe Inga Laisa: *Jūsu vēstulē jūtamī pašpārmetumi par to, ka vīram ir interese par vīriešiem. Taču tā nav jūsu vaina, ka vīram, iespējams, aktivizējusies homoseksuāla orientācija. Tā ir pietiekami izplatīta parādība, ka vīrietis jau pēc ilgstošas kopdzīves ar pretējā dzimuma partneri atklāj sevī homoseksuālismu. Un ne jau tāpēc, ka seksuālās attiecības ar sievieti būtu kļuvušas neapmierinošas. Pēc jūsu rakstītā, vīrs ir seksuāli neaktīvs, varbūt tieši tāpēc, ka viņa fantāzijas ir virzītas uz vīriešiem. Lai iegūtu skaidrību notiekošajā, tomēr labākais līdzeklis ir izrunāšanās. Paliek arī jautājums jums pašai – ko jūs gribat dzirdēt no viņa? Un vai būsi gatava dzirdēt patiesību?*

Šajā gadījumā atbilde ir tuvu patiesībai – izmisušās sievas vēstulē minētajam vīrietim kaut kad agrāk ir gadījies ieveidot limbiskajās smadzenēs patoloģiskus atraktorus, kurus viņš nostiprina, sadzīves rutīnas vai konfliktu iespaidā nosodot sievu, un glābiņu meklē pie labākiem partneriem, kuri viņu labāk sapratīs un sniegs viņam lielāku baudījumu. Šajā gadījumā, ja vīrietis nav glēvs, viņam ir iespējams savus atraktorus pārorientēt. Daļēji. Ja dominē neizglītība un nevēlēšanās sevi saprast un veidot, tad jāļaujas limbiskajās smadzenēs ieprogrammētiem neveselīgajiem atraktoriem. Un jāsabojā sava veiksmē, papildījums un gandarījums nākotnē. Jāpiebilst, ka šo jautājumu atrisināšana vienatnē ir mazvarbūtīga. Abiem laulātajiem šajā gadījumā jārisina viens uzdevums.

Jautājums: *Kā tikt galā ar nelaimīgu mīlestību? Viņš ir precēts, esmu mēģinājusi vairākkārt pārtraukt šīs attiecības, taču viņš apgalvo, ka mīl mani, ka būs ar mani kopā. Man vajadzīga palīdzība, droši vien psihoterapeita, nekad neesmu mēģinājusi, varbūt ir grupas, kur izrunā līdzīgas situācijas, pati nespēju ar to tikt galā.*

Atbild psiholoģe konsultante Iveta Gēbele: *Droši vien ir kāds iemesls, kāpēc tava mīlestība ir nelaimīga. Tā nevajadzētu notikt. Mīlestība ir tā, kas dod cilvēkam spēku, dod spārnus. Ja mīlestība ir nelaimīga, tad kaut kas nav īsti kārtībā, kaut kur ir kļūda, kaut kur ir mīlestības plūsmas pārtraukums. Individuālajā konsultācijā ar psihologu vai psihoterapeitu tu varētu atrast īsto iemeslu, kāpēc ir gadījies tā, ka nevari mīlēt atklāti, kāpēc esi iemīlējusi cilvēku, kurš nevar būt ar tevi kopā pilnībā, cilvēku, ar kuru ir jādalās.*

Ļoti iespējams, ka sakne slēpjas tavā ģimenes sistēmā. Būtu svarīgi noskaidrot, kādas ir bijušas savstarpējās attiecības vecākiem un arī vecvecākiem, to, kādu attiecību modeli tu mēģini īstenot. Reizēm gadās tā, ka aiz lojalitātes pret savu mammu vai arī tēti, kuriem ir bijusi nelaimīga mīlestība, meita atrod tādu pašu attiecību modeli, dvēselē ticēdama, ka būs tuvāka vecākiem, ja būs tikpat nelaimīga. Īstais problēmas iemesls bieži vien ir apslēpts un ārēji neredzams un neapzināts. Tikai tad, kad iemesls tiek apzināts, cilvēks modeli var mainīt.

Vīrieši sev iegādājas mīļāko tad, kad kaut kā pietrūkst, vai nu mātes mīlestības, vai arī sievietes mīlestības. Tad viņi baidās palaist un pazaudēt to, ko ir ieguvuši.

Palūkosimies uz notiekošo no zinātniskās ētikas pozīcijām. Viņš jau mīl, tas tiesa. Bet nemīl tik stipri, lai ieraudzītu arī otra cilvēka tiesības uz pilnvērtīgu dzīvi – ar bērniem un ģimeni. Viņš ir labsirdīgs, sevi nezinošs, nesaprotošs egoists, kurš prot domāt par to, kā viņam labi, bet neprot domāt par to, lai otram arī būtu labi. Var teikt, ka viņa mīlestība nav tik liela, lai pamestu esošo ģimeni un veidotu jaunu, par kuru,

vispārīgi sakot, nav zināms, vai tā būs labāka, veiksmīgāka. Šajā gadījumā sievietei ir tiesības ieraudzīt, ka viņa netiek pietiekami cienīta, ka vīrieša mīlestība nav tik liela, cik viņa vārdi. Citiem vārdiem, ar savu rīcību viņš rāda, ka ar viņu nevajag precēties – viņi nebūs laimīgi. Jo šķirties un precēties var tikai tad, ja abi par to ir ar mieru maksāt ar visu – ar savu atlikušo dzīvi un dzīvību. Nevar būt tā, ka par laimi maksā tikai viens. Šķirties un precēties drīkst tikai tad, ja nākamais solis būs ētiski augstāks un pilnvērtīgāks.

Ko mēs no visa tā varam mācīties?

1. Lāča pakalpojumu sevis izprašanai nodarīja pagājušo gadsimtu reliģijas un Freida spriedumi, kas cilvēka seksuālās vajadzības skaidroja kā kaut ko zemisku, dzīvniecisku un nosodāmu. Tādu pašu pakalpojumu cilvēkiem nodarījusi arī mūsdienīgā *seksa atbrīvošana*, kas šo evolūcijas balvu no emociju pasaules piepildītāja nereti pārvērš par mehānisku darbību vai viena vakara izklaidi un tādējādi – par dzīves tukšuma avotu.
2. Tie cilvēki, kuriem emociju pasaules pamati – emociju pieredzes šabloni – nav iveridoti bērībā, ir nolemti tos mācīties no savas pieredzes. Šajos jautājumos mēs nenoticam citu pieredzei, jo tā tiek izteikta loģisko vārdu valodā. Tādēļ esam nolemti vispirms rīkoties un pēc tam uzzināt un saprast, kā vajadzēja darīt.
3. Pašreizējā cilvēku dzīve un emociju pasaules veidošana nereti noris tā, ka spēja uztvert, saprast un lietot savu un citu cilvēku emociju valodu izveidojas tikai dzīves otrā pusē, kad galvenie nepareizie lēmumi jau ir izdarīti. Bērībā, jaunībā un dzīves sākumā iveridotos naivos un vulgāros priekšstatus mēs spējam atmett tikai pēc tam, kad esam kādu laiku tos lietojuši.
4. Limbiskās smadzenes ir smalks mehānisms, kurš mums pieder, bet – neklausā. Amerikāņu cilvēka smadzeņu pētnieks Marvins Minskis raksta [4], ka signālu pārvades ceļu virzienā no limbiskajām smadzenēm (*amygdala*) uz loģiski domājošo neokorteksu ir aptuveni 10 reizes vairāk nekā pretējā virzienā, tādēļ emocijas iespaido mūsu rīcību daudz vairāk nekā neokorteksa argumenti. Vienīgais veids, kā ar to sadzīvot, ir – zināt un saprast.
5. Kad esam sapratuši šo smadzeņu uzbūves īpatnību, varam sākt mācīties savas *nepaklausīgās* limbiskās smadzenes vadīt, izmantojot tās nedaudzās saites (virzienā no neokorteksa un limbiskajām smadzenēm), ko evolūcija mums iedevusi. Vispirms iemācāmies uztvert, sadzirdēt un saprast savu emociju vajadzību valodu, pēc tam varam sākt uzmanīgi savu rīcību pakārtot minēto vajadzību piepildīšanai. Pēc formulas: trešā daļa laika un enerģijas jāvelta vajadzību apzināšanai, trešā daļa – to piepildīšanai un trešā daļa – lai atteiktos no tām, ko piepildīt nav iespējams.
6. Tad, kad mums šķitīs, ka esam sākuši sevi mazliet saprast un varam veidot sevi un savu dzīvi, ir īstais laiks apzināties, ka limbiskās smadzenes aizsargājas pret līdzšinējo vērtību un priekšstatu maiņu. Psihologi teic [3], ka labprātīga priekšstatu maiņa ir reti sastopama un parasti tā notiek tikai tad, ja apdraudēta indivīda izdzīvošana.

7. Kad būsīm iemācījušies redzēt sevi kā evolūcijas veidotu mašīnu, kas visai īpatnēji trokšņo un mēģina darboties, ko var smaidot saprast un mazliet arī programmēt, tad mēs varēsīm izdarīt tos soļus, kas katram ir atlikuši.
8. Ir derīgi apzināties, ka pamatjēdzienus un pamatprincipus katram nevajadzētu mēģināt atklāt no jauna – lietderīgāk tos iemācīties no citiem un tālāko sevis izprašanu un veidošanu izpildīt, izmantojot šīs zināšanas.

Kamēr sabiedrība nav apzinājusies savas iespējas un uzdevumu, katrs var lietot padomus, kas viņam pieņemami. Svetlana Aleksijeviča raksta: *Kur ir mūsu intelektuālā elite? Tai beidzot jāsāk runāt. Izstrādāt kaut kādas pārdomas, idejas par to, kur mēs esam un kas ar mums notiek. Sākt dialogu ar sabiedrību.*

Kultūra nodarbināta ar mazā cilvēka apkalpošanu. Izklaidē viņu, mierina, iežūžo.

Ļaunums iemitinājies visur, un ir vēl mazāk izskaidrojams nekā agrāk.

Kā sasista spoguļa lauskas, kas vēl glabā kopējā attēla fragmentus, rakstnieces jautājumi un atziņa *Man nav atbildes* rāda skarbo šodienas īstenību – sabiedrību, kuras apziņu veido bagāts un labi apmaksāts troksnis un nedaudzas zināšanu saliņas.

Literatūra

1. Svetlana Aleksijeviča, baltkrievu rakstniece, intervija žurnālā *Republika*, 17.03.2006.
2. Thomas Lewis, Fari Amini, Richard Lennon. *A GERAL Theory of Love*. New York: Random House, 2000.
3. Gregory W. Lester. *Why Bad Beliefs Don't Die*. Sceptikal Inquirer Magazine. Nov., Dec. 2000.
4. Marvin Minsky. *The Emotion Machine*. New York: Simon&Schuster, 2006.

22. Progresā cena

21.03.05. Konektikutas štata skolnieks nošāva savu vectēvu, viņa sievu, pēc tam aizbrauca uz skolu un tur nošāva sargu, vienu skolotāju un vēl piecus bērnus. Pēc tam nošāvās pats.

Pēc notikušā Amerikā tika izteiktas domas, ka indiāņu kopienās (piem., Konektikutas štatā) nereti ir vairāk problēmu nekā pārējā Amerikas sabiedrībā: narkomānija, alkoholisms, augsts noziedzības un zems labklājības līmenis. Indiāņu pārstāvji turpretī sacīja, ka šīs problēmas viņu kultūrā nekad nav bijušas.

Bils Klintonš par līdzīgu notikumu pirms vairākiem gadiem sacīja: *Mēs nezīnām un nesaprotam, kā kaut kas tāds varēja notikt.*

Varam būt droši, ka zinām un saprotam un... apzināti pieļaujam. Zīnātīnieki mūsu sabiedrībā zīna, saprot, runā un apspriež, bet politiķi dara. To, kas ir izdevīgi.

Problēmas izpratne. Pēc šādiem un līdzīgiem notikumiem mēs jautājam: Kāpēc kaut kas tāds notiek? Kas jādara? Kurš ir vainīgs? Mūsdienu informācijas teorija māca, ka cilvēka izturēšanos galvenokārt nosaka limbiskajās smadzenēs ierakstītās vajadzības. Limbiskajās smadzenēs veidojas emociju pasaule, dažādi emocionālo atbilžu jeb izturēšanās scenāriji, to šabloni, prieks, laime un labsajūta par šo vajadzību piepildīšanu. Kas ieregulē limbiskās smadzenes un veido to saturu? Tās ir divas milzīgas informācijas straumes – ģenētiskais mantojums, kas katram dod noslieces jeb spējas un talantus, un audzināšana jeb apkārtējā vide (ģimene, skola, sabiedrība), kas minētās spējas un talantus izkopj, nobremzē vai sakropļo. Rezultāts gadījuma notikumu izpildījumā nosaka, kas katrs dzīvē būs, un tas ir vienāds ar šo abu informācijas ieguldījumu reizinājumu. Vienkārši to saka tā: cilvēks = ģenētiskais mantojums × audzināšana. Vai tas ir kaut kas jauns? Nē, tā ir veca patiesība. Formulējums ir jauns. Bet problēma ir tā, ka mūsdienu zīlēšanas salonu piedāvājumu un astroloģisko prognožu māņticības jūklī mēs sevis novērošanai un saprašānai nereti pazaudējam spēju lietot pamatlikumus. Sabiedrībā zīlēšanas saloni un māņticība tiek pieļauta tad, **kad masveida nezīnāšana kādam ir izdevīga.**

Vai tik vienkārša formula nosaka cilvēka izturēšanos? Lielākoties – jā. Bet no malas to grūti ieraugāmu un nesaprotamu padara divi smadzeņu darbības likumi. Pirmais likums – limbiskajās smadzenēs ierakstītajam ir dažāda nozīme jeb *svars*. Emocionālie tēli un iespaidi, kas ierakstīti pirmie, bērībā un jaunībā, ir visnozīmīgākie, vissvarīgākie, visstiprākie. Vēl sliktāk – dažus pirmos iespaidus nav iespējams izdzēst visa atlikušā mūža laikā.

Otrs smadzeņu darbības likums nosaka – viss notiek (lēmumu pieņemšana, pārdomāta un nepārdomāta rīcība) gadījuma notikumu izpildījumā. Tas nozīmē, ka uzkrātās informācijas izmantošana notiek saskaņā ar varbūtību sadalījumiem, kas katrai rīcībai piesaista kaut kādu varbūtību jeb vērtību – saskaņā ar indivīda iekšējo, bieži vien neapzināto vērtību skalu. Vienkārši sakot, tas nozīmē, ka lēmums par rīcību tiek pieņemts, nemaz neapzinoties tā pieņemšanai izmantotos varbūtību sadalījumus. Vēl vienkāršāk sakot, tas nozīmē, ka pirms lēmuma pieņemšanas neviens tā īsti nezīna, kāds tas lēmums būs. Ieskaitot pašu lēmuma pieņemēju. Bet, no otras puses, mēs varam sacīt, ka visi lēmumi tiek pieņemti pilnīgi likumsakarīgi – saskaņā ar

limbiskajās smadzenēs agrāk ierakstītiem, ievēdotiem izturēšanās šabloniem un vērtībām.

Piemērs? Ņemsim parasto spēļu kauliņu. Ja tas ir simetrisks, tad cipari 1–6 parādīsies vienlīdz bieži. Bet mēs labi zinām, ka ir tādi kauliņi, kuri, piemēram, sešnieku met biežāk. Līdzīgi ir ar mūsu izturēšanos – dažus *šablonus* lietojam biežāk, tie mums ir mīļāki...

Mazliet sarežģītāks piemērs? Ja bērnībā mēs esam iemācījušies, piemēram, ātri apvainoties – tiklīdz kāds mums pasaka kaut ko nepatīkamu, varbūt pat tikai daļēji patiesu, mēs paceltu galvu dodamies projām, noslēdzamies un vairs neatbildam. Tas ir bērnībā ievēdota emociju šablons, standarta izturēšanās veids, ko bieži vien lietojam neapzinoties.

Kāpēc cilvēki ir tik atšķirīgi, kāpēc vieni tic Dievam, otri tic Allāham, bet trešie netic nekam? Datorspeciālisti jau zina atbildi – tāpēc, ka minētie cilvēki veidoti, saprogrammēti atšķirīgi – katrs savā kultūrā. Visa viņu apziņa un domāšana pildīta ar vienas kultūras priekšstatiem, tāpēc viņi var domāt tikai savas kultūras jēdzienos. Atcerēsimies Irākas pašnāvniekus, kuri sevi uzspīdzina, lai uzvarētu *svētajā karā*.

Rezumējot atkārtosim galveno likumu – **cilvēka domāšanu un rīcību neizbēgami, bet gadījuma notikumu izpildījumā nosaka tas, kas viņa smadzenēs ielikts, mantots ģenētiski un apkārtējās vides izkopts, neizkopts vai sabojāts.**

Progresu cena – mūsdienu sabiedrības problēma.

Atgriezīsimies pie sākumā minētā notikuma. Kāpēc 17 gadus vecs zēns nošāva deviņus cilvēkus? Ir neapstrīdams fakts, ka šo rīcību veidoja ģenētiskais mantojums, pirmie un vēlākie iespaidi. Zinātnieki uzskata, ka ģenētiskā mantojuma iespaids ir 30–40%, pārējo rīcību nosaka audzināšana⁷⁸. Varam droši sacīt, ka zēna rīcību veidoja ģenētiskais mantojums (arī tas ir gadījuma notikums!) un par atlikušo daļu atbildīga audzināšana – ģimene, skola, valsts, visa sabiedrība. Šajā gadījumā tā ir valsts, kurā valda brīvais tirgus un katram legālam biznesam dota iespēja piesaistīt sev pircējus jeb patērētājus. Arī vardarbības filmu rādītājiem un datorspēļu pārdevējiem. Ja kādam bērnam nepalaimējas un šie produkti viņa emociju pasaulē tiek ierakstīti mazliet vairāk un dziļāk nekā citiem, tad viņa rīcība likumsakarīgi atbilst limbiskajās smadzenēs ierakstītajam – tā kļūst agresīva.

Nesen Krievijas televīzijas kanāls *REN TV* rādīja tiesas prāvu, kurā datorspēļu atkarīga dēla māte sūdz tiesā datorprogrammu veikala direktoru par to, ka viņš pārdevis dēlam kaitīgas datorspēļu programmas. Tiesnesis pamatoti norādīja, ja veikala īpašnieks rīkojas saskaņā ar likumu, tad viss ir kārtībā. Vārdu sakot, katram pašam par sevi jā rūpējas.

Šaurākā skatījumā valsts vadītāji ir atbildīgi par spēles noteikumiem (izdotajiem likumiem), kuri veido cilvēku rīcību, t. i., viņu attīstību un progresu vai degradāciju un bojāeju. Alkohola un tabakas preču tirgotājiem daudzās valstīs jau radīti likumi, kas liek brīdināt patērētāju, ka produkts ir kaitīgs. Produkti, kas lietotājam un sabiedrībai par nelaimi izkopt saņēmēja ģenētiski mantoto agresivitāti, nereti tiek izplatīti brīvi, bez ierobežojumiem un brīdinājumiem. Šajā nozarē

⁷⁸ Arī neaudzināšana jeb pamešana pašplūsmā ir audzināšana, jo cilvēks vienmēr kaut ko uztver un iegaumē.

sabiedrībai pieejams liels ekonomiskās regulēšanas sviru arsenāls, bet tas bieži vien netiek izmantots jau minēto iemeslu dēļ – vienaldzība, nezināšana un izdevīgums. Plašākā skatījumā tā ir populācijas kultūra, kas veido indivīdu, viņa iekšējo pasauli un rīcību.

Viena no jaunākajām progressa definīcijām: *Progress ir jaunu, izdzīvošanai derīgu atziņu un rīcības veidu jaunrade nepārtraukti mainīgos ārējos apstākļos.* Šeit vietā dažas pārdomas. Pagājušā gadsimta definīcijas par progresu sauca *virzību uz jaunu un labāku stāvokli.* Šajā definīcijā nav pateikts pats galvenais – kas tad ir labāks? Vai tas, kas mums vairāk patīk? Vai tas, kas mums dod panākumus uz citu rēķina? Vai kaut kas jauns un nebijis?

Šis ir ļoti plašs temats, ieskicēsim tikai pamatjēdzienus. Informācijas jaunrade jeb jaunu priekšmetu, procesu, domu, atziņu un izpratņu rašanās ir neatceļams cilvēku sabiedrības likums. Ir neizbēgami, ka jebkura populācija agri vai vēlu tiks konfrontēta ar kaut ko negaidītu, līdz šim nezināmu, jaunu. Un katra indivīda un visas sabiedrības izvēle – to mēģināt pieņemt vai nepieņemt. Vēl sliktāk. Nepieņemt gandrīz nav iespējams. Piemēram, vai Klusā okeāna salu, Āfrikas vai Amerikas kontinenta iedzīvotāji varēja nepieņemt pagājušā gadsimta balto ieceļotāju atnestos jaunumus vai, plašāk sakot, kultūru? Mēs zinām rezultātus. Vai mūsdienu jaunais Eiropas pilsonis nav līdzīgā situācijā?

Šī skarbā pieredze rāda, ka saglabājas un izdzīvo tikai tie, kas mainās. Tas ir vispārzināms, triviāls un ļoti bieži... ignorēts secinājums. Ignorēts tādā nozīmē, ka mēs jauno mēģinām *apmānīt*: pieņemt tikai to, kas patīkams, un nelikties ne zinis par to, kas nevajadzīgs, nepazīstams un nesaprotams. Kā to saprast? Ļoti vienkārši. Mēs, piemēram, labprāt pieņemam mobilos tālruņus, datorus, jaunus auto, sakarus un dažādus jaunus pasākumus. Kopā ar jaunajām tehnoloģijām mūsu jaunatnei tiek pasniegta mūsdienīga cilvēka dzīves filozofija, kurā mērena alkohola un narkotiku lietošana, visatļautība emocionālajā un seksuālajā dzīvē, nereti arī pornogrāfija un azartspēles ir norma un izglītības pazīme. Tā ir vesela visatļautības un visa varēšanas filozofija: mēs esam stipri un brīvi, mēs protam, zinām un drīkstam... Mēs taču zinām, ka viss ir relatīvs, ka nav nevienas patiesības vai mācības, kas būtu pārākas par citām. Piemēram, marksisms ir utopija, bet kapitālisms ir cietsirdīga sacensība. Vai arī, piemēram, reliģija daudz ko aizliedz, bet pati dzīve rāda, ka to var neievērot... Reliģija saka *tev nebūs nokaut*, bet kas to ievēro?

Un daudziem sākt šķīst, ka ar to viss ir pateikts, ka mēs zinām un drīkstam visu. Bet realitāte rāda, ka tā nav. Izrādās, ka pāri visam stāv vienaldzīgi un nesaudzīgi dabas likumi, saskaņā ar kuriem notiek dzīvo būtņu un cilvēku sabiedrību attīstība, augšupeja un progress, degradācija un bojāeja. Šo likumu nezināšana vai ignorēšana sagādā ciešanas un nereti rada lielāku vai mazāku populāciju bojāeju. Kādi tad ir šie noslēpumainie likumi? Vai tos neviens nezina?

Var sacīt, ka mūsdienu zinātnē tie pamatjautājumos ir zināmi. Bet šeit ir dažas problēmas. Pirmkārt, daudzi no tiem ir visai jauni – tie tika aprakstīti zinātnieku publikācijās tikai pagājušā gadsimta beigās. Otrkārt, politiķu un valstu vadītāju aprindās tie nereti nav zināmi vai arī, ja ir zināmi, tiek ignorēti. Atcerēsimies piemēru ar Klintonu.

Kāpēc šie likumi tiek ignorēti? Atbilde ir fantastiski vienkārša – tāpēc, ka tas dažiem ir izdevīgi. Ļoti izdevīgi, jo dod milzīgu peļņu. Attaisnošanās pret pārmetumiem, ja kādam nāks prātā tādus izteikt, būs fantastiski vienkārša: *Brīvā tirgus sabiedrībā taču ir atļauts izgatavot un citiem piedāvāt? Katrs pats ir brīvs cilvēks un drīkst izvēlēties? Arī nomirt. Pēdējos divus vārdus jums bieži vien neteiks, taču piedāvājums paredz arī to.*

Mēs, protams, varam aizrautīgi un emocionāli pārliecinoši runāt par to, ka jāmaina likumi tā, lai samazinātu bērnu apziņā ievadītās kaitīgās informācijas apjomu. Ka mūsu likumi atpauko no dzīves un mūsu bērniem par to nākas samaksāt. Tas droši vien būs pareizi, taču tas būs šaurs skatījums. Plašākā skatījumā indivīda iekšējo pasauli un rīcību veido populācijas kultūra. Jaunais tiks radīts vienmēr, un mums nāksies ar to saskarties un to pieņemt. Vai ir iespējams izvairīties no līdzīgu gadījumu atkārtoties vai, plašākā skatījumā, no daudzu tādu jaunu iespēju parādīšanās, kas nesīs sāpes un bojāeju? Kuru saņemšanai mēs vēl neesam sagatavoti? Daudzi saka – nē. Viņi saka, tā ir progresa cena. Tas nozīmē, ka par visu jauno un derīgo dažiem no mums jāsamaksā ar ciešanām un bojāeju. Tādēļ pasaules valstu politiķi skaļi nepaziņo, bet ar savu rīcību pauž, ka nepiemērotajiem jāiet bojā, ka tādi ir dabas un sabiedrības likumi. Šo vārdos nepateikto politiku apliecina faktiskā valsts vienaldzība pret tiem, kuri nolemti nabadzībai, neizglītībai, noziedzībai, slimībām un bojāejai.

Tā ir smaga apsūdzība mūsu politiķiem. Vai to var pierādīt? To pierāda vienkāršais fakts, ka vairākums no viņiem galvenokārt rūpējas par savu personīgo labklājību un gandarījumu un apmierinājumu meklē, braucot ar džipiem, izklaidējoties ārzemēs, iepērkot sev zemi un būvējot mājas, un, protams, rūpējoties par to, lai viņu bērni saņemtu iespējami labu izglītību. Tas vienkāršais fakts, ka viņi savas dzīves piepildījumu nemeklē un neatrod rūpēs par citiem un priecājas par viņu augšupeju, bet rūpējoties par sevi un savas sociālās grupas locekļiem.

Vai tas nav pareizi? Tas ir pareizi tikai daļēji. Viņi nezina, ka vēl lielāku piepildījumu un gandarījumu var gūt, rūpējoties par visiem un priecājas par viņu progresu. Daudzi mūsu valstī ir pieņēmuši domu, ka mazāk spējīgo un piemēroto ciešanas un bojāeja t. s. brīvā tirgus sabiedrībā ir *progresa cena*, ka tur neko nevar darīt, ka tādi ir dabas likumi. Stiprākais uzvar. Ar šo vienkāršo domu viņi nomierina savu sirdsapziņu un pārējā laikā dara, ko prot, t. i., rūpējas par savas sociālās grupas locekļu labklājību.

Bet varbūt tā arī ir? Sabiedrību, kurā deklarēta utopiska rūpēšanās par visu nepiemēroto labklājību, mēs jau piedzīvojam.

Mūsdienu zinātnei uz šiem jautājumiem ir atbildes. Katra nepiemērotā indivīda labklājības un izdzīvošanas apdraudējums droši vien ir visstiprākais un neatņemams katras populācijas progresa un izdzīvošanas noteikums. Droši vien. Bet tas nenozīmē, ka mums nevajag palīdzēt tiem, kuriem mazāk paveicies. Vēl vairāk, evolūcijas teorija māca, ka savstarpēja palīdzība un rūpēšanās par citiem ir progresīvas sabiedrības iezīme, kas tās nesējiem piešķirs papildu priekšrocības un veicinās to attīstību. Vēl vairāk, šīs filozofijas lietotājiem tā sagādā gandarījumu, kas līdzvērtīgs tam, kuru saņemam no reliģijas, tikai atšķiras ar to, ka tas ir piezemētāks un tuvāk īstenībai.

Visa jaunā pieņemšana prasa augstu inteligenci, fanātisku gatavību un spēju mācīties un mainīties un tādu tautas vienotību un kopēja mērķa vīziju, kāda bija, piemēram, japāņiem pēc Otrā pasaules kara. Mūsdienu zinātnieki teic, ka pamatprincipi ir vienkārši: mēs drīkstam pieņemt visu jauno, kas nāk, bet, lai no tā nebūtu jācieš un daudziem jāiet bojā, jārada jauna izglītības sistēma, kas sagatavo jaunās paaudzes indivīdu apziņu tā, lai viņi paši spētu izvairīties no tā, kas saņēmējiem kaitīgs.

Šīs atziņas atrodamas dažu jauno zinātnes nozaru pamatos: tās ir evolūcijas teorija, bioloģija, informācijas teorija, kosmoloģija, matemātika, fizika. Katram indivīdam kopēju izpratni par cilvēka vietu un esības jēgu spēj dot filozofija un ētika, kas balstās uz minētajām zinātnes nozarēm. Ja mēs katram indivīdam neizveidojam priekšstatus par to, kas viņš ir, kāda ir viņa dzīves jēga, kas viņam dos gandarījumu un piepildījumu un kas viņu apdraudēs un iznīcinās, tad mēs nekad nespēsīm viņu pasargāt no visiem iespējamiem piedāvājumiem, kuru izgatavotāji grib nopelnīt.

Ko darīt, kā sabiedrībai aizsargāties, ja tās izvēlēta valdība daļēji objektīvu apstākļu dēļ, daļēji nezināšanas un vienaldzības dēļ neveic nepieciešamās izmaiņas likumos un masu informācijas līdzekļu saturā? Jāņem vērā trīs apjomīgi apsvērumi.

1. Par bagātību un nabadzību. Mums jāmaina sabiedrības priekšstati par bagātību un nabadzību.

Mūsdienu attīstītajās sabiedrībās daudzi uzskata, ka izvairīties no masveida nabadzības, neizglītības un noziedzības, kas tās locekļiem sagādā sāpes un bojāeju, principā nav iespējams. Tāpēc viņi visu minēto pieņem kā kaut ko pašsaprotamu. Tik vienkāršu kā lietus vai sniegs. Lai sevi pasargātu no ļaunā un neizglītotā pūļa, ap savām mājām uzceļ augstus žogus un algo apsardzes firmas. Viņu domāšana ir vienkārša: *Viss jaunais, ko mums dod progress, ir patīkams un derīgs, to mēs pieņemsim, bet no tā, kas nav derīgs, mēs protam izvairīties. Dažreiz – pārdodam citiem (piemēram – ieročus). Mēs esam kulturāli un izglītoti. Citi neprot un nevar izvairīties, sāk pārkāpt likumu? Nu ko, paši vainīgi, notiesāsim un liksim cietumā, lai sēž un labojas. Viņi izmantos nopirkto ieročus un mums uzbruks? Nekas, aizstāvēsimies, nošausim. Ko lai dara, tāda ir dzīve.*

Protams, mūsdienu sabiedrībā neviens skaļi nepaziņo, ka nepiemērotajiem jāiet bojā, ka tādi ir dabas un sabiedrības likumi. Bet klusuciešot daudzi ir pieņēmuši domu, ka mazāk spējīgo un mazāk piemēroto ciešanas un bojāeja brīvā tirgus sabiedrībā ir *progresā cena*, ka tur neko nevar darīt. Stiprākais uzvar. Ar šo vienkāršo domu viņi nomierina savu sirdsapziņu un pārējā laikā dara, ko prot, gandarījumu, apmierinājumu un sevis apliecinājumu meklē, izklaidējoties ārzemēs, iepērkot zemi un būvējot mājas un rūpējoties par to, lai viņu bērni saņemtu iespējami labu izglītību. Sociologi saka, ka viņi savas dzīves piepildījumu atrod, rūpējoties par sevi un savas sociālās grupas locekļiem.

Var iebilst, ka mēs taču rūpējamies par nabagiem (mums ir bezmaksas virtuves), par vecajiem ļaudīm (mums ir veco ļaužu nami), par debilajiem un dzimušiem kropļiem (mums ir speciālas iestādes) un arī par pārkāpējiem (mums ir cietumi). Jā, ir. Tikai problēma ir tā, ka mēs nepietiekami domājam un runājam par to, kā viņiem palīdzēt, pirms viņi tur nokļuvuši. Kā viņus pasargāt, lai viņi tur nenokļūst vispār?! Un, lai šādas iestādes mums nemaz nebūtu vajadzīgas. Līdzīgi kā atsevišķa

cilvēka veselību raksturo ar slimībām un kaitēm, kādas viņam ir, katras sabiedrības labklājību var mērīt ar tās nabagu un kropļu skaitu, bet ētisko tīrību – ar tās sodīto un nesodīto noziedznieku skaitu. Ētiskā tīrība noteic sabiedrības izdzīvošanu nākotnē.

Skatoties uz 13 līdz 16 gadīgiem bērniem, kuri 2-3 reizes nedēļā sanāk kopā, uzpīpē, iedzer alu un stipros dzērienus un apgalvo, ka tas ir interesanti, ka vajag sevi izpētīt un visu izmēģināt, rodas iespaids, ka mūsu sabiedrībā ir cilvēki, kas ieinteresēti šādu mazattīstītu un nelaimīgu cilvēku veidošanā, kuri traģiski nolemti klausīt saviem instinktiem un strādāt augstāk izglītoto un attīstīto domājošo vadībā. Un saražot preces, kuras pēc tam paši patērē, radīt bērnus, kuri nes tālāk savu vecāku domāšanas un rīcības šablonus. Vai viņi ir ieinteresēti šādu standartcilvēku tiražēšanā un kaut kādā veidā to veicina? Kamēr pastāv pašreizējie spēles noteikumi, īpaši nekas nav jādara. Ģenētiskais mantojums un mūsu kultūra pati tos veido.

2. Ko mēs atstāsim. Ja neapsūdzēsīm vienu vai otru pusī, bet lietosim plašāku skatījumu, tad nereti redzēsīm lielā dzīves procesa dalībniekus darbojamies kā traģiskus, saprogrammētus automātus. Traģiskus tādēļ, ka viņi, lai papildītu mantoto ģenētisko programmu prasības, ir nolemti iet, skriet, gādāt, baudīt, izklaidēties, cīnīties, ciest un iet bojā kā uzvilkti automāti, kas nav mācīti un nespēj ieraudzīt savas esības būtiskāko daļu, galvenās vērtības. Nevaram noliegt, ka cilvēka dzīvi, viņa rīcību lielā mērogā nosaka ģenētiski mantotās vajadzības un gandarījums par šo vajadzību piepildīšanu. Mēs nevaram noliegt, ka cilvēku vairākums rīkojas saskaņā ar mantoto instinktu komandām: gādājam, lai mums būtu māja, kur dzīvot, neatlaidīgi un neatturami meklējam dzīvesbiedru un radām bērnus, rūpējamies par viņiem un cenšamies atstāt labāko, ko protam. Informācijas teorijas terminoloģijā runājot, mēs esam kā saprogrammēti automāti, kas saskaņā ar šīm programmām arī rīkojas. Kur ir mūsu izvēle? Mēs varam izvēlēties vienu vai otru dzīvesbiedru, varam uzcelt lielāku vai mazāku māju vai neuzcelt nemaz, varam vairāk vai mazāk mācīties un sasniegt augstāku vai zemāku sociālo stāvokli. Visbeidzot, mēs varam vairāk vai mazāk atstāt nākamajām paaudzēm. Vai tiešām mūsu izvēlei, cīņām un aizrautībai, sajūsmā un sašutumam tikai sadzīviska nozīme? Izrādās, ka tā tomēr nav. Vienīgais, kas mūs paceļ pāri ikdienas rūpēm un sīko darbu un izklaižu niecībai, ir savas esības jēgas un svarīguma, nākotnes veidošanas iespējas un atbildības apzināšanās. Šī apzināšanās ir klajā pretrunā ar sabiedrībā plaši izplatīto uzskatu, ka mums vajag *atpūsties*, atbrīvoties no stresa, izklaidēties, uz kādu brīdi atslēgties no domāšanas. Tas ir vulgārs pasaules uzskats, jo tieši domāšana un lielā, kopējā gājiena apzināšanās ir tā būtiskā nianse, kas mūs atšķir no akla, saprogrammēta automāta. Daudzi cilvēki apzinās savas esības nozīmīgumu un svarīgumu, kas izteikts iespējā veidot ne tikai savu šodienu, bet arī pēcnācēju un visas cilvēces nākotni. Tas viņiem jau tagad dod jēgu un saturu, uzdevumu un atbildību, svētumu un piepildījumu.

Varam teikt šādi: tas, ko atstājam citiem, ir daļa no katra cilvēka dvēseles. Tā ir katra cilvēka un visas mūsu kultūras vērtīgākā daļa. Tikai šeit ir mūsu iespēja *kaut ko vēl padarīt*. Saskaņā ar mūsdienu zinātnes priekšstatiem mēs esam stafetes skrējēji, kuras katrs dalībnieks nodod nākamajam savu karodziņu – visas savas dzīves sasniegumus un panākumus – labāko un vērtīgāko, ko esam pratuši, spējuši un padarījuši.

Nesen izvadījām pāvestu Jāni Pāvilu II. Viņa mūžs bija veltīts tam, lai kaut ko atstātu citiem. Un tam cieņu apliecināt ieradās pasaules lielākie un izglītotākie

cilvēki... Vairāki miljardi cilvēku skatījās šo dievkalpojumu televīzijā... Kad *CNN* diktore Ralitsa Vasiljeva jautāja *CNN* Romas korespondentam Bilam Hemmeram, vai bēru ceremonijas laikā nebija kādi starpgadījumi, terora akti, Bills Hemmers atbildēja: *Braukājiet apkārt pa pasauli un 26 gadus sludiniet cilvēkiem mieru, un neviens jūs neaiztiks.*

3. Ceļš, pa kuru iet. Izrādās, ka katram pašam jāiemācās nepieņemt to, kas viņam, viņa attīstībai, veiksmei, panākumiem un tālākā nākotnē izdzīvošanai kaitīgs.

Pakāpsimies mazliet atpakaļ un palūkosimies uz cilvēku sabiedrību kopumā. Ir neizbēgami, ka jebkura populācija agri vai vēlu tiks konfrontēta ar kaut ko negaidītu, līdz šim nezināmu, jaunu. Vai jaunais Eiropas pilsonis neatrodas līdzīgā situācijā? Vai viņš vai viņa var nepieņemt datorus un jaunus darba apstākļus, kas ir pašsaprotama nepieciešamība, un izklaides subkultūru, kas tiek pasniegta kā mūsdienīga cilvēka dzīvesveids?

Visa jaunā pieņemšana prasa augstu inteligenci, fanātisku gatavību un spēju mācīties un mainīties un tādu tautas vienotību un kopēja mērķa vīziju, kāda bija, piemēram, japāņiem pēc Otrā pasaules kara. Vai arī tādu, kādu rādīja Latvijas brīvvalsts prezidents Kārlis Ulmanis. Mūsdienu zinātnieki saka – pamatprincipi ir vienkārši: mēs drīkstam pieņemt, mums vienkārši jāpieņem viss jaunais, kas nāk, bet, lai mums no tā nebūtu jācieš un jāiet bojā, jārada izglītība, kas sagatavo jauno paaudzi, lai katrs indivīds spētu izvairīties no tā, kas viņam šobrīd ir vai nākotnē būs kaitīgs. Var teikt, ka jaunās paaudzes apziņā jāizveido imunitāte, kas ļauj izvairīties no nederīgā un kaitīgā, bet vienlaikus ļauj mācīties un apgūt derīgo un vajadzīgo.

Ko tas nozīmē? Kā vienu no otra atšķirt?

Ļoti vienkārši. Bērniem jā māca cilvēka esības pamati, kas balstās uz realitāti, uz īstenību. Uz kādu īstenību? Šis ir ļoti interesants, sabiedrībā nediskutēts jautājums. Mēs savus bērnus gatavojam iespējami labākai dzīvei, cenšoties viņiem iedot to labāko, ko paši zinām, protam un domājam par labāko esam. Neraksturojot konkrēti, var teikt, ka mēs viņiem cenšamies iedot pozitīvu skatījumu uz dzīvi – lai izveidotu viņus spējīgus mīlēt, mēs dodam viņiem mīlestību un cenšamies viņus pasargāt no ļaunuma, cietsirdības, negodīguma, alkātības un neīstuma – tā, lai viņi to neiemācītos kā savas domāšanas un rīcības pamatu. Bērna iekšējā, garīgā pasaule ir kā glezna, ko viņa apziņā ievieido, uzglezno apkārtējie cilvēki – vecāki, skolotāji, darba biedri, sabiedrība un tās kultūra. Cenšoties pasargāt bērnus no ļaunuma, mēs nereti viņu apziņā ievieidojam Anmaņa gleznai līdzīgu sapņu pasauli, kas nenoliedzami ir brīnišķīga un skaista, bet... nesakrīt ar realitāti. Pēc principa – mēs viņiem ieliksīm pozitīvos pamatus, gan jau ļaunumu un cietsirdību vēlāk paši iepazīs. Izrādās, ka tas ir pareizi tikai daļēji. Kad mūsu izveidotā skaistā iekšējā pasaule saskaras ar skarbo īstenību, nereti iegūstam nihilistus, pesimistus, narkomānus, seksa un pornogrāfijas atkarīgos, alkohola atkarīgos un vienkārši nelaimīgus cilvēkus, kas no skarbās, netaisnās, nicināmās, nožēlojamās realitātes mēģina paglābties kādā mūsu kultūras apziņas nišā – jogas vingrinājumos, reliģijā vai arī fanātiskā darbā, mācībās, sportā. Arī nesaturīgās, bet plaši propagandētās izklaidēs. Kur ir kļūda?

Kļūda ir tad, ja bērns ievieidojam sapņu pasauli, kas ir nenoliedzami skaista kā minētās gleznas, bet neatbilst īstenībai. Protams, vēl lielāka kļūda ir tad, kad mūsu sabiedrībā izaudzinām bērnus, kuri vispār nesaņem mīlestību vai saņem to dažādās

kropļīgās formās. Tieši šie bērni veido mūsu neveiksmīgo un nelaimīgo cilvēku lielāko daļu. Bet, runājot par to pozitīvo un vajadzīgo, ko ģimenes un skola dod bērniem, gribu teikt, ka mums jāmaina, jāuzlabo pozitīvā ieguldījuma saturs, pietuvinot to īstenībai.

Interesanti, vai tas nozīmē, ka mums bērniem jāmača visas cietsirdības un nepareizības, ar kurām katram dzīvē jāstāpās?

Nē, noteikti ne. Mums viņiem jāmača skaistums un vērtības, ar kurām viņi dzīvos visu mūžu. Mums viņiem jāmača īstenība, jāmača redzēt, saprast un palīdzēt. Jāmača ieraudzīt mazāk veiksmīgā cilvēkā sava veida traģiskas nezināšanas un neizglītības upuri. Jo viena no galvenajām izglītota cilvēka pazīmēm ir spēja redzēt ne tikai cita cilvēka kļūdas un pārkāpumus, bet arī viņa dzīves traģiskumu, ko veidojusi mūsu pašu vide un kultūra. Viens no visvērtīgākajiem cilvēku tikumiem ir spēja nenosodīt citus, bet viņus saprast.

Varam teikt, ka cilvēku kļūdu un pārkāpumu pamatā ir izglītības trūkums jeb nezināšana. Tādēļ izglītība ir jāliek jebkuras mūsdienīgas sabiedrības attīstības pamatā. Bērniem jāmača, jādod viss minētais skaistums, bet – balstoties uz realitāti, uz īstenību, tādu, kāda tā ir. Mums viņos jāizveido spēja noteikt, kas no tā, ko dzīve piedāvā, ir vērtīgs, kas jāpieņem un ko drīkst lietot, kas ir nevajadzīgs, kaitīgs un no kā jāizvairās. Lai to spētu novērtēt un vajadzības gadījumā atteikties no skali reklamēta piedāvājuma.

Un ar ko jāsaķ? Jāsaķ ar pamatiem. Kādi tad ir šie pamati?

Vienu pamatlikumu jau aplūkojām. Tas ir: cilvēks = ģenētiskais mantojums × audzināšana. Tas nozīmē, ka katra cilvēka sociālais stāvoklis, panākumi un veiksmē vai neveiksmē (tai skaitā – arī bojāeja) notiek saskaņā ar šo formulu. Mūsu sabiedrībā reti runā par pirmo reizinātāju (t. i., ģenētisko mantojumu, bet pie tā cilvēce nonāks tuvākajā laikā), taču katram no mums jāierauga savs ieguldījums un atbildība otrā reizinātāja veidošanā. Tas pašlaik ir visaugstākais vecāku, skolotāju un visas valsts pienākums, kas jāliek izglītības sistēmas un visas kultūras pamatā. Ja mēs neapzināsim un nelietosim šos pamatus, mums būs jāredz, jāpiedzīvo ciešanas un bojāeja. Piemēram, pasaulslavenā tenisiste Dženifera Kaprioti sāka lietot alkoholu, narkotikas, pārtrauca sportot, pēc tam ārstējās un... izrāpās. Atbrīvojās, pārveidoja savu pasauli un dzīvi, un tagad mēs viņu redzam smagi, grūti strādājam, cīnāmies un spēlējam atkal. Tikai milzīgu grūtumu redzam viņas sejā un kustībās...

Vai vēl vairāk nav tādu, kuri nespēj atbrīvoties un iet bojā? Vai gar mūsu ceļmalām nav pietiekami daudz krustu? Un vai vēl vairāk nav tādu, kurus mēs neredzam, kuri sakropļoti, kuri nevar, bet kuriem sāp tāpat?

Ja mēs nelietosim zināmos cilvēka attīstības pamatlikumus, mums pašiem un daudziem citiem nāksies ciest un iet bojā. Daži zinātnieki to saka tā: dabai taču kaut kā jāizstāvas pret nesaprātīgajiem cilvēkiem?

Kamēr mēs saviem bērniem nemācīsim morāli, ētiku un filosofiju vai vienkārši vispārcilvēciskās vērtības, kas balstās uz īstenību, tikmēr viņi turpinās uz mums šaut, bet mēs, tāpat kā Klintons, brīnīsimies – kāpēc viņi tā dara? Un teiksim – mēs taču ētikas stundās neesam viņiem to mācījuši!

23. Par gejiem un lesbietēm

Mūsu laiku sauc par saprāta laiku. Atšķirībā no laika, kad visu notiekošo skaidroja ar pārdabisku spēku darbību, šobrīd cilvēku priekšstati par pasauli vairs nebalstās uz aizspriedumiem, bet uz tādiem jēdzieniem kā Ņūtona likumi un gēnu teorija. Daži zinātnieki teic, ka saprāta laiks sākās ar Galileju, sasniedza savu apogeju 1969. gada 20. jūlijā, kad *Apollo* nosēdās uz Mēness, un pašlaik mēs piedzīvojam degradāciju. Kaut arī zinātnes progress ir turpinājies, daudzi domā, ka sabiedrības apziņa *Apollo* laikā bija augstāka. Ja paskatīsimies plašāk, varam teikt, ka daudzas mūsdienu sabiedrības sagatavo materiālu dabiskajai izlasei. Taču nolaidīsimies uz zemes un mēģināsim ar izpratni un smaidu palūkoties uz mūsu ikdienu. Un nenosodīt, bet padomāt, ko varam darīt.

Sabiedrībā nesen kļuva aktuāls geju un lesbiešu jautājums, parādījās ziņa, ka viņi taisās iet gājienā, lai paustu savus uzskatus. Rīgas amatpersonas gājienu neatļāva, tādā veidā ignorējot Satversmē paredzētās pilsoņu tiesības. Sabiedrībā tika izteikti dažādi viedokļi, to galvenā iezīme bija tāda, ka katrs izteica savu viedokli un argumentus, kas to apstiprina. Piemēram, visiem cilvēkiem ir vienādas tiesības.

Zinātnē kādas problēmas aplūkošanu izpilda pēc vienkārša likuma: problēmu reducē uz vienkāršiem, visiem zināmiem un pārbaudītiem pamatprincipiem, bet pēc tam aplūko analizējamās problēmas atšķirības, nianšes un īpatnības, kam pamatlikumi nav piemērojami.

Vai ir tāds pamatprincips vai pamatlikums, kas var atbildēt uz jautājumu – vai geju un lesbiešu dzīvesveids ir labs, pareizs, pieļaujams vai arī tas ir kaitīgs un nosodāms? Jā, tāds pamatlikums ir: tas ir princips, kas ir visas cilvēku morāles pamatā. Tā ir cilvēces attīstība un progress. Cilvēces evolūcijas likumi, lielā laika mērogā aplūkoti, ir vienīgā realitāte, kura ļauj iegūt atbildes uz jautājumiem, kas ir atļauts un kas ir aizliegts.

Ko saka cilvēces progress par šo jautājumu? Vienkārši. Evolūcija savu vārdu jau ir pateikusi – gejiem un lesbietēm no viņu dzimumattiecībām pēcnācēji nerodas. To varētu teikt arī tā: jūs neesat piemēroti nodot savus gēnus tālāk, jūs nākotnei un progresam neesat vajadzīgi. Vai viss? Lielā mērogā – jā.

Bet tagad palūkosimies sīkāk. Homoseksuālas vajadzības jeb tieksme pēc līdzīga dzimuma partnera cilvēkam izpaužas, ja sakrīt divi faktori. Pirmais ir ģenētiski mantotās tieksmes un vajadzības, otrs ir šo vajadzību izveidošana, izkopšana vai sakropļošana bērnībā un jaunībā. Piemēram, es atceros kāda homoseksuāla stāstījumu. Viņš teica, ka šī vajadzība viņā izveidojusies pēc tam, kad viņš bērnībā bija redzējis savu tēvoci *taisām* seksu ar kādu vīrieti. Vienkārši un traģiski – ģenētiski mantotās vajadzības pirmā iespaida veidā saņem patoloģisku ievirzi redzētā skata veidā. Tie ir stipri iespaidi un to atkārtošana iztēlē jeb *nospēlēšana* atmiņā limbiskajās smadzenēs izraisa pārdzīvojumu, līdzvērtīgu pirmajam: limbiskās smadzenes nezina, no kurienes nāk pieredze. Tās piedalās spēlē neatkarīgi no tā, vai to saimnieks pats to piedzīvo vai tikai iztēlojas domās. Šāda atkārtota redzētā skata nospēlēšana smadzenēs ieveido tā saucamos emocionālos atraktorus. Vienkārši sakot, šī atkārtošana domās to

saimniekam ievēdo nepārvaramu tieksmi un vajadzību pēc pirmā scenārija – tikai tas šo vajadzību nesējam dod gandarījumu un piepildījumu.

Tagad nedaudz atkāpsimies un palūkosimies uz jautājumu plašāk. Mūsdienu sabiedrībā sekss no sava pirmatnējā uzdevuma – pēcnācēju radīšanas – izveidojies par daudz plašāku cilvēka attīstības un progresā veicinātāju. Ģimenes saglabāšanas, partneru savstarpējās pieķeršanās un emocionāli veselu bērnu audzināšanas veicinātāju. Var teikt, ka līdzšinējā evolūcija devusi cilvēkiem dāvanu – tas ir labsajūtas, sakārtotības, veselības, veiksmes un panākumu avots. Un blakus tam stāv brīdinājums un problēma: tikai tad, ja mums palaimējas to izveidot un izkopt, apvienojot fizioloģiskos procesus ar augstāko, ko cilvēks spēj piedzīvot – ar attīstību, lidojumu, skaistumu un svētumu. Ja kādam no mums nepaveicas un gadījuma notikuma dēļ viena no cilvēka lielākajām vajadzībām tiek izveidota kādā kroplīgā formā, piemēram, pornogrāfijā, pedofīlijā, tad šo īpašību nesējs nereti kļūst par nelaimīgu cilvēku vai noziedznieku. Piemēri nav tālu jāmeklē. Angļu avīze *Telegraph* š. g. 1. augusta numurā rakstīja par seksa skandālu, kas šokēja visu Franciju. Uपुरi bija vainīgo bērni un mazbērni, vecumā no sešiem mēnešiem līdz 14 gadiem. Vecāku, ģimenes draugu un kaimiņu uzdevumā (39 no tiem bija vīrieši un 27 sievietes) 45 bērniem laikā no 1999. līdz 2002. gadam bija jāsniedz seksa pakalpojumi par samaksu. Piemēram, bērnus izīrēja par nelielu naudu, cigaretēm vai alkoholu. Kādu meiteni viņas vecāki izīrēja par jaunu auto riepu. Lielākā daļa notiesāto pārkāpēju sacīja, ka viņi bērībā cietuši no tādas pašas varmācības. Lielākā daļa pārkāpēju bija nestrādājoši un mazizglītoti, daži no viņiem neprata lasīt, daži, kā to sacīja advokāte Monika Paskvini, atrodas uz garīgas nepilnvērtības robežas. Te nu jāierauga sabiedrības iespējas un atbildība – fakti nereti rāda, ka mēs pietiekami neizmantojam pirmo un neredzam otro. To apstiprina arī fakts, ka komercpiedāvājumam, kura autori par katru cenu grib nopelnīt, sabiedrība pretī neliek bērnu sagatavošanu šim un citiem viņu dzīvei nevajadzīgiem un kaitīgiem piedāvājumiem. Un bērnu sagatavošanu veiksmīgai un laimīgai dzīvei, par ko daži uzskata, ka tas ir tik sarežģīti, ka tas nav iespējams. Mums ir jāapzinās, ka katrs izklaides pasākums un tas, ko nereti sauc par mākslas darbu, teātra, operas vai baznīcas apmeklējums skatītāja limbiskajās smadzenēs ieraksta scenāriju, kas pirmajās reizēs izveido emociju pasaules pamatus un galvenās vajadzības, kuru piepildīšana būs šā cilvēka atlikušās dzīves saturs.

Tagad atgriezīsimies pie sākuma tēmas – gejiem un lesbietēm. Ko lai dara cilvēks, kad viņš vai viņa pēkšņi apjauš, ka piepildījumu viņam spēj dot kāda no minētajām novirzēm? Vai šis cilvēks ir vainīgs? Vai viņš pelnījis nosodījumu? Par cilvēka vainu jau esam runājuši: neviens nav un nevar būt vainīgs par to gēnu kombināciju, kuru viņš ir mantojis – tas ir gadījuma notikums. Vai cilvēks ir vainīgs, ka viņš raksta ar kreiso roku? Vai arī – ja viņam nav rokas? Vai arī, vēl skarbāk, nelaimīga apstākļu sagādīšanās izveidojusi viņā patoloģiskas vajadzības?

Diezgan droši varam teikt, ka tad, kad sabiedrība kaut ko ir veidojusi, tai sava vaina un atbildība arī jāredz. Tad, kad kaut ko veidojusi gadījuma gēnu kombinācija, varam redzēt kādreiz izcilu talantu, bet citreiz patoloģisku novirzi vai traģisku nelaimi. Protams, ka realitātē rezultātu nosaka abu informāciju ieguldījums – atcerēsimies reizīnājumu: ģenētiskais mantojums x apkārtējās vides ieguldījums.

Vēl viens svarīgs jautājums – vai šī tendence ir *tikai* novirze un nelaime? Plašākā skatījumā, droši vien – ne. Geji un lesbietes ir cilvēces ģenētiskās dažādības nesēji⁷⁹. Jāatceras, ka mēs, vairākums, neesam vienīgie patiesības un pareizības nesēji un noteicēji, jo var gadīties, ka tuvāko gadsimtu laikā bērnu radīšana tiks pārnesta uz citu fizikālu vidi, vēl vairāk, arī mūsu apziņa. Un tad šīs ģenētiskās programmas, kas veido geju un lesbiešu simpātijas pret līdzīga dzimuma indivīdu, būs derīgas. Ne jau velti viens no cilvēktiesību pamatiem pauž, ka mums visiem ir vienādas tiesības – arī tiesības būt atšķirīgiem.

Tagad, kad zināmi pamatprincipi, aplūkosim dažas atšķirīgas atziņas par minētajiem jautājumiem.

Vatikāna 1975. g. 29. decembra deklarācijā par seksuālo ētiku rakstīts par *dabiskā likuma teoriju*, saskaņā ar kuru Dievs ielicis cilvēku apziņā priekšstatus par to, kas cilvēkam ir atļauts. Likumus, kas viņu tur paklausībā. Saskaņā ar šiem likumiem galvenais seksta uzdevums ir bērnu radīšana laulībā. Pirmslaulības sekss, ārpuslaulības sakari, prostitūcija, masturbācija un homoseksualitāte ir morāles pārkāpums.

Deklarācijā lasām: *Mūsdienās morāles degradācija ir palielinājusies, un viens no šīs degradācijas nopietnākajiem rādītājiem ir neapvaldīta seksta slavināšana. Vēl vairāk, ar sociālās komunikācijas un masu izklaides palīdzību šī degradācija sasniegusi tādu līmeni, kas skar arī izglītību un vispārējo mentalitāti.*

Tādējādi dažu gadu laikā dažādas mācības, morāles kritēriji un dzīvesveidi, kas līdz šim tika veiksmīgi saglabāti, ir stipri izjaukti pat kristiešu starpā. Šobrīd daudzi cilvēki, konfrontēti ar plaši izplatītiem uzskatiem, kas ir pretrunā ar mācību, kuru viņi saņēmuši no Baznīcas, vairs nezina, ko lai uzskata par pareizu. Tik tālu Vatikāna deklarācija.

Tas ir stiprs paziņojums, kas attiecas kā uz ticīgajiem, tā neticīgajiem, var teikt, uz visiem mūsdienu pasaules cilvēkiem.

Vēl viens citāts no Romas pāvesta Paula VI 1970. g. 8. decembra *Apustuliskās pārliecināšanas* izteic dziļu domu: *Degradācijas simptomu biežums nenoliedzami saistīts ar cilvēkam piemītošo nespēju pretoties iedzimtajam grēkam. Bez tam vēl tas saistīts ar Dieva sajūtas pazaudēšanu, ar morāles pazemināšanos, ko izraisa tikumu komercializācija ar neierobežotu daudzu publisku izklaižu un publikāciju atļaušanu, kā arī ar pieticības kā šķīstības sargātāja ignorēšanu.*

Dzīves īstenība ir skarbāka par baznīcas vēlējumiem un ieteikumiem: t. s. iedzimtais grēks jeb mūsdienīgākā valodā ģenētiskais mantojums ir tas, kas nosaka izvēli un rīcību. Ko darīt cilvēkam, kurš ar savu rīcību ir atteicies no reliģijas sludinātajām vērtībām, aizliegumiem un atļautā? Vienkārši – sākt sevi saprast. Saprast, ka daudzējādā ziņā reliģijas vērtības un aizliegumi ir pareizi, tie ir pamatoti ar tūkstošgadīgu cilvēces pieredzi, tikai izteiktu agrāko gadsimtu valodā. Ieraudzīt un saprast, ka laimi, papildījumu un gandarījumu nedos pakļaušanās peļņas kārotāju un cilvēku instinktu izmantotāju vulgāriem ieteikumiem, viņu *mācībām* un izklaidēm. Ieraudzīt, ka sekss ir viens no galvenajiem, varbūt pat vissvarīgākais cilvēka emociju pasaules veidotājs un uzturētājs. *Mūsu ģenētiski mantoto vajadzību izkopšana,*

⁷⁹ Pētījumi liecina, ka 1-2% cilvēku ir seksuāli orientēti uz līdzīga dzimuma partneriem.

piepildīšana ar skaistumu un izteikšana mākslas un mūzikas valodā ir tas ceļš, pa kuru ies mūsdienu izglītotie cilvēki. Vienlaikus noņemot seksam dažus viduslaiku tabu, ieraugot un saprotot mūsu izcelsmi un mantojumu. Ieraudzīt un saprast, ka daudzas brīvības, ko sludina lētas izklaides avoti, ir nemākulīgi un vulgāri mēģinājumi atbrīvot seksu no pagājušo gadsimtu nezināšanas un aizspriedumiem, piepildot to ar visu, kas nav kaitīgs un ir cilvēkam atļauts. Kas atļāvis, kas atļauj? Attīstība, progress un nākotne. Tas ir galvenais kritērijs. Vienmēr jāuzdod sev jautājums – ko ar savu rīcību nodarīsim citiem, saviem bērniem, ko vērtīgu un derīgu viņiem atstāsim? Viss, kas nekavē citu un mūsu pašu attīstību un progresu, ir atļauts. Viss, kas bremzē, kavē citu cilvēku attīstību, kopējo attīstību un progresu, ir neētisks, neglīts un aizliegts. Piemēram, patoloģiskas seksuālas orientācijas propaganda.

Ko darīt mūsdienīgajam *religiozajam* cilvēkam? Ļoti vienkārši. Glabāt un turēt tās reliģijas vērtības, kas to nesējam dod ne ar ko nesalīdzināmu gandarījumu un piepildījumu, svētumu un sakārtotību. Tāpēc, ka reliģijas sludinātās vērtības tādas arī ir. Katram savs ceļš.

Tas nenozīmē, ka viss ir atļauts. Ja kāds dzīvo ar šādu domu, tad tā ir traģiskas neizglītības pazīme, kā pirmīt minētajā Francijas piemērā. Dabas likumi sodīs mūs visus. Nežēlīgi, nesaudzīgi un vienaldzīgi. Daži saka – Dieva likumi. Bet vai tad ir svarīgi, kā mēs nosaucam likumu, kurš mūs iznīcina? Jo abi likumi tur savās rokās vienu un to pašu darbarīku.

Nobeigumā aplūkosim cilvēces pieredzi lielākā laika mērogā. Hārvarda Universitātes sociologs Pitirims Sorokins pētīja vairāku pasaules kontinentu kultūru vēsturi dažu tūkstošu gadu garumā. Viņa galvenais secinājums – neviena sabiedrība, kas pazeminājusi ārpusģimenes seksuālos ierobežojumus, nav izdzīvojusi. Viņš konstatēja, ka visām revolūcijām, kas radīja kādas sociālās sistēmas sabrukumu, bija priekšgājējs – seksuāla revolūcija, kura pazemināja laulības un ģimenes statusu. Citiem vārdiem, kad tiek atslābinātas laulības un ģimenes saites, ģimenē izeidotie sociālie ierobežojumi un vērtības izzūd.

Sorokins raksta, ka demokrātiskā sabiedrībā, kurā cilvēki paši pārvalda valsti, vajadzīga ierobežojoša kultūra, kas balstās uz laulību un ģimeni. Tā savukārt sabiedrībā veido tādu mentalitāti, kas pieļauj demokrātiju: tās pamati ir vērtību cienīšana un atbalstīšana, pašuzturēšanās, respekts pret ģimenes saitēm un likumu. Šīs īpašības balstās uz seksuālu pašierobežošanu, kas ļauj cilvēkiem izvairīties sev liela mēroga mērķus: bērnu radīšana un nākamās paaudzes veidošana un tās nākotnes nodrošināšana.

Nobeigumā vēl pakavēsimies pie vispāratzītajiem pamatprincipiem, ko varam lietot šķietami pretrunīgās situācijas izpratnei. Šie pamatlikumi ir ierakstīti mūsu Satversmē.

1. Katram ir tiesības brīvi paust savus uzskatus, bet: tikai tikmēr, kamēr to paušana nenodara kaitējumu citiem, vispārīgāk – sabiedrības attīstībai un progresam, tās izdzīvošanai. Konkrētāk – bērniem ir tiesības tikt nesakropļotiem.
2. Valsts pienākums ir nodrošināt minēto divu pretrunīgo prasību **balansētu** izpildi.

Tas nozīmē, ka **valsts pienākums ir nodrošināt t. s. seksuālās minoritātes pārstāvjiem citiem līdztiesīgu dzīvi un arī iespēju paust savus uzskatus, vienlaikus pasargājot sabiedrību no iespējamā kaitējuma**. Kas tas par kaitējumu? Nedaudz atkāpsimies un palūkosimies ne tikai uz patoloģisku seksuālo orientāciju, bet arī uz citām atkarībām – narkotiku, alkohola, spēļu u. c.

Šo atkarību izpratnei varam lietot vienkāršu formulu $E = V(I_1 - I_2)$. Emocijas E ir proporcionālas vajadzībām V , reizinātām ar informāciju starpību. Pirmā ir informācija, kas mūsu rīcībā, otrā ir informācija, kas nepieciešama, lai vajadzību apmierinātu. Ja pirmā informācija ir lielāka par otro, t. i., mēs zinām, kas jādara, lai iegūtu kāroto, emocijas ir pozitīvas. Ja vajadzības ir lielas, arī emocijas ir lielas. Ja vajadzības ir izkoptas, izveidotas patoloģiski lielas, tad to apmierināšana sagādā tādas pašas emocijas. Fizioloģiskais mehānisms ir zināms. Lielu emociju iespaidā cilvēka asinīs izdalās dažādas narkotiskās vielas – endorfīni, kas piepilda un aplaimo cilvēku, dod mieru, sakārtotību un līdzsvara izjūtu, paaugstina darbaspējas, dažiem cilvēkiem dod fantastisku lidojuma izjūtu. Ja cilvēks sevi pieradina pie šādām *endorfīnu kūrēm*, tās izraisot nevis ar veselīgu piepūli darbā vai sportā, bet gan ar tiešu narkotisko vielu ievadīšanu vai arī ar kādu intensīvu, emocionāli piesātinātu, piemēram, seksuālu, nodarbi, viņš kļūst patoloģiski atkarīgs: kārtējās devas nesaņemšana rada tik lielu vajadzību, ka tās apmierināšana kļūst par vissvarīgāko uzdevumu, kura izpildīšanai tiek izmantoti visi indivīda rīcībā esošie līdzekļi, tai skaitā arī pašam darītājam vai citiem cilvēkiem kaitīga rīcība un noziegums.

Seksuāla orientācija uz līdzīga dzimuma partneri evolūcijas teorijas skatījumā ir indivīdam un sabiedrības progresam **nederīga** tādā nozīmē, ka tā nedod pēcnācējus un tātad liela laika mērogā ved uz populācijas bojāeju. Seksuāla orientācija uz līdzīga dzimuma partneri ir **kaitīga** tādā nozīmē, ka tā citu sabiedrības locekļu, īpaši bērnu, limbiskajās smadzenēs ieveido kaitīgus, viņu attīstībai un progresam nederīgus emociju šablonus.

Seksuālā orientācija ieraugāma kā ģenētiskā materiāla un apkārtējās vides ieguldījuma reizinājums. Mēs zinām, ka ģenētiskais materiāls, šajā gadījumā seksuālā vajadzība, ir sava veida loterijas rezultāts, tāpēc sabiedrībai īpaša uzmanība jāveltī reizinājuma otrās daļas civilizētai izkopšanai un pasargāšanai no izkropļojuma, jo pēdējais tā saņēmēju uz visu mūžu nolemj patoloģiskai, sabiedrībai un nākotnei nederīgai dzīvei.

Kropļīga seksuāla orientācija, apvienota ar izkoptu patoloģisku vajadzību, ir ne tikai tās nesēja nelaime un slimība, bet arī – daudzu noziegumu cēlonis. Seksa dehumanizācija zem vārda un uzskatu brīvības karoga liela laika mērogā ieraugāma kā kropļīgs cilvēka evolūcijas zars, ko nesaudzīgā dabiskā izlase iznīdēs kā nederīgu.

24. Krāpnieku kultūra

Jūs stāvat pie bankas automāta un atklājat, ka varat saņemt naudu neierobežotā daudzumā. Vai ņemsit vairāk, nekā ir jūsu kontā? Prinstonas Universitātes filosofijas doktors Deivids Kalahans uzskata, ka vairākums no mums ņems [1]. Autors norāda, ka pēdējos 20 gados Amerikas sabiedrībā izplatījusies masveida krāpšana. Kāpēc? Kāpēc tieši tagad? Autors vērš uzmanību uz pēdējo gadu ekonomisko klimatu, kura pamatlikums ir *Dog eat dog*. Latviski to varētu teikt: *Cilvēks cilvēkam ienaidnieks, kad esi pakritis, tad tevi apēd*.

Neiegrožots, neierobežots tirgus un bezprecedenta ekonomiskā nevienlīdzība ir saēdusi mūsu vērtības un apdraud mūsu sabiedrību.

Deivids Kalahans grāmatā *Krāpnieku kultūra* raksta: *Krāpšana vairs nav tikai zemas kultūras kriminālu, blēdīgu kāršu spēlmaņu un labi ģērbtu sīktirgotāju dzīves sastāvdaļa. Tagad visi to dara, katrs redz, ka arī citi to dara, un visi to turpina darīt*.

Kalahans raksta, ka pamatā ir Amerikas ekonomikas brutālais sacensības gars, kura moto: *Panākumi par jebkuru cenu*. Šī pozīcija apbalvo rezultātu un skatās citā virzienā, kad runa ir par uzvarētāju ētikas vai pat krimināliem pārkāpumiem. Autors veiksmīgi parāda lielo kompāniju (*Enron, WorldCom, Global Crossing*) darboņu negodīgo rīcību un to, ka tāda pati mentalitāte izplatījusies izglītības sistēmā, amatieru un profesionālajā sportā, masu medijos un vienkāršo cilvēku dzīvē, kuri gan neuzskata sevi par krāpniekiem, bet ir ar mieru izdarīt sīku blēdību, ja tā dod kādu labumu. Un, kaut gan godīgums ir skaists ideāls, krāpnieki krāpj tādēļ, ka, neraugoties uz bieži atkārtotiem lozungiem, krāpnieki iegūst: noķeršanas varbūtība un sodi samazinās un no krāpšanas iegūtais labums tālu pārsniedz potenciālo apdraudējumu. Īsi sakot, krāpt ir izdevīgi.

Kalahans izsaka domu, ka godīgi cilvēki, kuri nevēlas nevienu krāpt, piespiedu kārtā tiek iesaistīti šajā praksē, jo citādi viņiem jābaidās, ka šādā sabiedrībā viņi nebūs spējīgi izdzīvot. Grāmatā autors aplūko valdību un tās dienestus, ekonomiku, populāro kultūru un cilvēku vērtības. Viņš izpētījis valdības un statistikas atskaites, sociologu pētījumus, iedzīvotāju aptaujas un žurnālistu atklātos, aprakstītos skandālus un krāpšanas gadījumus. Kalahans intervējis bērnu vecākus, studentus, skolotājus, tiesnešus, atlētus, biznesa ētikas ekspertus, biržas analītiķus, juristus, grāmatvežus, ārstus un likuma uzraugus. Ko viņš ieraudzīja? Krāpšanas izplatība rada dziļas bažas un nedrošību visā Amerikas sabiedrībā, tai skaitā iedomību starp bagātniekiem un cinismu starp vienkāršiem cilvēkiem.

Ir zināms, ka puse Amerikas beisbola spēlētāju lieto steroīdus. Lai varētu veiksmīgi sacensties ar konkurentiem, daudzi advokāti regulāri pārspīlē uzdevuma risināšanai nepieciešamo laiku. Lai iekļūtu pareizajā koledžā, studenti konkursā iesniedz nevis savu darbu, bet darbu, kuru sagatavojis algots vadītājs. Visi grib tikt uz priekšu par jebkuru cenu, un pēdējos gados izmainītie likumi un noteikumi pieļauj tos viegli apiet. Kad vidusšķiras cilvēki redz, ka bagātnieki par krāpšanu saņem tikai sitienus pa vainīgo roku, tas arī viņus uzmundrina pielāgoties vispārējam klimatam.

Krāpšana Amerikas kultūrā ir izplatījusies dažādās profesijās, valdībā un tās legālajās sistēmās, ieviesusies sociologu pētījumos un atskaitēs, iedzīvotāju aptauju rezultātos un tai skaitā arī žurnālistu rakstos par dažādiem skandāliem un krāpšanu. Grāmata ir pedantisks pētījums un ziņojums par mūsu apkaunojošo stāvokli.

Grāmatas beigās autors ieteic trīs problēmas risinājumus:

- 1) izveidot jaunas sociālās normas;
- 2) pārveidot galvenās vadošo darbinieku profesijas un izveidot jaunus izturēšanās kodus darbavietā;
- 3) stiprināt jaunās amerikāņu paaudzes ētiku.

Šķiet, ka būs vajadzīga globālāka pieeja. Gandrīz visās zināmajās cilvēku sabiedrībās mēs novērojam darbojamies to dalībnieku instinktus. Sākot ar vergturu sabiedrību, turpinot ar feodālismu, sociālismu un beidzot ar dažādajām t. s. brīvā tirgus jeb kapitālisma sabiedrībām, mēs redzam kopēju, no primātu evolūcijas mantotu rīcību: visu indivīdu cenšanos piemēroties ārējiem apstākļiem un par jebkuru cenu izturēt dabiskās izlases nesaudzīgo roku. Arī, ja vajadzīgs, par blakus esošo augu, dzīvnieku vai cilvēku bojāejas cenu. Katrā no šīm sabiedrībām mēs esam pieredzējuši ne tikai mazāk veiksmīgo bojāeju, bet arī šo mazāk veiksmīgo mēģinājumus no bojāejas izvairīties, mainot sabiedrībā iedibināto darba produktu sadales kārtību. Vergu sacelšanās, dzimtcilvēku nemieri un sociālistiskās revolūcijas, streiki un cīņa par cilvēka tiesībām. Ko tas viss devis? Ļoti vienkārši. Sabiedrībā valdošo brutālo, varmācīgo spēles noteikumu nomaiņu pret maigākiem. Vergs no vergtura īpašuma *pārvērtās* par brīvu cilvēku, kura vienīgā izvēle un iespēja bija iet un brīvprātīgi strādāt pie sava līdzšinējā īpašnieka. Dzimtcilvēks no dzimtkunga īpašuma *pārvērtās* par brīvu cilvēku bez zemes, kuram bija tāda pati izvēle. Tad nāca *taisnīgais* sociālisms, kurā vienu brīvu cilvēku saražoto produktu sadalīja citi tikpat brīvi partijas un valdības funkcionāri. Un, ja gribēja palikt dzīvs, par to nedrīkstēja runāt. Tagad mums ir noticis progress: mēs visi esam brīvi un vienlīdzīgi, un drīkstam runāt par netaisnībām, negodīgumu, krāpšanu, zagšanu, nabadzību un bagātību. Jo tas vairs nav svarīgi. Galvenais – sabiedrībā saražoto vai no zemes izrakto materiālo labumu sadale notiek saskaņā ar instinktu diktātu. Bet sabiedrība ir attīstījusies, gājusi uz priekšu, mums ir parādījušās cilvēka tiesības. Tiesības klaigāt un iet uz vēlēšanām, kurās mums ir tādi pati izvēle kā brīvlaistam vergam vai dzimtcilvēkam. Jo galvenais – materiālie labumi, iespējas, ērtības un vara jau ir sadalīti pirms mūsu balsojuma un tas neko nemainīs.

Vai ir noticis progress? Jā, noteikti. Vairs nav vajadzīgas vergu ķēdes vai dzimtbūšanas likumi, nedz arī īpašums un ražošanas līdzekļi. Nenoliedzamā cilvēku ģenētiskā dažādība, kas aprakstīta grāmatā *Zvanveida līkne* [2], cilvēku sabiedrībā turpina diktēt spēles noteikumus. Saskaņā ar šiem spēles noteikumiem mēs esam dažādi, atšķirīgi apdāvināti, atšķirīgi spējīgi, atšķirīgi izglītoti, ar atšķirīgi izkoptām vai sabojātām spējām un varēšanu. Nežēlīgā, nesaudzīgā vai, pareizāk sakot, vienaldzīgā Daba mūsu piedzimšanas brīdī apveltī mūs ar atšķirīgiem gēniem. Bet tas nav vienīgais, tā ir tikai daļa no visa, kas nosaka mūsu veiksmi, varēšanu un nākotni. Galvenais, svarīgākais ir tas, ko no mūsu gēnu krātuves izveidos, izkops vai sabojās mūsu ģimene, skola, apkārtējie cilvēki, visa sabiedrība. Īsi sakot, galvenais ir katra jaundzimušā sociālais stāvoklis, tā teikt, sociālais un kultūras pakāpiens, uz kura

viņam laimējies vai nelaimējies piedzimt. Atskaitot izņēmumus, kas tikai apstiprina likumu, sociālais pakāpiens nosaka, kas mūsos tiks ielikts, kas no mums tiks izveidots un kas mēs būsim.

Bet tas nav vienīgais aspekts. Daudzu gadsimtu laikā izcīnītās cīņas mums ir iedevušas cilvēku vienlīdzības deklarācijas un mēģinājumus tās īstenot dzīvē. Kā Plūdoņa *Atraitnes dēlā* tās mums katram mēģina dot iespēju būt vienlīdzīgam, būt līdzīgam labākajiem. Tas jau ir progress, mēs to varētu saukt par vienu no cilvēces sasniegumiem. Bet visiem sasniegumiem piemīt viena fatāla īpašība – tie noveco. Un, ja mēs neradām, neveidojam jaunus sasniegumus, kas virzīs uz priekšu kopējo esību, tad mūsu gēni, primātu instinkti atgādinās, kas mēs esam: tie sāks dominēt. Turklāt pašās svarīgākajās mūsu esības jomās, proti, izveidos tādu nevienlīdzību, kas atbilst mūsu instinktu prasībām. Piemērus neskaitīsim. Avīzes lasām, radio klausāmies, notiekošo zinām.

Ko darīt? Amerikas zinātnieki raksta, ka Amerikas sabiedrība ir visvairāk manipulētā sabiedrība pasaulē. Masu informācijas līdzekļi cilvēku apziņā rada, izveido un uztur iedomātas esības – Disnejlendas tēlu, kuru vairākums savā dzīvē arī lieto. Dramatiski palielinās plaisa starp bagātājiem un trūcīgajiem ne tikai Amerikā, bet visā pasaulē. Bet tas netraucē masu informācijas līdzekļus izplatīt mītu, ka kapitālistiskajā sabiedrībā jebkurš var kļūt par miljonāru. Piemēram, daudzi amerikāņi domā, ja daži miljonāri kādreiz mazgājuši traukus, tad tas nozīmē, ka jebkurš, kurš mazgā traukus, var kļūt par miljonāru.

Izskatās, ka Kalahana ieteiktās jaunās sociālās normas, vadošo darbinieku profesiju pārveidošana un jaunu izturēšanās kodu radīšana nestrādās. Nestrādās tāpēc, ka šīs darbības nevēršas pret pašu galveno – cilvēku ģenētiski mantoto instinktu rīcības ierobežošanu. Strādās tikai tie paņēmieni, kas ir jau strādājuši agrāk – tie ir pastāvošo spēles noteikumu jeb sabiedrībā lietoto likumu maiņa. Globāla problēma šajā virzienā ir tā, ka sabiedrības apziņu savā pārvaldījumā ne tikai ASV, bet pasaules valstu vairākumā tur masu informācijas līdzekļi, kas pieder un kalpo tiem, kuri saņem, lieto un tērē šajās sabiedrībās iegūto un sarāžoto produktu lielāko daļu.

Īsi sakot, tas liek domāt, ka nabadzīgākajam pasaules iedzīvotāju vairākumam vēl dažas paaudzes būs jāpiedalās pieticīgas un nereti traģiski trūcīgas dzīves piepildīšanā. Tik ilgi, kamēr viņu ciešanas un bojāeja nestimulēs viņus atteikties no bagātņiem piederošo masu informācijas līdzekļu radītās Disnejlendas un pašiem ķerties pie sabiedrībā valdošo spēles noteikumu pārveidošanas. Tas nav vienkārši. Lai to sāktu izpildīt, nepieciešama ne tikai izglītība, kas nabadzīgākajam vairākumam ir zemāka nekā augstāko sociālo slāņu pārstāvjiem. Vēl vairāk nepieciešama spēja atteikties no masu informācijas līdzekļu radītās Disnejlendas ilūzijas, tas ir, no sabiedrībā izplatītās domāšanas, vērtību un vajadzību stereotipiem un šabloniem.

Visbeidzot daži vārdi par pēdējo Deivida Kalahana ieteikumu, proti, stiprināt jaunās paaudzes ētiku. Nākotnes sabiedrībā jānomaina, jāpielāgo cilvēka reālajai dabai ne tikai cilvēku pamattiesības, bet arī esības pamatprincipi – ētika. Tas nozīmē, ka ne tikai sabiedrības likumiem jābalstās uz realitāti, uz tādu mūsu dabu un instinktiem, kādus mēs no savas attīstības esam saņēmuši, bet arī ētikai jābalstās uz īstenību: uz mūsu pieredzi, sāpēm un bojāeju, nevis uz transcendenci un atklāsmi, nevis uz jābūtību.

Amerikāņu biologs Edvards Vilsons grāmatā *Cilvēka daba* [3] raksta, ka pēdējo gadu pētījumi evolucionistus noveduši pie secinājuma, ka cilvēku sabiedrības attīstības pamatā nav kaut kādu sociālu mācību vai ekonomikas teoriju likumi, bet gan bioloģiskiem indivīdiem piemītošās īpašības, kas veidojušās iepriekšējās attīstības laikā, nomainoties tūkstošiem paaudžu. Ja kādas sabiedrības mēģināja stipri attālināties no šīm ģenētiski mantotajām īpašībām, pūloties izveidot kaut kādus izdomātus cilvēku dzīves modeļus, reālā cilvēka daba atņēma tiem savu atbalstu, un tie sabruka. Šādā skatījumā mūsdienu sabiedrību centieni izveidot Cilvēka tiesību deklarāciju un nodrošināt to īstenošanu ieraugāmi tikai kā *mēģinājumi pārspēt viltībā šo zīdītāju īpašību. Mūsu sabiedrība balstās uz šo zīdītāju īpašību: katrs indivīds visvairāk cenšas pēc, pirmkārt, personīgās reproducēšanās veiksmes un, otrkārt, savas ģimenes, tuvinieku veiksmes; tālākā indivīda kooperācija ir nelabprāta kompromiss, kas pieņemts, lai gūtu grupas locekļa priekšrocības* (199. lpp.). Šī atziņa liek ieraudzīt un saprast, ka vienlīdzības, taisnīguma un citu augstāko cilvēku sabiedrības vērtību īstenošana nav indivīdu bioloģiskajā dabā, bet tā jāpanāk, jānodrošina ar ārējas sistēmas darbību, kas veido indivīda apziņu.

Kamēr savās sabiedrībās lietotos likumus jeb spēles noteikumus balstīsim uz iepriekšējo gadsimtu izdomājumiem, tie nestrādās. Strādās tikai tie likumi, ko mēs iegūsim un noformulēsim, balstoties uz savu līdzšinējo pieredzi, kuras pētīšana ir zinātnes priekšmets.

Literatūra

1. David Kalahan. *The Cheating Culture*. Harcourt, 2004.
2. Richard Herrnstein, Charles Murray. *The Bell Curve*.
3. Edward O. Wilson. *On Human Nature*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.

Viens no sociālo teorētiķu – Viko, Marksa, Spensera, Tegarta, Toinbija – lielajiem sapņiem bija noformulēt vēstures likumus, kas var kaut ko pateikt par cilvēces nākotni. Viņu cerības nepiepildījās, jo viņu priekšstatiem par cilvēka dabu nebija zinātniska pamata. Tie bija par vairākām kārtām neprecīzi. Neredzamā roka palika neredzama; tūkstošiem un miljoniem nesaprastu cilvēcisko būtņu summārā darbība nebija paredzama [1].

25. Par mūsu likumdošanu

Pēdējos gados tehnoloģiski attīstītās valstīs novērojam dažādu likumpārkāpumu, avāriju un katastrofu skaita pieaugumu. Iespējams, ka tas skaidrojams ne tikai ar jauno procesu lietotāju nepietiekamu tehnoloģisko sagatavotību, bet arī ar vispārēju paviršību un nesakārtotību vidējā masu cilvēka apziņā, ko veido ētikas pamatvērtību un likumu nezināšana.

Cilvēku sabiedrībā indivīda *pārkāpums* parādās tad, kad indivīda rīcība ir kaitējusi cilvēces vai, šaurāk, populācijas progresam. Indivīda *vaina* parādās tikai tad, kad indivīds, *apzinoties* sabiedrības progresa veicināšanai izveidotus un sabiedrībā definētus spēles noteikumus – morāles, ētikas un juridiskos likumus – pārkāpj šajos likumos formulētos aizliegumus. Par pašsaprotamu tiek uzskatīts, ka sabiedrība izpildījusi savu pirmo pienākumu – nodrošinājusi katram indivīdam izglītību, kas ir nepieciešama un pietiekama sabiedrības progresam derīga vērtību sakārtojuma izveidošanai. Ja sabiedrība to nav paveikusi, tai jāuzņemas daļa atbildības par indivīda izdarīto pārkāpumu.

Sabiedrībā izdotie un lietojamie likumi pēc savas ieceres ir notiekošo procesu iestādītājs un regulators. Ja likumi šo lomu nespēj pildīt, tie vairāk vai mazāk tiek ignorēti, un sabiedrības attīstība notiek pēc nerakstītiem likumiem, kas patiesībā plašākā nozīmē ir Dabas likumi.

Cilvēku populāciju attīstību nenosaka, neveido kaut kādi ekonomiskās augšupejas vai providences caur atklāsmi atsūtīti sabiedrības attīstības likumi, bet gan indivīdu īpašības, tiem sadarbojoties. Lielu populāciju kultūras, cenšoties samazināt, izlīdzināt instinktu veidoto nevienlīdzību, izstrādājušas cilvēka tiesību deklarācijas un lokālos valstu likumus, kas patiesībā nav nekas cit, kā mēģinājums pārspēt viltībā indivīda ģenētiskās programmas izpildi⁸⁰.

⁸⁰ Šī amerikāņu biologa Edvarda Vilsona atziņa ļauj ieraudzīt un saprast ne tikai cilvēces iepriekšējo gadsimtu evolūciju, bet arī mūsdienu tehnoloģiskajās sabiedrībās notiekošo: katra indivīda pamatinstinkti mudina, pieprasa sagādāt, nodrošināt paša indivīda un viņa sociālās grupas labklājībai un izdzīvošanai nepieciešamos līdzekļus un apstākļus nevis tik lielā daudzumā, kāds nepieciešams izdzīvošanas nodrošināšanai, bet ar rezervi. Tās ir mūsu ģenētiskās programmas, kas mums liek rīkoties un sagādā gandarījumu par to prasību izpildi. Šā principa izpildīšanu senajās sabiedrībās novērojam kā vienkāršu sabiedrībā vai populācijā saražoto materiālo un garīgo labumu sadali par labu pie varas esošajiem sabiedrības vadītājiem: vergturu iekārtās, feodālismā, karaļvalstīs, kur šo materiālo labumu sadali nodrošināja paražas, tradīcijas, reliģiskie priekšstati un laicīgie likumi. Evolūcijai bija nepieciešams simtiem paaudžu, kamēr dabiskā izlase pamazām iznīcināja vienkāršākos šā principa

Krimināllikums. Vispārīgie principi. Attīstība sabiedrībai vienmēr piedāvās jaunus apstākļus, procesus un iespējas, tādēļ nav iespējams uzrakstīt visas iespējas apsteidzošus aizliegumus. Piemēram, dažādi krāpšanas veidi, izmantojot internetu. Nav iespējams likumā aprakstīt notikumus un procesus, kuri likuma rakstīšanas brīdī vēl nav zināmi. Lai likumdošana sistemātiski nepieļautu valsts materiālo un garīgo labumu pārdali atsevišķu indivīdu labā, likumos nepieciešami vispārīgi, principiālie noziedzīgas rīcības jeb pārkāpumu formulējumi. Tas nozīmē, ka noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija pēc pazīmēm (kontinentālā tiesību sistēma) jāpapildina ar to konstatāciju pēc definīcijas (anglosakšu sistēma).

Pašreizējā prakse Latvijā noziedzīgu nodarījumu kvalifikāciju *definē kā procesu, kura gaitā konkrētas situācijas pazīmes tiek salīdzinātas ar attiecīgas tiesiskās normas pazīmēm un kura rezultātā tiek izdarīts secinājums par to pilnīgu atbilstību un sakritību, fiksējot to attiecīgajā kriminālprocesuālajā dokumentā* [2].

Situācijas pazīmju salīdzināšana jāpapildina ar vispārīgiem principiem. Tas nozīmē, ka likumu tekstu sākumā jādod vispārīgie likuma darbības principi. Piemēram, Krimināllikuma sākumā jānorāda soda pamatuzdevumi.

Sods. Sods kā atribība par izdarītu pārkāpumu sabiedrībai nav vajadzīgs un ir pat kaitīgs. Dosim tam citu definīciju. Sods ir sabiedrībai nodarītā kaitējuma daļēja vai pilnīga atlīdzināšana⁸¹ un pārkāpēja vērtību sadalījuma mainīšana⁸². Soda galvenais uzdevums un mērķis ir mainīt vainīgā indivīda vērtību sakārtojumu un emociju atrektorus tā, lai viņš būtu piemērots dzīvei sabiedrībā⁸³.

piepildītājus un deva priekšroku indivīdiem un populācijām, kas izvirzīja jaunus, progresīvākus sabiedrības attīstības noteikumus: savstarpēju palīdzību, darba dalīšanu, kooperāciju jeb kopdarbību, tās regulēšanu un uzturēšanu ar likumdošanas palīdzību un indivīdu vienlīdzību jeb cilvēka tiesības. Mūsdienu tehnoloģiskajās sabiedrībās šo principu realizācija nereti ir sajaukta, pastāv kopā ar iepriekšējās sabiedrībās lietotajiem sadales paņēmieniem: pie varas nonāk tehnoloģiski izglītotu un kompetentu cilvēku grupas (atsevišķi indivīdi un viņu sociālās grupas, kas savā starpā konkurē), valdībās, izpildinstitūcijās, likumdošanas un to uzraudzības sistēmās izvirza nekompetentus, nereti fiziski un garīgi slimus cilvēkus, kurus minētās grupas izmanto kā marionetes un likumīguma izkārtnes savas slēptās darbības netraucētai izpildei. Krievija un tās iekarotās valstis pieredzējušas šādas valdības un to *vadītājus* daudzu desmitu gadu garumā. Viens šādas situācijas raksturlielums ir zemas vai nekādas prasības (atcerēsimies padomju revolucionāros *vadītājus*) vadītāju izglītībai un profesionalitātei: faktiskajiem vadītājiem ir izdevīgi, ja varas redzamajos posteņos likumdevēji- un uzraudzības iestādēs masu informācijas jomā darbojas neizglītoti (vismaz daļēji), nekompetenti, neprofesionāli, notiekošo nesaprotoši, nezinoši un manipulējami cilvēki (atcerēsimies slaucējas un traktoristus padomju valsts likumdevējiestādē – Augstākajā Padomē).

Mūsdienu tehnoloģiskajās sabiedrībās minētajai situācijai raksturīga masveida informācijas troksnis: sabiedrībā tiek izplatītas gandrīz jebkuras izpratnes, to sauc par domāšanas un uzskatu brīvību (tajā skaitā klajš, neslēpts šarlatānisms – lāsta noņemšana, kodēšana veiksmi utt.). Sabiedrībā netiek apzināti un izplatīti cilvēces evolūcijas pamatlikumi un izpratnes, uz zinātnes pieredzi bāzētas morāles un ētikas pamati, kas nepieciešami, lai katrs indivīds un sabiedrība kopumā varētu *izdarīt savam progresam un izdzīvošanai piemērotu izvēli*.

⁸¹ Šāds soda noteikšanas princips Latvijā pašlaik vispār netiek lietots.

⁸² Indivīda vērtību sadalījumu nosaka ar testu palīdzību.

⁸³ Dz. Melnbārža mācību grāmatā [3] rakstīts: *Kriminālsods ir... piespiedu līdzeklis, kuru valsts vārdā uzliek ciest personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu* (135. lpp.). Personas ciešanas nav un nevar būt sabiedrības mērķis. Ārsts neizdara ķirurģisku operāciju tādēļ, lai liktu personai ciest, bet gan tādēļ, lai to ārstētu, lai palīdzētu.

Soda izpilde balstās uz pieciem pamatprincipiem:

1. Atmaksa jeb retribūcija. Ja kāds ir nodarījis sabiedrībai kaitējumu, tad taisnīgums prasa sodu, atmaksu, atlīdzināšanu. Vienkāršākajā izpratnē retribūcija nozīmē situācijas balansa atjaunošanu, to izteic formula *aci pret aci, zobu pret zobu*.
2. Pārestības izlīdzināšana jeb izlabošana (*reparation*), ko sauc arī par taisnīguma atjaunošanu. Ja persona ir kādam nodarījusi kaitējumu, tad tās pienākums ir atlīdzināt cietušajam.
3. Pārkāpēja pārveidošana (*reformation*). Uzliktais sods māca pārkāpēju nākotnē labāk uzvesties.
4. Atbaidīšana (*deterrence*). Iespējamā soda apzināšanās atbaida potenciālus pārkāpējus.
5. Atturēšana (*prevention*). Pārkāpējs, kuram atņemta fiziska iespēja, piemēram, ieslodzīts cietumā, nevar pārkāpumu atkārtot.

Problēmas.

1. Atmaksa ir novecojusi procedūra, humānas sabiedrības progresam tā nav vajadzīga. Sabiedrībai nav vajadzības likt pārkāpējam ciest. Sāpes un ciešanas dažreiz ir neatņemams ārstēšanas pavadoņš, bet ne – mērķis.
2. Pašreizējais Latvijas Republikas Krimināllikums neizpilda otro principu, proti, pārestības izlīdzināšana jeb izlabošana. Kaut gan Dzintara Melbārža grāmatā [3] ir rakstīts, ka *taisnīgums ir viens no tiesību stūrakmeņiem* (17. lpp.), šis princips nav ietverts krimināllikumā, bet tikai civiltiesībās⁸⁴. Krimināllikums neparedz pārkāpuma dēļ cietušā zaudējumu kompensāciju.

Gadījumos, kad cietušajam nav līdzekļu vai civilprasības celšanai nepieciešamās kvalifikācijas (vai arī – cietušais ir gājis bojā), pārestības izlīdzināšana nenotiek⁸⁵.

Maija Kūle raksta: *Latvijā patlaban nekāda valsts atlīdzība tīšu uzbrukumumu upuriem nav paredzēta, un vienīgā iespēja cietušajam ir piedzīt kompensāciju no vainīgā, bet tas bieži vien nav reāli. Daudz lielāka uzmanība tiek veltīta apstākļiem cietumos, palīdzībai ieslodzītajiem, viņu ārstēšanai un izglītošanai. Upuri ir otršķirīgi, jo psiholoģiski viņi nonāk nožēlojamo lomā. Dzīves formā, kur aktivitāte tiek uzskatīta par noteicošo, cietušajam kā pretoties nespējīgajam, pasīvajam, cīņas zaudētājam nav augsts statuss. Kinofilmās bandīti parasti tiek attēloti varenāki nekā*

Citur līdzīgi novecojuši izteikumi: *sods nav domāts tikai un vienīgi vainīgo personu sodīšanai, bet tam (un kriminālatbildībai kopumā) ir vairāki mērķi (funkcijas): pārliecināt par to, ka atbildība par nodarījumu un sodu ir neizbēgama. Apgalvojums, ka atbildība par nodarījumu ir neizbēgama, rada pārkāpēja apziņā pamatotu pārliecību, ka viņa pāraudzinātāji ir muļķi vai liekuļi. Visos reālos gadījumos sods par pārkāpumu ir gadījuma notikums, kura varbūtības pietuvināšana ekonomiski saprātīgai un pamatotai vērtībai ir valsts uzdevums un pienākums.*

Līdzīga nostāja valsts likumos [5]: *Kriminālsodu izpildes uzdevums ir nodrošināt notiesātās personas sodīšanu. Notiesātie sodu izcieš saskaņā ar likumiem...* (3. lpp.). Ciešanu sagādāšana nav un nevar būt sabiedrības mērķis un progresā līdzeklis.

⁸⁴ Lai no likuma pārkāpēja saņemtu zaudējumu atlīdzību, cietušajam jāceļ civilprasība.

⁸⁵ T. s. probācijas dienests veic **izlīgumu ar starpnieka palīdzību**. Tas ir *pārrunu process, kurā piedalās cietušais un probācijas klients un kurā izmanto starpnieka palīdzību, lai novērstu noziedzīga nodarījuma sekas un panāktu cietušā un probācijas klienta izlīgumu* [6].

cietušie. Kuram gan būtu interesanti skatīties cīņu ar vāju bandītu? Izjūtas, kas tiek iegūtas, baudot mākslu, psiholoģiski ietekmē sabiedrību [4].

Līdz ar to Krimināllikums šo iespēju (pārestības izlīdzināšanu) neizmanto pārkāpēja pārveidošanai jeb labošanai un citu potenciālo pārkāpēju atbaidīšanai.

3. Ap 30% gadījumu mūsu pārkāpēja pārveidošana nestrādā.
4. Atbaidīšana nestrādā tajos gadījumos, kad likumu pārkāpt ir vidēji statistiski izdevīgi. Tādu likumu, kas par sabiedrības produkta piesavināšanos paredz nesamērīgi mazu sodu vai neparedz nemaz, ir daudz (patvaļīga algas vai prēmiju piešķiršana sev, naudas aizņemšanās un neatdošana).
5. Ieslodzījums jeb cietumsods nepieciešams tikai divos gadījumos:
 - a) kad vainīgais indivīds ir sabiedrībai bīstams;
 - b) kad vainīgais indivīds pilnīgi vai daļēji nekompensē sabiedrībai nodarīto kaitējumu⁸⁶.

Šis ir ļoti svarīgs soda uzdevums. Galvenais cietumsoda uzdevums ir sabiedrības pasargāšana no atkārtotas pārkāpēja iedarbes. To panāk, nosakot pārkāpēja piespiedu pāraudzināšanas laiku atkarībā no viņa vērtību sakārtojuma maiņas. Bet to savukārt nosaka ar testu palīdzību. Par to mūsu likumdošana nerunā.

Kaitējums sabiedrībai.

Lai pārkāpēju sodītu, esošais Krimināllikums (36. pants) paredz:

- 1) nāves sodu⁸⁷;
- 2) brīvības atņemšanu;
- 3) arestu;
- 4) piespiedu darbu;
- 5) naudas sodu.

Gadījumos, kad likums ir pārkāpts aiz neuzmanības (piemēram, sabraukts gājējs, avārijas dēļ nodarīti zaudējumi sabiedrībai), Krimināllikuma 36. panta pirmo četru punktu izpilde nedz sabiedrībai, nedz pārkāpējam nav vajadzīga. Gadījumos, kad pārkāpēja izolēšana no sabiedrības nav nepieciešama, cietumsods nodara kaitējumu pārkāpējam un sabiedrībai. To apzinoties, nereti pārkāpējiem piespriež nosacītu sodu. Bet tas neatrisina vai neoptimāli risina trīs minētās problēmas: netiek panākta izlīdzināšana (netiek atjaunots taisnīgums), nenotiek pārkāpēja labošana un potenciālo pārkāpēju atbaidīšana.

Loģikas kļūdas.

Likumu teksti nereti satur loģikas kļūdas, piem., **Krimināllikuma 178. pants:** *Par savas mantas tīšu iznīcināšanu, bojāšanu vai slēpšanu nolūkā saņemt apdrošinājuma summu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz četrdesmit minimālajām mēnešalgām.*

Tas nozīmē, ka likums aizliedz mantas bojāšanu vai slēpšanu un nevis – **apdrošināšanas naudas pieprasīšanu**, ja manta nav gājusi bojā, bet ir noslēpta, iznīcināta vai tīši bojāta. Likuma autors ir uzrakstījis, ka sods draud par **slēpšanu**

⁸⁶ Tiesa piesprieda Laventam deviņu gadu ieslodzījumu un mantas konfiskāciju. Tā kā sistēma ļāva Laventam iegūtus miljonus izdalīt savas sociālās grupas locekļiem, lēmums par mantas konfiskāciju ir tukšvārdība. Ir zināms, ka viņš ir augsti kvalificēts cilvēks, kurš neciena valsti, kurā viņš dzīvo, un daļēji pamatoti neciena tās likumus un aizliegumus.

⁸⁷ 18.05.2000. grozījumi paredz nāves sodu tikai par kara laikā izdarītiem noziegumiem.

nolūkā saņemt naudu. Šādi diletantiski formulējumi padara likumu neskaidru un kvalificētam juristam ļauj tiesā panākt gandrīz jebkuru vajadzīgo rezultātu.

Satversmes pārkāpumi.

Civildienesta likums, 7. pants. Pretendentam izvirzāmās obligātās prasības.

Uz ierēdņa amatu var pretendēt persona:

- 1) kura ir Latvijas Republikas pilsonis;
- 2) kura pārvalda latviešu valodu;
- 3) kurai ir augstākā izglītība;
- 4) kura nav sasniegusi likumā noteikto pensijas vecumu.

7. panta 4. punkts ir pretrunā ar Satversmes 91. pantu. Ar šīs prasības ieviešanu dzīvē sabiedrībai nodarīts kaitējums: no darba dzīves nereti ir atstumi kvalificēti speciālisti, kuru dzīves pieredzes trūkst valsts iestāžu darbā. Civildienesta likuma 7. panta 4. punkts liecina, ka nereti darba devējs pamatoti vēlas atbrīvoties no veca un mazspējīga darbinieka, bet darba devējam pietrūkst kvalifikācijas, lai noformētu prasības darba izpildītājam un ierakstītu tās darba līgumā, tādēļ vieglāk sagatavot likumu, kas vecākiem cilvēkiem liedz iespēju strādāt.

Diletantiski teksti likumos.

Likumā par valsts pensijām pārkāpts zinātnisko un juridisko dokumentu sastādīšanas pamatprincips: viena jēdziena apzīmēšanai jālieto vieni un tie paši vārdi. Likumā lasām: *valsts pensiju apdrošināšana, pensiju apdrošināšana, valsts obligātā pensiju apdrošināšanas sistēma, valsts sociālās apdrošināšanas pensija, apdrošināšanas periods, apdrošināšanas stāžs*

Aiz šāda neprecīza teksta slēpjas smalks uzrakstītā likuma izmantošanas meistardarbs. Vecuma pensijas tiek aprēķinātas, 1996. līdz 1999. gada iemaksas V_i pareizinot ar **kopējo stāžu līdz 1995. gadam A_s** . Tas nozīmē, ka tiem, kuri strādājuši laikā no 1996. līdz 1999. gadam par kopējo stāžu līdz 1995. gadam maksā atšķirīgi no tiem, kas **nav** strādājuši laikā no 1996. līdz 1999. gadam. Šis likums ir ļāvis dažiem informētiem pilsoņiem izmantot to sev nepelnīti lielas pensijas iegūšanai.

Šeit ir pārkāpts Satversmes 91. pants, kurš saka: *Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā*. Neskatoties uz ārēji diletantisko likuma tekstu⁸⁸, tas patiesībā ir smalks meistardarbs, kas tā sastādītājiem, kuri strādāja likuma izveidošanas laikā, deva iespēju par kopējo darba stāžu līdz 1995. gadam A_s saņemt lēcienuveida pensijas palielinājumu, jo **visi** stāža gadi tiek pareizināti ar 1996.-1999. gada iemaksām.

Diletantiski teksti valsts iestāžu dokumentos. Kādā Rīgas pils. Būvvaldes 13.11.04. vēstulē lasām, ka nepieciešami: esošās situācijas zemes gabala plāns, topogrāfiskā uzmērījuma plāns, zemes ierīcības projekts, zemes gabala sadales projekts, inženiertopogrāfiskais plāns, zemes gabala regulēšanas plāns, arhīvā esošā topogrāfija un vienkārši – plāns.

Ir pamats domāt, ka viena dokumenta apzīmēšanai lietoti atšķirīgi vārdi.

⁸⁸ Piemēram, jēdziena definīcija: K – apdrošināšanas pensijas kapitāls, ko veido šīs personas personīgajā kontā reģistrētā apdrošināšanas iemaksu summa un ikgadējais kapitāla pieaugums, piemērojot katram gadam Labklājības ministrijas noteiktos apdrošināšanas iemaksu algu indeksus.

Nepieciešamās izmaiņas.

Likums par valsts pensijām jāpārveido tā, lai tas nebūtu pretrunā ar Satversmes 91. pantu: tiem, kuri strādājuši laikā no 1996. līdz 1999. gadam, par kopējo stāžu līdz 1995. gadu jāmaksā **tāpat** kā tiem, kas **nav** strādājuši laikā no 1996. līdz 1999. gadam.

Krimināllikums.

1. **Sodam jābūt tādām, lai pārkāpumu izdarīt būtu vidēji statistiski neizdevīgi.** Skaitļu valodā tas nozīmē, ka soda lielumam naudas izteiksmē, reizinātam ar soda saņemšanas varbūtību, jābūt lielākam par ieguvumu, kuru pārkāpējs gūst no pārkāpuma izdarīšanas. Piemēram, ja soda saņemšanas varbūtība par braukšanu bez biļetes sabiedriskajā transportā ir 0,1, tad soda lielumam, reizinātam ar 0,1, jābūt lielākam par biļetes cenu. Ja biļetes cena ir 40 santīmu un pārkāpējs tiek *noķerts* katru desmito reizi, tad sodam par izvairīšanos no maksāšanas jābūt ne mazākam par četriem latiem.

Tas pats sakāms par citiem sodiem, piemēram, par kukuļdošanu vai naudas neatdošanu. Piemēram, ja pārkāpēja ieguvums ir 100000 latu, tad sods par to nedrīkst būt 10 vai 20 minimālo mēnešalgu apmērā – tas **provocē** cilvēkus pārkāpt likumu.

Secinājumi

1. Mūsu sabiedrība atrodas šķietami apburtā lokā: lai ieinteresētu, pārliecinātu valsts iedzīvotājus nepārkāpt likumus, piemēram, maksāt nodokļus un nezagt, vajadzīga tāda valsts un tiesu sistēma, ko iedzīvotāji uzskata par godīgu un taisnīgu. Ja tas tā nav, iedzīvotāji turpina zagt un krāpt un tādā veidā apstiprina vispārējo izjūtu, ka valsts nav taisnīga, vai, citiem vārdiem, paši rada netaisnīgu valsti.
2. Izeja no šā apburtā loka jāveido zinātniekiem un speciālistiem, pārveidojot valdošos spēles noteikumus tā, lai mainītos indivīdu rīcība. Ja valstī negribam izveidot koncentrācijas nometni, tad to pārveidot var tikai tā, ka izmaiņas nāk no apakšas.
3. Vecie, pagājušā gadsimta lozungi jābūtības izteiksmē jānomaina pret mūsdienu bioloģu atziņām par to, kas ir cilvēku rīcības pamatā. Tie, kā to raksta viens no mūsdienu dižākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Osborns Vilsons, ir zīdītāju instinkti, nedaudz izskaistināti ar cilvēka tiesību deklarāciju laku. Mums nav jānoliecinā vai jāaizliedz līdzšinējās kultūras ieguldījums, bet tikai jāierauga, ka Dabas likumi ir vieni un tie paši, tie nav atkarīgi no tā, kādu izcelsmi mēs tiem piedēvējam. Likumi jāveido tā, lai tie, pirmkārt, būtu taisnīgi un, otrkārt, neprovocētu pilsoņus tos pārkāpt.
4. Par pārkāpumu paredzētie sodi jānosaka tā, lai tie nodarītu minimālu kaitējumu pārkāpējam un sabiedrībai. Jāizveido tādi likumi, kas *strādā*. Likumu uzraudzības sistēma jāveido tā, lai tā sabiedrībai nenestu *kaitējumu*, bet pildītu savu pamatuzdevumu – palīdzētu risināt sabiedrības problēmas⁸⁹.

⁸⁹Saeima neprofesionāli un juridiski nepamatoti mēnešiem ilgi nodarbojās ar *pedofīlijas lietu*, *Latvenego lietu*, turpretī Valsts policijai un izmeklēšanas iestādēm nav līdzekļu, lai ātri un profesionāli

5. Lai nodrošinātu to, ka likumu pārkāpt ir vidēji statistiski neizdevīgi, soda bardzībai jābūt atkarīgai no pārkāpēja aizturēšanas varbūtības: jo tehnoloģiski un finansiāli nabadzīgāka valsts (kas nedod iespēju sarežģītākus noziegumus pietiekami profesionāli izmeklēt un atklāt), jo bargākam jābūt sodam (piemēram, Indijā sodi ir daudz bargāki nekā pie mums). No otras puses, ir pilnīgi saprotams, ka pēkšņi ieviesti pārāk bargi sodi *nestrādā*, jo sabiedrība nav spējīga, piemēram, 10% savu iedzīvotāju ievietot cietumos. Tāpēc praksē šā principa izpildi ierobežo sabiedrības reālās iespējas un reālo vērtību sakārtojums tās indivīdu apziņā. Tieši šā pēdējā faktora veidošanai jāpievērš liela uzmanība. Mūsu sabiedrībā šīs valstiskās vajadzības šādā skatījumā nav pat formulētas. Likumos paredzētais sods netiek noteikts, izmantojot pārkāpēja aizturēšanas varbūtību, likuma pārkāpšanas izdevīgumu un sabiedrībai nodarīto kaitējumu.
6. Soda bardzībai jābūt atkarīgai no tā, vai pārkāpējs savu vainu atzīst jau aizturēšanas brīdī, vai arī to noliedz līdz procesa beigām. Atzīšanās gadījumā pārkāpēja vērtību sadalījuma maiņa sākas jau izmeklēšanas gaitā, tādējādi viņš tiek sagatavots dzīvei brīvā sabiedrībā, un ieslodzījums pamatoti drīkst būt mazāks.
7. Likumus drīkst veidot tikai tāds, kas *strādā*, t. i., tos labprātīgi ievēro iedzīvotāju vairākums. To nodrošina divi faktori: likuma saturs jeb pamatotība, kas sakrīt ar vērtību sakārtojumu cilvēku apziņā, un sods. Sodam jābūt tādā, lai likumu nepildīt nebūtu izdevīgi: sods par likuma pārkāpšanu, reizināts ar soda saņemšanas varbūtību, ir daudz lielāks par labumu, kuru gūst indivīds, pārkāpjot likumu.
8. Sakarība starp likumu pārkāpšanu un tās radītajiem zaudējumiem ir izteikti nelineāra: ja likumus pārkāpj daži procenti iedzīvotāju, to radītais nacionālās bagātības un cilvēku dzīves kvalitātes zaudējums kļūst masveidīgs. Ja likumus pārkāpj daži desmiti procenti iedzīvotāju, sabiedrība iet bojā.

Literatūra

1. Edward O. Wilson. *On Human Nature*. Harvard University Press, 2000, p. 207.
2. V. Liholaja. *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas teorētiskie pamati un prakse*. Rīga: AFS, 2001, 4. lpp.
3. Dzintars Melnbārdis. *Tiesību pamati*. Rasa ABC, 2000.
4. Maija Kūle. *Eirodzīve*. LU FSI, 2006, 403. lpp.
5. Latvijas sodu izpildes kodekss. Rīga: AFS, 2001.
6. Valsts Probācijas dienesta likums. 1. nod., 1. p.

izmeklētu kriminālnoziegumus un aizturētu vainīgos. Vai arī, piemēram, Pensiju likums uzrakstīts neprofesionāli un diletantiski (vai arī vēl sliktāk – izdevīgi rakstītājiem) un tas iedzīvotāju apziņā rada pamatotu priekšstatu, ka daudzi likumi (un līdz ar to – visa valsts sistēma) ir netaisnīga un negodīga un tās pārveidošanas mēģinājumi ir bezcerīgi.

26. Par masu informācijas līdzekļiem (MIL)

Valsts MIL. Par masu informācijas līdzekļu darbinieku pienākumiem un uzdevumiem Latvijas Likumā par presi rakstīts: *Žurnālista pienākumi ir: 1) sniegt patiesu informāciju;(..) 5) Ievērot valsts, sabiedrisko organizāciju, uzņēmēj sabiedrību un pilsoņu tiesības un likumīgās intereses.*

Latvijas Radio un televīzijas likumā rakstīts: *1) Latvijas radio programmas uzdevums ir veicināt brīvu un informētu sabiedrības viedokļa veidošanos... 2) Latvijas radio programma pēc iespējas plašāk atspoguļo sabiedrības uzskatu dažādību, kā arī tajā pastāvošos politiskos, filozofiskos, reliģiskos, zinātnes, ekonomikas un mākslas virzienus.*

Pavisam īsi varam sacīt, ka MIL uzdevums ir: pēc iespējas plašāk atspoguļot sabiedrības uzskatu dažādību, ievērojot pilsoņu tiesības un likumīgās intereses. Tātad, radio ir spogulis, kas rāda iespējami plaši, bet – ievērojot pilsoņu tiesības. Bet vai ar sabiedrības uzskatu un notikumu atspoguļošanu pietiek?

Likuma pirmais punkts saka, ka radio uzdevums ir ne tikai atspoguļot, bet arī – **veidot:** *Radio programmas uzdevums ir veicināt brīva un informēta sabiedrības viedokļa veidošanos.* Kas ir *informēts sabiedrības viedoklis?*

Pēdējos gadu desmitos esam ļoti strauju maiņu liecinieki un dalībnieki. Var sacīt, ka mēs dzīvojam ārkārtas situācijā. Jauno tehnoloģiju produkti – mobilie tālruni, internets, satelīttelevīzija, grāmatas, filmas, videoieraksti – mūs konfrontē ar milzumu daudz nezināmā, kam bez paredzētā lietojuma līdzī nāk vēl vairāk tādu lietojumu, kas nodara kaitējumu un nereti arī – mūs iznīcina. Varam pieminēt pornogrāfiju, vardarbību un krāpšanas rādīšanu interneta lapās, masveida apziņas maldināšanu un mūsu rīcības veidošanu ar reklāmas palīdzību, un, protams, vēl masveidīgāku jēgas un emocionāla piepildījuma aizvietošanu ar tenkām par dažu cilvēku privāto, *laimīgo, atdarināšanas vērtu* dzīvi vai puspatiesībām par reliģiju un to, kas ir cilvēka domāšanas un rīcības pamatā.

Pirmo reizi cilvēces vēsturē pār mums gāžas tāda jaunu notikumu un iespēju gūzma un vienlaikus arī izpratnes un orientēšanās nepieciešamība. Tieši šī unikālā stāvokļa dēļ mums jāredz, ka MIL ir vienīgais mehānisms, kas var mūs visam tam sagatavot. Tādēļ varam sacīt, ka MIL parādījies jauns uzdevums: palīdzēt mums pielāgoties, palīdzēt mazāk kļūdīties un mazāk sāpēt, palīdzēt izdzīvot. Šādā skatījumā ziņas par to, kas pasaulē notiek, ir tikai fons, uz kura pamata MIL palīdz ieraudzīt un saprast, kā jārikojas. Jo to, kā rīkojas un iet bojā citi, jau zinām. Tātad informēts sabiedrības viedoklis satur vēl vienu ļoti svarīgu daļu, proti, **izpratni par to, kā mums jārikojas.**

Jā, es jau sadzirdēju iebildumus un protestus: viss ir relatīvs, nav tādas vienas patiesības, izpratnes vai pozīcijas, no kuras varam nolūkoties uz visā pasaulē notiekošo un izteikt vienīgo pareizo secinājumu un izpratni.

Atbilde uz šiem iebildumiem ir vienkārša. MIL uzdevums nekad nav bijis tikai informēt. Tad, kad mēs saņemam ziņas par kādu notikumu, lai saprastu, ko tas nozīmē, mums ir jāzina **norma**. Piemēram, kad mērām cilvēka ķermeņa temperatūru, mēs zinām normu – 36,6 grādi pēc Celsija skalas, un saņemtais ziņas domās

salīdzinām ar normu. Līdzīgi jābūt ar visām ziņām: ja norma ir vispārzināma, tad to var atkārtoti necitēt. Bet dzīves sarežģītajos gadījumos, un sabiedrībā notiekošais nereti tāds arī ir, kopā ar ziņām jānorāda arī norma. Piemēram, ziņas par homoseksuāļu gājieni sabiedrībā radīja ne tikai lielu troksni, bet arī atklāja, ka valdības vadītāji nezina vai negrib ievērot Satversmē ierakstītās normas:

- 1) katra cilvēka tiesības brīvi paust savus uzskatus (atļauja nav jāprasa);
- 2) bērnu (un visas sabiedrības) tiesības tikt nesabojātiem, tikt pasargātiem no viņiem kaitīgā (Satversmes 116. pants: *Personas tiesības ... var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību*);
- 3) valsts iestāžu pienākumu šīs tiesības nodrošināt.

Pagājušos gadsimtos drukātais un sacītais vārds, visa cilvēces kultūra mūs ne tikai informējusi par to, kas un kur noticis, bet devusi daudz vairāk: ne vien dziļu emocionālu piepildījumu, bet arī pamatpriekšstatus par to, kā jābūt, kāda cilvēku rīcība ir pareiza. Pamatpriekšstatus – saskaņā ar vietējās vai visas cilvēces kultūras pamatiem. Tie var būt alu cilvēku tradīcijas vai pirmatnējo cilšu likumi, tās var būt mūsdienu sabiedrību dažādas mācības un reliģijas, visbeidzot tā var būt mūsdienu zinātne. Visam ir viens pamats, viens avots – dotā laikmeta cilvēku priekšstati par realitāti un to, kas mēs esam, kāda ir mūsu vieta un esības jēga un kā saskaņā ar to jāīstojas. Pie vēstures un pagājušā nekavēsimies. Mūsu laikmeta priekšstati par dzīvi, realitāti balstās uz to pašu mūsdienu zinātņi, kas mums devusi visu jauno, ar ko tagad jāmeģina tikt galā.

Īsi sakot, MIL sniegto ziņu pamatpozīcija, atskaites punkts ir mūsu esība, mūsu sāpes, mūsu ciešanas, mūsu bojāeja, no vienas puses, un mūsu izdzīvošana, mūsu attīstība, mūsu laime, no otras puses.

Mūsu kā bijušās padomju sistēmas sastāvdaļas stāvoklis ir atšķirīgs no citu Eiropas valstu stāvokļa ne tikai ekonomikas jomā. Pēc tā jaunā, ko saņemam no Eiropas, mēs varam redzēt savu atpalcību ne tikai ekonomikā. Tāda pati atpalcība ir cilvēku apziņā, vērtībās un rīcībā. Tādēļ savā valstī piedzīvojam daudzus notikumus, par kuriem Eiropas cilvēki nerunā, jo tur to visi uzskata par pašsaprotamu, bet pie mums nerunā tādēļ, ka vairākums nezina. Piemēram, Eiropā valsts likumu neatbilstība cilvēktiesību normām vai valsts konstitūcijai ir reti sastopama parādība, bet pie mums (Civildienesta likums, Pensiju likums, reliģiskās ētikas mācīšana valsts skolās) – klusuciešot pieņemta kā pašsaprotama. Šo pārdomu rezultāts ir īss: mums ne tikai ekonomikā, bet arī cilvēku apziņas laukā jāpanāk tas, kas vairāk nekā 50 gadus aizkavēts. Tāpēc mūsu valsts MIL uzdevums ir ne tikai ziņot, kas notiek vai ir noticis, bet arī – kā jābūt, kā ir pareizi. Dot zinātniski pamatotu normu. Formulējot tikai vispāratzītus pamatprincipus, vispārcilvēciskas patiesības, atstājot cilvēkiem tiesības un iespēju izvēlēties savu ceļu. Bet – nepārkāpjot cilvēku izdzīvošanas pamatus. Tie šobrīd ir pasaulē zināmi un pieejami, tie tikpat zināmi un pieejami jāpadara katram cilvēkam arī mūsu valstī.

Tas, protams, nebūs viegli, jo pašlaik valstī cilvēku vairākums šos pamatprincipus nezina vai arī neprot lietot. Piemēram, politisko zinātņu doktore Vita Matīsa jautājumā par iecietību pret citu cilvēku izturēšanos izsaka viedokli, ka: *liberāli demokrātiskā konsensa politikas tradīcijas pamatnostādne ir, ka nav viena*

absolūta patiesība, bet (ir) daudzas konkurējošas, kam miermīlīgi jāsadzīvo (Diena, 2.09.06.). Vai arī, piemēram, filozofijas doktors Vilnis Zariņš uz radio Nord klausītāja jautājumu (2006. g. 7. sept.) par to, vai mūsu valstī ir noteikta valsts pozīcija filozofijas pamatjautājumos, sacīja, ka šodien tādas vispār nav.

Tieši tā: mūsu valstī – nav, bet pasaules zinātniekiem – ir. Piemēram, jautājumā par Tuvo Austrumu valstu reliģiozo fanātiķu sadursmi ar Rietumu sabiedrībām zinātnei ir viens viedoklis, viena izpratne, kas stāv pāri atsevišķu karojošo pušu *konkurējošām patiesībām*. Šīs izpratnes pamatā ir informācijas teorijas priekšstats par cilvēku kā programmējamu automātu, kura rīcība atbilst tajā ieliktajai programmai. Un vēl šīs izpratnes pamatā ir zinātniskā humānisma doma, ka mūsu, cilvēku, izdzīvošana, attīstība un progress ir pārāks par atsevišķu reliģiju un kultūru *konkurējošām patiesībām*. Citiem vārdiem, evolūcijas galvenais darbarīks ir *nāve*, un tos, kuri negribēs vai nespēs atzīt tās likumus, tā *novāks* pirmos. Tos, kuri spēs šos likumus ieraudzīt un ievērot, tā tuvāko gadsimtu laikā apbalvos ar mūžīgu dzīvību (ja nepiedzīvosim globālu katastrofu, tai pietuvosimies šajā gadsimtā). Informācijas teorijas speciālisti pirmos sauc par izdzīvošanai kaitīgas informācijas ģenerētājiem un nesējiem, bet otros – par izdzīvošanai derīgas informācijas nesējiem.

Vēl viens piemērs. Eiropas Kopienas tiesas tiesnesis Egils Levits jautājumā par homoseksuāļu gājienu ierobežošanu raksta: *Tikumības pamatā ir sabiedrības vairākuma priekšstati par to, kas ir labs (tikumīgs) un slikts (netikumīgs), turklāt tikumības saturam parasti ir metafizisks vai reliģisks pamatojums. Demokrātiskā iekārtā valsts tikai ekstrēmos gadījumos iejaucas sabiedrības brīvībā ar nolūku aizsargāt tikumību. Piemēram, lai aizsargātu jaunatni no netikumīgiem piemēriem. (Republika, 2006. g., Nr. 30, 5. lpp.).* Tie ir grūti aizstāvami priekšstati: tikumības pamatā jāliek nevis vairākuma priekšstati, bet visu iedzīvotāju sāpes, ciešanas un bojāeja. Tas ir, morāle un ētika, kas samazina, ierobežo mūsu sāpes, ciešanas un bojāeju. Citiem vārdiem, izdzīvošanas pamatā jāliek nevis metafizika vai reliģija, bet realitāte. Un realitāte ir zinātnes priekšmets.

Autors turpina: *Citādi tas ir autoritārā vai teokrātiskā iekārtā (piemēram, Irānā), kur valsts rūpējas par savu pilsoņu tikumību daudz lielākā mērā.* Tieši to varam no viņiem mācīties, protams, bez teokrātijas un autoritārisma.

Tālāk autors raksta: *Tikai tad, ja gājiens atbalsta tādus(..) viedokļus, kas (..) ekstrēmi traucē sabiedrības vairākumu, tad, pamatojoties uz Satversmes 116. pantu, būtu pieļaujama demonstrāciju brīvību ierobežošana.* Tiešām, šajā jautājumā vajadzīgs smalks balanss starp viedokļa paušanas ierobežojumu un sabiedrībai nodarīto kaitējumu. Sabiedrības tiesības uz attīstību un progresu gan neprasa gaidīt, kamēr šis kaitējums sāk *ekstrēmi traucēt*. Ierobežošanas pamatā jāliek sabiedrībai nodarītā kaitējuma minimizācija. Sociālo zinātņu pārstāvji labi zina, kā šo kaitējumu mērīt: to mēra ar sakropļoto cilvēku un viņu izdarīto pārkāpumu skaitu.

Pašreizējais stāvoklis, salīdzinot ar to, kas nepieciešams sabiedrības attīstībai, ir pārsteidzošs. MIL darbinieku izpratne un rīcība nereti izsakāma vienkārši – atspoguļot dažādus viedokļus. Jaunievēlētais prezidents Valda Zatlera pirmajā intervijā žurnālisti viņam uzdeva skarbus jautājumus saistībā ar saņemtiem neoficiāliem maksājumiem. 2007. g. 5. jūnija *Dienā* Laura Dzērve raksta: *Šo un arī vēlāko*

jautājumu nebijušais asums sabiedrībā raisījis diskusiju, vai žurnālisti maz tā drīkst rīkoties.

Minētajā intervijā kāda korespondente jautā: *Jūs uzskatāt, ka jūs, pieņemot šos maksājumus un pasakot, ka esat pieņēmis, ka jūs par tiem neesat maksājis nodokļus, jūs esat ar pietiekami augstu morāles sliekšni, lai ieņemtu Valsts prezidenta amatu?*

Pēc intervijas sekoja diskusija avīzēs (*Diena*, 5.06.07.) un valsts televīzijā (Kas notiek Latvijā, 6.06.07.). Diskusijas būtību ilustrē pašu žurnālistu izteikumi. Žurnālisti redz notikušo šaurā savas profesijas skatījumā: Baiba Strautmane: *Šajā preses konferencē nebija nekādu pazīmju, ka kāds no faktiem, ko minēja žurnālistes, būtu nepatiess. Redzams, ka Zatlera kungs nevēlējās atbildēt uz svarīgiem jautājumiem.* Laikraksta *Diena* galvenā redaktore Sarmīte Ēlerte: *Žurnālista galvenais uzdevums ir uzdot būtiskus jautājumus un, ja amatpersona uz jautājumiem neatbild, pienākums ir jautāt atkārtoti...*

Redzam, ka šie žurnālisti nespēj noformulēt savu uzdevumu plašākā skatījumā – noskaidrot patiesību un veidot uz to balstītu sabiedrības viedokli. Pie informēta sabiedrības viedokļa veidošanas pieder pamatlikumu citēšana, šajā gadījumā tie ir:

1. Likums par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 9. pants: *Gada apliekamajā ienākumā netiek ietverti un ar nodokli netiek aplikti (...) no fiziskām personām saņemtais dāvinājums* (šo likumu citēja Juris Paiders *NRA* 5.06.07., bet turpmāko diskusiju dalībnieki to ignorēja).
2. *Dāvana ir kādas lietas vai īpašuma nodošana citas personas pārvaldījumā, neprasot par to nekādu atlīdzību (Wikipedia).*

Diskusiju sabiedrībā sākt un jautājumus žurnālisti drīkst uzdot tikai tad, kad viņi ir formulējuši pamatjēdzienus. Ja šos pamatlikumus nelieto, tad diskusija ir bezsaturīga. Toties iegūst *viedokļu dažādību*, par ko daudzi žurnālisti teic, ka tas ir viņu galvenais uzdevums(!).

Kopsavilkumā varam sacīt, ka MIL galvenais pienākums ir dot ziņas un normu. Valsts MIL galvenā iespēja ir palīdzēt saviem pilsoņiem un veidot viņu apziņu – līdzšinējās nezināšanas un jucekļa vietā dodot attīstībai, progresam un izdzīvošanai derīgu normu. Valsts MIL jāparedz sava atbildība par to, kas valstī notiek, apzinoties, ka nekā nedarīšana (vai, kas vēl sliktāk, naudas pelnīšana, izplatot reklāmas), cilvēku apziņas un rīcības neveidošana ir atteikšanās no valsts attīstības. Tas nozīmē – atstāt, pamest to mazvērtīgam un nereti kaitīgajam tirgus piedāvājumam.

Brīvā tirgus, tirdzniecības kompāniju un privātie MIL vadās pēc cita principa – maksimālas peļņas. Cenšanos pēc peļņas šīm organizācijām nevar liegt, jo konkurences apstākļos ir nepieciešams neveiksmīgākā, mazāk spējīgā izdzīvošanas apdraudējums. Būtiskā atšķirība starp valsts un brīvā tirgus MIL ir tā, ka rūpēšanās par valsts iedzīvotāju progresu un attīstību (palīdzēšana, brīdināšana par to, kas tirgus piedāvājumā ir saņēmējam kaitīgs, rūpes par saņēmēja emocionālo, garīgo, ētisko attīstību) ir pirmo galvenais pienākums, bet otrie to ievēro vienīgi tik, cik tas der reklāmai, vai neievēro nemaz. Piemēram, pornogrāfijas piedāvātāji savus upurus nebrīdina nemaz.

Uzskatāmi atšķirība redzama mākslas jomā. Labu, augstvērtīgu mākslas darbu galvenais uzdevums ir sagādāt saņēmējam dziļu emocionālu baudījumu, ētisko vērtību

izkopšanu, personības progresu un dvēseles svētkus un attīrīšanu, taču komercijas mākslas galvenais uzdevums tomēr ir un paliek peļņas gūšana.

Ko var darīt valsts iedzīvotāji, kad viņi sāk saprast, ka valsts MIL *taisa biznesu*, taču nepilda savu galveno uzdevumu – nesniedz iedzīvotājiem izglītību pamatjautājumos, nerūpējas par viņu aizsargāšanu no kaitīgā un nerūpējas par viņu attīstību un progresu?

1. Viņi var sākt veidot savas intereses aizstāvošus MIL. Taču ir problēmas: nepietiekama *pašdarbnieku* izglītība, informētība, profesionalitāte un finansēšana.
2. Viņi var ierakstīt politisko partiju programmās valsts MIL kursa maiņu. Šī risinājuma problēmas: šaurškatījums, nevis visas nācijas attīstība, bet viena virziena aizstāvju rupors.
3. Viņi var pieprasīt radikālu izglītības uzlabošanu, jo tā risina ne tikai MIL, bet visas valsts attīstības problēmas. Šā risinājuma problēmas: izglītības uzlabošanā elite ir ieinteresēta tikai deklarāciju līmenī, bet faktiski ir ieinteresēta esošās neizglītības saglabāšanā: neizglītotus cilvēkus vieglāk pārvaldīt. Bez tam vēl valstī, kur kvalitatīva izglītība daudzu paaudžu laikā ir bijusi tikai nelielas iedzīvotāju daļas priekšrocība, nav izveidota vispārēja izglītības kultūra – vispāratzīta un pašsaprotama vajadzība pēc izglītības. Iedzīvotājs neapzinās, ka izglītība būtiski uzlabo katra cilvēka dzīves kvalitāti.
4. Šaurākā, egoistiskā, bet arī realitātei tuvākā skatījumā katrs rūpējas tikai par sevi. Pēc principa – *glābjas kas var!* Tas nozīmē izvairīties no reklāmu trokšņa un iemācīties novērtēt reklāmas devēja produktu pēc viņa izglītības.

Kā katrs indivīds savas dzīves laikā, tā visa sabiedrība daudzējādā ziņā ir nolemta rīkoties saskaņā ar saņemto programmu. Bībelē rakstīts, ka par vecāku grēkiem bērni tiks piemeklēti līdz trešajam, ceturtajam augumam. Tas nav nepatiesi: bērniem nav iespējams uzaugt ģimenē un nesaņemt, nepiesavināties vecāku mentalitāti, vērtības, dzīvesstilu, emociju atmosfēru, vajadzību sevi izteikt un nodot tālāk. Vai no tā var izvairīties? Nevar un nevajag. Pat tad, kad bērni, skatoties uz savu vecāku dažreiz kļūdaino rīcību, piemēram, alkoholismu, domā – es nu gan savā dzīvē tā nedarīšu – pat tad viņi ir nolemti vecāku dzīvesstilu un rīcību kaut kādā citā jomā atkārtot. Galvenais, svarīgākais šajā procesā ir bērna-saņēmēja spēja vecāku neizkoptu talantu vai pat kroplīgu vajadzību attīstīt un pārveidot sev un citiem par derīgu. Piemēram, bērns, skatoties uz neizglītotu vecāku ķildīgumu, var to uztvert kā neglītu un nederīgu, saprast, to nepieņemt, neatkārtot, bet izkopt sevī milzīgu taisnīguma izjūtu un vajadzību. Tā teikt, problēmu par savu priekšrocību pārvērst (daudzi ievērojami cilvēki savu nepiepildīto mīlestību ir izteikuši dižos mākslas darbos). Kā to var, kas dod bērnam spēju tā darīt? Ļoti vienkārši. Tā ir izglītība. Lai no apkārtējiem nepiesavinātos nelāgus, kaitīgus ieradumus, nav nepieciešama speciāla izglītība psiholoģijā vai medicīnā – *strādā*, sevi saprast un veidot palīdz jebkura izglītība. Tā var būt fizika, matemātika, ģeoloģija vai svešvaloda. Galvenais – jebkura izglītība, kas māca domāt un saprast.

Tāpēc varam sacīt, ka izglītība ir valsts attīstības un progresa galvenais veidotājs. Viens no svarīgākajiem katra indivīda dzīves kvalitātes nodrošinātājiem, pats svarīgākais valsts liela mēroga attīstības uzdevums. Valstij piederošo MIL

neizmantošana šim uzdevumam ieraugāma kā tragiska cilvēka apziņas veidošanas pamatprincipu nezināšana, bet šo MIL izmantošana peļņas gūšanai drīzāk uzskatāma kā necība, ko dabiskā izlase aizmēzīs kopā ar tās nesējiem.

27. Par vēlēšanām

Vairāk nekā 50 gadus mēs esam mācīti būt bezcerīgi un ciniski vienaldzīgi par to, kas notiek valstī un tādad arī ar mums, jo nevarējām to iespaidot. Šī *skola* sabiedrībā manāma vēl šobrīd: ikdienas izdzīvošanas rūpju veidota nezināšana un neinformētība daudziem vecākās paaudzes cilvēkiem un viszinošs cinisms un nihilisms – jaunākajiem. Bet spēles noteikumi jau sen ir mainījušies – atteikšanās no kopējās dzīves apzinātas un aktīvas veidošanas nozīmē šīs veidošanas atdošanu tiem, kuri nav atteikušies. Un atteikušies galvenokārt nav tie, kuri pragmatiski un ciniski rūpējas par sevi, par visas tautas nabadzību sev un citiem paziņojot, ka *tur nekā nevar darīt* un *tāda ir dzīve*.

Bet tā nav – dzīve ir tāda, kādu to veidosim. Un veidot mēs to nevaram ar skaļiem paziņojumiem vai paklaigāšanu par sliktu valdību un negodīgiem cilvēkiem, bet – ar esošo spēles noteikumu izpratni un rīkošanos saskaņā ar tiem. Viens no pašlaik svarīgiem spēles noteikumiem ir vēlēšanu likums – visiem, kuri dzīves spēlē grib piedalīties un pēc tam nevēlas sūdzēties par sliktu valdību, tas jāizmanto pareizi. Tādad – jāzina.

Saeimas vēlēšanu likums uzrakstīts neprecīzā, juridiskiem dokumentiem nepieļaujamā valodā, bet tas nekas – tajā pieļautās kļūdas smaidot jāpieņem kā sīki šķēršļi, kas salikti, lai izvairītos no tiem, kuri visu grib saņemt gatavu, pareizu un precīzu, bet paši nav gatavi darīt labāk. Piemēram, likuma 8. panta 2. punktā runāts par *katra apgabala vēlētajū skaitu* un *visu vēlētajū skaitu*. Pirmo *konstatē atbilstoši Iedzīvotāju reģistra datiem*, bet par to, kā nosaka otro, t. i., visu vēlētajū skaitu – likumā nekas nav teikts. Bet, ja padomā, ko teksta autors ir **gribējis** paust, tad var uzminēt, ka *visu vēlētajū skaits* ir visas Latvijas vēlētajū skaits, ko nosaka kā atsevišķo apgabalu vēlētajū skaitu summu.

Teksts liecina par autoru, kurš pamatskolā nav iemācījies uzrakstīt aritmētikas teksta uzdevuma jautājumus. Likumā lasām: *Katrā vēlēšanu apgabalā ievēlējamo deputātu skaitu nosaka šādi: 1) visu vēlētajū skaitu dala ar skaitli 100; 2) katra vēlēšanu apgabala vēlētajū skaitu dala ar šā panta otrās daļas 1. punktā noteiktās dalīšanas iznākumu. Šādi iegūtie vesēlie skaitļi apzīmē vēlēšanu apgabalos ievēlējamo deputātu skaitu.*

To, protams, var uzrakstīt vienkārši un saprotami: *Katrā vēlēšanu apgabalā ievēlējamo deputātu skaitu nosaka, vēlēšanu apgabala vēlētajū skaitu dalot ar kopējo Latvijas vēlētajū skaitu, un pareizīnot ar 100.* Bet tas, ka novecojušais un neveikli uzrakstītais likums ir jāmaina, nav aktuālais jautājums.

Kas ir galvenais šobrīd? Galvenais ir tas, cik un kādi cilvēki pēc dažām dienām iekļūs parlamentā. Katrā politiskā partijā un tās deputātu kandidātu sarakstā tiek iekļauti cilvēki, kuriem var uzticēt lemt to, kas notiek valstī, un, protams, arī tādi, kas šim darbam ne tikai nav piemēroti, bet pat nodara lielu kaitējumu valsts attīstībai. Kā samazināt pēdējo ievēlēšanas varbūtību? Atbilde ir vienkārša – nebalsot par viņiem. Vēlēšanu likumā šī iespēja ir paredzēta, bet vairākums cilvēku to neizmanto.

Taču, ja negribam ar savu balsojumu sev nodarīt kaitējumu, tad šis pienākums ir jāpilda. Kā to dara?

1. Izmantojot Vēlēšanu likumā paredzēto iespēju, **katra** labi zināma kandidāta vārdam pretī liek +, bet pārējos – svītros. Par to, ka izsvītrotais nepamatoti neiekļūst parlamentā, nav jāuztraucas – ja būs tādi, kuri kandidātu labi pazīst, tie viņa vārdam sarakstā pievienos + zīmi, un viņš parlamentā iekļūst. Ja šādi rīkosies visi vēlētāji, varbūtība, ka parlamentā iekļūst negodīgi pašlabuma meklētāji, būs mazāka, nekā tad, ja atsakāmies no kandidātu vērtēšanas un + zīmes neliekam un nezināmos nesvītrojam, bet balsojam par visu sarakstu. Pie pašreizējās vēlēšanu sistēmas tā ir vienīgā iespēja balsot par atsevišķiem cilvēkiem. Var iebilst, ka nav tiesību svītrot kandidātu tikai tādēļ, ka par viņu nekā nezinām. Taču, kā to rāda dzīve, jau daudzus gadus pašlabuma meklētāji parlamentā ir vairākumā: to liecina pieņemtie likumi, kas neaizstāv vienkāršās tautas attīstības un izdzīvošanas intereses, bet rūpējas par mantīgo algām un viņu darījumu neaplikšanu ar nodokļiem. Tādēļ vienīgais paņēmieni, kas ļauj samazināt varbūtību, ka pašlabuma meklētājs neiekļūst parlamentā, balsot tikai par labi pazīstamu godīgu cilvēku, kuram darbs parlamentā ir misija un nevis personīgais bizness.
2. Visi balsstiesīgie iet balsot.
3. Ja ir iespējams izvēlēties vēlēšanu apgabalu, balsot jādodas uz vēlēšanu apgabalu, kurā vēlētāju skaits ir mazāks un ir sagaidāms, ka vēlētāji būs neaktīvi: šādā apgabalā katras balss svars ir lielāks. Protams, iepriekš jāpārlicinās, ka iecerētajā vēlēšanu apgabalā ir iesniegts izvēlētais partijas kandidātu saraksts.

Iespējams, ka šajā balsošanas reizē mums neizdosies izveidot parlamentu, kura dalībnieku vairākumam darbs parlamentā nebūs personīgā biznesa turpinājums jaunos, ar iespējam bagātākos apstākļos. Tādā gadījumā notikušais būs jāpieņem kā rūgta mācību stunda četru gadu garumā, kas ļaus labāk sagatavoties nākamajai reizei. Ja tāda iespēja vispār būs.

Tagad, pēc vēlēšanām, vietā ir A. Šķēles sacītais: *Es gribētu, lai cilvēki redz, kā mēs strādājam, un izvērtē to.* Tas nozīmē, ka ir pamats ieraudzīt, kā *strādā* Šķēles Tautas partija. Tās programmā nav paredzēts veidot proporcionālus nodokļus un ar nodokļiem aplikt lielos darījumus. Tas nozīmē, ka tā ir lielbagātnieku partija, kuras programmas moto ir turpināt sabiedrības labklājības diferenciāciju.

Kaut gan LSDSP bija vienīgā partija, kuras programmā bija paredzēti proporcionālie nodokļi, tā vispār neiekļuva parlamentā. Kādēļ? Tam ir divi iemesli.

1. LSDSP reklāmai iztērēja aptuveni 10 reīžu mazāk naudas nekā Tautas partija.
2. Daži LSDSP biedri ar savu apšaubāmi godīgo rīcību, neprofesionālajiem izteikumiem un neprofesionālu reklāmu tik nopietni sakompromitēja partijas ideju, ka cilvēki par to vienkārši nebalsoja.

Tādējādi var sacīt, ka vēlētājs uz četriem gadiem ir atstāts tajā pašā klasē. Vai viņš spēs panākt mācībās iekavēto? Jāšaubās. Jo neizglītotāks cilvēks, jo vieglāk viņu vadīt.

28. Par Ņūorleānas viesuļvētru un 1. septembri

Pēdējo dienu notikumiem – viesuļvētrai *Katrīna* Amerikas Ziemeļu piekrastē un mācību sākumam skolās – ir daudz kas kopējs. Tā ir cilvēku nevēlēšanās un nespēja skatīties uz sevi no attāluma lielā laika mērogā. Zinātnieki apgalvo, ka dabas katastrofu skaita pieaugums pēdējos gados ir globālās sasilšanas sekas, ko izraisījusi ogļskābās gāzes daudzuma palielināšanās Zemes atmosfērā.

Piemēram, citāts no zinātnieku sarakstes. *Mūžīgā sasaluma apgabali satur milzīgu daudzumu metāna. Šo sasaluma apgabalu atkušana var atbrīvot desmit reižu vairāk siltumnīcas gāzu, nekā to spēj pašreizējā cilvēku darbība. Pat ja mums izdotos, sākot ar rītdienu, pārtraukt mūsu pašu radīto CO₂ emisiju, mēs jau esam iekustinājuši neapturamu siltumnīcas procesu. Mēs esam izsītuši planētas klimatisko sistēmu no līdzsvara stāvokļa, un pašreiz tajā haotiski iestājas jauns līdzsvara stāvoklis, kurš atšķirsies no līdzšinējā pliocēnā klimata. Būtībā mēs jau esam nolemti, tikai vēl neesam saņēmuši izmaiņas ar pilnu spēku. Lielā laikā izmaiņas būs tādas, ka lauksaimniecība kļūs neiespējama, un tas uzliks zīmogu visai cilvēku rasei. Ņūorleānas vētra ir tikai mazs nākamo notikumu mēģinājums, tērpu demonstrējums.*

Atvainojos par nepatīkamu ziņu sniegšanu, bet es runāju to, ko rāda kārtis. Viesuļvētras tuvākās sekas būs degvielas cenu celšanās visā pasaulē. Mēs dejojām uz rītdienas drupām. Tiktāl citāts.

Bet kas tad ir kopējs mācību sākumam skolās ar Ņūorleānas vētru? Ļoti vienkārši. Mēs dzīvojam, jūtam, domājam un spriežam, balstoties uz novecojušiem domāšanas šabloniem. 2006. g. 1. septembra rīta raidījumā Latvijas Radio teica, ka mācīšanās ir grūts darbs. Tā tas noteikti nav. Tā tas var būt tad, ja bērniem mēģina iestāstīt, ka pēc vasaras vajag atpūsties (kad viena klausītāja piezvanīja un jautāja, no kā tad bērniem vajag atpūsties, raidījuma veidotājs to nepateica). Šī atpūšanās mānija ir sakropļotas iekšējās pasaules ārējā izpausme: emocionāli vesels cilvēks ir līdzsvarots un sakārtots visās dzīves sarežģītajās situācijās. Bet par to jau esam runājuši, tagad atgriezīsimies pie t. s. *mācību darba*. Mācības nav nedz darbs, nedz grūts. Cilvēkam mācības ir vienīgais veids, kā izzināt apkārtējo pasauli un saprast sevi. Tas ir aizraujošs ceļojums matemātikas un fizikas pasaulē, kurā integrālis apraksta, kā spainis pildās ar ūdeni, un fizikas likumi stāsta, kā migla rasantā vasaras rītā parastu pļavu pārveido par Anmaņa gleznu. Un tas ir aizraujošs ceļojums Einšteina aprakstītajos universu modeļos, no kuriem viens ir arī mūsējais. Visbeidzot, tas ir aizraujošs ceļojums cilvēka smadzeņu pasaulē, kas parāda mūsu izcelsmi, to, ko esam mantojuši un kā tas strādā. Un mūsu nākotni. Vēl vairāk, ja nemācīsimies, arī iespējamo bojāeju. Īsi sakot, mācīšanās ir vienīgais veids, kas cilvēkam ļauj dzīvot kaut cik pilnvērtīgu dzīvi.

Tagad palasīsim Lūisa Apinjani rakstu Amerikas žurnālā *Free Inquiry*. Raksta nosaukums ir *Humānista ceļvedis uz 2050*. Tā autors mēģina sniegt lasītājiem ieskatu un izpratni par mums, uz ko mēs ejam un kā mums izvēlēties savu ceļu. Rakstā lasām:

Humānisms, zinātne un futūrisms ir 21. gs. domājošā cilvēka talismans. Tiem, kuri meklē objektīvas patiesības visos mūsdienu zināšanu laukos, ieskaitot ētiku, reliģiju, dzīvi sabiedrībā, zinātnē un liela mēroga plānošanā, jāstrādā kopā pie galvenajām problēmām, ar kurām cilvēce tiks konfrontēta tuvākajos 50 gados. Mūsu priekšā ir tādi izaicinājumi kā visas cilvēku dzimtas bojāeja... vai arī mūsu ieešana nepieredzēta lieluma un labklājības pasaulē. Es uzskatu, ka starp šiem diviem iznākumiem ir ļoti šaura dalījuma līnija. Ļoti mazām izmaiņām, kuras izdarām šobrīd, var būt ļoti liela nozīme pēc 50 gadiem.

Pievienoju galveno uzdevumu sarakstu. Tie ir kritiski jautājumi, kas mums jārisina tieši un nekavējoties, izmantojot liela mēroga plānošanu un balstot to uz vispārcilvēciskām vērtībām.

Tiktāl citāts. Es izmantošu šo problēmu uzskaitījumu, lai veidotu kaut ko līdzīgu diskusijai, t. i., apšaubīšu vai papildināšu autora rakstīto.

Iedzīvotāju skaits.

Tehnoloģiju, medicīnas un bioloģijas sasniegumi un darba ražīguma palielinājums arī turpmāk saglabās pašreizējo cilvēku skaita eksploziju, ko atbalstīs Amerikas reliģiozie konservatīvie. Pārapdzīvotība novedīs pie nabadzības un civilā sprieguma palielināšanās un kariem mazāk attīstītos rajonos. Šie procesi sev līdzi nes ne tikai smagus apkārtējās vides bojājumus, bet arī visas planētas kā dzīvības šūpuļa iespējamu bojāeju. Šie apsvērumi jāuztver ļoti nopietni.

Manuprāt, jautājums ir plašāks. Pašreizējais planētas iedzīvotāju skaits un tā radītās problēmas ir, tā teikt, jau notikuši fakti. Cilvēka mūža paildzināšana un iespējama pārnešana uz citu fizikālu vidi ir *nākotnes* problēmas, ar kurām mēs tiksim konfrontēti dažu tuvāko gadu desmitu laikā. Plašākā skatījumā cilvēcei jāatrisina jauns uzdevums: tā ir pilnīgi jaunas morāles un ētikas izveidošana, kas ļaus noteikt, kas ir tiesīgs turpināt dzīvot un kurš turpmākā progresa vārdā ir *jānovāc*. Mēs jau tagad to darām: tie ir aborti, eitanāzija un vienkārša cilvēku pamešana viņu liktenim. Citiem vārdiem, ja mēs, cilvēki, pietuvosimies neierobežotai esībai jeb tam, ko sauc par mūžīgu dzīvi, tad tas nozīmēs, ka mēs dabiskajai izlasei būsime atņēmuši tās galveno darbarīku – nāvi, un mums pašiem būs jāuzņemas izlases, t. i., nepiemēroto izlases lēmēja un izpildītāja loma.

Ja jau pašreiz cilvēce nevar atrisināt daudz vienkāršākus uzdevumus, t. i., ierobežot cilvēku vairošanos, iznīcinošu dabas resursu patērēšanu un dabas piesārņošanu, tad varam iedomāties, ka līdz sarežģītāka uzdevuma risināšanai mums vēl tālu. Ņūorleānas maznodrošināto iedzīvotāju atstāšana dabiskās izlases iedarbei ir nepārprotams pašreizējās cilvēces attīstības liecinieks, kas demonstrē, ka pārapdzīvotības problēmu mēs risināsim, atstājot mazāk piemēroto iznīcināšanu dabiskajai izlasei. Iespējams, būs vajadzīgs ilgs laiks, masveidīga daļēja vairāku paaudžu bojāeja, lai viņu izdzīvojušie pēcnācēji iemācītos ieraudzīt nesaudzīgus dabas likumus, tos respektēt un pakārtot tiem savu rīcību .

Zinātne un ētika.

Turpinām lasīt. Novecojusi tiešā nozīmē, viduslaiku reliģiskā mitoloģija turpina kavēt progresu ētikā, kultūrā un zinātnē. Kur vien iespējams, tā jāaizvieto ar humānisma skatījumu. Reliģijas institūti kopā ar Eiropas karaļnamiem un elpu aizraujošām vecām katedrālēm jāuzskata par vēstures rituālu glabātājiem un kultūras pieminekļi –

par apburošiem, bet citādi bezjēdzīgiem, vienīgi tūristu pievilksanai derīgiem objektiem.

Šeit jāpiebilst, ka autoram šāds reliģijas un kultūras pieminekļu vērtējums šķiet mazliet paviršs un pat vulgārs. Reliģijas institūti cilvēcei ir kā bērniības ceļa spieķis, kas palīdzējis atnākt līdz šodienai. Un ne tikai. Reliģija daudziem cilvēkiem dod vērtības un uz mūsu ģenētisko mantojumu balstītu mierinājumu, papildījumu un svētuma izjūtu. Un morāles vērtības. Taču tiem, kuri zinātnes stipro argumentu gaismā atteikušies no reliģijas izteikumiem par pasaules radīšanu un cilvēku dzīves vērtībām, jālūkojas pēc jauniem pamatiem. Bet turpināsim citēt mūsu autoru, kura izteikumi, līdzīgi kā gandrīz viss mūsdienu pasaulē uzrakstītais, satur daļu patiesības. Kā jau minēju, tikai informācijas saņēmēja izglītība noteiks, kas saņēmējam ir derīgs un pieņemams.

Jau tagad visai nedaudzi mūsdienu attīstīto valstu cilvēki pieņem reliģiju pilnībā. ASV ir spilgts izņēmums. Šādā nozīmē Savienotās Valstis pārstāv atpalikušu intelektuālo kultūru. Reliģiskajiem institūtiem par saviem finanšu darījumiem būtu jāatskaitās tāpat kā citām filantropijas iestādēm. Kā samaksa par to, ka šiem institūtiem ASV ir privilēģēts stāvoklis nodokļu jomā, tiem ik gadu būtu jāatskaitās par šīspasaules žēlsirdības pasākumiem. Vēl vairāk, tiem būtu jāieņem vadošā loma tādu sociālo problēmu atrisināšanā kā nabadzība, bads, bezpajumtnieki, narkotiku atkarība un neizglītība.

Jāpiebilst autoram nezinātniska pieeja: tādi jautājumi kā nabadzība, bads, bezpajumtnieki, narkotiku atkarība un neizglītība jeb, īsi sakot, sociālā taisnīguma un sabiedrības attīstības problēmu risināšana noteikti nav tikai vai galvenokārt reliģijas uzdevums. Vēl vairāk, uz zinātnes atziņām bāzētā sabiedrībā šo jautājumu risināšana ir zinātnieku uzdevums un kompetence. Turpinām lasīt.

Cilvēcei attīstoties, tās indivīdiem jāizveido paaugstināta ētiskā apziņa, kas balstās nevis uz 10 baušļiem, bet gan uz cilvēka rīcības seku apzināšanos šajā pasaulē.

Nacionālisms un globāla pieeja.

Nākotnē starptautiskajai sacensībai jānotiek nevis kaujas, bet ekonomikas laukā. Brīvi sakari, informācijas apmaiņa, atvērtas robežas un, protams, brīva tirdzniecība. Mūsu lepnuma avots ir mūsu mājas, mūsu planēta un nevis atsevišķu nāciju aizņemtas teritorijas. Mums sevi jāierauga kā šīs planētas iedzīvotājiem un stūrmaņiem, kuri ir savstarpēji saistīti un pilnīgi atkarīgi. Šis skatījums novērstu karus, kādus mēs tos esam piedzīvojuši. Apvienotajām Nācijām jāklūst par galveno cilvēces politiskās aktivitātes centru.

Vēlreiz jāpiebilst autoram vienkāršots redzējums. Lai novērstu karus, globāli jāatrisina daudzas cilvēces problēmas.

1. Cilvēku skaita pieaugums jeb, citiem vārdiem, dabiskās izlases darbība jāaizvieto ar visu planētas iedzīvotāju labprātīgu vairošanās ierobežošanu.
2. Jāpanāk pilnīga dabas materiālo un enerģijas resursu atjaunošana un atkritumu atražošana.
3. Jāizveido cilvēces spēja piemēroties tiem jauninājumiem un radikālām dzīves pārmaiņām, ko nenovēršami nesīs jaunākie zinātnes sasniegumi un tehnoloģijas: *Homo sapiens* indivīda ģenētisko īpašību izmaiņas, tuvošanās

neierobežotai jeb mūžīgai indivīda dzīvei un, iespējams, dzīvības pārvešana uz citu fizikālu vidi.

Šo minēto trīs uzdevumu risināšanai cilvēce nav gatava. Tas prasīs ne tikai jaunas, uz jaunu realitāti balstītas morāles un ētikas izveidošanu, jaunas cilvēces esības jēgas un atbildības izveidošanu, bet arī daudzus bojāgājušos. Jo līdzšinējā pieredze liecina, ka mēs mācāmies nevis skolās, bet karalaukos. Citiem vārdiem – no savām sāpēm un bojāejas. Un arī tad – ne vienmēr. Tātad līdz minētajiem risinājumiem cilvēcei ejams vēl tāls ceļš. Bet turpinām lasīt.

Izglītība.

Studentu atzīmēm nav nozīmes! Nākotne prasīs nevis faktu iegaumēšanu, bet – radošu domāšanu. Uzsvaram jābūt uz matemātiku, zinātņi, spēju lasīt un lielā laika mērogā – uz nākotnes cilvēka domāšanu.

Enerģija.

Nafta kļūs par novecojušu enerģijas avotu. Mums jāatklāj jauni enerģijas avoti. Tāds avots būs praktiski neizsmeļams, lēts, viegli pieejams un nepiesārņos apkārtējo vidi. Tas mūs ievēdīs jaunā pēctehnoloģisko revolūciju laikmetā.

Šeit autors ar vārdiem *pēctehnoloģisko revolūciju laikmets* grib teikt, ka pienāks laiks, kad tehnoloģiskās revolūcijas mūs vairs nepārsteigs, ka tādu vairs nebūs. To neapstiprina mūsdienu zinātnes atziņa, ka mūsu darbībām pieejamās matērijas iespējamo stāvokļu skaits ir tik milzīgs, ka mēs varam uzskatīt – jauno izgudrojumu un jauno procesu atklāšana nekad nebeigsies. Turpinām lasīt.

Bagātības uzkrāšanās.

Nākotnē tādi cilvēka sasniegumi kā mākslas un intelektuālie ieguldījumi sabiedrībā tiks vērtēti augstāk nekā bagātības uzkrāšana. Mēs sāksim apšaubīt tādas vērtības kā pārspīlēta personīgās bagātības vairošana un atzīmēsīm tās negatīvās puses, t. i., hipertrofēta patērēšana un ar to saistīta vides piesārņošana, šauri mērķi, kas kalpo tikai personīgo vajadzību apmierināšanai, un pārspīlēta vara, kas piešķirta atsevišķām personām. Šodien atsevišķiem indivīdiem ir lielāka vara nekā dažām nācijām.

Dzīvesstila pārmaiņas.

Tādas ģimenes vērtības, kādas šobrīd definējuši politiķi, ir novecojušas. Jau vairākus gadu desmitus pamatģimenes un t. s. paplašinātās ģimenes nozīme mūsu sabiedrībā samazinās. Šī tendence turpināsies. Vieglāk maināmas attiecību struktūras radīs jaunas cilvēka pašizteiksmes formas.

Parādīsies un aizvien plašāk tiks pieņemtas no mūža monogāmijas atšķirīgas attiecības, piemēram, vairāki partneri, atvērtās laulības, geju pār, utt. Plaši izplatīsies sociālā un ekonomiskā sievietes vienlīdzība. Stipri augs vajadzība pēc līdzšinējai tradicionālajai laulībai un bērnu audzināšanai atšķirīgām alternatīvām. Dažos rajonos bērnu audzināšana var tikt, tā sacīt, profesionalizēta. Tā ir apsveicama izvēle tādā sabiedrībā, kurā tik daudziem vecākiem nav vajadzīgo prasmju. Lielākajai daļai cilvēku viņu izvēlētais draugu ģimenes iespaids uz viņu ikdienu būs līdzvērtīgs vai vēl lielāks nekā pašreizējās bioloģiskās ģimenes iespaids. Nākotnē uzsvars tiks likts uz pilnvērtīgu dzīves stilu ar palielinātu brīvo laiku rotaļām un samazinātu darba laiku.

Šis teksts man atgādina padomju laikā publicēto sacerējumu *Andromedas miglājs*, kura autors rakstīja, ka komunistiskajā nākotnes sabiedrībā vecākiem vairs nebūs jānodarbojas ar vecmodīgo bērnu audzināšanu. To veiks speciāli bērnu internāti, kuros vecāki savus bērnus apmeklēs pāris reīzu gadā, bet vecāki visus savus spēkus un laiku varēs veltīt komunisma celtniecībai.

Tā īstenība, ar kuru savās publikācijās iepazīstinājuši zinātnieki, ir visai atšķirīga no lasītā sacerējuma. Cilvēka emocionālā piepildījuma un izturēšanās pamatā ir limbiskajās smadzenēs tūkstošiem gadu evolūcijas ieveidotās vajadzības un gandarījums par šo vajadzību piepildīšanu. Zidītāju veselības un izdzīvošanas pamatā ir veiksmīga un veselīga indivīda emociju pasaule, un vienīgais, kas to veido, ir bērībā saņemta mīlestība. Šajā gadījumā autora izteikumi par nākotnes ģimeni un mūsu sabiedrībā bieži vien minētā vajadzība *atslēgties* no darba sasprindzinājuma un stresa vairāk liek domāt par sabiedrības veselības problēmām, nevis par to, ka bērnu audzināšanas *profesionalizēšana* ir pamatota ar zinātniskiem pētījumiem. Piemēram, emocionāli veselam cilvēkam nekāda *atslēgšanās* no darba stresa nav vajadzīga. Ja šis darbs nav netīrs vai negodīgs. Protams, mēs nevaram noliegt, ka nākotnes sabiedrībās daudzi būs nolemti izmēģināt visdažādākās ģimenes formas un par iegūtajām atziņām viņiem būs jāmaksā ar savām ciešanām un bojāeju. Diemžēl. Jo citu ceļu līdzšinējā cilvēces evolūcija vēl nav izveidojusi: tās galvenais darbarīks joprojām ir dabiskā izlase. Tādēļ visai nedaudzi cilvēki par sevi var rakstīt tā, kā raksta viens zinātnieks manā diskusiju grupā: *Man ir sakarīga ģimene, man ir normāli bērni un mazbērni, kurus es mīlu un kuri mīl mani. Tādēļ es pārējā laikā varu nodarboties ar zinātni.*

Bet, neraugoties uz sacīto, es gribu teikt, ka man noteikti nepieder patiesības monopols. Mēs varam runāt, ka emocionāli veselīgāki bērni būs veiksmīgāki sabiedrības locekļi un dabiskā izlase daudzu paaudžu laikā izveidos stabilas monogāmiskās ģimenes pārsvaru, bet iespējami arī citi attīstības ceļi, kuru izvēli noteiks pirmais evolūcijas darbarīks: gadījums.

Pēcindustriālā revolūcija.

Pēdējo gadu tehnoloģiskais progress ir efektīvi palielinājis darba ražīgumu un efektivitāti, piekļuvi informācijai, ceļošanas iespējas un dzīves kvalitāti. Divdesmit pirmā gadsimta izaicinājums ir izmantot šos sasniegumus visas cilvēces progresam.

Biomedicīnas revolūcija.

Nerimstošais medicīnas progress pie mūsu dzīves redzamā horizonta ir novietojis gēnu terapiju, klonēšanu, ķermeņa daļu nomaiņu, daudzu slimību uzvarēšanu un cilvēka mūža pagarināšanu. Vidējais cilvēka mūža garums sasniegs un pārsniegs 100 gadus. Uz medicīnas bāzes veidota nemirstība kļūs vismaz par zinātnisku iespēju. Tas prasīs savlaikus izveidot piemērotus risinājumus.

Kā mums jāgatavojas.

Minētās pārmaiņas strauji tuvojas. Cilvēku sabiedrībā ir sākušās varenas tendences. Lielā mērogā tās nav iespējams nobremzēt, tās var vienīgi aizkavēt. Tādēļ es gribētu redzēt mūsu universitātēs cilvēces nākotnes jeb futūrisma studijas, kas aplūkos minētos jautājumus. Ir pienācis īstais laiks kaut ko sākt darīt, īstais laiks jau ir pagājis, ja mēs gribam būt gatavi pārmaiņām nākotnē un ja mēs negribam, ka tās mūs pārsteidz.

Pāri visam, ja gribam saglabāt dzīvību uz šīs planētas, mums jāsāk domāt globāli. Nacionālisma pašapliecināšanas laiks ir pagājis, mēs visi esam brāļi un māsas, un mums visiem ir vienas mājas – planēta Zeme.

Esam izlasījuši rakstu, kas satur dažas patiesības. Viena no interesantākajām patiesībām ir tā, kas šajā rakstā nav minēta. Tā ir cilvēku nespēja mainīt domāšanas, emociju un spriedumu šablonus arī tad, kad to lietošana nesakrīt ar novēroto realitāti. Piemēram, autora aprakstītajos jautājumos novērotā realitāte tiešām liecina – ir liela varbūtība, ka globālā sasilšana var izraisīt neatgriezeniskas Zemes klimata izmaiņas un daļēju dzīvo būtņu bojāeju. Zinātnieki bažijas, ka pašlaik notiekošie procesi varbūt jau ir neatgriezeniski. Tas ir tā, it kā mēs turpinātu dzīvot degošā mājā. Kāpēc mēs neglābjamies, bet turpinām ēst vakariņas un skatīties TV? Zinātnieki to skaidro ar cilvēka smadzeņu darbības īpatnībām. Bet par to runāsim nodaļā *Kāpēc nepareizi priekšstati ir tik noturīgi?*.

*Sabiedrības vienas daļas (mazākās) nonākšana uz veiksmes viļņa
 Liek lūkoties pēc vēl augstākiem viļņiem,
 Kamēr otra – lielākā daļa – kā krastā izmesta zivs bezpalīdzīgi plāta žaunas.
 Lai cik tas būtu pretrunā ar ik uz soļa sludināto humānismu un cilvēktiesībām,
 Izmesto izmisums ir kļuvis tikpat pašsaprotams kā draņķīgi laika apstākļi.
 Viņiem nav ko ēst un kur dzīvot? Nu ko lai dara, tā visur pasaulē notiek.
 Viņi nevar savilkt galus? Droši vien neprot.
 Netaisnību attaisnošana, nevis cēloņu meklēšana mūsdienās ir kļuvusi
 Par politiskās kultūras sastāvdaļu. Jautāti par to, kas tiek darīts vienā vai
 Otrā samilzušā jautājumā, amatvīri ir iemācījušies standartatbildi:
 Mēs pie tā strādājam...
 Par inflāciju var runāt arī garīgā nozīmē. Kad apgrozībā tiek laisti morāles principi,
 Kuriem tautas pastāvēšanai nākotnē nav seguma,
 Tie darbojas kā bumba ar laika degli...
 Anda Līce*

29. Vai mums ir cerība?

Lozungi un saukļi.

Ilustrācijai daži lozungi no LSDSP 2005. g. 18.oktobra mītiņa: *Mēs pret nabadzību*

- *minimālo algu (arī pensijas) iztikas minimuma līmenī;*
- *paaugstināt neapliekamo minimumu līdz vismaz 60% no minimālās algas;*
- *samazināt PVN maizei un pienam no 15% līdz 8%;*
- *atcelt ienākuma nodokli pensijām;*
- *ieviest progresīvo ienākuma nodokli;*
- *atcelt dažādus nodokļu atvieglojumus bagātniekiem;*
- *sakārtot algu sistēmu valsts sektorā strādājošiem.*

Pēc LSDSP mītiņa Osvalds Zvejsalnieks avīzē *Sociāldemokrāts* raksta: *Dīvains motīvs – vai tad kāds jebkad ir bijis PAR nabadzību? Visi ir bijuši un būs PRET, ieskaitot arī tos, kuri šo nabadzību tautai aizgājušajos 15 gados ir sarūpējuši. Ja mēs pret savu nabadzību gribam pa īstam cīnīties, tad prasībām jābūt īsām un konkrētām – darba alga, pensijas, iztikas minimums tik un tik Ls... Tāpēc abstrakts protests pret nabadzību ir šāviens nevis mērķī, bet – blakus mērķim.*

Es dažus no LSDSP 2005. g. 18. oktobra avīzes izrakstītos lozungus jau saīsināju, piemēram, lozungu *Ieviest valstī progresīvo iedzīvotāju ienākuma nodokli, kad nabagie nemaksā nodokļus, bet bagātie maksā atbilstoši saviem ienākumiem* uzrakstīju īsāk.

Kā jūs domājat, cienījamie lasītāji, vai tagad šāviens būs trāpīgāks? Mēs jau zinām – no tā, ka savas prasības uzrakstīsim *īsāk un konkrētāk*, nekas nemainīsies. Soli tuvāk īstenībai tajā pašā avīzē izteicies Pēteris Krīgers:

Jā, arī mēs paši esam pie tā vainīgi: ģimenes mums neiemācīja svarīgākās morāles normas, skolotāji neprata pašreizējiem vadītājiem iemācīt tikumu, darba devēji tērēja naudu tādu politiķu atbalstam, kam nebūtu vieta pie kārtīgas valsts stūres, pilsoņi vēlēšanās akli uzticējās labējo partiju solījumiem un atļāva tiem 15 gadus kropļot Latvijas ekonomiku, šķiest dabas bagātības, atdot resursus ārzemniekiem, arodbiedrības pieļāva nelikumības, policisti nevērsās pret pārkāpējiem, tiesneši netiesāja, ārsti neārstēja...

Šī atziņa ir pareiza, bet ar to nepietiek. Dažādu partiju vīri runā par maizes kukulīti, kurš kļuvis divas reizes dārgāks, par mūsu cilvēku braukšanu peļņā uz ārzemēm, par to, ka pensionāri ir lielākais spēks, utt.

Par ko nerunā partiju vīri un viņu lozungi? Nerunā par to, ka valstī izveidojusies nekompetentu cilvēku uzturēta bagāto elitei labi strādājoša sistēma, kas nodrošina nacionālo vērtību sadali par labu elitei neatkarīgi no pašreizējo partiju līderu runām un vēlēšanu rezultātiem. Tā ir kompetentu cilvēku labi pārdomāta sadale, kas vēlētājiem ļauj klaigāt un dzīvot ar ilūzijām, ka viņi nākamajās vēlēšanās pārveidos valsts sistēmu, bet izpilda pašu galveno – nodrošina varu un naudu elitei.

Problēma ir lielāka un dziļāka.

Šī sistēma jāanalizē nopietnāk, sabiedrības problēmu atrisināšanai būs vajadzīgi cilvēki, kuru izglītība, informētība un kompetence būs augstāka par to cilvēku kompetenci, kuri pašlaik izmanto varu un tās augļus. Piemēram, likumu rakstīšanas jomā rakstītāju un parlamenta balsotāju kompetencei un ieinteresētībai jābūt augstākai par to cilvēku kompetenci un ieinteresētību, kuri pašlaik uzrakstītos likumus izmanto sava privileģētā stāvokļa saglabāšanai un nostiprināšanai. Kā viņi to dara? Likumīgi piešķirot nācijai piederošos īpašumus sev.

Nav nekāda pamata domāt, ka šo stāvokli var radikāli mainīt parunāšana par atsevišķām nemākulībām, nolaidību vai nekompetenci, piemēram, bruņotajos spēkos, tiesvedībā, medicīnā vai izglītībā. Tāpat nav nekāda pamata domāt, ka šo stāvokli var radikāli mainīt daži konkrētāk vai mazāk konkrēti uzrakstīti lozungi partiju programmās.

Runas par normālu izglītību, medicīnisko aprūpi, pensijām, algām utt ir tikai gatavošanās pārmaiņām – pašlaik tās gandrīz neko nemaina. Ko darīt, vai risinājums vispār ir iespējams? Daži teic, ka nepieciešamas radikālas pārmaiņas likumdošanā, politikā un, galvenais, ētikā. Piemēram, Juris Paiders 17.08.06. *NRA* raksta: *Krīze ir ne tikai valsts policijā, kur priekšnieki piesedza padoto noziegumus. Krīze ir visā Latvijas tiesību sistēmā, un šī sistēma ir fundamentāli jāreformē. Tas varētu būt jaunās Saeimas pirmais uzdevums.*

Protams, ka jaunajai Saeimai tāda uzdevuma nebūs, jo neviena politiskā partija savā programmā tādu uzdevumu nav paredzējusi. Un pat ja šāds uzdevums tiks izvirzīts, vai tas ko atrisinās?

Radikālas pārmaiņas varētu daudz ko atrisināt, tas ir nepieciešams, bet nav pietiekams noteikums. Uzdevums ir grūtāks: kas nodrošinās šo izmaiņu masveidīgu atbalstu un izpildi? Tās nevar atnest atsevišķu cilvēku runas par to, ka kaut kas ir slikti vai nepareizi. Ir vajadzīgs vairāk: masveida indivīdu apziņas maiņa. Tikai pie tās var parādīties vienota rīcība. Kas to veidos? Pašreiz valstij piederošie masu informācijas līdzekļi izdara *māņu kustības* – nepiemin galveno problēmu, it kā tās vispār nebūtu.

Vai ir cerība?

Ja kāds politiskais spēks formulētu šo globālo uzdevumu – radikāli mainīt indivīdu apziņu, lai valstī varētu globāli mainīt spēles noteikumus, mainīt likumus tā, lai mēs nācījas bagātību sadali sāktu izpildīt nevis pēc primātu instinktiem, bet pēc civilizētu sabiedrību deklarētām vērtībām – visās cilvēka darbības nozarēs, tad tas būtu solis vajadzīgajā virzienā.

Šis solis – uzdevuma noformulēšana – ir nepieciešams, bet nav pietiekams. Uzdevumu var formulēt šīs esejas autors, kāda partija pat var to ierakstīt savā programmā. Šā uzdevuma īstenošanai jāizpilda vēl pēdējais, pašreizējā brīdī visai nereāls uzdevums – izmantojot masu informācijas līdzekļus un masveida tautas gribas pacēlumu, mainīt indivīdu rīcību.

Viens no mūsdienu pasaules lielākajiem zinātniekiem amerikāņu biologs Edvards Vilsons grāmatā *Par cilvēka dabu* [1] raksta, ka *cilvēku sabiedrības attīstību nenosaka kaut kādi sabiedrības attīstības likumi vai sociālas teorijas, bet gan atsevišķu indivīdu vajadzības un rīcība kopā.*

Kas var mainīt indivīdu rīcību? Savu laikmetu mēs varam saukt par masu informācijas laikmetu. Varam sacīt, ka cilvēka apziņu un tātad arī rīcību galvenokārt nosaka masu informācijas līdzekļi (plašākā skatījumā šeit ietverta arī izglītības sistēma). Diemžēl mūsu valsts masu informācijas līdzekļi šobrīd nekalpo tautas apziņas attīstībai, daudzi to darbinieki pat nezina, ka masu izklaide jāaizstāj ar masu apziņas veidošanu. Ka ziņas par to, kas notiek pie mums vai plašajā pasaulē, ir tikai fons, uz kura pamata ziņu devējs veido izpratni par mums pašiem. Īsi sakot, izpratni par to, kā mums jādzīvo⁹⁰. Masu mediju galvenais uzdevums ir **veidot** sabiedrību, veicināt tās attīstību un progresu. To dara, nevis izklaidējot un izdabājot saņēmējam, bet veidojot katra cilvēka apziņu, sagatavojot to izdzīvošanai jaunus, ātri mainīgajos mūsdienu dzīves apstākļos. Sagatavojot indivīda apziņu, apsteidzot notikumus.

Pesimistiskā prognoze.

Pesimistiskā prognoze – nekas nemainīsies. Ingrīda Ūdre saka, ka *tur nekā nevar darīt.* Rakstniece Anda Līce raksta, ka pašreizējiem morāles principiem nākotnē nav seguma.

Un tomēr, hipotētisku iespēju līmenī, vai ir cerība? Vai vismaz ir ceļš? Jā. Tā iespēja ir ietverta minētajā Vilsona citātā: *Mums jāmaina indivīda apziņa.* Kas un kā to veidos?

Pašlaik to veido masu informācijas līdzekļi – veiksmīgi, droši, izmantojot pūļa indivīdu limbiskās smadzenes, emocijas, uzskatus un rīcības šablonus (vulgāra visatļautības un morāles relatīvisma ētika, tikpat vulgāra laimes meklēšana

⁹⁰ Radio un televīzijas likuma 3. nod. 17. pantā rakstīts: *Raidorganizācijai ir jānodrošina, lai fakti un notikumi raidījumos tiktu atspoguļoti godīgi, objektīvi un vispusīgi, atbilstoši vispārpieņemtajiem žurnālistikas un ētikas principiem. Komentāram ir jābūt atdalītām no ziņām, turklāt ir jānosauca komentāra autors.*

Protams, mēs varam teikt, ka secinājumi jāizdara, jāmacās, sava un visas sabiedrības dzīve jāveido katram pašam. Bet tas ir pareizi tikai daļēji. Jo masu informācijas līdzekļu darbs jāvērtē nevis pēc raidlaika stundu (sk. *Latvijas Radio* gada pārskats, 2004) vai apdrukāto papīra lapu skaita, bet – pēc iedzīvotāju aptaujās iegūtajām atbildēm. Un – pēc iedzīvotāju rīcības, pēc tā, ko mēs darām, kas ar mums notiek. Pēc rezultāta.

personīgajā dzīvē, pesimisms, cinisms un nihilisms un, lai nebūtu jādomā, – hokejs, praidis, sekss, māņticība un astroloģija piedevām). Un tā neizglītības straume *izkopj* pūļa indivīda ģenētisko mantojumu.

Ja katra cilvēka ģenētisko mantojumu – skaistumu, svētumu un piepildījumu, spējas un talantus, vajadzību pēc darba un mīlestības – mēs atstāsim neizveidotu un nekoptu vai, vēl sliktāk, atļausim to sakropļot peļņas ūkotājiem, cerību nav. Tad mūs gaida skarbi spēles noteikumi – elite rūpēsies par savas sociālās grupas locekļiem un nodrošinās viņiem pienācīgu izglītību un dzīves apstākļus, bet tautas lielākā daļa rīkosies saskaņā ar masu informācijas līdzekļu veidoto apziņu, mazliet protestēs, mazliet apsūdzēs, apsūkās valdību un līdzcīvēkus un balsos vēlēšanās, kas neko būtisku nemainīs.

Ko darīt?

Ja kādas sabiedrības mēģina stipri attālināties no Vilsona minētajām no primātiem mantotajām īpašībām, mēģinot izveidot kaut kādus izdomātus cilvēku dzīves modeļus, reālā cilvēka daba tiem atņem savu atbalstu un viņi sabrūk (to esam pieredzējuši). Šādā skatījumā mūsdienu sabiedrību centieni izveidot Cilvēka tiesību deklarāciju un nodrošināt tās principu īstenošanu ieraugāmi tikai kā *mēģinājumi pārspēt viltībā šo zīdītāju īpašību. Mūsu sabiedrība balstās uz šo zīdītāju īpašību: katrs indivīds visvairāk cenšas pēc personīgās reproducēšanās veiksmes, pirmkārt, un savas ģimenes, tuvinieku veiksmes, otrkārt; tālākā indivīda kooperācija ir nelabprāta kompromiss, kas pieņemts, lai saņemtu grupas locekļa priekšrocības* [1] (199. lpp.). Šī atziņa mums liek ieraudzīt un saprast, ka vienlīdzības, taisnīguma un citu augstāko cilvēku sabiedrības vērtību īstenošana nav indivīdu bioloģiskajā dabā, bet tā jāpanāk, jānodrošina ar ārējas sistēmas darbību, kas veido indivīda apziņu un rīcību. Pēdējais teikums, protams, arī ir tikai sauklis: kamēr nav izpildīts galvenais uzdevums, šīs patiesības zināšana neko nemainīs.

Vai mūsu sabiedrībā ir iespējams izdarīt visaptverošu un masveidīgu cilvēku apziņas maiņu, kas atrisinātu mūsu problēmas? Ir iespējams, bet tikai – iespējams. Šāds globāls apziņas maiņas ierosinātājs var būt globāla katastrofa, piemēram, sakāve, kādu pieredzēja Japāna pēc Otrā pasaules kara. Mēs zinām, ka šobrīd, pateicoties pašreizējai un fanātiskam darbam, Japāna ir viena no visattīstītākajām pasaules valstīm.

Vai ir iespējams tautas aktivitātes pacēlums, kāds mums bija tad, kad radās iespēja atbrīvoties no politiskās, ekonomiskās un kultūras atpalicības un apspiestības?

Vai mūsu sabiedrībai ir kāds reāls ceļš? Sagatavota ceļa nav. Mums sevi jāierauga evolūcijas perspektīvā: *Ētikā un politikas zinātnē trūkst pārbaudītas zināšanas par cilvēka dabu, kas nepieciešamas, lai formulētu likumus, kuri apraksta sakarības starp cēloņiem un sekām, un veidotu uz tiem bāzētus saprātīgus spriedumus. Bāzējoties uz šādiem likumiem, būtu iespējams saprātīgi pārveidot senos morāles izteikumus tā, lai tie atbilstu ātri mainīgajam mūsdienu dzīves tempam, kurā mēs, gribot negribot un pa lielākai daļai neapzinoties, esam ielēkuši* [2].

Šī Vilsona doma mums pasaka risinājumu: sabiedrības progresīvajiem spēkiem, ja tiem izdosies dominēt Saeimā, jāpanāk ne tik vien Jura Paidera minētā sistēmas fundamentālā reforma, bet arī jaunas ētikas – zinātniskā humānisma –

mācīšana skolās un visā sabiedrībā⁹¹. Pašlaik skolās mācītā ētika iznīcinoši raksturota Andra Rubeņa grāmatā [3]: *Zinātne ir brīva no vērtībām un atrodas ārpus morāles priekšmeta. Katrs mēģinājums to pietuvināt morāles kategorijām ir pretējs tās būtībai, proti, tā ir bīstama tendence* (23. lpp.).

Ja ētika un morāle balstās uz realitāti, tad, protams, tā ir zinātnes priekšmets. Mums vajadzīga tāda ētika un likumi, ko sabiedrības locekļi gribēs ievērot tādēļ, ka tie sakrīt ar katra indivīda iekšējām vērtībām, ar viņa pārlicību par to, kas ir pareizi un taisnīgi. Izglītotai sabiedrības daļai tāda ētika ir, tas ir zinātniskais humānisms. Daļa cilvēku to zina un lieto savā domāšanā un rīcībā. Bet daudzās sociālās grupās valda savi priekšstati par to, kas ir taisnīgi un pareizi.

Sabiedrībā zināmais gadījums, kad Balvu policijas un citi likuma uzraudzības iestāžu darbinieki slēpa sava kolēģa izdarītu pārkāpumu, mums skaidri liecina, ka cilvēki dzīvo un rīkojas saskaņā ar savu iekšējo taisnības izjūtu, nevis saskaņā ar likuma burtu. Kāpēc? Tāpēc, ka viņi mūsu likumus neuzskata par taisnīgiem. Kāpēc? Ļoti vienkārši, tāpēc, ka šie likumi bieži vien tādi arī nav. Mēs zinām, ka daudzi likuma pārkāpēji savu vainu neatzīst. Vai tas notiek tikai tādēļ, ka, visu noliedzot, bieži vien saņem mazāku sodu? Daļēji – jā. Sistēma ir tā izveidota. Bet ir vēl otrs iemesls – nereti pārkāpējs ir rīkojies saskaņā ar savā sociālajā vidē veidotiem godīguma un taisnīguma priekšstatiem un pieķerts tā arī saka: *savu vainu neatzīstu*. Protams, atsevišķā sociālā vidē veidotie priekšstati un vērtības visai stipri atšķiras no tām vērtībām, kādas derīgas mūsdienu sabiedrības progresam. Piemēram, Londonas metro spridzinātāji sacīja, ka viņu galvenā motivācija ir netaisnība, kādu Rietumu kultūra nodara islāma pasaulei. Bet mēs viņus saucam par teroristiem un, ja noķeram, tad sodām saskaņā ar saviem priekšstatiem.

Tas nozīmē, ka pēc vairāku gadu desmitu laikā pārdzīvotā jucekļa mūsu sabiedrībai, varbūt pat cilvēku vairākumam, nepieciešama izglītība ētikas pamatjautājumos. Kardināls Jānis Pujats saka: *Pašlaik valstī valda vērtību sajukums un publiski tiek runāts par lietām, kas būtu jāatstāj privātajā jomā – homoseksuālismu...* Un vēl: *Neviens parlaments nav tiesīgs izvilkt robežstabus starp labo un ļauno* (Diena, 16.08.06.). No šiem citātiem redzams, ka valstī patiešām valda vērtību sajukums: ja jau kardināls nezina, ka homoseksuālisms *jāatstāj privātajā jomā* tikai tad, kad tas neskar citus, veselus cilvēkus, tad, kad tas nenodara kaitējumu sabiedrībai. Un vēl: *izvilkt robežas starp labo un ļauno*, veidot dzīves spēles noteikumus un sabiedrības attīstību ir katras valsts parlamenta pamatpienākums. Nevienam parlamentam nevar strādāt, neviena valsts nevar pastāvēt, ja tai nav zināmi un netiek ievēroti cilvēku esības, cilvēku dzīves pamatlīkumi. Šajā kardināla paziņojumā mēs varam ieraudzīt mēģinājumu būt vienīgajiem, kas *izvilks robežstabus starp labo un ļauno*.

Tas nozīmē, ka skolās jāveido un jāmaca tāda ētika, kas nebalstās uz jābūtību un uz citētajiem paziņojumiem, bet uz cilvēka dabu, tādu, kāda tā ir, un, no otras puses, uz mūsu visu attīstības un izdzīvošanas pārākumu pāri vulgārām morāles relativisma idejām, atsevišķām reliģisko fanātiķu idejām vai dažādu sociālo grupu izklaidēm. Uz tādu ētiku, kurai cilvēku vairākums var noticēt un pieņemt par savas

⁹¹ Šeit vēl jāpiemin Vēlēšanu likuma maiņa un politisko partiju finansēšana no budžeta.

domāšanas, savu vērtību un dzīves pamatu. Līdz šim valsts skolās mācītā ētika jānomaina pret zinātnisko humānismu. Mūsdienu apstākļos šo uzdevumu var atrisināt visai efektīvi: ja izmantosim valstij piederešos masu informācijas līdzekļus, tad sabiedrības apziņu un rīcību īsā laikā var mainīt visai radikāli. Pirmo reizi cilvēces vēsturē esam saskārušies ar tik radikālām (jauno tehnoloģiju sniegtajām) dzīves pārmaiņām. Turklāt pirmo reizi cilvēces vēsturē masu informācijas līdzekļi ir devuši iespēju masu apziņu tām sagatavot.

Protams, abās nozarēs – izglītības sistēmā un masu informācijas līdzekļos – jāreķinās ar lielu pretestību, jo kurš elites pārstāvis gan gribēs mierīgi noskatīties, kā tiek gatavota viņa varas un iegūstamo vērtību samazināšana?

Liela mēroga skatījums.

Radikāli jāmaina līdzšinējie bērnišķīgie priekšstati, ka kādas politiskas partijas lozungi un iekļūšana parlamentā spēj mainīt cilvēka dabu, kurā dominē primātu instinkti. Mums jālieto mūsdienu zinātnes atziņas par mums pašiem.

Būs jālieto Maijas Kūles *arheoloģiskais skatījums*, kas nozīmē rakšanos apziņas dziļēs, *atzīstot, ka notiekošajam ir dziļāks pamats, nekā ārēji šķiet*. Šis skatījums pauž, ka *nevis mēs radām dzīves norises, kā gribam un varam, bet tās veido mūs* (10. lpp.). Vienkārši sakot, tas nozīmē, ka aktuālākais domājošās sabiedrības uzdevums ir masu cilvēka apziņas pārorientēšana no *ļaušanās uz veidošanu*. Tas prasīs laiku.

Vilsons raksta, ka Cilvēktiesību deklarācija un mūsu morāle ir tikai plāna lakas kārtiņa, ar kuru cenšamies pārklāt to, kas ir mūsu rīcības pamatā – primātu instinkti. Tādēļ nav pamata domāt, ka kaut kas mūsu sabiedrībā nokārtosies pats no sevis. Mums jāapzinās, ka radikālām pārmaiņām liela daļa elites pretosies. Pretosies tādēļ, ka viņiem nepietiek izglītības, lai ieraudzītu, ka taisnīga sadale un sadarbība veicinās mūsu materiālo, emocionālo un garīgo labklājību vairāk nekā pašreizējie spēles noteikumi, un tādēļ, ka viņiem pietiek izglītības, lai ieraudzītu, ka viņi saņems mazāk. Daži pretosies, kā cīnoties par savu izdzīvošanu, un tiem, kuri grib kaut ko mainīt, būs jācīnās tāpat. Tādēļ ir pamats domāt, ka mūsu progresam būs vajadzīgs ilgāks laiks.

Literatūra

1. Edward Osborn Wilson. *On Human Nature*. Harvard University Press, 2000.
2. Edward O. Wilson. *Consilience*. New York: A. Knopf, 1998, p. 254.
3. Andris Rubenis. *Ētika XX gadsimtā. Praktiskā ētika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.

Pēcvārds

Maija Kūle grāmatā *Eirodzīve raksta: Cilvēki, kas ir pieraduši domāt un dzīvot klasiskajā kultūras formā, kur skaistais, pakļaujoties normai, tiek uztverts kā skaists, patiesais – kā patiess, meli – kā meli, apjūk, jo pat mūsdienu Eiropas filosofija vairs neuzņemas garantiju par normu, ideālu un augstāko vērtību pastāvēšanu. Dzīve klasiskajās formās turpinās pārsvarā kā spītība, neatlaidība un ticība (postklasiskie pārstāvji to sauc par vecišķu aprobežotību, konservatīvismu un stagnāciju)* (18. lpp.).

Mūsdienu zinātnei ir zināmas normas, ideāli un augstākās vērtības, un citētie postklasisko pārstāvju apzīmējumi varbūt drīzāk ieraugāmi kā jaunās paaudzes uzbrukums tiem, kuri klasiskās vērtības ir nodevuši ar savu rīcību. Bet autoram šķiet, ka ne tikai: daļēji klasiskās vērtības ir *atmestas* tādēļ, ka tās nereti nebalstās uz acīmredzamu īstenību. Pret to jaunie ir sevišķi jutīgi.

Maijas Kūles grāmata satur precīzu mūsu stāvokļa raksturojumu: *Mūsdienu Latvijas ideoloģijā cīņa pret korupciju savā ziņā darbojas kā kompensējošais mehānisms ētikas trūkumam. Pieaug vārdu straumes, kas vērstas pret korupciju, esam pat ieguvuši jaunu formulējumu – **Latvijas valsts nozagšana** jeb **sagrābšana**. Ja pārlūko visu notiekošo, vajadzētu rasties iespaidam, ka korupcija tiek apkarota visās frontēs. Taču lielākā daļa tautas ir pārliecināta, ka nav nekādas iespējas reāli apturēt šo kaiti. Viss, ko lietojam, nav īstās zāles, nav īstais piedāvājums, lai atveseļotu sabiedrību un atdotu atpakaļ piesavināto valsti.*

Un tālāk seko jautājumi visai mūsu sabiedrībai: *Kādēļ ir šāda mirāža? Kā no absurda tuksneša, kurā valda vēju dzītas vārdu smiltis un bezpalīdzības skumjas, nonākt atpakaļ uz ceļa, kas ved uz pārticību, normālu dzīvi un sakārtotām cilvēciskām attiecībām?* (414. lpp.).

Šos jautājumus uzdod ne tikai mūsu sabiedrībā. Mūsdienu cilvēces attīstības problēmas un izdzīvošana ir daudzu pasaules zinātnieku diskusiju priekšmets. Šī grāmata satur domas no minētajām diskusijām un dažas atbildes uz jautājumiem.

Maija Kūle citē franču filosofu Žilu Delēzu: *Ja filosofijai būs jāmirst, tad tā vismaz mirst no smiekliem.* Un viņa turpina: *Tas droši vien notiktu, arī pašai filosofijai smeļoties par savām Rietumu kultūras utopijām – aizrautīgajiem stāstiem, ka ir iespējams pavisam brīvs cilvēks un tīrs prāts. Ka ir iespējama neviltota ticība, neiznīkstoša cerība un tīra mīlestība...* (25. lpp.).

Eksaktā zinātne aplūko scenārijus, kuros *būs jāmirst ne tikai filosofijai*, bet arī iespējama pašreizējās civilizācijas bojāeja. Viskritiskākais ir laiks šobrīd, kad valstu vadītāju un politiķu vairākums vēl nav apzinājušies šā brīža nopietnību un mūsu atbildību.

Grāmatas autors ir dziļi pārliecināts, ka *ir iespējams pavisam brīvs cilvēks un tīrs prāts, ka ir iespējama neviltota ticība, neiznīkstoša cerība un tīra mīlestība* un ka mūsdienu zinātne redz ceļu un mums to piedāvā. Vai autoram ir izdevies to parādīt, lai spriež lasītājs.

Plašākas piezīmes par dažiem teksta jautājumiem

ⁱ Mums var iebilst, ka informāciju šādi *materializēt* nedrīkst. Vietā neliela atkāpe. *Kas tas ir – informācija?*

Informācija ir varbūtību teorijas jēdziens, ko veido fizikālā vidē novēroti varbūtību sadalījumi. Ko tas nozīmē? Katrā aplūkošanai izvēlētā telpas apgabalā kaut kas notiek. Notiek dažādas parādības, piemēram, ir lietus, sniegs, krusa, migla, spīd saule, pūš vējš, katrs minētais notikums raksturojams ar tā iestāšanās jeb notikšanas varbūtību. Pasaule, kurā mēs dzīvojam, ir visai sarežģīta. Dažādu notikumu aprakstīšanai tiek lietoti dažādi varbūtību sadalījumi: gāzes molekulu enerģija, brīvā ceļa, sadursmju skaita sadalījumi atkarībā no gāzes temperatūras, pa ceļu braucošu auto ātrumu, paātrinājumu, intervālu, pagrieziena rādiusu, radītā trokšņa u. c. sadalījumi, spēļu kauliņa ciparu varbūtību sadalījums utt. Katrs sadalījums var būt vairāk vai mazāk vienmērīgs – tas nozīmē, ka atsevišķo stāvokļu iestāšanās varbūtības var būt visai vienādas (spēļu kauliņam $P_i \approx 1/6$), bet var būt arī tāds nesimetrisks kauliņš, kuram viena cipara parādīšanās varbūtība ir daudz lielāka vai mazāka par pārējo ciparu parādīšanās varbūtībām. Kas no tā visa? Zinātnieki izveidojuši mūsu dzīvē ļoti svarīgu un nereti nepamatoti bieži lietotu jēdzienu, kas raksturo, cik bieži (mūsu aplūkošanai izvēlētā vidē, ko esam aprakstījuši ar kaut kādu varbūtību sadalījumu) kaut kas notiek. Piemēram, cik bieži vidēji (ja mēģinājumu būs daudz) pēc spēļu kauliņa mešanas parādīsies skaitlis 5. Vēl saka – ar kādu varbūtību kaut kas notiek.

Vispārīgi var teikt, ka visu, kas notiek jebkurā fizikālā vidē, var raksturot ar visdažādākajiem varbūtību sadalījumiem. Ja visi (aplūkotā sadalījuma) notikumi parādās ar vienādu varbūtību, tad teic, ka fizikālajā procesā ir maksimāla nenoteiktība, un šādu sadalījumu sauc par vienmērīgu.

Lai par kaut ko runātu, ir jāizveido definīcija un jānosaka, kā definēto lielumu mērīt. **Informācija ir nenoteiktības samazinājums.** Lai informāciju varētu mērīt, vajadzīgs atskaites stāvoklis vai punkts, ar ko novēroto lielumu salīdzināt. Par atskaites punktu bieži vien izvēlas (aplūkojamā sadalījuma) maksimālās nenoteiktības jeb maksimālās nesakārtotības stāvokli. Tad par jebkuru citu sadalījumu varēs teikt, ka tajā ieguldīts kaut kāds informācijas daudzums.

Kāda priekšmeta potenciālo enerģiju varam mērīt attiecībā pret grīdas virsmu istabā, kurā atrodamies, bet varam to mērīt arī attiecībā pret jebkuru citu izvēlētu virsmu. Tāpat ir ar informāciju – to varam mērīt, salīdzinot doto sadalījumu ar maksimālās entropijas stāvokli, bet varam to salīdzināt arī ar kādu citu sadalījumu. Piemēram, informācijas daudzums, ko dzīva būtne konkrētā notikumu virknē saņem no apkārtējās vides, nav vienāds ar visu apkārtējā vidē ieguldīto informāciju, bet ir vienāds ar (dzīvās būtnes) aplūkotā sadalījuma (piemēram, dažādu izturēšanās varbūtību sadalījums, ja džungļos atskan aizdomīgs troksnis) entropijas samazinājumu pirms un pēc apkārtējās vides iedarbes (uzbrūk plēsīgs zvērs):

$$I = \sum_i P_i \ln 1/P_i - \sum_j P_j \ln 1/P_j.$$

Fiziķi, kosmologi un filosofi runā par Visuma vielā un dabas konstantēs ielikto informāciju. Šīs runas balstās un hipotētiskiem matērijas īpašību fundamentālo konstanšu veidošanās procesiem, ko apraksta dažādi elementārdaļiņu fizikas un Visuma izcelsmes modeļi. Galvenā doma ir tāda, lai nepārkāptu parsimonijas principu, novēroto komplicētību skaidrojot ar matērijas un dažādu visumu veidošanos saskaņā ar kvantu procesus aprakstošiem varbūtību sadalījumiem. Daudzi zinātnieki uzskata, ka dažādu visumu var būt bezgalīgi daudz (*MWI* – daudzo universu teorija) un ka mēs atrodamies vienā tādā, kurā novērojam komplicētību un dzīvību. Tiklīdz runājam par varbūtību sadalījumiem, kas apraksta dažādu visumu un matērijas īpašību veidošanos, varam runāt arī par tajos ielikto informāciju. Daudzi zinātnieki piedāvā šīs informācijas skaitliskos novērtējumus.

Protams, ka *tieši* dažādu visumu izcelšanās, rašanās procesi mums nav novērojami, mūsu rīcībā ir tikai Einšteina matemātiskie modeļi. Tos zinātnieki analizē, no tiem izrietošos secinājumus salīdzina ar novērojumiem un spriež par dažādu modeļu ticamību.

Vienā stāvoklī ielikta informācija. Šis jēdziens gūts no datu apstrādes nozares. Ja sistēmai pievada informāciju (piemēram, ieraksta atmiņā), tās entropijas samazinājums

$$\Delta H = H_{beigu} - H_{sāk} = -\Delta I$$

vienāds ar informācijas palielinājumu ΔI . Pieaugumu zīmes ir pretējas, jo informāciju definējam kā entropijas samazinājumu. Tātad pievadītā informācija:

$$\Delta I = H_{sāk} - H_{beigu}$$

Datoros pēc iedarbes saņemšanas sistēmas stāvoklis ir determinēts, t. i., pēdējā stāvokļa iestāšanās varbūtība $P_{beigu} = 1$ un tā entropija $H_{beigu} = \ln 1 = 0$.

Tad sistēmai pievadītā, pēdējā stāvoklī ielikta informācija $\Delta I = H_{sāk} - H_{beigu} = H_{sāk} - 0 = H_{sāk}$. Tas viegli saprotams: ja sistēma raksturojas ar nenoteiktību $H_{sāk}$, tad tās pilnīgai likvidācijai jāpievada informācijas daudzums, kas vienāds ar šo sākuma nenoteiktību. Skaitļošanas tehnikā to sauc par atmiņas apjomu. (Ja sistēmas stāvoklis pēc informācijas saņemšanas nav determinēts, tad pievadītā informācija vienāda ar entropijas samazinājumu, to rēķina pēc vispārīgākas formulas $\Delta I = H_{sāk} - H_{beigu}$.)

Ja esam definējuši vienā stāvoklī ielikto informāciju, varam runāt par daudz, piemēram, visos sistēmas, stāvokļos ielikto informāciju.

Aplūkosim astoņu stāvokļu atmiņas iekārtu. Tās katra stāvokļa iestāšanās varbūtība ir $1/8$. Katrā stāvoklī ielikta informācija ir $\log_2 8 = 3$, bet visā sistēmā ielikta (tas ir informācijas daudzums, ko iespējams izteikt, uzrakstīt, pārraidīt ar aplūkoto sistēmu (alfabētu)) informācija ir astoņas reizes lielāka: $N \log_2 N$ biti, t. i., 24 biti.

Vispārīgā gadījumā sistēmas atsevišķo stāvokļu iestāšanās varbūtības ir atšķirīgas. Katrā i -tajā stāvoklī ielikta informācija ir $\ln 1/P_i$ (ja informāciju gribam mērīt bitos, tad jāņem logaritms pie bāzes 2). Tajos stāvokļos, kuru iestāšanās varbūtības ir mazas, ir ielikts liels informācijas daudzums.

Dabā notiekošo raksturo daudzi varbūtību sadalījumi. Lai novērtētu informāciju, kas nosaka visus novērotos notikumus, jāaplūko iespējami daudzi dažādu

procesu varbūtību sadalījumi. To kopējā entropija tad būs vienāda ar visu sadalījumu entropiju summu:

$$\sum_{xi} P_{xi} \ln 1/P_{xi},$$

Šeit $x \in X$ ir viens sadalījums no daudzu sadalījumu kopas (piemēram, dažādas dabas fundamentālās konstantes, kuru vērtības *iestājās* pēc Lielā Sprādziena Visuma atdzišanas izraisīto fāzes pāreju laikā), i – viens aplūkojamā sadalījuma iespējamais stāvoklis.

ⁱⁱ Tas ir ļoti interesants temats. Dažādas t. s. sabiedriskās iekārtas ir nākušas un gājušas, bet cilvēku nevienlīdzība ir palikusi. Kāpēc? Pavisam īsi varam teikt – *tāpēc, ka mēs esam primātu pēcteči.*

Vergu *mudināšanai* strādāt lietoja ķēdes, feodālismā rīkstes un atsevišķos gadījumos *vainīgā* nogalināšanu. T. s. sociālisms jau bija *progresīvāks*: tajā lietoja administratīvās (partijas funkcionāru) tiesības un cilvēku *smadzeņu skalošanu*, kapitālisms ir vēl *progresīvāks* – tajā lieto īpašuma tiesības un cilvēku tiesību deklarāciju un *demokrātiju*, kas dod iespēju brīvi (gandrīz) veidot politiskās organizācijas un balsot. Bet attīstītajās zemēs, kur valda brīvais tirgus, vēlēšanas un demokrātija, nevienlīdzība (labklājības polarizācija) palielinās...

Atbilde ir tā pati: mums jāierauga, ka mēs esam primātu pēcteči, kuriem piemīt daži ļoti stipri instinkti un dažas ļoti nozīmīgas smadzeņu darbības īpatnības. Galvenā instinktu vajadzība, kas jau gadu tūkstošiem veido nevienlīdzību, ir vajadzība ņemt arī tad, kad vairs nevajag, kad svarīgākās vajadzības (pārtika, patvērums, vairošanās) ir apmierinātas. Un gandarījums par šo vajadzību atkārtotu piepildīšanu (palasiet žurnālos par *iepirkšanās prieku*, palūkojieties uz zemes pirkšanu un pārdošanu un, visbeidzot, uz *sekse kultūru*). Šie ir divi galvenie primātu instinkti, kas *veido* nevienlīdzību.

Trešais faktors ir no evolūcijas mantotas smadzeņu darbības īpatnības, kas *pieļauj* nevienlīdzības veidošanos. Piemēram, rūpēšanās *par sevi* neļauj apvienoties un sākt samazināt iesīkstējušo, par normu kļuvušo globālo nevienlīdzību. Vai arī – par to jau esmu rakstījis – ļaušanās elites komandēto MIL vadībai.

Vēl ir citi (pozitīvo saiti veidojoši) faktori, kas esošo nevienlīdzību *legalizē* un palielina, piemēram, elites dalībnieki saņem izglītību, kas legāli ļauj viņiem saglabāt savu vietu sociālajā un labklājības piramīdā, bet nabadzīgais *pūlis* ir spiests saņemt tādu izglītību, kāda atbilst tā sociālajam stāvoklim.

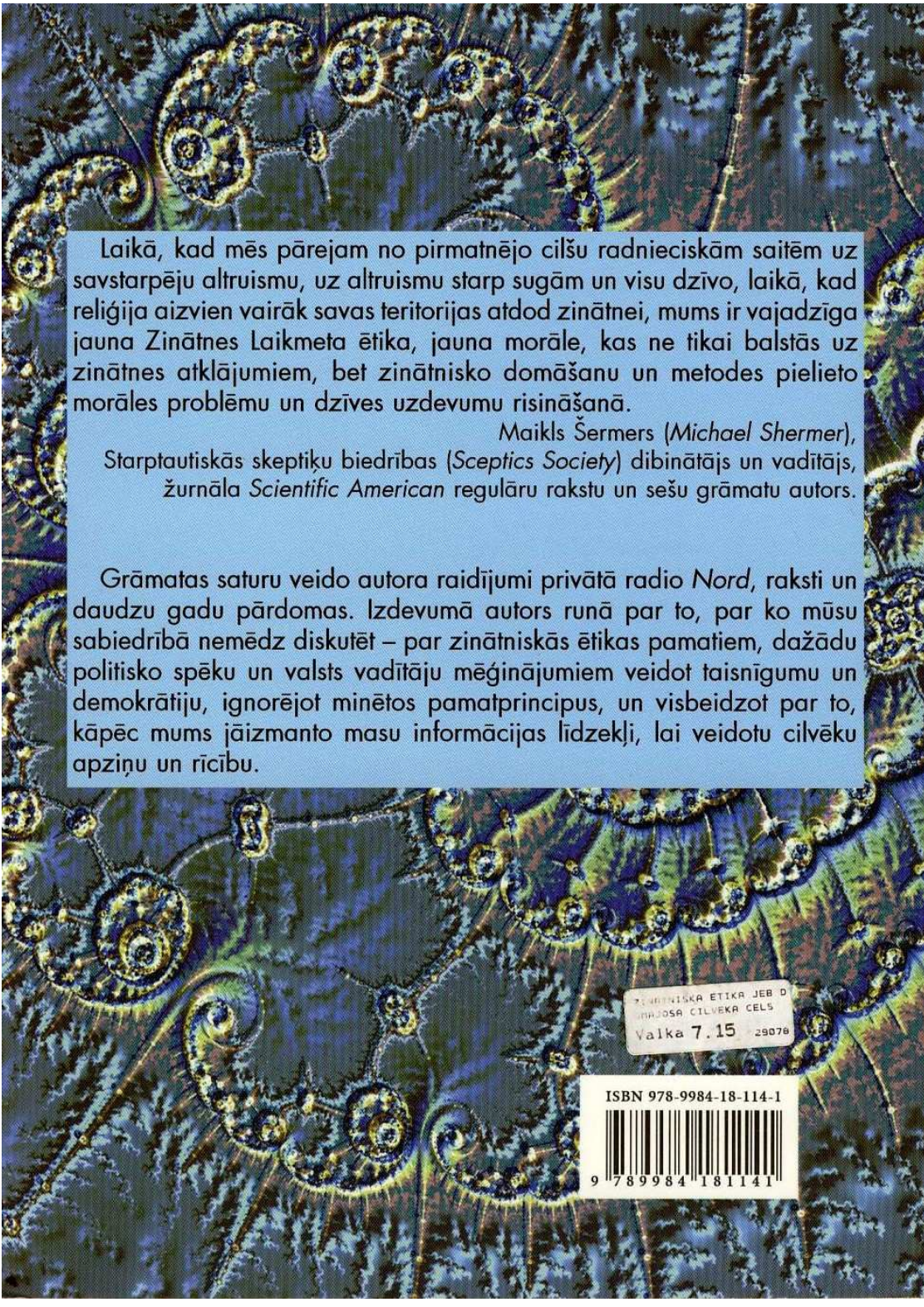
Tādēļ šķiet, ka realitāte ir tāda, ka radikālas *labklājības valstis* cilvēku sabiedrībai nav pieejamas – to veidošana nav cilvēka dabā... Tām varam (mēs – gandrīz ne) tikai tuvoties (skandināvu valstis).

Vienīgais, kas stāvokli var mainīt (ne ātri), – esošā stāvokļa apzināšanās. Bet ir pamats domāt, ka gaidāmie notikumi to darīs ātrāk...

iii Viena informācijas bita apstrādei nepieciešamā enerģija iegūstama no Bolcmaņa formulas $P = kTB$, kur $P = E/t$ [J/s] – jauda, $B = I/t$ [bit/s] – informācijas apstrādes ātrums, $k = 1,38 \cdot 10^{-23}$ [J/K] – Bolcmaņa konstante, T – absolūtā temperatūra [K].

Šī formula izteic vielas atomu termisko fluktuāciju jaudu, kas ir proporcionāla absolūtajai temperatūrai un frekvenču joslas platumam, kurā mēra šo jaudu. Radiotehniskās ierīcēs to sauc par trokšņu jaudu, un to var izmērīt. Šī trokšņu jauda nosaka minimālo signāla jaudu, kas nepieciešama signāla ierakstam vai pārraidei. Ja derīgā signāla jauda ir mazāka par trokšņu jaudu, to no trokšņa nevar atšķirt, atdalīt. Ja abas jaudas vienādas, tad varbūtība, ka, piem., ierakstīta 1 vietā nolasīsim 0 vai 1, ir viena puse, t. i., šādas sistēmas entropija iegūstama no Šennona informācijas formulas $S = \sum_i P_i \ln 1/P_i$, tajā ievietojot $P_i = 1/2$. Tad $S_0 = 1/2 P_1 \ln 2 + 1/2 P_0 \ln 2 = \ln 2$. Lai trokšņu izveidoto nedrošību samazinātu līdz nullei, nepareiza nolasījuma varbūtība jāsamazina līdz nullei, tad sistēmas entropija samazināsies par $\Delta S = S_0 - S_1 = \ln 2 - P_1 \ln 1 = \ln 2$. Ja Bolcmaņa formulas abas puses pareizinām ar laiku t , tad iegūstam enerģiju: $Pt = kTBt$ jeb $E = kTI$. Viena bita ierakstīšanai nepieciešamā enerģija $\Delta E = kT \ln 2$. Ja datora darba temperatūra $T = 293\text{K}$, tad viena bita ierakstīšanai nepieciešamā enerģija ir $\Delta E_{1bit} = 1,38 \cdot 10^{-23} \cdot 293 \cdot \ln 2 = 2,8 \cdot 10^{-21}\text{J}$.

Ja informācijas daudzuma un tam atbilstošo enerģijas izmaiņu atvasinām pēc laika, tad iegūstam maksimāli iespējamo informācijas apstrādes ātrumu: $\Delta E = \Delta I kT \ln 2$, iegūstam $(dE/dt)/(dI/dt) = kT \ln 2$; $(dI/dt)/(dE/dt) = 1,05 \cdot 10^{23}$ (bit/s)/(W/K). Ja šajā izteiksmē ievieto $T = 300\text{K}$, tad iegūstam skaitļošanas ātruma termodinamisko robežu $3 \cdot 10^{20}$ (bit/s)/W. Kā redzam, kaut gan cilvēka smadzeņu ātrdarbība aptuveni 10^7 reizes atpaliek no teorētiski iespējamās, tā pašlaik ir ātrākā mums zināmā skaitļošanas mašīna.

Laikā, kad mēs pārejam no pirmatnējo cilšu radnieciskām saitēm uz savstarpēju altruismu, uz altruismu starp sugām un visu dzīvo, laikā, kad reliģija aizvien vairāk savas teritorijas atdod zinātnei, mums ir vajadzīga jauna Zinātnes Laikmeta ētika, jauna morāle, kas ne tikai balstās uz zinātnes atklājumiem, bet zinātnisko domāšanu un metodes pielieto morāles problēmu un dzīves uzdevumu risināšanā.

Maikls Šermers (*Michael Shermer*),
Starptautiskās skeptiķu biedrības (*Sceptics Society*) dibinātājs un vadītājs,
žurnāla *Scientific American* regulāru rakstu un sešu grāmatu autors.

Grāmatas saturu veido autora raidījumi privātā radio *Nord*, raksti un daudzu gadu pārdomas. Izdevumā autors runā par to, par ko mūsu sabiedrībā nemēdz diskutēt – par zinātniskās ētikas pamatiem, dažādu politisko spēku un valsts vadītāju mēģinājumiem veidot taisnīgumu un demokrātiju, ignorējot minētos pamatprincipus, un visbeidzot par to, kāpēc mums jāizmanto masu informācijas līdzekļi, lai veidotu cilvēku apziņu un rīcību.

ZINĀTNISKĀ ETIKA JEB D
MĀJOSA CILVEKA CEĻS
Valka 7.15 29076

ISBN 978-9984-18-114-1

9 789984 181141